PROF. DR. ALİ ERBAŞ

MELEKLER ALEMİ

İLAHİ DİNLERDE MELEK İNANCI

2. Baskı

MELEKLER ÂLEMİ

(İLAHİ DİNLERDE MELEK İNANCI)

Prof. Dr. Ali ERBAŞ

T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı

Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü

NUN

BSR Yayın grubu
Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok. Gendaş Han No: 19/2
Cağaloğlu–Fatih / İstanbul
Tel: 0 212 528 22 06 – 0 212 528 02 72
Fax: 0 212 528 02 73
info@bsryayingrubu.com / www.bsryayingrubu.com
Melekler Âlemi
Prof. Dr. Ali Erbaş
© Ali Erbaş, 2012
© Paradoks Kitap, 2012
© Bütün yayın hakları BSR YAYIN GRUBU'na aittir. İzinsiz basılamaz, kopyalanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Koordinatör: Yusuf Aydın
Editör: Neriman Şimşek
Sayfa Düzeni: Adem Şenel
Kapak Tasarım: Volkan Topkaya
1. Baskı Ocak 2012
"Bu bir BSR YAYIN GRUBU ürünüdür."

KISALTMALAR

a.g.d.	*Adı geçen dergi*
a.g.e.	*Adı geçen eser*
Alm.	*Almanca*
a.md.	*Aynı madde*
ayr.bkz.	*Ayrıca bakınız*
bkz.	*Bakınız*
b.	*Bin, İbn*
Çev.	*Çeviren*
Fr.	*Fransızca*
h.	*Hicrî*
Hz.	*Hazreti*
İng.	*İngilizce*
nşr.	*Neşreden*
Th.	*Tahkîk*
Vb.	*Ve benzeri*
Vd.	*Ve diğer*
Vs.	*Ve saire*

ESER KISALTMALARI

DB	*Dictionnaire de la Bible.*
DTC	*Dictionnaire de Theologie Catholique*
DETC	*Dictionnaire Encyclopedique de la Theologie Catholique*
Ebr	*Encyclopedia Britanica*
EJ	*Encyclopedia Judaica*
ERE.	*Encylopedia of Religion And Ethies*
ET.	*Encyclopedie Theologique*
Mec.Fet.	*Mecmau'l-Fetâvâ*
Mec.Tef..	*Mecmau't- Tefâsir*
İA (MEB).	*Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*
NCE.	*New Catholique Encyclopedia*
İA (Şâmil).	*Şâmil Yayınları İslâm Ansiklopedisi*
IDB..	*The lnterpreter's Dictionary of the Bible*
JE.	*The Jewish Encyclopedia*
DİA.	*Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*

ÖNSÖZ

(

İlmî bir çalışmada en zor şey, incelenen konunun müşahhaslıktan uzak ve tecrübe imkânlarından yoksun oluşudur. Hele bu konu, inanca taalluk eden hususlardan biri olursa, incelemenin keyfiyeti daha da zorlaşır. Araştırmacı, şahsî fikirlerini beyan etme noktasında yeterince özgür hareket edemediği için güç duruma düşer.

Ancak, ilk insan Hz. Âdem'in yaratılışı anında dünya sahnesinde olan, insan henüz ana rahminde cenîn halindeyken, onun şekillenmesinde görev alan ve bu görevi, insanın, dünyaya gelişinden ölümüne kadar korunması, amellerinin yazılması, çalışma hayatında ona yardımcı olması, düşmanla savaşırken dahi, Allah tarafından indirilip, mü'min insanın yanında yer alması, ölümü ânında başucunda beklemesi, kabirde onu sorgulaması ve hatta kıyâmete kadar, bağlı olduğu insanın kabri başında durması şeklinde devam ettiren; bu kadarla da kalmayıp, "melek gibi güzel"; "melek huylu adam"; "melek gibi masum", "melek gibi kadın" vb. sözlerle, sadece manevî hayatında değil, edebî hayatında da insanla beraber olan "melek" mefhumuna, araştırma ve inceleme noktasında, diğer ruhî varlıklardan ayrı bir önem vermek gerekmektedir. Çünkü bu mefhum, insanlık tarihi boyunca her devirde, gerek inanç bazında, gerekse bu inancın maddî hayata ve sanat dünyasına yansıtılması sonucu güncelliğini hep muhafaza etmiştir.

O halde, Tanrısız, Peygambersiz ve vahiysiz bir dînin tasavvur edilemeyeceği gibi, onlarsız bir dinin hiç mümkün olamayacağı, böyle bir varlığın mahiyetinin bilinmesi ve hatta o varlık hakkında bilinen bir sürü yanlış ve hurâfe bilgilerin, asıl kaynaklara inilerek düzeltilmesi, büyük bir önemi hâizdir. Resim san'atına, onları "güzel kızlar" şeklinde yansıtmak ya da, bir kuş olarak tasavvur etmek suretiyle basitleştirmek, bu değerli varlıklar için pek hoş olmayan davranışlardır. Melekler aslında, Allah'ın, kendisini tarif ettiği özellikleriyle bilinmelidir. Bu özellikler öğrenildiğinde, onlar için yapılan hayalî tasavvurların yanlış olduğu görülecektir. Pratikte de belki onların, Allah tarafından programlanmış mümtâz vasıflarına hayran kalmak ve bu hayranlığın, taklîde dönüşmesiyle onlar gibi yaşama arzusunu doğurması sonucu, bazı insanların hayatlarında mânevî bir tekâmül sağlanabilecektir.

İşte bu ve benzeri amaçlardan hareketle, böyle bir çalışma yapmaya karar

verildi. İhtisâs alanımızın “Dinler Târihi” olması, bizi vahiy kaynaklı dinler olan Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın da bu varlıklara nasıl baktığını ortaya koymaya ve çalışmaya, “İlâhi Dinlerde Melek İnancı” ismini vermeye yöneltti.

İncelemeye doğrudan doğruya “melek” kavramından başlayarak değil, “ruh, cin, şeytan” ve “bazı eski inançlar ve kültürlerde melek ve benzeri görünmez varlıklar”ı kısaca ele almak suretiyle, bir giriş yapmanın uygun olacağı düşünüldü. “Ruh”, “cin” ve “şeytan” isimlerini taşıyan bu varlıkların, her üç dindeki yeri, yine o dinlerin kaynak eserlerine dayanılarak ayrı ayrı belirtilmeye ve “melek” kavramıyla mukayesesi yapılmaya çalışıldı.

Birinci bölüm, *“Yahûdîlik’te Melek İnancı”*; İkinci Bölüm, *“Hıristiyanlık’ta Melek İnancı”*; Üçüncü Bölüm de *“İslâm’da Melek İnancı”* başlıkları altında kavram, özellik, tasnîf ve görev açısından aynı plân muvâcehesinde incelemeye tabî tutuldu. Dördüncü Bölümde ise, *bu üç dînin melek inancı ile ilgili niteliklerinin, yine kavram, özellik, tasnîf ve görev açısından, karşılaştırması* yapıldı. Bilimsel araştırmalarda objektif ölçülere riayet etmenin önemi göz ardı edilmeden, çalışma boyunca buna dikkat edildi.

Bu çalışmayı 1993 yılında “Doktora Tezi” olarak hazırlamıştık. Uzun yıllar emek vererek elde etmiş olduğumuz bilgilerden bizim dışımızdaki insanların da istifade etmesi gerektiğini düşünerek, yeniden gözden geçirip, gerekli tashihleri yaptıktan sonra yayımlanmasının uygun olacağı kanaatine vardık. Çalışmamız sırasında çok kıymetli zamanlarını ayırarak bize yol gösteren ve kıymetli tenkîd ve tavsiyelerini esirgemeyen, başta saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ömer Faruk Harman olmak üzere, çalışma esnasında fikirlerinden istifade ettiğim kıymetli ilim adamlarına kalbî teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ

1998

GİRİŞ

MELEK KAVRAMI

(

I. “MELEK” KELİMESİNİN ETİMOLOJİK YAPISI VE BAZI DİLLERDEKİ KARŞILIKLARI

“Melek” kelimesinin İbrânice’deki karşılığı “göndermek” manasına gelen “lo’ah” kökünden türemiş olan “mal’ah” kelimesidir. Bu kelime, “Tanrının arzusunu yerine getirmek üzere gönderilen bir elçi”, “Tanrı ile insan arasında bir arabulucu” manalarını ifade etmektedir.[1] Grekçe’de ise “angelos” kelimesiyle karşılanmakta ve “haberci” manasına gelmekte olup, daha sonra Latince’ye “angelus” olarak geçmiştir.[2] Latince’den Batı dillerine “ange” (fr.), “angel” (ing.) ve “engel” (alm.) olarak geçen bu kelimenin daha eski dillerden olan Sanskritce’deki karşılığı “Kutsal ruh” manasına gelen “angiras”, Persçe’deki karşılığı ise, “Postacı, haberci” manalarına gelen “angaros” kelimeleridir.[3] Ayrıca, Latince’deki “Legatus” (elçi) ve “nuncius” (mesajcı) kelimelerinin de bazen “melek” manasında kullanıldığı ifade edilmektedir.[4]

Kur’an-ı Kerim’de kullanılan ve dolayısıyle Arapça olan “melek” kelimesinin sülâsî kökü de “göndermek” manasına gelen “lâaka”dır ve bu kelime, birçok ayette geçen “melâike” kelimesinin müfredidir.[5] Kelime, “elvûke” mastarından mefal vezninde[6] sıfat-ı müşebbehedir.[7] Kisâî’ye göre (189/805) kelimenin aslı “elvek” mastarından “mel’eku”dur.[8] “Lâm” harfi takdim olunup hemze geri bırakılmış ve “melek” şeklinde okunmuştur.[9] Sonra kolay okunsun diye ve çok kullanılan bir kelime olduğu için hemze bırakılarak “melek” şekline gelmiştir.[10] İbnü’s-Sikkît (244/858) “melâike” kelimesinin “mereketü’nün çoğulu olduğunu ifade etmektedir.[11] Ragıbu’l-İsfehânî de (502/1108) “melek” kelimesinin “milk”den türediğini belirtmektedir.[12]

Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de 12 defa müfred olarak hemzesiz “melek” şeklinde kullanılır. İki defa tesniye (melekeyn) halinde[13] ve bunların dışında hep cemi’ olarak geçmektedir.

Kelimenin bütün dillerde genel olarak “haberci”, “elçi”, “gönderilen”, “mesajcı” manalarına geldiği görülmektedir. İbrânice’deki “lo’akh” ve

Arapçadaki “lâaka” köklerinin yapı itibariyle birbirine yakın olması ve mana açısından ise ikisinin de “göndermek” anlamında bulunması, Arapçadaki “melek” kelimesi ile İbrânice’deki “mal’akh” kelimesinin birbirinden etkilenmiş olabileceğini göstermektedir.

II. GÖRÜNMEYEN VARLIKLAR VE MELEK

Dinlerde “melek inancı”nın yanında ruh, cin ve şeytan ismiyle anılan bazı görünmeyen varlıklar daha vardır. Bu varlıkların kendilerine özgü bir tabiatları olduğu gibi, Bazen de meleklere benzeyen bir kısım özellikleride söz konusudur. Bu sebeple, “melek kavramına” geçmeden önce “ruh”, “cin” ve “şeytan” konularının ilâhî dinlerdeki ele alınışını kısaca anlatmaya çalışalım.

A. Melek -Ruh İlişkisi

Bu kelime İbrânice’deki “ruah” sözüyle ifade edilmekte ve rüzgâr manasına gelmektedir. Ayrıca “Tanrının kuvveti” demek olan “ruahaşem” ve canlılık manasına gelen “ruah ahaya” terimleri de kullanılmaktadır. İslam’da “Ruhu’l-Kudus” olarak tabir edilen İbrânice’deki “ruakh akodeş” tabiri de “ruh” için kullanılmakta ve “Tanrının yeryüzündeki varlığı manasına gelmektedir.[14] Bu kelime Grekçe’de de “Pneuma” kelimesiyle ifade edilmektedir.[15] Türkçedeki kullanımı da Arapça’ya dayanmaktadır. Arapça’daki “ruh” kelimesinin karşılığı olarak İbrânice’de “ruah” kelimesinin kullanılmış olması da birbirine çok yakın iki ifade olması açısından dikkate değerdir.

“Ruah” ve “Pneuma” kelimeleri kök olarak “hava akımı” rüzgâr ya da soluk manalarına gelmektedir. Daha sonra bu kavram gelişme göstererek “hayat prensibi” manasına dönüşmüştür.[16] “Nefes” terimi de Tevrât’ta“ruh” manasına kullanılmıştır.[17]

Arapçada ise bu varlık “er-Ruhu” kelimesiyle ifade edilmektedir. Ancak bazı lügatlarda “er-Ravhu” şeklindeki bir telaffuzuna da rastlanılmaktadır. Bu kelimenin bazen “Nefs” yerine de kullanıldığı ve kendisiyle hayatın ve hareketin meydana geldiği bir varlığa özel isim olduğu belirtilmektedir. Aralarındaki tabiî yakınlıktan dolayı bazen meleklerin, özellikle de Cebrâîl’in de “ruh” kelimesiyle ifade edildiği vurgulanmaktadır.[18]

1. Yahûdilik’te Ruh

Eski Ahid metinlerinde ve çeşitli Yahûdî kaynaklarında, ruh, değişik vesilelerle söz konusu edilmektedir. *Tanrının*, insanın ruhunu[19] ve Âdem’i yarattığı zaman

bu ruhu ona üflediği[20] ve insandaki bu ruhun Tanrı tarafından korunduğu[21] dile getirilmektedir. Eski Ahid'de ayrıca 94 kere "Tanrının ruhu" deyimi kullanılmaktadır. "Tanrı'nın ruhu" ifadesinin, vecd halindeki insanda bulunan ruha işaret ettiği bu ruhun insanlaragirdiği zaman onları Tanrı'nın dilinden konuşturduğu[22] belirtilmektedir. Tanrının suretinde yaratılmış olan insandaki ilâhî unsurdan kasıt da ruhtur.[23] Eyüb kitabındaki *"Fakat insanda ruh var ve Kâdirin soluğu onlara anlayış verir."*[24] ifadesi de apaçık bir şekilde ruhtan bahsetmektedir. İnsandaki bu ruhun, uyku sırasında, dinlenmek için bedenden ayrılıp dışarıya çıktığı,[25] ölüm sırasında da yine ruhun bedeni terk ettiği[26] vurgulanmaktadır.

Rabbinik öğretinin temel özelliği ise, ruhun, yeryüzündeki insanın vücudunda bir misâfır oluşu şeklindedir.[27] Ayrıca ruhun Tanrı kadar sâf olduğu ve ruhun, insan embriyonuna girişinin, Tanrı'nın insan soyunu yaşatmak için yapmış olduğu bir metottan ibaret bulunduğu ileri sürülmüştür.[28] İnsanın eğer bu özelliklere sahip olan ruhunun temizliğini korursa iyiliğe erişeceği[29] bedenini kirleten günâhlar yüzünden de ruhu tarafından sorgulanacağı belirtilmektedir.[30]

Bazı Eski Ahid metinleriyle Eski Ahid Apokrifasında, meleklerinde sadece özel olaylarla ilgilenen elçiler değil, aynı zamanda tabiattaki olayları kontrol eden ruhlar olduğu ifade edilmektedir. Meselâ, rüzgârlar[31],dört mevsim[32], memleketlerin korunması[33] barış[34], iyileştirmeler[35] ve ölüm gibi hadiselerin gerçekleşmesinde rol oynadıkları belirtilmektedir. Ölü Deniz İlâlisi'nde bunlara "ruhlar" veya "bilginin ruhları" denmektedir. Bu ruhların daha sonra meleklere dönüşmüş olabileceği de ileri sürülmüştür.[36]

2. Hıristiyanlık'ta Ruh

Eski Yunanda ortaya çıkan ruh kavramı Nissalı Gregoire (330-390) ve Saint Augustin (354-430) gibi Kilise Babalarınca Hıristiyan ilahiyatına aktarılmıştı. Ruhu bedenin üzerinde bir "binici" gibi gören Saint Augustin'e göre ruh bedenden ayrı olsa bile bedensiz bir ruh düşünmek imkânsızdır.[37]

Hıristiyanlık'ta insan bedeninde bulunan bu ruhdan başka meleklerinde içinde bulunduğu ruhlar âleminden (esprits) söz edilmektedir. Yeni Ahid'de, "Hepsi kurtuluşu mîras alacak olanlara hizmet için gönderilen hizmetçi ruhlar değil midirler?"[38] sözüyle meleklerin de ruh olduğu izlenimi verilmektedir.

Kilise Babalarının, ruh hakkında birbiriyle tenâkuz ifade eden sözleri vardır.

Jerome (340-420), ruhların vücutlu, Ambrossa (340-397) ise vücutsuz olduklarını kabûl ifade etmektedir. Hâlbuki İncil'de İsa Mesih'in,*"Ellerime ayaklarıma bakın; bizzât benim, kendim; bana ellerinizi sürünve bakın, çünkü bende olduğunu gördüğünüz gibi bir ruhta et ve kemik yoktur."*[39] sözü, böyle bir ihtilafın yersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

XIV. yy'da Tauler (1300-1361) ruhların sınıflandırılışıyla meşgul olmuştur.[40] İyi ve kötü ruhlar doktrini büyük oranda İskenderiyeli Clement (150-220) ve Origen (184-254) tarafından geliştirilmiştir Reform hareketlerine girildiğinde Protestanlar da iyi ve kötü ruhların varlığını kabûl etmişlerdir. İyi ruhların insana yardım ettiğini, kötü ruhlardan da zarar edildiğini ileri sürmüşlerdir.[41]

Nazianzus'lu Gregoire (330-390) meleklerin akıl sâhibi, basit ruhlar olduğunu belirtmektedir. Jerusalem'li Cyrille'e (315-386) göre, hem melekler, hem de şeytan birer ruhtur.[42] Hemen hemen bütün Grek Babaları'da meleklerin maddî varlıklardan olmadıklarını, fakat bununla birlikte tamamıyla ruhî de olmadıklarını ifade etmektedirler.[43] Meleklerin insan bedeninde bulunan ruhla da ilişkisi vardır. Hatta bu ruhu, melekler şeytanın saldırılarına karşı korurlar. Bu yolla melekler, ruhu, manevi hayatın en yüksek noktasında tutarlar. Böylece ruh ile melek arasında tabii bir benzerlik ortaya çıkar. Nitekim İncil'de de ölen insanın ruhunun aynen gökteki melekler gibi olduğu vurgulanmaktadır. *"Zira kıyâmette onlar (ölen kişiler) ne evlenirler ne de kocaya verilirler, ancak gökte olan melekler gibidirler."*[44] sözü buna işaret etmektedir. İşte bu şekilde rûhânî hayat, Ruh'u, meleklerin, cenneti andıran hayatları içine sokmuştur. Melekler de ruhani hayatın devamlılığı boyunca Ruh'a arkadaşlık ederler.[45]

3. İslâm'da Ruh

İslam'ın birinci kaynağı olan Kur'an'da ruhun varlığı ile ilgili bilgi yer almaktadır. İsrâ süresindeki *"Sana ruhu sorarlar. De ki, 'ruh, Rabbimin emrindendir.' (Zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir."*[46] Bu ayette bu husus açıkça görülmektedir. İlk bakışta ruhun mahiyeti hakkında herhangi bir netlik olmasa da, müfessirlere göre buradaki ruhtan maksat, insan bedeninde mevcut olan ruhtur. Kur'an'da mevcut olmayan bu bilgiye, hadislerde de rastlanılmamaktadır. Ancak, insanın yaratıldığında ona bir ruhun üflendiği, ölünce de bu ruhun kendisini terk edeceği ile ilgili hadisler[47] vardır ki, bunlardan onun mahiyetinin anlaşılması mümkün olmamaktadır.

Kur'an'da sadece, *"De ki, o Rabb'imin emrindendir."*[48] ayetiyle söz konusu

edilen ve sahih hadislerde de mâhiyetinden bahsedilmeyen “ruh” hakkındaki mevcut bilgiler, bazı müfessirlerin ve filozofların kendi görüşlerine dayanmaktadır. Bunlardan bir kaç örnek vermek gerekirse, İbn Kesîr’e göre ruh, suyun ağaç damarlarında dolaştığı gibi, insanın cesedinde dolaşan lâtif bir varlıktır.[49] Ayrıca onun, kâinatın özü, şekilsiz olmasına rağmen ölümlü olan varlıklarla birleştiği zaman bir şekil alan, tüm canlılarda görülen, maddelere canlılık veren, bitkileri yeşerten, canlıları üreten, kendisi görünmeyip eserleri görülen bir varlık olduğu da belirtilmektedir.[50]

Ancak burada ifade edilen “ruh”un Cebrâîl olduğu fikri de ileri sürülmekte ve ayet Elmalı’lı tarafından Hz. Peygamber’in aşağıdaki ifadesiyle şöyle tefsir edilmektedir:

“Ruh, beni terbiye eden, bana vahiy ve risâlet veren, beni İsrâ ile mi’râca yükselten, beni bir makâm-ı Mahmûda gönderen ve bana Kur’an-ı indirmek de olan Rabb’imin emrinden bir emirdir ki ben kendimi ve Rabb’im Hak Teâlâ’yı onunla bilirim.”[51]

İbn Abbâs da dâhil bazı müfessirler bu ayette geçen ruh kelimesinin Cibril’den başka bir melek olduğunu söylemektedirler. Hz. Ali *“O yetmiş bin yüzü olan bir melektir. Her yüzünde yetmişbin dili vardır. Her bir diliyle Allah’ı yetmişbin ayrı lügatte tesbîh eder. Allah Teâlâ onun her teşbihine bir melek yaratır, o melekler kıyâmete kadar diğer meleklerle uçuşurlar.”* demiştir.[52] Alûsî ise bu ayetteki sualin insan bedeninin direği ve hayatın kaynağı olan ruhun hakikati olduğunu söylemektedir.[53]

Ruh kelimesi Kuran-ı Kerim’de yirmi bir defa geçmektedir. Bu ayetlerden bazılarında “insan vücudu ile beraber olan ruh” manasına gelmekle birlikte, bazı yerlerde “melek” diye de tefsir edilmiş ve bu meleğin de Cebrâîl olduğu ifade edilmiştir. Meselâ Bakara, Mâide ve Nahl surelerinde dört yerde[54] Râhu’l-Kudüs terimi Cebrâîl için kullanılmış, Şuarâ suresinde geçen “er-Ruhu’l-Emîn”[55] deyimiyle yine bu melek kastedilmiştir. Bu ayetin tefsirinde Taberî ve İbn Kesir *“Çoğunluğun görüşü ‘Ruh’un Cibrîl olduğu’ üzerindedir.”[56]* demelerine rağmen, Âlûsî: *“Cebrail’e ruh denildi, çünkü din mevzuunda âlem onun vâsıtasıyle hayat bulmuştur.”[57]* Demek ki Ruhu’l-Kudüs ile Er-Ruhu’l-Emîn aslında aynı şeydir. Tefsirlerde bu iki terim hep Cibrîl olarak yorumlanmaktadır, diyerek, “ruh” isminin Cebrail için bir sıfat olduğunu belirtmektedir.[58]

Mücadele süresindeki *"İşte onların kalbine Allah İmân yazmış ve katından bir 'ruh' ile onları desteklemiştir."*[59] ayetinde geçen "Ruh" isminin Hâzin tefsirinde "Cibrîl" olarak tefsir edildiği görülmektedir.[60] Yine Meâric suresinde *"Melekler ve Ruh oraya miktarı ellibin yıl olan bir günde yükselip çıkar."*[61] buyrularak buradaki "Ruh" ile de Cibrîl kastedilmiştir.[62] Nebe suresinde "Ruh ve melekler sâf sâf olup durduğu gün"[63], Kadr suresinde "O gece Melekler ve Ruh iner."[64] ayetlerindeki "ruh" kelimesi Kuran meallerinde bile "Cebrâîl" diye tercüme edilmektedir. Meryem suresinde Yüce Allah Cebrâîl'e hem de kendisine izâfe ederek, "bizim ruhumuz"[65] sözüyle onu şereflendirmektedir. Bazı kimseler buradaki ruhun "Hz. İsâ'nın ruhu" olduğunu iddia etmişlerdir, fakat bu, ayetin zâhirine terstir.[66]

Suyûtî, sahîh hadis kitaplarında bulunmamalarına rağmen, "Ruh"un meleklerden biri olduğunu te'yîd eden bazı rivayetler toplamıştır. Bu rivayetlerden bazılarını sıralamakta fayda vardır:

İbn Abbâs, *"Ruh yaratılış itibariyle meleklerin en büyüklerindendir."* demiştir. Dahhâk, (105/723) *"Ruh Allah'ın hâcibidir ki, o kıyâmet günü Allah'ın önünde ayakta durur, o meleklerin en büyüğüdür. Eğer ağzını açsa diğer bütün melekleri ağzına alabilir. Hiç bir yaratık korkudan dolayı gözünü kaldırıp da ona bakamaz."* demiştir. Vehb'den rivayet edilen bir haberde *"Ruh onbin kanadı olan bir melektir, bunlardan iki kanadı, mağrib ve maşrik arasını kaplar. Onun bin yüzü her yüzünde de bin lisanı vardır İki tane de dudağı vardır ki bu dudaklarıyla kıyâmet gününe kadar Allah'ı tesbîh eder."* denilmektedir. İbn Mesûd'un rivayetinde, *"Ruh dördüncü semâdadır. O semâvâtın, dağların ve meleklerin en büyüğüdür. Her gün onikibin tesbih getirir. Allah Teâlâ onun her bir tesbîhinden bir melek yaratır. Bu melekler kıyâmet günü tek bir sâf olarak gelirler."* ifadeleri yer almaktadır. Mücahidden gelen bir rivayette ise, *"Ruhlar, meleklerden bir yaratıktırlar ki, sizin melekleri göremediğiniz gibi, melekler de bu ruhları göremezler."* denilmektedir.[67]

Kur'ân'daki ayetler ve Kur'ân'ın dışında, yukarıda verilen rivayetlere göre "Ruh" kavramı, insan vücudunda bulunan "ruh'un yanında, ya Cebrâîl için kullanılan bir vasıf, ya doğrudan doğruya bu isimle anılan bir melek, ya da meleklerin özelliklerini taşıyan bir varlıktır.

Görüldüğü gibi ruh ve melek, her üç dinde de tabiat itibariyle bedensiz sâf varlıklardır. İnsan bedenindeki ruhun dışında, Tanrı'nın, çeşitli tabiat olaylarını gerçekleştirmek için yarattığı ruhlar âlemi de bulunmaktadır. Melekler, her üç

dinde de bu ruhlar âlemi içerisinde kabûl edilen varlıklardır. Netice itibariyle, üç dine göre de her melek aynı zamanda bir ruhtur, fakat her ruh bir melek değildir.

B. Melek-Cin İlişkisi

Cin *"Belli başlı dinlerde, zaman, mekân ve sebep-sonuç ilişkisine dayanan maddî dünya ile madde dışı ya da ruhî dünya arasında ilişki sağladığına inanılan varlıklar ya da güçler"* diye tarif edilmektedir.[68] Yahudi ve Hıristiyan dinlerinde çoğunlukla iyi varlıklar olarak görülen meleklerin karşısında yer aldıklarına ve kötülüğü simgeleyen şeytan tarafından yönlendirildiklerine inanılmaktadır. Bununla birlikte Batı folklorunda daha zararsız görülen cinler de vardır. Doğuda, eski dinlerde ve yazısız kültürlerde ise bu ayırım daha az belirgindir, cinler kötü olabilecekleri gibi, bazı durumlarda iyi varlıklar da olabilirler.[69]

Cin kavramı Batı'da önceleri "doğa ötesi varlık" ya da "ruh" gibi anlamlar içerirdi. Meselâ Fransızca olan "genie" kelimesi "cin, peri" ve benzeri varlıklar için kullanılmıştır ki, telâffuz bakımından da Arapça "cin" kelimesine yakınlık arzetmektedir. "Genie" kelimesi Latince "genius" tan gelmektedir. Bu isim, herkesin iyi kötü hayatına hâkim olan ulûhiyet (divinite); "lutin", yani rüyada hoş görünerek aldatan ruh, "gnume" yani yahûdi tılsımcılarınca, yeryüzündeki "gnume" denilen tâbiat üstü cüceler; "sylphe" (silf), yani ortaçağda Kelt ve Cermen hikâyelerinde hava cinni, bir iş yapmak için mahâret, zevk, tabîî meyi, insan zihninin varabileceği en yüksek derece, cin fikirlilik, dehâ ve bu sıfata sahip olan dâhî manalarına gelmektedir. Örneğin Sokrates, kendisini gerçeği arayıp dile getirmeye yönelten cininden söz etmektedir. Ama terim giderek tabiatüstü varlıklar içinde daha aşağı kategorilerde yer alan ve insanları irâdeleri dışında, iyi olmayan davranışlara yönelten varlıklara ad olmuştur.[70]

İslam literatüründe ise "göze görünmezlik" ve "örtme" anlamlarını ihtiva eden, Arapça "c.n.n" den türemiştir. Buradan hareketle, cinlerin, insanların bedenine girip onların davranışlarını yönlendirdiği ifade edilmektedir.[71]

1.Yahûdilik'te Cin

"Cin"in İbrânice'deki karşılığı "şed" dir ve "kötü ruh, zarar verici melek" manalarına gelmektedir.[72] Bu kelime kök ve mana itibariyle Akadca'daki "cin" anlamında olan "sedu" kelimesine dayanmaktadır.[73]

Nitekim Tevrât'da geçen *"Allah olmayan cinlere, bilmedikleri ilahlara kurban*

ettiler.”[74] cümlesindeki “cinler” sözü İbrânice “şedim” kelimesi ile ifade edilmiştir. Ayrıca Eski Ahid’de geçen “lilit”,[75] “Dever”,[76] “seirim” (Tekeler),[77] “şedim”,[78] “elilîm”,[79] “şiyyâm”,[80] “yâsûd”[81] kelimeleride “cin” denilen varlığa işaret etmektedir.

Justin Martyr (100-165) Yahudilerin, cinlerle ve tılsımlarla putperestlerden bile daha çok uğraştıklarını, hatta cinlerin pek çoğunun başağrısı, melankoli, katalipsi vb. hastalıklara sebep olduklarına inandıklarını belirtmektedir. Bu konudaki bilgilerin çoğunun Tevrât tefsirlerinden olan Kabala ve Talmut’dan çıkarıldığını da vurgulamaktadır.[82]

Sürgünden sonra, Yahudilik’de kötü ruhlardan daha sık ve daha belirgin bir tarzda bahsedilmeye başlanmıştır. Bu durumun, cinler ilminin (demonologie) hazırlanışına katkıda bulunan çok tanrılı inançlarla ilişkilerden etkilenerek ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Yahudi apokrif kitaplarında bu husus gerçekten yaygındır. Bu kitaplarda şeytan, belirli cinler vasıtasıyla, insanlar üzerinde fiziki bir kötülük icrâ eden ve özellikle hastalıkları ve güçsüzlükleri insanlara taşıyan *Dünya Prensi’*dir.[83]

Tobit’in Kitabında, birçok defa, kötülük eden “azmodius” isimli bir cinden söz edilmektedir. Aşağıdaki cümleler bu olayı dile getirmektedir:

“Sara’nın yedi kez evlendiğini bilmeniz gerek. Cinlerin en kötüsü olan ‘Azmodius’, damatları arka arkaya öldürmüştü. Bu işi, evlenen çift birleşmeden önce yapmıştı.”[84] *“Yiyip içtikten sonra yatma zamanı gelir, genç adamı yemek odasından yatak odasına götürdüler. Tobit, Rafael’in öğüdünü hatırladı. Çantasını açtı, balığın yüreğini ve karaciğerini çıkardı. Bunların bir kısmını yakılan buharın içine koydu. Balığın buharı cine acı verdi. Ve cin hava yoluyla Mısır’a kaçtı. Rafael onu izledi ve çabucak onu bağlayıp prangaya vurdu.”*[85]

Tevrât’da cinler adına kurban etme hadîsesi de söz konusu edilmekte ve bu işin tasvip edilecek bir şey olmadığı ileri sürülmektedir. *“Allah olmayan cinlere, bilmedikleri ilahlara, atalarınızın korkmadıkları son zamanlarda çıkan yeni ilahlara kurban ettiler.”*[86] cümlesi bunu göstermektedir.

2. Hıristiyanlık’ta Cin

Erken devir Hıristiyanlık’ta melek ve cin kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanıldıkları ifade edilmektedir.[87] Origen’e göre Kilise, başlangıçta cinlerle ilgili ortak bir tavır belirlememişti. Kilise Babaları bu konuda kendi görüşlerini

ortaya koyuyorlardı. Justin cinleri, putperest tanrılar ile düşmüş meleklerin birleşmesi sonucu meydana gelen varlıklar olarak kabul ediyordu. Tatien (110-172) cinlerin maddî tabiatı olduğunu reddediyor, evrenin yönetilmesinde meleklerin fonksiyonunu kabul ediyordu.[88] Philon (öl.45) ise melekleri Grekler'deki cinlerle özdeşleştiriyordu.[89]

Cinler, Yeni Ahid metinlerinde çeşitli yönleriyle söz konusu edilmektedir. Bunlardan bazı örnekler verelim:

"Ve akşamleyin, cine tutulmuş adamları kendisine getirdiler. Ve o bir sözle ruhları çıkardı ve hastaların hepsini iyi etti."[90] *"Onlar çıkınca işte cine tutulmuş dilsiz bir adamı İsa'ya getirdiler. Cin dışarı çıkarılınca dilsiz adam söz söyledi. Ve halk 'İsrail'de hiç böylesi görülmemiştir.' diyerek şaştı. Fakat Ferisîler, 'Cinlerin reisi ile cinleri çıkarıyor.' Derlerdi."*[91] *"İsa Adın ne? diye ona sordu. Adam 'Lejiyondur' dedi. Zira kendisine birçok cinler girmişti. Cinler, cehenneme gitmelerini emretmesin diye İsa'ya yalvardılar."*[92]

Yukardaki Yeni Ahid metinlerinden anlaşıldığına göre cinler insanların sara gibi[93] çeşitli hastalıklara tutulmalarına sebep olmakla beraber akıllarını kaçırma ve şiddetli bir deliliğe tutulmalarına da yol açmaktadır. Bunlarla ilgili birçok örnek vardır.[94]

Yeni Ahid'de cinler "kötü ruhlar" olarak adlandırılırlar. Onlar pis yerlerde bulunurlar. İsa'nın, bir cin sürüsünü domuza yüklemesi hikâyesi bu eski inancı açıklar:

"Ve İsa karşı yakada Gadrinilerin memleketine geldiği zaman, kabirlerden çıkan kendilerine cin musallat olmuş iki kişi onu karşıladı. Çok azgın oldukları için hiç kimse o yoldan geçemezdi. Ve işte, onlar; Ey Allah'ın oğlu, bizden sana ne? Buraya bize vaktinden önce işkence etmeğe mi geldin? diye bağırdılar. Onlardan uzakta otlayan büyük bir domuz sürüsü vardı. Cinler İsa'ya, "bizi çıkarırsan, domuz sürüsüne gönder" diye yalvardılar. İsa da onlara, 'gidin!' Dedi. Onlar çıkıp domuzlara gittiler ve bütün sürü uçurumdan atılıp sularda boğuldu."[95]

Ayrıca Markos İncili'nde cinden "murdar ruh"[96] olarak bahsedilir. Öte yandan Yeni Ahid'de daha küçük cinler, Beelzebul veya şeytan gibi güçlere bağlı olarak görülürler. Beelzebul, İsâ ve onun muhalifleri tarafından baş cine verilen bir isimdir.[97] *"Şakirdin muallimi gibi ve hizmetçinin efendisi gibi olması elverir. Eğer ev sahibine Beelzebul dedilerse evinin halkına ne kadar ziyade*

diyecekler.”[98] ifadesiyle buna işaret edilmektedir.

Pavlus’a göre cinlerin insana musallat olması, özellikle şeytanca etkinin bir türüdür. Hıristiyanlığın ilk devirlerinden beri, cin tasallutuna karşı, onu ortadan kaldırmak için bir duâ ya da exorcisme kullanılmıştır. Böyle bir cin tasallutunu bozmak için yapılan duâ veya büyüye her vaftiz töreninde yer verilmektedir. Vaftiz anında, dinsel törenle duâsı yapılıp kutsal kılınmış su ve yine bu şekilde kutsanmış olan tuz gibi maddeleri kullanarak, cin tasallutundan ve perilenmeden kurtulma çareleri aranmaktadır.[99]

Hıristiyanlığın ilk yıllarında, insanlarda görülen bazı normal dışı davranışlar, hiç tereddüt edilmeden cinin musallat olması olarak değerlendirilmiştir.[100] Özellikle Hıristiyanlıktaki halk geleneğinde, cinlerin, kişiyi doğrudan denetimi altına alıp, garip davranışlar göstermesine ya da hastalanmasına yol açtığına inanılmıştır. Cinin tasallutuna uğrayan kişi dinse görevlerini yerine getiremez, kutsal kişi ya da nesneler karşısında korkuya kapılır. Bu belirtilerin sara, histeri, şizofreni gibi hastalıklardan kaynaklandığı bugün artık bilinmekteyse de, cin çıkarmak için çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Exorsizm (cin çıkarma, büyü bozma), Yahûdî ve Hıristiyan geleneğinin bir parçasıdır. Hıristiyanlık’ta İsâ’nın, cinleri tek bir sözle kovduğuna ve bunu, Tanrı’nın krallığının yaklaşmakta olduğunu gösteren bir işaret olarak nitelediğine inanılır. İsa’dan sonraki ilk yüzyıllarda cin çıkarma gücünün din adamı olmayanlara da bağışlanabilen özel bir yetenek olduğuna inanılırdı. 250 yıllarında exorsizmle görevli bir rahip sınıfı dahi oluşturulmuştu. Aynı dönemde, cin çıkarma, vaftiz töreninin ön aşaması durumuna gelmişti. Hatta Katolik Kilisesi, daha da ileri giderek cin çıkarma eylemini ayrıntılı biçimde tanımlamış ve kurallarını dahi belirlemişti.[101]

3. İslâm’da Cin

Yahudilik ve Hıristiyanlığa nazaran İslâm’da cin konusuna daha fazla yer verilmektedir. Kur’ân’da bu varlıkların söz konusu edildiği ve aynı isimle anılan bir surenin bulunması da vâkıayı desteklemektedir. Arapça da “cin” kelimesi bir şeyi histen setretmek, örtmek manasına gelmektedir.[102]

Görünmeyen varlıklar grubundan birine isim olarak kullanılan ‘cin’ kelimesi, Râgıbu1-İsfehânî’nin Müfredât’ında iki şekilde ele alınmaktadır. Birisi genel manasıdır ki, insanın duyu organlarının farkedemediği genel olarak ruhânî varlıklardır. Bu düşünceye göre melekler ve şeytanlarda buna dâhil edilmiş olur. Her melek özellik itibariyle aynı zamanda cindir, fakat her cin melek değildir. Çünkü melekler için müslim-gayri müslim vasıflandırmaları olmamasına

rağmen, cinler için bu mümkündür. İkincisi ise cinin böyle ruhânî varlıkların hepsi değil, bir kısmı olduğu hususudur. Çünkü ruhânî varlıklar üç kısımdır:

a. Hepsi hayırlı olanlar: Bunlar meleklerdir, yanlış iş yapmazlar, insanı aldatmazlar ve Allah'ın emrinden çıkmazlar.

b. Hepsi şerli olanlar: Bunlar şeytanlardır, insanı aldatırlar, şerre ve fenalığa çalışırlar.

c. Bu ikisinin ortasında, hayırlısı da, şerlisi de olanlar; Bu ruhânîler vardır ki, özel isimleriyle bunlara "cin" denilmektedir.[103]

Yukarıda belirtildiği gibi, Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarında da böyle bir varlıktan söz edilmiştir. Nitekim Fransızcadaki "genie" ve Latince'deki "genius" terimleri de aynı varlığa verilen isimlerdir.[104]

Kur'an-ı Kerîm'de, *"Cinleri Allah'a ortak koştular, oysaki onları da Allah yaratmıştır."*[105] denilerek, Allah'ın gizli yaratıklarından olan cinleri müşriklerin ulûhiyet derecesine çıkarıp Allah'a şirk koştukları belirtilmektedir. Yine, *"Allah ile cinler arasında da bir hısımlık uydurdular. Andolsun ki, cinler de, kendilerinin hesap yerine götürüleceklerini bilirler."*[106] mealindeki ayette de görüldüğü gibi, Allah ile cinler arasında bir nesebin mevcut olduğu iftirasında bulunmuşlardır. Bazıları da, cinlerin, gaybı bildiklerine inanmışlardır. Bu tür inançlar, çeşitli ayetlerde reddedildiği gibi, bilhassa Cin suresinde, Allah'ın birliği ve büyüklüğü ve cinler hakkındaki yanlış ve mübalağalı akidelerin batıl oluşu anlatılmıştır. Bu sureye göre, her ne suretle olursa olsun, cinlerin bir varlığı bulunmakla beraber, onların da Müslüman ve kâfir olanları vardır.[107] Fakat Allah'a karşı hiç birinin hükmü olmayıp, âciz ve mesuldürler. Hepsinin başına kıyâmet kopacaktır. Allah'a îmân edenlerin, onların şerrinden korkmaması gerekir. Onların insana musallat olmaları, yine insanlardan bir takımları vasıtasıyla olarak gelmektedir. Peygamberin bi'setiyle, cinler, cehâlet ve fetret zamanlarında, oynadıkları rolleri oynayamaz olmuşlardır. Çünkü Hz. Muhammedin gelmesinden sonra, eskisi gibi, sokulmak istedikleri yüksek mevkilerde kendilerini gözetleyen ve hulullerine meydan vermeyen, parlak ateşlerle karşılanmışlardır. Hâlâ buna inanmayıp, fenalıklarında devam etmek isteyenler varsa da, Allah'ın kudretine karşı, onların hiç hükmü olmayıp, Allah'a îmân edenlere hiç bir zarar yapamazlar. Ancak kendileri helak olup cehenneme odun olacaklardır. Buna böyle îmân etmiş cinler ise, fenalığa değil, Hak ve sevaba hizmet etmektedirler.[108]

Kur’an-ı Kerim’de, *“Cinleri de daha önce vücudun gözeneklerine nüfuz edici çok zehirli şuâlardan, ateşten yarattık.”;*[109] *“Cinleri de, yalın bir ateşten yarattı.”*[110] cümleleriyle cinlerin neden yaratıldığına ışık tutulmaktadır. Ayetlerdeki “yalın ateş”ten maksat şudur: İnsan yaradılmazdan evvel, güneşte ve arzın başlangıcında olduğu gibi, çalkalanıp duran muzdarip ve müteheyyiç bir halde bulunan hâlis bir ateş ve elektrik halinde olduğu gibi, her şeye karışabilen veya eşyayı birbirine karıştırmak özelliğini hâiz bir ateşten biz insanların gözlerine mutadı veçhile görünmeyen, gizli birtakım hayat kuvvetleri, hayatî unsurlar yaratılmıştır ki bunlara “cin” ismi verilir.[111]

Bu husus, bin dört yüz yıl öncesinde Kur’ân’da, günün anlayış seviyesi nazarı itibara alınarak *“Biz cinleri, filanca ışınlardan yarattık.”* şeklinde açıklanmamış, mecâzî bir ifadeyle “dumansız ateş”, “en ince mesâmâta nüfûz edici ateş” diye tarif edilerek insanların anlayışına, ilimlerinin bu konuyu anlayacak bir seviyeye ulaşacağı zamana bırakılmıştır.[112]

Cinler yerler ve içerler,[113] insanlar tarafından asli suretlerinde görünmezler. Ancak, başka şekillere girmiş olarak görünebilirler.

Aşağıdaki hadis cinlerin insanlara nasıl göründüğünü belirtmekte ve yiyip-içme özelliklerinin bulunduğuna işaret etmektedir.

Ubey, babası Kâ’b’ın kendisine şöyle dediğini belirtmektedir:

“İçerisinde hurma bulunan bir harmanımız vardı. Ona bakıp, noksanlaştığını hissediyordum. Bir gece harmanı beklerken birden, yeni bulûğa ermiş gence benzer biriyle karşılaştım. Selâm verdi, selâmına karşılık verip:

‘Sen nesin, cin misin, yoksa insan mısın?’ dedim.

‘Cinim.’ dedi.

‘Elini bana ver.’ dedim. Verdi. Bir de baktım ki, eli köpek ayağına ve tüyü köpek tüyüne benziyor. Bunun üzerine:

‘İşte bu cin yaratılışı” dedim. O da:

‘Cinler, içlerinde benden daha kuvvetlisi olduğunu bilirler.’ deyince:

‘Yaptığın şeye seni sevkeden nedir?’ dedim.

‘Senin sadaka vermeyi sevdiğini işittim. Bu sebeple hurmandan bir miktarını almayı arzu ettim.’ dedi. Ben:

‘Bizi sizden koruyacak şey nedir?’ dedim.

‘Şu ayet (ayete’l-kürsî)’ dedi. Ben de onu serbest bıraktım.”

Ubey der ki: *“Babam, Hz.Peygamber’in yanına gidip bunu kendisine anlattığında, O:*

‘Pis yaratık sana doğru söyledi.’ Buyurdu.[114] *Zira Hz. Peygamber cinleri, aslî suretinde görebiliyordu.”*[115]

Cinler aynı zamanda, evlenip çoluk çocuk sâhibi olurlar. Nitekim Rahman suresinde: *“Onlara ne bir insan, ne de bir cin dokunmamıştır.”*[116] buyrulmaktadır. Buradaki “dokunma” sözünden murâd, cinsi ilişkidir. Aynı zamanda, insanların cinlerle yahut cinlerin insanlarla cinsi ilişkiye girmesi de mümkündür. Ancak, âlimlerin hemen çoğunluğuna göre bunun gerçek bir cimâ olmadığı ifade edilmiştir.[117]

Cinlerden bazılarının, insan kadınlarıyla nikâhlanmak istemelerine dair şu rivayet, onlarda cinsel arzunun bulunduğunun delilidir:

“Ebû Osman ez-Zebîdî şöyle rivayet etmiştir: ‘Yemenli bir kafile, İmam Mâlik’ten, cinlerle nikâhlanma mevzuunda şunu sormuşlardı. Bir cin, bizden bir kızı nikâhlamak istiyor, ne dersiniz? İmam Malik de: ‘Bunun, şer’an bir mahzuru yok, fakat kerih görürüm, çünkü kadın, ondan bir çocuk meydana getirdiğinde ‘kocan kim’? diye sorulduğunda ‘cinden biri’ derse, bu Müslümanlar arasında fesadın çoğalmasına sebep olur’ cevabını vermişti.”[118] Fahreddîn Râzî, tefsîrinde, onların doğup-doğurduklarını da ifade etmiştir.[119]

Görülüyor ki, fukahanın ve tabiînden bazı kimselerin, cinlerle insanlar arasındaki nikâhlanmayı hoş karşılamaması, böyle bir şeyin mümkün olduğunu gösterir. Çünkü mümkün olmayan bir şeyin, câiz olup olmayışına hükmedilemez.

Bütün ulemaya göre, cinler, mükellef ve muhatabıdırlar. Cin suresinin 1. ve 2. ayetleri buna delîl teşkil eder. Cinler insanlarla beraber ve münferid olarak ibâdet ederler ve insanlar gibi, yaptıkları işlere karşılık sevap alırlar.[120] Onların, kâfir olanları cehenneme,[121] mü’min olanlarıcennete girer.[122] Cennete giden cinler, Cennette Allah’ı göremezler, hattâ melekleri de göremezler; bu, insana hâs bir özeliktir.[123] İslâm âlimlerinin çoğuna göre, İblis’e tayin edilen ecel vakti, kıyâmetin kopması için, sur’a üfürülen andır.[124] Bundan anlaşıldığına göre,

demek ki, cinler de ölecektirler, zira İblis de cinlerdendir. Cinlerin haşri konusunda ise, Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Ey ins ve cin! İleride sizin hesabınızı görmeye yöneleceğiz."*[125] Bu ayetten hareketle, İbn Kesir: *"İnsanlar ve cinler, mahşerde toplandıklarında, hesaba çekilmeden, bir müddet beklerler. Sonra, amellerinden hesaba çekilirler."* demektedir.[126]

C. Melek-Şeytan İlişkisi

Batı kaynaklarında "şeytan," "Tanrı'ya karşı başkaldıran ve gökten cehenneme atılan bir melek" olarak tarif edilmektedir. Bu isim, ahlâksızlık, kötülük yapan ve insanlara zarar vermeye çalışan bütün düşmüş melekler için kullanılmaktadır.[127] Değişik dinlerde farklı faaliyetlerle beliren şeytanın, çoğunlukla kötü ruhların ya da cinlerin başı olduğu ifade edilmektedir.[128]

Şeytan'ın da, üç dine göre kısaca ele alınmasında fayda vardır.

1. Yahudilik'te Şeytan

Şeytan kelimesinin İbrânice karşılığı, "satan"dır[129] ve bu kelime, kök itibariyle "astin" fiilinden "hassatan" şeklinde, belirlilik takısı ile kullanılmaktadır.[130]

Yahudî literatüründe bu kelime, kötülük yapan meleğe isim olarak verilmiştir.[131] Bu manada o, dünyada dolaşıp ortalığı karıştırarak insanları hatâya ve günâha sürükleyerek Tanrı tarafından cezalandırılmasına sebep olan bir varlıktır.[132]

İbrânice'de şeytan, başka isimlerle de anılmaktadır. Meselâ, aşmaday, samael, malakh amavit (ölüm meleği), yedser Ra (kötü duygular) gibi kelimeler, şeytana işaret etmektedir.[133] Bu kelimelerden "yedser Ra" Talmut'da da geçmektedir.[134] Ayrıca, "satan"dan türemiş olan ve "nefret" ve "müzevirlik" manalarına gelen "sitna" kelimesi[135] ve bundan başka Beliya'al ve Azâzel kelimeleri de şeytan için kullanılmıştır. Yetmişler tercümesinde, bu kelime, Grekçe'ye "Diabolos" olarak aktarılmıştır.[136] Daymon kelimesi "bilgin" manasına gelen "daemon" gibi "dao" (eğitmek) kökünden gelir. Ya da "bölmek, yakmak" manasına gelen "dayio" kökün- den gelir. "Daymonion" ise Grek yazarlar tarafından, tanrılar, kader, aşağı derecede kutsallar, ölülerin ruhları, bir insana veya siteye bağlı iyi ve kötü cinler manalarında kullanılmıştır.[137]

Kötü ruhun sembolü olan "yılan", bütün hayvanların en hilekârıdır.[138] Yılan

şekline giren şeytanın, Âdem ve Havva'yı günâh işlemeye sürüklemesi[139] ve yine Eyüb'ün, onun yüzünden günâha eğilim göstermesi,[140] şeytanın varlığının Eski Ahid'deki belirtilerinden bazılarıdır.[141]Eski Ahid apokrifasından ***Bilgelik Kitabı*** Şeytan'ın, dünya cennetinin yılanı olduğuna, işaret etmektedir.[142]

Şeytan faziletin düşmanı olarak insanlar arasında daima kötülük meydana getirmeye çalışmaktadır.[143] Dünyada sürekli olarak insanlar arasında dolaşır. [144] *"Ve şeytan, İsrail'e karşı kalktı ve İsrail'i saymak için Davud'u tahrik etti..."*[145] Şeytanın insanları tahrik edici bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Tanrının önünde, Yahudi din âlimi Yeşu'yu suçlama pozisyonuna girmesi de benzer bir özelliğinin sonucudur. Eski Ahid'de bu husus şöyle dile getirilmektedir:

"Ve Rabbin meleği önünde durmakta olan büyük kâhin Yeşu'yu ve ona hasım olmak için, onun sağında durmakta olan şeytan'ı bana gösterdi. Ve Rab şeytana dedi: 'Seni Rab azarlasın ey şeytan, evet Yeruşalim'i seçmiş olan Rab seni azarlasın, bu adam, ateşten çekilen, yarı yanmış odun parçası değil midir?' Yeşu, kirli elbiseler giyinmişti ve meleğin önünde durmakta idi. Cevap verdi ve önünde duranlara söyleyip dedi: 'Üzerinden kirli elbiseleri çıkarın.' Ve ona dedi: 'Bak senin üzerinden fesadını giderdim ve sana daha iyi elbiseler giydireceğim.'"[146]

Yahûdîlerin, Filistin topraklarından sürgününden sonra, meleklere ait işler ve görevler daha da sistemli hale gelmiştir. Melekler, kendi rolleriyle bağlantılı olarak, ahlâki bir nitelik kazanmışlar. İyi melekler ile şeytanlar ve cinler arasında, sürekli bir çatışmadan söz edilmektedir. Bu düşünce, Yahûdîliğin, sürgün sırasında, Eski İran ve Mezopotamya dinlerinden etkilendiğini göstermektedir.[147]

Görüldüğü gibi, Eski Ahid'de şeytan, yeryüzünde dolaşarak, Tanrıya karşı çıkanları tespit edip, onları, Tanrı huzurunda suçlayan bir kavgacı konumundadır.[148] Ancak Tevrât sonrası Yahûdîlikte, "kötü ruhların başı" özelliğini kazanmış, Beelzebub (sinekler Tanrısı) ya da Beelzebul (Dışkı Tanrısı) ve Lucifer gibi adlarla anılmıştır.[149] Ancak, Yahudilikteki şeytanla ilgili kutsal metinlerin, genellikle Babil esâreti dönemine tekâbûl ettiği de belirtilmektedir. [150]

2. Hıristiyanlık'ta Şeytan

Yeni Ahid metinlerinde şeytan manasına kullanılan birçok kelime vardır. Bunlar:

Satanas: Genel olarak şeytan manasına gelen bu kelime, özel olarak şeytanların reisi için kullanılan bir isimdir.

Diabolos: Bu da aynı manadadır ve yine şeytanların reisi olan İblîs için kullanılır.

Daymon, daymonion: Bu isimler, şeytana itâat eden meleklere verilmiştir.

Beelzebub.[151]

Dragon veya yeryüzü cennetinin antik yılanı.[152]

Ayartıcı, yoldan çıkarıcı[153]

Kötüler[154]

Düşman[155]

Pis Ruh.[156] Bu isim şeytana ve bütün cinlere verilmektedir.

Prensler ve *güçler*, karanlıklar dünyasının yöneticileri.[157]

Kötülük ruhu.[158]

Hıristiyan inancında, kötü ruhların varlığı meselesi, IV. Latran Konsilinde (1215), Eski Ahid ve Yeni Ahid'teki sayısız metinlere dayanılarak tespit edilmiş ve inanç esaslarından bir olduğu te'yid edilmiştir.[159]Hıristiyan ilâhiyatı ile ilgili bazı eserlerde, birtakım meleklerin, şeytana dönüşü şöyle anlatılmaktadır:

En önde gelen baş meleklerden biri olan Lucifer (şeytan) bir isyan çığlığı atarak şöyle der: *"Ben protesto ediyorum. Bizim indirilmemiz isteniyor. Ben çıkacağım. Tahtımın alçaltılması isteniyor, ben onu yıldızların üstüne yükselteceğim. Aquilon'un yamacında, Nişan (Alliance) dağı üzerinde yer alacağım. Bu, Ben'im, başkası değil. Öyle ki, ben, Yüce Tanrıya benzeyeceğim."*[160] Bunun üzerine, meleklerden bir kısmı: *"Biz de protesto ediyoruz."* diye tekrarladılar. Lucifer gibi parlak olan bir melek, bu sözleri yazdı: *"Tanrıya kim benzer? Onun yaratıklarının tapınmasını ve îmân etmelerini öneren zâta tapınmayı kim reddedebilir? Ben inanıyorum ve tapıyorum."* Bundan sonra birçok semâvî hiyerarşi, onun da sözünü tekrar etti: *"İnanıyoruz ve tapıyoruz."* Bunu müteâkib, suçlu olan Lucifer ve arkadaşları cezalandırılarak korkunç şeytanlara döndüler. Kibirleri sebebiyle cehennemin derinliğine atıldılar.[161]

Hıristiyanlıkta şeytanların sayısının, meleklerinkine eşit olduğu kabûl edilir.[162]Hıristiyan ilahiyatçıları, bu konuyu gayet geniş olarak ele almışlardır. Bu sebeple konuyu, bazı küçük başlıklarla özetlemek, yerinde olacaktır:

a. Şeytanların Derecelendirilişi

Hıristiyanların inancına göre, şeytanlar, düşüşlerinden sonra, özelliklerini korumuşlardır. Onlar arasında, tabiî kabiliyetten doğan derecelendirilmelerine göre, mutlak bir sıra dahi vardır. Yani, bunların derecelendirilişi, yapmış oldukları işin ehemmiyetine göredir.[163]

b. Şeytanların İkâmetgâhları

Şeytanların hapishânesine, "cehennem" denir. Bu isimlendirme, sefalet ve koyu karanlıklara sahip olan bir yer olması dolayısıyle yapılmıştır.[164]

Tanrı'nın izniyle, son karar gününe kadar onlar, beraberlerinde azaplarını da taşıyarak bazen havada, bazen yerde aylak aylak dolaşırlar.[165] Ayrıca İsa, çölü[166] ve cehennemi,[167] onların ikâmetgâhı olarak belirtmektedir.[168]

c. Şeytanların Sâdık Meleklerle İlişkileri

Şeytanlar, bu meleklere diş bilerler, onlarla savaşırlar. Tanrının izin verdiği ölçüdeki yetki ve idârelerine karşı çıkamamaktadırlar. Fakat aynı zamanda birbirlerini de hor görürler ve birbirlerinden tiksinirler. Ancak kötülük ve inatçı irâdeleri konusunda birbirleriyle uyuşmaktadırlar.[169]

d. Şeytanların İnsan Üzerindeki Etkileri

İnsanlar üzerinde şeytanların, sürekli bir etkisi bulunmaktadır. Tanrı'ya karşı kin, insanlara karşı ise kıskançlık dolu olan şeytan, onlara zarar vermeye çalışır ve cehenneme sürükler. Şeytanın, insanlar üzerinde ayartma, musallât olma ve emri altına alma gibi etkileri vardır.[170]

Onlar, duygu ve düşünceleri şaşırtarak nefsin bütün kötü tutkularını harekete geçirip insanları yanıltırlar. İnsanları kötülüğe düşürmek için en büyük hileleri, iyi şeyleri, onlara, hoş olmayan ve zahmetli şeyler gibi, kötü şeyleri de hoş ve iyi şeyler olarak göstermek suretiyle kötülüğe düşürmeye çalışmalarıdır. Aslında Tanrının yardımıyla insanın, şeytanı yenmesi de mümkündür.[171] Şeytana galip gelmek için dikkatli davranmak, uyanık olmak, ibâdet etmek ve nefsi terbiye etmiş olmak gerekir.[172]

Şeytan, insanın sağlığına ve iyi hallerine de zarar verebilir. Musallat olma yoluyla vücutta hassas bir incitme meydana getirebilir. Bu yolla insanın vücuduna yerleşebilir ve zarar verebilir. Ancak, Hıristiyanların inancına göre, Kurtarıcı İsâ'dan önce, sık sık görülen cinlenme durumu, bugün azalmıştır. Çünkü İsa Mesih, şeytanın imparatorluğunu yıkmıştır.[173]

e. Şeytanların Kötülüklerine Karşı Korunma Yolları

Hıristiyanların inancına göre, insan, şeytanların kötülüklerine karşı, kendisini şu yollarla koruyabilir:

Duâ: Çünkü Tanrı, kendisinden isteyen hiçbir kulunun bu isteklerini geri çevirmemiştir.

Tevâzû: Tanrı, özellikle saygılı ve tevâzû sâhibi kimselere yardım eder.

Nefsini Kırma: Gerçekten, Tanrı'nın yardımını elde etmenin en iyi yollarından biridir.

Tanrı'ya Güvenme: Öyle ki, Tanrı, insanın, gücünün üzerinde çalışmasına izin vermez.[174]

Tanrı, insanların iyilerini ve kötülerini birbirinden ayırt etmek, iyileri mükâfatlandırıp kötüleri cezalandırmak için şeytanı, âdetâ insana musallat eder ve bu imtihânın neticesine göre insana hakettiği şeyi verir.[175]

3. İslam'da Şeytan

Kur an-ı Kerîm'de, şeytandan, ilk olarak "İblîs" ismiyle bahsedilir. Bu isim, Kur'ân'da 11 defa geçer. "Şeytan" kelimesi ise, "şeyâtîn" şeklinde gelen çoğulu ile birlikte 88 defa geçmektedir. Bu iki kelimenin haricinde "hannâs", "vesvâs" vb. vasıflarıyla da şeytandan söz edilir. Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde İblîs'in ateşten yaratılmış olduğu bildirilmektedir. Âdem'e secde etmeyişinin sebebi olarak, yaratılış maddesini ileri süren İblîs, *"Ben ondan (Âdem'den) hayırlıyim (çünkü) beni ateşten, onu ise, çamurdan yarattın"*[176] der.

Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadîsde de, *"Melekler nurdan, İblîs ateş alevinden, Âdem de Kur'ân'da size vasfolunduğu şeyden yaratılmıştır."*[177] denilmektedir. Şimdi İblîs'le ilgili bazı özelliklere kısaca değinelim:

a. İblîs Meleklerden midir?

İblis'in meleklerden olup olmadığını anlamak için ilk önce Kur'an'a bakmakta

fayda vardır. *“Meleklere: ‘Âdem’e secde edin’ dediğimizde, İblîs hariç, onlar secde ettiler. O, ayak diretti, kibirlendi ve kâfirlerden oldu”*[178] ayetinin tefsirinde bazı müfessirler, İblîs’in, meleklerden olup olmadığı hususunu, ayetin sonundaki istisna edatı olan “illâ”nın cinsine bağlamaktadırlar.

Hz. Ali, İbn Abbâs ve İbn Mes’ûd tarafından, buradaki istisnâ edatının, muttasıl olduğu söylenmiştir. İstisna edatı eğer muttasıl olarak kabûl edilirse, İblîs, meleklerden olmaktadır. Çünkü istisnâ, müstesnâ minh cinsinden olur. Bunun için Allah’ın, *“Ben sana emrettiğim halde, seni secde etmekten alıkoyan nedir?”*[179] Sorusuyla meleklere yapılan secde emrine aynı zamanda İblîs’in de muhâtap olduğunu, onun meleklerden sonradan istisna edildiğini kastetmektedir.[180] Ancak, buradaki istisnâ edatının eğer “munkatı” olduğu kabul edilirse, o takdirde İblîs meleklerden değil cinlerden biri olarak sayılır. Bu görüş, Hasanu’l-Basrî’ye (110/728) ve Katâde’ye (118/736) aittir. Onlar, şeytanın nârdan, meleklerin ise nûrdan yaratıldığını belirtmektedirler. Yaratılışlarının farklı olması sebebiyle İblîs secde etmekten çekindi ve kibirlendi. Hâlbuki melekler, *“Allah’a karşı isyan etmeyen, emrolundukları şeyleri yapan ve ona ibâdette kibirlenmeyen”*[181] varlıklar olarak takdim edilmektedir.[182]

Ayrıca Kehf suresi’nde, “Hani biz, meleklere: *“Âdem’e secde edin!”* demiştik; İblîs hâriç olmak üzere, onlar, hemen secde ettiler. İblîs, cinlerdendi; o yüzden Rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu (şeytanı) ve onun soyunu dost mu ediniyorsunuz? Oysa onlar, sizin düşmanlarınızdır”[183] ayeti bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi bu ayette, şeytanın zürriyyetinden söz edilmektedir. Hâlbuki meleklerin zürriyyeti yoktur. Yine Nesefî tefsirinde, meleklerin ve cinlerin aynı cinsten oldukları, onlardan temiz olanlara melek, pis olanlara şeytan, ikisi arasında bulunanlara da cin denildiği belirtilmektedir.[184]

Ayrıca İblîs’in fiil itibariyle cinlerden, nevi’ itibariyle de meleklerden olduğu söylenmiştir. Buna da İbn Abbâs’ın, *“O, çeşit itibariyle meleklerdendir. Ancak üreme özelliğine sahip olan cinler vardır ki, bu açıdan İblîs, cinlerdendir.”*[185] sözü delîl olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte onun meleklerden olmadığını; ancak, melekler arasından neş’et eden bir cin olduğunu söyleyenler de olmuştur.[186] İbn Abbâs’tan gelen bir rivayette, *“İblîs, melâike kabilelerinden, kendilerine ‘cin’ denilen bir kabiledendi. Onlar, melekler arasında, zehirli ateşten yaratılmışlardı. Onun ismi ‘el-Hâris’ idi. Cennet bekçilerindendi. Melekler ise, yalnız bu kabile müstesnâ, hepsi nûrdan yaratılmışlardır.”*[187]

denilmektedir. Alûsî, *“Meleklerin, kibirlenmemelerine karşı, İblîs’in kibirlenmesi, meleklerden olmasına mani değildir. Bu zarar vermeyiş, ya melekler içinde masum olmayanların bulunmalarından dolayıdır, ya da Allah’ın, İblîs’den, meleklik sıfatını soyup, şeytanlık sıfatını giydirmesinden dolayıdır. İblîs, şeytanlık sıfatlarını giydikten sonra isyan etmişti. İblîs’in, ateşten yaratılmış olmasına rağmen, meleklerin nûrdan yaratılmış olması da bu duruma engel teşkil etmez. Çünkü ateş de, nûr da özde birdirler. Yine de işin en doğrusunu, en iyi Allah bilir.”*[188] demektedir.

b. İblîs’in, Adem’e Secde Etmemesinin Sebepleri

İbn Abbâs’dan gelen bir rivayete göre İblîs, Allah’a âsî gelen ve yeryüzünü cinayetler işleyerek kana bulayan cinleri öldürünce kendini beğendi ve kendinden üstün hiç kimsenin bulunmadığını iddia etti.[189] O, cennet mâliki olduğu gibi, yerin hâkimiyeti de eline verilmişti. İbadette son derece ileri mesafeler katetmişti. Bu yüzden kendini beğendi. Üstünlük iddia edip Rabb’ine karşı böbürlendi.[190]

Allah’a karşı gelmesi, birçok sebepten olabilir. Meselâ, cinlerden oluşu, kendini beğenmesi veyahut çok ibâdet ettiği için, kendini bütün varlıklardan üstün sayması buna sebep olabilir. Semâya ve yere hâkim olması, cennet mâliki bulunması da, bu sebepler arasında zikredilebilir. Nitekim bir rivayete göre, Âdem yaratılmazdan önce yeryüzünde cinler vardı. Allah, İblîs’i onlara kâdî olarak gönderdi. Bin seneye yakın bir zaman onların adlî işleri ile meşgul oldu. Sonra ona “Hakem” ismi verildi. Daha sonra semâya kaldırılıp halen taşıdığı “İblîs” adı verildi. Bundan sonra içine bir kibir ve azamet düştü. Kimseleri beğenmez oldu. Daha önce hakemlik yaptığı kimselere karşı kin beslemeğe başladı. Bu düşmanlık, yeryüzünde iki bin sene gibi uzun bir müddet çarpışmalarına sebep oldu. O kadar kan döküldü ki, otlar, kanlar içinde yüzer hale geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara bir ateş gönderip yaktı. İblîs, kavmine gelen bu azâbı görünce derhal semâya çıktı ve meleklerle ibâdete koyuldu. Kendisini ibâdete öyle verdi ki, o zamana kadar onun gibi şiddetli ibâdet eden görülmedi. Onun bu hali, Âdem yaratılana kadar devam etti. Sonra ona secde ile emrolunca, secde etmekten imtinâ etti ve ne olduysa, işte ondan sonra oldu.[191] Meleklerin Allah’a, *“Sen yeryüzünde kan dökecek, fesat çıkaracak bir varlık mı yaratacaksın?”*[192] Diye sormalarından kastettikleri şey, yukarıda rivayet edilen kanlı hâdise olsa gerektir.[193]

Allah Teâlâ*: “Ey İblîs, sen niçin secde etmedin, secde edenlerle beraber*

olmadın?”;[194] *“Ey İblîs, iki elimle yarattığıma secde etmekten seni hangi şey menetti? Kibirlenmek mi istedin, yoksa yücelerden mi oldun?”*[195] dedi. İblis buna cevaben, kendisinin, Âdem’den üstün olduğunu ileri sürerek: *“Ben ondan hayırlıyım, (çünkü) beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın.”*[196] *“Ben, kuru bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan yarattığın beşer için secde edeyim diye (var) olmadım.”*[197] *“Ben, bir çamur olarak yarattığın kişiye secde eder miyim?”*[198] Gibi sözler sarfetti. İblîs, bu sözleriyle, şunları demek istiyordu: *“Benim, Âdem’den gücüm daha fazla, kuvvetçe ondan daha ileriyim. Yaratılmış olduğum ateşin, Âdem’in yaratıldığı topraktan faziletli olması sebebiyle de, ondan daha faziletliyim.”*[199] *“Çünkü Sen, beni ateşten, onu topraktan yarattın. Ateş toprağı yakar, bitirir. Öyle ise, ateş hayırlıdır.”* İblîs böyle demekle, ‘secdeyi sana, kibirlendiğimden dolayı yapmamış değilim, esasında, Âdem’den faziletli olduğum için yapmadım, yücelerden olduğum için değil’ demiş oluyor. [200]

c. İblîs’in Diğer Özellikleri

“Üstünlük iddia edip, Allah’ın emrine isyan eden İblîs, lânetlenerek, bulunduğu mevkîden kovuldu.”[201] Kovulurken O’na, alçaklılığı, hakîr ve zelilliği hatırlatılmış ve artık cennete lâyık olmadığı bildirilmişti.[202] Bu mevkîini kaybedince, Allah’dan mühlet istemiş,[203] bu müddet zarfında, Hz.Adem’in zürriyetini, birazı müstesna olmak üzere, azdırıp saptıracağına yemin etmişti.[204] Allah da ona, istemiş olduğu bu süreyi, kendisince ma’lum olan bir vakte kadar vermişti.[205] Allah’ın indinde bilinen vakit, İblîs için ecel olarak tayin edilen vakitti. Bu vakit, sura ikinci üfürülüştür.[206] Sonra Allah, İblîs, ahdettiklerinden daha fazlasını da yapsa, hatta sesiyle, süvarileriyle ve insanların mallarına ve evlâdına ortak olmakla, onları sapıtmaya çalışsa da, ihlâslı kullarına tesir edemeyeceğini bildirdi.[207] İblîs’in sesinden maksat, şeytana itâat etmeye ve amelini işlemeye çağıran her çeşit sestir.[208] Burada, şeytanın, günâha çağıran davetlerinden, “ses” olarak bahsolunması, onu tahkîr içindir.[209] “Şeytanın piyadeleri ve sûvârileri”nden maksat ise, onun dostları ve yardımcılarıdır.[210] Şeytanın, malda insana ortak olması da, “kendisinde şeytana uyulan her şey” diye yorumlanmıştır.[211]İnsanlara, çocuklarında ortak olması ise, “zina mahsûlü çocuk doğurtarak ve çocuklarını öldürterek yaptığı kötülükler” olarak tefsir edilmiştir.[212]

Cennetten kovulduğu halde, İblîs’in, cennetteki Âdem (as) ve eşini nasıl şaşırttığı konusunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. “Cennete girmesine, Âdem

ile Havva'yı imtihân için mânî olunmadı", "Cennete girmeden, kapısından bağırarak, onları aldattı", "bir hayvan şeklinde cennete girdi, cennet bekçileri onu tanımadılar", "bu işi, cinlerden bazılarını onlara göndererek yaptı", "yılanın karnında cennete girdi" gibi yorumlarda bulunulmuştur.[213]

İblîs, bütün bu ters tutumlarıyla, kötülüğün ve çirkinliğin alâmeti olmuş, zihinlerde, onun, çirkin görünüşlü olduğu yer etmiştir.[214] İblîs'in, bir nesli vardır.[215] Bu neslin, insanları aldatan şeytanlar olduğu belirtilmiştir.[216] Katâde'ye göre, şeytanlar da evlenirler ve insanlar gibi çocuk sâhibi olurlar.[217] İblîs'in çocuklarından başka, insanlardan dostları ve ta'bileri vardır. Allah Teâlâ, kendisinin zikrinden yüz çevirenleri ve îmân etmeyenleri, şeytana dost kılmıştır. [218]

Şeytan, "vesvâs" diye isimlendirilmiştir ki, bu mübâlağalı bir sîgadır, şeytanın, bütün işi gücü vesvese olduğu için, sanki vesvesenin bizzât kendisiyimiş gibi, bu şekilde isimlenmiştir.[219] Bütün geçmiş ümmetlere, Allah'a küfür, putlara tapmak,[220] kötü işleri terk etmemek, gelen peygamberlerin Hakka davetlerini tutmamak[221] hususlarında, amellerini güzel göstermişti. İnsanlara yalan vaadlerde bulunur,[222] ancak, kıyâmet günü, dostlarına, vaadlerinde yalancı olduğunu itiraf edecektir.[223] İnsanları aldatmak için, zihinlere asılsız korkular atar ve kötülükleri emreder.[224] İnsanların arasına kin ve düşmanlık tohumları ekmek ister.[225]

Şeytanın bütün bu kötülüklerine karşı, Allah Teâlâ, mü'min kullarını muhafaza edip destekler.[226] İman edip Allah'a tevekkül edenler üzerinde bir tesir gösteremez.[227] Allah Teâlâ, Kur'ân'da, çeşitli vesîlelerle, müminlere, şeytandan kendine sığınmalarını öğütlemektedir.[228] Hatta Hz. Peygamber'e dahi onun fitnesinden, kendine sığınmasını tavsiye etmektedir.[229] İşte şeytanın hile ve saptırmalarına karşı tek çarenin, Allah'ın emirlerine sarılmak ve O'na sığınmak olduğu anlaşılmaktadır.

Her üç dindeki cin-şeytan anlayışının bir değerlendirmesini yapmak gerekirse, Yahûdilik ve Hıristiyanlığa ait görüşlerin birbirine çok benzediği görülür. Bu iki dinde cin ve şeytan, çok az farklarla birbirinden ayrılmaktadır. Hatta aynı varlığı bazen cin, Bazen de şeytan olarak değerlendirebilmektedirler. Kutsal metinlerde, bu durum sık sık göze çarpmaktadır. Ancak, Lucifer gibi, Şeytana özel isim olmuş ya da diabolos gibi, İblîs'e işaret eden kelimeler farklıdır. Her iki dine göre de, cinler ve şeytanlar, benzer görevleri yerine getirmek için

yaratılmışlardır.

Bu iki varlığın, melek kavramıyla da yakından ilgisi bulunmaktadır. Zira bu dinlere göre şeytan, kötü ruhların ya da cinlerin başıdır. Bu özelliğiyle o, aynı zamanda, Tanrıya karşı başkaldıran ve gökten cehenneme atılan bir melektir. Hatta ahlaksızlığın ve kötülüğün yayılmasına sebep olan ve insanlara zarar vermeye çalışan bütün düşmüş meleklerin, cinlerin başı olan şeytan ve onun yardımcıları olarak yorumlanması da bu üç varlık arasındaki tabiî bağın mevcudiyetini göstermektedir.

İslam Dininde cin, şeytan ve melek kavramları çeşitli yönleriyle ele alınmakta, her üç varlığın da özelikleri ve görevleri ayrı ayrı ortaya konulmaktadır. Diğer iki dinin aksine, cinler, inanan ve inanmayan diye ikiye ayrılmakta, hatta Kur'ân-ı Kerîm'de bu konu, müstakil bir sure ile anlatılmaktadır. Şeytanın, yaratılış bakımından, cinler gibi, ateşken yaratıldığı vurgulanmakta ve nevî itibariyle de cinlerden olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Ancak, secde ile emrolunmazdan önce melek iken, secde etmediği için, melekler sınıfından kovulup, cinler sınıfına geçmiş olabileceği de ileri sürülmektedir.

III. BAZI ESKİ KÜLTÜRLERDE MELEK İNANCI

Yapılan bir takım araştırmalar neticesinde görünmeyen varlıklar anlayışının Yakındoğu'nun putperest dinlerinde çok erken dönemlerden itibaren mevcut olduğu görülmektedir. Meselâ, Mezopotamyalı ve Hititli her ilâh, kendisinden daha aşağıda bir takım elçilere (*Sukkallu*) ve taht taşıyıcılarına (*Guzallu*) sahipti. *"Sukkallu'ya, Mezopotamya dökümanlarında, bir subay çeşidi olarak işaret edilmektedir. Yine bazı meleklerin iyilik, bazılarının da kötülük için gönderildiği meselesi bazı Hitit metinlerinden anlaşıldığına göre, Ön Asya'da mevcuttur. Bu düşünceye göre kötülük melekleri, kendilerini tayin eden tanrıçanın istemediği evlere, iyilik melekleri ise, aynı tanrıçanın istediği evlere gönderilir."*[230]

Meselâ, Eski Ahid'de söz konusu edilen "çiftler halinde dolaşan melekler"[231] fikri, Ras Shamra metinlerindeki ilâhî elçilere benzemektedir. Daha sonraki semitik folklorda mevcut bulunan benzerlikler ise, daha eski kavramları hatırlatmaktadır. Böylece çöl boyunca İsrail kervanlarının çöldeki seyahatine katılan melekler, "Nebatî" metinlerindeki ilâh "Sıalkum" un karşılığıdır. Bu tür melekler daha sonraları Yahudi kitaplarına intikal eder ve meselâ pınar başlarında;[232] meşe ağaçlarında;[233] ardıç ağaçlarında;[234] yanan çalılar arasında[235] ortaya çıkar ki bunlar, velî kişiler ve cinlerle ilişkili inançlardır. Benzer türden koruyucu melek anlayışı Sırplarda ve Baltık kıyılarındaki Töton

halk biliminde de bulunmaktadır.[236]

Yine melekler ve semâvî varlıkların özel yiyecekler yemesi olayına, Mezopotamya'daki "Adapa" mitolojisinde de rastlanmaktadır.[237]

Bazı Hitit metinlerinde, Ejderha İllüyanka'nın hikâyesinde, meleklerin, cinsel ilişki kurması olayı anlatılmaktadır. Bundan başka kerubîm kavramı, yakındoğu kültürlerine kadar uzanır. Bunlar Mezopotamya metinlerinde, "aracılar" manâsını taşıyan "Karubi" tabiriyle ifade edilmekte ve kanatlı olarak resmedilmektedir. Ayrıca Samaria, Halep, Teli Halaf, Kargamış ve Nimrud gibi yerlerde eski kültürlere ait bu tip figürler bulunmuştur.[238]

Yine, günümüz araştırmacılarından Sargon Erdem tarafından yapılan bir çalışmada "Anka Kuşu" anlatılırken, bu kuşun, Mezopotamya tasvîrî sanatlarında, arkaları birbirine dönük iki arslan, boğa yahut geyiğin sağrılarına pençeleriyle basar vaziyette resmedildiği ve iyi insanlar için bir koruyucu melek hüviyeti taşıdığı belirtilmektedir.[239]

Dört bin beş yüz yıllık geçmişi olan Ebla krallığına ait çivi yazılı tabletlerde Mİ-KA-EL adında bir melekten bahsedilmektedir. Hâlbuki bugün mevcut olan kutsal kitapların en eskisi olan Tevrat'ın Hz. Musa'ya gönderilişi bile, bu tarihten bin beşyüz sene sonraya dayanmaktadır.[240]

IV. ESKİ ORTADOĞU DİNLERİNDE MELEK VE BENZERİ VARLIKLAR

Eski Ortadoğu dinlerinde de melek ve benzeri varlıklarla ilgili bazı bilgilere rastlanmaktadır. Babil, Sümer, Asur, Eski İran ve Yahudilik öncesi Filistin kavimleri bu açıdan dikkat çekicidirler. Bu toplumların melek ve benzeri varlıklar konusundaki anlayışlarını izah etmeye çalışalım.

A. Bâbil, Sümer ve Asur'da Melek ve Benzeri Varlıklar

Bâbil ve Asur'da Tanrılar ve insanlar arasında sürekli bir alâka kurulmaktaydı. O derece ki, her ferdin kendisine ait, koruyucu melek rolü oynayan bir tanrıçası bulunmaktaydı. Hatta bu bağlılığı ifade etmek için şu sözleri söylerlerdi: *"Ey sağımda bulunan tanrım, ey solumda bulunan tanrım, ey yanımda bulunan koruyucu tanrım!"*[241] Bâbil ve Asur'da, "Utukku" denilen ve Sümerce "udug" kelimesiyle ifade edilen, cine benzer varlıkların bulunduğuna inanılmaktaydı. Bunlar, insanla yüz yüze, kanatlı boğalar şekli, sarayların ve mabetlerin girişlerinde bekçilik yapar tarzda temsil ediliyorlardı. Sümer çağında bile iyi ve

kötü cinler olarak telakki edilen bu varlıklardan birincisinin insanı himaye ettiğine ve koruduğuna, ikincisinin ise insana işkence yaptığına inanılmaktaydı. Kötü cinler (utukku) diye ifade edilen bu ruhî varlıklar, daha sonra kötü melekler veya kötü şeytanlar olarak kabûl edilmişti. Mana itibariyle cin, melek ve şeytanın her üçünü de kapsayan bu ruhî varlıklar yedi gruba ayrılmışlardı. Kutsal metinlerde bunlarla ilgili olarak: *"onlar yedidir, onlar iki defa yedidir"* ifadesi geçmektedir. Ayrıca bu ifadenin şu şekilde bir açıklaması yapılmıştır: *"Onlar gökte yedi, yerde de yedidir. Onlar kötüdürler, kadın olmazlar ve çocuk da doğurtturmazlar. Hiç bir şey onları durduramaz. Onlar, kural ve nizam tanımazlar. Göklerdeki karışıklık, dehşet vericidir. Göklerdeki iri bulut, karanlık meydana getirmektedir. Bilge tanrılar arasında tanınmamışlardır. Göklerde ve yerde isimleri mevcut değildir."*[242]

Bu varlıkların bazı türleri vardır. Bunların isimlerini ve zararlarını, büyücüler bilirlerdi. Bu yedi tür varlık, hasta bir insana saldırdıkları zaman *"Ashakku'nun o hasta insana başından, 'Namtoru'nun boğazından, 'Utukku'nun boynundan, 'Alû'nun göğsünden, 'Etimmun'nun kemerinden, 'Gallû'nun elinden, 'İlu'nun ayağından yaklaştığına inanılırdı. Bu yedi türün üzerinde ayrıca 'limnu (kötü)' sıfatıyla belirtilen beş tür daha vardı. Bunlardan 'îlu' diye isimlendirilen sonuncu ruh, 'Tanrı' anlamına gelmektedir. Bu kötü tanrı iyi tanrıya karşıydı. 'Gallû', 'iblis' demektir ve 'Sümer' dilinde 'Gala' kelimesiyle ifade edilir. Daha eski zamanlarda bunun mutlak olarak bir kötülük işleme rolü yoktu. Sümerce 'Gidim' denilen ve 'korkunç görüntü' manasına gelen 'Etimmu' da bu varlıklardandı. Bu, kötü bir ruh değildir. 'Alû' ağızsız, yanaksız, kulaksız bir kişiliğe sahipti. Onun, geceleyin sokak aralarında serserilik yapıp, halkın uykusunu bozduğuna inanılırdı. 'Utukku' da, şeytan veya melek pozisyonundaydı. Ayrıca 'Ashakku' ve 'Namtaru' isimli ruhlara karşı özel büyü serileri mevcuttu."*[243]

Bunların dışında insana zulmeden bazı ruhî varlıklar daha vardır. Birinci sırada bulunan "Utukku" ile "Etimmu" arasında "Maqlû" vardır. "Şedu" ve "Rabîsu" da araya girer. "Şedu", tapınakların ve sarayların kapısına yerleşmiş devlerden biridir ve bazen kötü olur. Bu hallerde kendisine yalvarmak gerekir. "Rabîsu" nöbetçilik yapar ve yol üzerinde av bekler. Sonra "Etimmu", "Lamashtu" olarak isimlenmiştir. Ayrıca "Lilû, Lilîtu ve Ardat Lilî" isimleriyle belirtilen üçlü bir grup daha vardır ki, bütün bunlar, Bâbil-Asur ve Sümer dinlerinde mevcut olan, görevleriyle tanıtılmaya çalışılan, bazen cin, bazen melek ve Bazen de şeytan olarak yorumlanan görünmez varlıklardır.[244]

Bâbil-Asur dinlerinde ayrıca, göğün dışında bulunan kanatlı cinler, “Ur-Nummu”nun ünlü dikilitaşı üzerinde fışkıran sulara bir vazo sunmaktadırlar. Başları üzerinde bir çift boynuz bulunmaktadır. Asurlular, kutsal sudan serpiştiren kanatlı cinlere iki çift boynuz atfetmektedirler. Bunlar, aynı zamanda, kanatlı boğalar şeklinde temsil edilmektedirler. Boğanın boynuzları, kuvveti, gurur ve gücü temsil eder.[245]

Yahudilikte bir melek grubu olarak bildirilen “serâfıler” de Bâbillilerin Gılgamış destanlarında geçmektedir.[246] İslâm’da melek olarak kabûl edilen Hârût ve Mârût isimli varlıkların temelinin de Babil ve İran inançlarına dayandığı ileri sürülmüştür.[247]

Yine semâvî olayların mitoloji ile yorumlandığı en eski çağlarda, bereketli yağmur getiren bulutların, insan muhayyilesinde, “yağmur/rahmet meleği” şeklinde “iyi anzu/anka”; felâket getiren fırtına bulutlarının da “kötü anzu/anka” motiflerini doğurmuş olduğu ve Sümer menşeli bu efsanenin en az beşbin yıllık bir zaman dilimi içinde bütün Ön Asya’ya ve İran üzerinden Orta Asya, Güney Sibirya ve Hindistan’a kadar çok geniş bir bölgeye yayılıp günümüze kadar yaşadığının anlaşılmakta olduğu belirtilmektedir.[248]

B. Eski Mısır Dininde Görünmeyen Varlıklar

Mısırlılar da en eski devirlerde ilkel milletler gibi animist idiler. Onlar da her şeyde kendilerine musallat olan bir ruh olduğunu sanıyor ve bu ruhlara en geniş saygıyı gösteriyorlardı. Bunlar yalnız bazı ruhların, güneş, ay, Nil nehri gibi tabiî ikametgâhlarda yaşadıklarına, fakat ruhlardan çoğunun hayvanlarla kuşların içinde bulunduğuna inanıyorlardı. Bundan yedi bin sene önce Mısır’da kırk iki kabile bulunduğu anlaşılıyor ve bunlardan her biri, canlı bir mahlûk içinde yaşadığına inandığı bir ruha tapıyordu. İçlerinden koça, öküze, arslana, yılana, kediye, keçiye, eşeğe, şahine, su aygırına, domuza ve akbabaya tapanlar vardı. Muhtemeldir ki, Mısır’ın en eski dini, kırmızı Amerikalıların dinine benzeyen Totemcilik idi ve her kabile mukaddes saydığı hayvanın adını taşımakta; belki de onu ruhânî ata saymakta idi. Gece gündüz çalışan ve yarı aç yarı çıplak yaşayan halk, putların içinde ikamet eden ruhun, yaşatmaya da öldürmeye de gücü yettiğine inanıyorlardı. Hatta kâhinlerin çoğu da aynı imanı taşıyorlardı.[249]

C. Zerdüştlük’te Melek ve Görünmeyen Varlıklar

Zerdüştlük’teki melek inancına, eski Zent Avesta metinlerinde ve Gatalar’da rastlanılmaktadır. Aklın, en üstün efendisine hizmet eden yedi baş melek olduğu,

Ameşa Spenta'larda geçmekte[250] ve "kutsal ölümsüzler" diye isimlendirilmektedir. Bunlar iyi, akıl, adalet (veya hakikat), ilâhî irâde ülkesi, tevâzû (veya dindarlık), mükemmeliyet, ölümsüzlük şeklinde Ahura - Mazda'nın çeşitli veçheleri ve fonksiyonları olarak telâkkî edilir.[251] Bunları, orijinal isimleri ve manalarıyla şöyle sıralamak da mümkündür.

1. Spenta Mainyu (kutsal ruh),
2. Vohu Manah (bilgelik),
3. Aşa Vahista (doğruluk),
4. Spenta Armaiti (bağlılık),
5. Khşatra Vairya (yararlı egemenlik),
6. Haurvatat (bütünlük ya da kusursuzluk),
7. Ameretat (ölümsüzlük)[252]

Zerdüştlük'te, ruhların kontrolü hususu "Fravaşi" (Koruyucu ruh, ata ruhu) ve "Yazatas" fikirleriyle uzlaştırılabilir. Bu iki ruh, suların akışını çizerler, bitkilerin büyümesini sağlarlar, güneş, ay ve yıldızların dolaşacakları yerleri plânlarlar. Meleklerin, insanlara şefâatçi olması ve kötülüklerden uzaklaştırmaları fikri Avesta'da mevcuttur.[253] Buna mukabil, Yahûdilikteki "şeytanlar" veya "yokedici melekler" imajı, Avesta'da "Devalar"dır. Şeytan Mastema veya Belial gibi figürlere karşılık Avesta'da "Angra Mainyu", "Kötü Ruh" rolünde; "Penta Mainyu", "İyi Ruh" rolündedir.[254] Ayrıca Ölü Deniz ilâhisindeki bir bilgi meleklerin[255] ve dindarların birleşip semâvî bir koro oluşturmaları fikri, "Mazdek" de dürüst kişilerin cennette bir yerde, "şarkı evi'nde buluşacakları, [256] fikriyle paralellik arzetmektedir.[257]

Zerdüştlük'te "Atalara Tapınma" inancı da, önde gelen esaslardandı. Bu kavram, daha sonraları "Fravaşi" (koruyucu ruh, ata ruhu) anlayışına dönüşmüştür. Tanrılar çok uzaktır. Bunlar, insanların problemleri ile Fravaşi kadar yakından ilgilenmezler. Romalılara göre, nasıl Tanrı Jüpiter uzaklarda, "Penates" (evin koruycu ruhları) aile içinde, Tanrı Mars göklerde ve "Munes" (ölülerin ruhları) yakında ise, İranlılara göre de Güneş, herşeyi tümüyle; Atalar ise, herşeyi tek tek görürdü.[258]

Zerdüşt insanları uyarmak için çeşitli kerametler gösteriyor, bazı tecellîlere mazhar oluyor ve ilginç rüyalar görüyordu. Bu şekilde altı tecellîye mazhar

olmuş ve on rüya görmüştür. Zerdüşt bu tecellîlerin her birinde büyük meleklerden biriyle görüşüyor ve bunların herbiri ona bildiği şeyleri öğretiyordu. İkinci rüyasında karşılaştığı büyük melek *Vaho Manah* (İyi Düşünce) idi ve bu melek ona faydalı her hayvana dikkat ve itina göstermeyi öğretmiş ve onların hepsine en iyi muameleyi tavsiye etmişti. Karşılaşmış olduğu *Aşa* yani "Doğruluk, Dürüstlük Meleği" ateşlerin her çeşidine karşı dikkatli davranmayı öğretmişti. *Kişatra* yani "kudret meleği" ona madenlerden bahsetmiş, *Armaiti* yani "takva meleği" ülke ve sınır ötesini düşünmeye telkin etmiş, *Faurvatat* yani "sıhhat meleği" ona suyun faydasını anlatmış ve *Ameratat* yani "ebediyet meleği" ona nebatlardan bahsetmişti.[259]

D. Yahûdilik Öncesi Filistin Kavimlerinde Melek ve Benzeri Varlıklar

Eski Sâmî toplumlarda, dağların birçoğu kutsal sayılıyordu. Kaynaklar, çaylar, ağaçlar, mağaralar ve taşlar da bu kutsallığa dâhil edilmekteydi. Buralar, aynı zamanda, düşmüş meleklerin lânetlenmiş yerleri addedilmekteydi.[260] Yahûdiler Filistin'e yerleşmeden önce Kenân'lıların, cinlerle ilgili inançlarından kalıntıları yeniden ele alınıp ihya ediliyordu.[261] Göçebelik döneminde de, İsrailliler tarafından, yıkıcı, yok edici ve harâbedici meleklerin varlığına inanılmaktaydı. [262]

Yine bazı kaynaklarda sıradan bir Filistî'nin dünyasının ruhlarla, iyi ve kötü güçlerle dolu olduğu, kâinâtın da Tanrının huzurundaki meleklerle, kutsama melekleriyle, rüzgâr, bulut, kar, karanlık, ses, fırtına, ışık, soğuk, sıcak, ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış melekleriyle dolu bulunduğu belirtilmektedir.[263]Tanrının oğulları kavramı (bn ilm), ugarit metinlerinde, tanrıları belirtmek için kullanılır. Aslantaş'daki bir Ken'ân sihir metninde, bu terim, yeniden ortaya çıkar. Mezopotamya'da İgigi, Alnunaki, Hititlerde yukarı ve aşağı tanrılar, Sazareş Kattereş ve benzeri örnekler, Greklerde ve Romalılarda da vardır. Iy (n m) ilâhî lâkâbı ise, bazı uzmanlar tarafından Ras Shamra'daki Ken'ân metinlerinden bilinmektedir ve kelime, bu anlamıyla Talmut'da da kullanılmıştır. Öte yandan Ugarit'den gelen Ken'ânî Baal, ölüm ve karanlık cini Mot ve Tanrıça Anat da bu şekilde idi. Melek olarak da yorumlanabilmekte olan bu figürler saraylardaki idâri bölünmeyi andırmaktaydılar.[264]

Musa öncesi döneme ait bazı Filistin kavimlerinde, diğer birtakım ruhlar ve şeytanlar inancı da mevcuttur. Nitekim Eski Araplar çölün, cinlerle dolu olduğuna inanıyorlardı. Burada öyle sebepsiz uğultu ve fısıltılar oluyordu ki, meselâ, bir yolcu bunu farkettiği zaman, bu uğultu ve fısıltıların çölde bulunan cinler tarafından çıkarıldığına inanıyordu. Bu cinler sık sık hayvan şekli altında

tasvîr edilmekteydi. Onlar, yabânî hayvanlar, yırtıcı kuşlar ve özellikle yılanlar, kertenkeleler ve akrepler şeklinde cisimlenmekte ya da melez hayvanlar şeklinde görünmekteydiler. Bunlar, özellikle delilik gibi, bazı hastalıklara sebep olmaktaydılar. Yeni evliler için, bir tehlike teşkîl etmekteydiler.[265]

Tîh Çölünün bedevîleri de, "haiye taira" denilen, uçan yılanların varlığına inanıyorlardı. Meselâ, Eski Mısırca'da "sefr" veya "serref" diye isimlendirilen bir akbaba ya da çift başlı arslan vardır. Araplara göre, bu cinlerden, her yerde mevcuddur.[266]

Yukarıda kaydedilen fikirler ve uygulamalar, her yönüyle, eski İsraillilerin inançlarına da benzemektedir. Onlar, kervanların, Filistin ve Mısır arasındaki çölü geçtikleri zaman, "Serâfhîm (serafıler) diye isimlendirilen kanatlı, korkunç yılanların saldırıları tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarına inanmışlardı. Kuşkusuz bu melez varlıklar, olağan hayvanlar değillerdir. Zira bu varlıklar İsraillilerin inançlarında, Tapınak'taki Yahve'nin şânını yücelten serafiler olmuşlardır. Onlar, doğum suretiyle oluşmuşlardır ve kanatlıdırlar. Bozkırlar ile kabirler, cinlerin ve şeytanların mu'tad olarak ikâmet ettikleri yerlerdir. Yahuda Çölü'nde, Azâzel oturmaktadır. Bu gizli varlığı Kudüslüler, bir sene boyunca işlenilen günâhları yüklenen bir teke olarak addediyorlardı. Ayrıca "iyyim" ve "siyyim"ler diye anılan bazı varlıkların da çölde oturduklarına inanılmaktaydı. [267]

Victor El Giorno'nun "Le Coran Comparait" isimli çalışmasında Musa öncesi Yahûdilerin ve Ken'ânlıların, şeytanı, çölde sürgüne gönderdikleri bildirilmektedir. Şeytanın düşman, suç işleyici ve kötünün gücü gibi isimlerle ifade edildiği belirtilmektedir. Onun İsrail'e, karşı koyduğu ve Yahve'nin meleğini suçlamaları için mücadele ettiği kaydedilmektedir.[268]

V. GÜNÜMÜZDE YAŞAMAKTA OLAN BAZI DOĞU DİNLERİNDE MELEK VE GÖRÜNMEYEN VARLIKLAR KONUSU

Hiçbir ilâhî dayanağı olmamakla birlikte, bazı inançlar, günümüzde din olarak kabûl edilmekte ve sayıları azımsanmayacak kadar çok olan insanlar tarafından da benimsenip yaşanmaya çalışılmaktadır. Bu dinlerin, karmaşık inanç şekilleri içinde, melek ya da buna benzer, görünmeyen varlıklara da yer verilmektedir. Bilhassa Hinduizm, Budizm ve Çin Dinlerinin, bu konudaki anlayışlarını ele almakta fayda vardır.

A. Hinduizm, Budizm ve Coynizm'de

Hinduizm, Caynizm ve Budizm gibi, evreni tek bir güçle açıklayan dinlerde insana vahiy getiren meleklerden ziyâde, cin inanışı yaygın biçimde görülür. Caynacılık'taki cehennem yaratıkları "naraka"lar ve Japon dinlerinde, yeraltındaki tanrılarla ilişki kurduğuna inanılan "Oni", kötü cinleri oluşturmaktadır. Hinduizm'de "asura" adı verilen cinler, kendileri gibi kutsal iksir "homa'yı (ya da amrta) elde etmeye çalışan "deva" adlı tanrıların düşmanıdırlar. Ama "Mohini" adlı güzel bir kadın biçiminde, ete bürünen tanrı Vişnu, devaların bu kudret verici içkiye ulaşarak, "asura" lardan daha güçlü olmasını sağlamıştır. Öteki cinler arasında, mezarlıkları lânetleyen ve insanlara aptalca hareketler yaptıran "raksasalar" ve kanlı ölüm olaylarının gerçekleştiği yerleri lânetleyen "pisnolar" vardır. Buddizm'de cinler, insanların aydınlanmaya ulaşmasını engellemeye çalışan güçlerdir. "Mara" adlı cin kızları, "Rati" (arzu), "Raga" (zevk) ve "Tanha" (sonsuz hareketlilik) ile birlikte Buda'nın aydınlanmaya erişmesine engel olmak istemiştir.[269]

Hindistan'da yarı aç, zavallı yoksul çiftçiler bir takım ilahçıklara, cinlere ve hayaletlere tapıyorlar ve binlerce yıl önceki ataları ormanlar içinde ne yaptılarsa onun aynını yapıyorlar. Çünkü bunlar hâlâ korku içerisinde yaşamaktadırlar. Hindistan'ın her köşesi kendine göre mukaddes mabetler ve türbelerle doludur. Tarif edilemeyecek derecede çirkin putlar her yerde göze çarpar ve bunlar arasında fil kafalı tuhaflıklar, üç gözlü ucûbeler, birkaç kafalı canavarlar ve korku veren türlü türlü şeyler görülür. Hindular bu tür ruhlara, cinlere ve perilere inanarak kendilerini kurtarmayı, korkularını tatmin etmeyi ummaktadırlar.[270]

Büyük İslâm düşünürü ve dinler târihçisi Bîrûnî de, Hintlilerin varlıklar hakkındaki sınıflama ve açıklamalarının karışıklığı ve düzensizliğinden yakınarak, "deva" denilen melekler, bunların bulunduğu yerler, bunlarla ilgili diğer varlıklar hakkında bilgi verdikten sonra, meleklerin başkanının "Mahadeva" olduğunu, "deva" isminin oradan geldiğini, Hintlilere göre 330.000.000 melek bulunduğunu ifade etmektedir. Hintlilerin, melekler için yemek, içmek, hayat, ölüm ve diğer beşerî halleri câiz gördüklerini, onların bu dereceye ilimle değil, ibâdetle ulaşmış olduklarına inandıklarını belirtmektedir. [271]

B. Çin Dinlerinde

Çin dinleri ruhlarla, cinlerle, hayaletlerle, cadılarla, hortlaklarla, yeşil gözlü ejderhalarla ve kurtlarla dolmuş birer dindirler. Bugünün Çin çiftçisinin kafasında yığın yığın cinler çarpışır. Onun için memleketin her tarafında cinleri kovalayan rahiplerin, cin çarpmasına uğrayanların başına geçerek efsunlar

okudukları göze çarpar. Memleketin her tarafında uğursuz günlerden ve uğursuz yerlerden korkulduğu görülür. Bir ailenin ölüsünü gömmek için uğurlu bir yer bulmak üzere aylarca yıllarca süren araştırmalar yapılır (*Budda Mezhebi aleyhinde ayaklanmalar olduğu sıralarda uğurlu sayılan ve ölüleri gömmeğe yarıyacağı sanılan Budda manastırları tahrip edilmekten kurtulmuştu*). Bütün Çindi hüküm süren bir kanaate göre dünyanın her bölgesinde bir Feng-Şui yani bir "iklim ruhu" vardır. Onun için bir ev kurmadan, bir mezar kazmadan, bir mağaza açmadan önce Feng-Şui'nin büyücüsü ile istişare edilir ve onun uğur ve uğursuzluk hesabına vereceği yere göre hareket edilir.[272]

Çin dinlerinde bu tür varlıklarla ilgili görünmez bir dünya vardır. Bu görünmez dünya, birçok yönleriyle, buna benzer görünür dünyanın dokusuyla gerçekten iç içe geçerek örülmüştür. Semâvî hiyerarşideki İmparator Yeşim ile cehennem bölgelerinin egemeni Yanluo (Yama), Pekin'deki egemenin karşılıklarıdır. Her ilçe merkezinde bulunan "Kent Tanrısı" da, benzer biçimde, ruhî idareciydi. Atalardan ve hayâletlerden oldukça ayrı olarak, birçok ruh, hayatlarına, insan olarak başlamışlardır. Çinliler bu ruhî varlıklarla iletişim kurarlar veya ilâhi bir teslimiyet durumundaki "ruh medyumları" aracılığıyla onlara danışırlar.[273] Yine Çin'de, "Kuei-shen" adlı cinlerin tabiatın her yerinde var olduğuna inanılır. Aydınlıktan korkan bu cinleri uzaklaştırmak amacıyla ışık yakılır. Japonlarda da çok sayıda cin vardır. "Oni" ile "Tangu", insanlara musallat olur. Bu cinleri, insanlardan, ancak rahiplerin çıkartabildiğine inanılmaktadır.[274]

VI. İSLAM ÖNCESİ ARAP TOPLUMUNDA MELEK ANLAYIŞI

İslam öncesi Arap toplumunda insanlar melekler konusunda iki kısma ayrılırdı:

1. Nebî ve rasûllere ittibâ edenler: Bunlar nebî ve rasûllerin haberlerini doğrulayarak meleklere tam bir îmânla inanırlardı. Çünkü meleklerin varlığına îmân bütün nebî ve rasûllerin açıklayıp beyan ettikleri bir husus idi.

2. Nebî ve Rasûllere tabî olmayanlar: Bunlar da iki kısma ay olmaktadır:

a. Meleklere îmân konusunda ne müsbet, ne de menfî bir tutum içerisinde bulunmayıp, tarafsız olanlar.

b. Meleklerin mevcudiyetini isbat edenler: Ruhânîler ve eski felsefecilerin ileri gelenleri bunlardandır. Felsefeciler, akıl yürütme yoluyla onların varlığını ispat etmektedirler. Ruhânîler ise, tâbî oldukları ruhî felsefeler ya da özel tesâdüflerle, mükaşefe ve müşâhede yoluyla onların varlıklarını anlamaya çalışmışlardır.[275]

Bu konuda ayrıca değişik inançlar da bulunmaktadır. Meselâ, putperest ve müşrik Araplara göre melekler, Allah'ın kızlarıdır. Hurrânîlere göre melekler, yıldızlardır ve âlemi idare ederler. Bâtınîler, onların oniki ve yedi, yani ondokuz tane olduğunu iddia ederler. Hurrâmiyye, aralarında tereddüt ettikleri rasûllerini, melekler olarak isimlendirirler. Bazı kavimler, onları, sâf nefisler olarak telâkkî ederler. Bazıları ise, onların, Tanrı'dan kısımlar ve cüzler olduklarını zannederler. Ümeyye isimli bir şair de şiirinde, meleklerden, *"Allah'ın öğrencileri ve yardımcıları"* diye bahsetmiştir.[276]

BİRİNCİ BÖLÜM

(

YAHÛDÎLÎK'TE MELEK İNANCI

Yahudilik'te melek inancının detaylarına geçmeden önce "melek" kelimesini kavram olarak ele alıp, etimolojik yapısını incelemeye çalışalım.

I. YAHÛDÎLİK'TE MELEK KAVRAMI

A. "Melek" Karşılığında Kullanılan Terimler

Yahûdîlik'teki melek kavramını anlayabilmek için, önce, bu kelime ile aynı manada kullanılan bazı terimleri gözden geçirmek gerekir. Bu terimler şöyle sıralanabilir:

Tanrı'nın Oğulları[277]

Göklerin Ordusu[278]

Tanrı'nın Danışmanları[279]

Savaşçılar[280]

Mukaddesler[281]

Mesajcılar[282]

Ruhlar[283]

Gözcüler[284]

Gökte oturanlar[285]

Her ne kadar, Tanrı ve insan arasında aracılık fonksiyonu olsa da, aslında "melek" ismi, bir hizmet ve görev manasını ihtivâ etmektedir. Bu isim, meleklere, tabiatlarıyla değil, görevleriyle benzerlik taşıdığı için verilmiştir. Meleklerin hepsi, aynı zamanda ruhturlar. Bu ruhlar, ancak, bir görev için gönderildikleri zaman, "melek" olarak isimlendirilirler.[286]

İbn Meymûn (601/1204) Tevrât'ta "melekler" yerine, "ilâhlar" teriminin kullanıldığını belirtmekte; "O, ilâhların ilâhıdır" cümlesinin, *"O, meleklerin ilâhıdır."*[287] şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre yine, Eski Ahid metinlerinde geçen "Rablerin Rabbi"[288] "Feleklerin ve yıldızların Efendisi"[289] deyimlerindeki "rabler", "felekler" ve "yıldızlar" terimleri de "melekler" için kullanılmıştır. Bu isimlerin insan cinsinden olmayışını da, görüşünü kuvvetlendirici bir delil olarak ileri sürmektedir.[290] "Allah, hâkimlerin hâkimidir."[291] sözündeki "hâkimler" tabirinin de, "melekler" manasında kullanıldığı ifade edilmektedir.[292]

Daniel'de geçen, *"Allah'ım, kendi elçisini (meleğini) gönderdi."*[293]cümlesindeki "elçi" (İbranice: Şaliah) kelimesinin de melek anlamında kullanılmış olduğu belirtilmektedir.

Melek kelimesi yerine kullanılan tâbirler olduğu gibi, bu kelimenin başka manalarda kullanıldığı da olmuştur. Meselâ, insanlardan olan elçiler ve nebîler, bazen "melek" kelimesiyle ifade edilmişlerdir.[294]

Eski Ahid'de sağlam, gürbüz ve kuvvetli kişilerin de bazen, meleklerin sıfatlarıyla vasıflanmış oldukları görülmektedir.[295] Yahudî geleneğinde de, "melek" kelimesinin kullanımı daha çok, "vücutsuz bir tabiat, akıllı, insan ruhundan daha üstün, Tanrı tarafından yaratılmış ve ondan daha aşağı seviyede bulunan" gibi ifadelerle belirtilmektedir.[296]

Meleklerin hiyerarşik tasnifine bakıldığı zaman, bu varlıklara genel bir ad olarak kullanılan, "melekler" tabirinin, bu hiyerarşinin son sırasında kullanıldığı görülür. Fakat diğer gruplar her ne kadar başka isimlerle ifade edilmiş olsalar bile, "melek" kelimesi genel manada, semâvî ruhlara âit bütün gruplar için kullanılmıştır.[297]

Ortaçağda gelişen hıristiyanî gelenekte de, bu kelimenin, tabiatüstü ruhlar için kullanıldığı müşâhede edilmektedir. Fakat bu da, Yahûdîliğe ait bir düşüncedir ve Hıristiyanlar tarafından da benimsenmiştir. Kendi fonksiyonlarına göre, bazen "melcim", bazen "angelloi"; Tanrı ile olan ilişkileri dolayısıyla "Yahve'nin Ordusu" diye adlandırılan, Tanrı ve insan arasında aracı varlıklar vardır ki,[298] bunlar, genel manada, "melek" kelimesiyle ifade edilmektedir.

B. Meleklerin Varlığına İmân

Meleklerin varlığını akıl ile idrâke çalışmak, gerçekten zordur. Fakat diğer

dinlerde olduğu gibi, Yahûdîlik'te de bu inancın temeli, vahye dayandırılmaktadır. Eski Ahid metinleri incelendiğinde meleklerin hemen hemen bütün hâdiselerde rol oynadığı müşâhede edilmektedir. Bu düşünceden hareketle Yahûdîliğin kutsal kitabının, meleklerin varlığını apaçık bir şekilde telkin ettiği söylenebilir.[299]

Hz. Mûsâ da, bugünkü Tevrât'ı teşkil eden beş kitapta meleklerden çok bahseder. Bu delillerden dolayı, meleklerin varlıklarının inkâr edilemeyeceği[300] belirtilmektedir. Fakat Yahûdî mezheplerinden biri olan Sadukîler tarafından bunların varlıkları inkâr edilmektedir. Bu mezhebin müntesipleri, kötü ruhların varlığını da reddetmektedir. Bunların, melek ve cin ilmini (Angelologie ve Demonologie) kabul etmemelerinin sebebi, bu iki inancın yahudiliğe Bâbil ve İrandan geçmiş olmasıdır.[301] Diğer Yahûdî mezhepleri bunlara, "boş inançlılar" demektedirler. Sadukîler bu konuda tıpkı ateistler, materyalistler, pozitivistler, rasyonalistler ve panteistler gibi düşünmektedir.[302]

Sadukîlerin dışında Essenîler, Karaîler ve Samiriler ise, meleklerin varlığını kabûl etmektedirler. Varlıkları ve hayatları ruhî olan bu üstün yaratıkların mevcûdiyetini çok gerekli bulan bu mezhepler, melek düşüncesinin, kutsallık, iyilik ve düzenlilik fikirleriyle uygunluk içinde olduğuna işaret etmektedirler. [303]

Yahûdilik'teki melek inancının oluşumu uzun bir tarihî surece dayanmaktadır. Hz.Mûsa dan Hz.İsa'ya kadar, melek inancı, önemli bir değişikliğe uğramıştır. Zira Yahûdî toplumu, Hz. Mûsa'dan önce, politeist (çok tanrı inancı) bir inanca sahip olup[304] yıldızlara tapmaktaydılar. Hz. Mûsa ile İsrail'de monoteizm (tek Tanrı inancı) doğdu. Bundan sonra, eskiden ikinci derecede tanrılar olarak kabûl edilen ve kendilerine, "Yahova'nın hizmetçileri"[305] denilen melekler, "semâvî Ordu"[306] deyimiyle ifade edilmeye başlandı. Bu motif Eski Ahid'de, bazen "Tanrı'nın elçileri"[307] Bazen de Tanrı'nın bizzât kendisi[308] olarak geçmektedir.[309] Bu kıssalarda, meleklerin hususi karakterleri, daha çok, Yakındoğu'ya ait kültürlerle benzerlik arzetmektedir. Nitekim İsrailoğullarını Kızıldeniz' de, düşmanlarından korumak için, bir bulut içinde saklayan meleğin benzeri[310] Hititlerin tanrısı "Hasamilis"tir.

Yâkûb'un özel muhâfız meleği[311] Mezopotamyalılar'a ait dindarları korumak için tanrıları tarafından gönderilen "refah-sıhhat" (massar-sulmi) bekçilerini yansıtmaktadır. Yine, bazılarının iyilik bazılarının da kötülük için gönderildiğine inanılan melekler, Hititlerin, Anne-İlâhe'nin maiyyetinde bulunduğuna

inandıkları iki grup periyi andırmaktadır. Tanrıça, kendisini mutlu eden her eve bir grup gönderir. Bu grup, bütün işlerinde, arzu ve istekle insanlara yardım ederler. Evdeki dişileri için giysi dokumaya ve onları evlendirmeye çaba sarfederler. Diğer grubu ise, İlâhe, memnun olmadığı her eve gönderir. Kavgaları kızıştırır, evde kalmış kızları kendi ailelerine terkeder. Öyle ki, onlar, birbirlerinin kafalarını kırarlar. Neticede melekler de[312] iki nokta arasında yolculuk etmek gibi bir anlatımla tasvir edilmektedir. Bu fikir, "Ras Şamra" metinlerinde yer alan ve "İlâhî Mesajcı" diye ifade edilen varlıkla benzerlik arzetmektedir.[313]

Yahûdiler önceleri hiçbir melek ismi bilmiyorlardı. En azından, yazılı eserlerinde böyle bir isim mevcut değildi. Ne zamanki, Ninive ve Bâbil esaretine düştüler, o zaman, Keldânîler ve îranlılann çeşitli inançlarının etkisi altında kaldılar. Özellikle Zerdüştlük'teki "iyi ruh" ve kötü ruh" fikri, Yahûdiliğe "iyi melek" ve "kötü melek" şeklinde geçmiştir. Aynı zamanda, Zerdüşlük'teki ruhların heyerarşik tasnifinden de etkilenmiş ve Yahûdilik'teki, "meleklerin tasnifi" konusu ortaya çıkmıştır. Sürgünden önce, Tanrı göğe çekilmiş, tahtında krallar gibi oturan ve oradan, yardımcıları aracılığıyla insanların işlerine müdâhale eder bir şekilde tasvir edilmekteyken, sürgün sonrası, buradaki yardımcıların "melekler"[314] olarak yorumlandığı görülmektedir.[315]

Esâret döneminde, "ruhlar doktrini", Bâbilliler'de ve özellikle İranlılarda çok yaygındı. Esâretten önce, Yahûdî Kutsal Kitapları'nda, bu konuda çok kısır bilgiler bulunmaktaydı. Fakat esâret dönemindeki etkileşimin neticesi olarak, Eski Ahid'de ve özellikle Daniel Kitabı'nda, "Ruhlar Doktini" ile ilgili olağanüstü bir gelişme meydana geldi. II. Makkabiler Kitabı'nda[316] ruhların, Tanrı ve maddî âlem karşısındaki rolleri önemli ölçüde söz konusu edilir oldu. [317] Bu dönemde, Hz. Mûsa'dan önce, Yahûdî toplumunda mevcut olan politeist fikirlerin Mûsâ'nın gelişiyle kaybolup, monoteist fikirlerin daha da yerleşmesi, aynı doğrultuda, meleklerin, sistematik olarak ele alınıp tanıtılmasını da gerekli kılmıştır. "Tanrı'nın aşkınlığı" kavramı, meleklerin, O'nunla olan ilişkisinin düzenlenmesi fikrini doğurmuştur.[318]

Bu gelişme, çeşitli yönleriyle, Ortaçağ'a kadar devam etmiş ve Ortaçağ'da meleklerin sayısında bir artış meydana gelmiştir. Bu dönemde, Kabalizm cereyanı da melek düşüncesini etkilemiş ve kendisine telmihte bulunulmuş olan birçok varlık, melek olarak yorumlanmıştır. Hatta onlara göre bütün dünya, melekler ve cinlerle doludur. Her insanın bir meleği vardır.[319] Kabalist Yahûdiler, ilk peygamberlerin eğitimcileri olan bazı meleklere, çeşitli isimler

vermişlerdir. Meselâ, Âdem'i eğiten Meleğe "Raziel" Sam'ınkine "Yehiel", İbrahim'inkine "Sidkiel", İshak'ınkine "Raphael", Yakub'unkine "Seliel", Yusufunkine "Gabriel", Mûsâ'nınkine "Zinkhiel", İlyas'ınkine "Malusiel", Dâvûd'unkine ise "Cerviel" isimlerini vermişlerdir. Bunların dışında ayrıca eğiticilik görevi üstlenen, altmış meleğin olduğuna ve bu meleklerden onunun, bizzât Tanrı'nın ismini taşıdıklarına inanmaktadırlar.[320]

Meleklerle ilgili bu bilgiler, Yahûdi apokriflerinde ve rabbinik literatürde ise bir hayli geniş tutulmuştur. Hatta bu apokrifler, yaklaşık olarak, birbirine uygun sistemler içinde, bu bilgileri organize etmeye çalışmışlardır. Böylece Eski Ahid doktrini, melekler âleminin varlığını âlemin, Tanrının emriyle insanlık âleminde de görevli olduğunu kabûl etmiştir.[321]

C. Meleklerin Yaratılışı

Meleklerin tek tek mi yoksa toptan mı, ezelde mi, yoksa zaman içinde mi yaratıldıkları; bunun, dünyanın yaratılışından önce mi, onunla aynı anda mı veya ondan sonra mı olduğu gibi sorular ortaya atılmaktadır. Yahûdî kitaplarında, bu sorulara doğrudan cevap teşkil edecek açık ifadeler bulunmamaktadır. Ancak, Tevrat'ta yer alan *"başlangıçta, Allah, gökleri ve yeri yarattı. Yer boştu ve ıssızdı. Ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı. Ve Allah'ın ruhu, suların yüzü üzerinde hareket ediyordu."*[322] cümlelerine göre, "Gök", gerçekte, melekleri de içine alan bir mekândır. Buna göre meleklerin, ezelde olmayıp, Tanrı tarafından zaman içinde ve yeryüzü ile beraber yaratılmış olduğu söylenebilir. Ancak bu metinde, bizzât isim belirtilerek melekler zikredilmemektedir. Gerçekte, her şeyin Tanrı'dan, Tanrı vasıtasıyle ve Tanrı için olduğu dile getirilip, yaratılış açısından meleklerin, diğer yaratıklar arasındaki üstünlükleri belirtilmektedir.[323]

Cerinthe'cilik,[324] Carkpocrate'cılık[325] ve Manikeizm gibi bir takım fikir akımları, Kutsal Kitaba zıt olarak, meleklerin, sudûr yoluyla Tanrı'dan doğduklarını ileri sürmüşlerdir.[326] Filozoflar da, meleklerin, ezelde yaratılmış olduğu tezinin tamamıyla imkansız olamayacağını ifade etmişlerdir[327].Kutsal metinler ise, ancak Tanrının ezelî olduğunu kabûl etmektedirler[328]. Bu sonuca göre melekler ezelî değildir.[329]

Bazı araştırmacılar Eyüb, 38:7'ye dayanarak meleklerin, bu dünyadan önce yaratılmış olabileceğini ifade etmektedirler. Kimileri, Tanrının, melekleri, yaratılışın birinci gününde yaratıp "ışık" (lumiere) ismi altında açıkladığını ileri sürmektedirler. Fakat genel olarak yahudîler, meleklerin, dünyanın yaratılışının

ikinci gününde yaratıldığına ve *"Tanrı dedi: Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım"*[330] sözünden hareketle, Tanrı'nın onlara, "insanın yaratılışı" konusunda danıştığına inanmaktadırlar.

Rabbî literatürde de, meleklerin, ikinci gün yaratıldığına inanılmaktadır. Enok'un (Henoc, Enok) kitabının Sılavca nüshasına göre de Tanrı, melekleri, ateşten ikinci günde yaratmıştır.[331] Bu görüşün ise, Tekvin, 1:6-8 arasında geçen şu metne dayandırıldığı düşünülmektedir: *"Ve Allah dedi: Suların ortasında kubbe olsun ve suları, sulardan ayırsın. Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları, kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı ve böyle oldu. Ve Allah kubbeye, gök dedi. Ve akşam oldu, ikinci gün"*[332]

Melekler, gök kubbenin içinde kabûl edilmiştir. *"Gök kubbe ikinci gün yaratıldığına göre, melekler de ikinci gün yaratılmıştır."* denilebilir. Fakat Tekvin, meleklerin yaratılışını, insanın yaratılışı gibi, açık olarak anlatmamaktadır. Bu yorum, Çıkış'da da göze çarpmaktadır.[333]

İbn Hazm, Yahudîlerin, Tanrı'nın her gün bir grup melek yarattığına ve yaratılan bu meleklerin, O'nun önünde ilâhî söyleyerek yürüdüklerine inandıklarını belirtmektedir.[334] Bütün bu verilerden hareketle meleklerin, "yaratılmış" olduğu, Tanrı'nın onları, "el-Ukûlu'1-Müfâraka" (Tanrı ve yaratıklar arasında bir vasıta) olarak yarattığı[335] söylenebilir.

Meleklerin yaratılış maddesine gelince, kutsal metinlerde, bu konuda da açık bir ifade bulunmamaktadır. Ancak Enok'un Kitabının sılavca nüshasında, bu varlıkların, ateşten veya yarı ateş, yan sudan yaratılmış olduğu ifade edilmektedir.[336]

II. MELEKLERİN ÖZELLİKLERİ

Meleklerin, yaratılışlarına paralel olarak ortaya çıkmış olan birçok özelliklerinin bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu özellikler şu şekilde belirtilebilir.

A.Tanrı ile İlgili Özellikleri

Melekler, her an Tanrı'nın yanında bulundukları ve O'nun emirlerini yerine getirmekle meşgul olan varlıklar oldukları için, Tanrı ile ilgili bazı özelliklere sahip bulunmaktadırlar. Onların bu özellikleri şöyle sıralanabilir.

1.Tanrı'nın İsmiyle İlişkileri

Eski Ahid'in bazı yerlerinde, meleklere, Tanrı'nın ismi verilmiştir.[337] Tanrı hakkındaki sözleri ile meleklere dair sözlerinin arasını ayırmak oldukça güçtür. [338] Özellikle Tekvin de aynı varlığa kimi kez Tanrı, kimi kez de melek denildiği görülmektedir.[339] Böyle bir melek Tevrât'da, Tanrı'nın bizzât kendisi tarafından zikredilmektedir:

"İşte ben yolda seni korumak için ve hazırladığım yere seni getirmek üzere önünden bir melek gönderiyorum. Onun karşısında sakının ve onun sözünü dinleyin. Ona, karşı koymayın. Çünkü benim ismim ondadır."[340]

Melekler bazı peygamberlere göründükleri zaman da yine Tanrının ismiyle anılırlar. Tekvin de, "Rabb" ismi bazen melek, Bazen de Tanrı için kullanılmıştır. [341]

Onlar, Tanrının ismiyle isimlendirilmişlerdir. Çünkü melekler, Onun aracıları, gücünün temsilcileri, emirlerinin yorumlayıcıları ve tebliğcileridirler. "Elohim" ve "Adonay" isimleri, sadece meleklere değil, hâkimlere ve prenslere dahi maledilir.[342]

Tekvin'de Rabb'in İbrahim'e göründüğünden bahsedilmektedir.[343] Ancak, İbrahim burada üç kişi görmektedir. Bunlardan ikisi, Lut'a yardım etmek için Sodome'a gelmekte ve melekler olarak isimlendirilmektedir. Birisi ise, İbrahim'le kalmakta ve "Rab" diye çağrılmaktadır. Çıkış'da (3:2) Mûsâ'ya görünen melek, bazen Tanrı, Bazen de melek olarak isimlendirilmektedir.[344] Tekvin'de, Yâkub'un Tanrı ile güreşme kıssası[345] anlatılırken, muhtemelen melek olan bu varlıktan Tanrı diye söz edilmesi de dikkati çekmektedir.

Ayrıca Hâkimler Kitabında, Samson'un babası Manoah ve karısı, melekten, bazen "Rab",[346] bazen de "Allah"[347] diye söz etmektedirler.

2. Tanrı'nın Oğulları ve Ordusu Olarak Tasvirleri

Eski Ahid'de meleklere, bazen "Tanrının Oğulları", Bazen de "Tanrının Ordusu" denilmektedir. Nitekim Tekvin'de geçen "Allah Oğulları" deyiminden maksat meleklerdir:

"Allah Oğulları, adamın kızlarının güzel olduklarını gördüler ve bütün seçtiklerinden kendilerine karılar aldılar."[348] Mezmurlar'da ise *"Ey Allah Oğulları! Rabbe verin. Rabbe izzet ve kudret verin. İsminin izzetini Rabbe verin. Mukaddes izzet içinde Rabbe secde kılın."[349] "Zira âsumanda, Rabbe muâdil*

olan "Allah Oğulları" arasında, Rabbe benzeyen kimdir?"[350] *ifadeleri geçmektedir.*

Bu ifadeler, İncildeki, İsâ Mesih'in doktrini ile uyumsuzluk içerisindedir. Yukarıda zikredilen cümlelerdeki "Allah Oğulları" tabirinin, meleklere atfedilmesine itiraz edenler, Eski Ahid'in Tesniye ve Hâkimler kitabındaki melek anlatımını delîl göstererek, buradaki "Allah Oğulları" ibaresinden meleklerin değil, ancak fazîletli ve erdemli bir soydan gelen kimselerin kastedildiğini iddiâ etmektedirler.[351]

Meleklerin, Tanrı'nın ordusu olmaları hususuna gelince, bu fikir, kısmen "göklerin ordusu" sözünün tefsiri ve kısmen de helenistik efsanelerde bulunan semâvî varlıklarla ilgili mitolojinin muhafazası ile ortaya çıkan, yeryüzünde mukaddesler cemâatinden[352] oluşan bir çeşit "kurtarıcı ordu" fikri üzerine kurulmuştur.[353] Bazı Eski Ahid Apokrif kitaplarına göre de, melekler bir ordudur[354] ve bu ordu, kötülere karşı en son savaşa katılacaktır.[355] Tekvin de bu husus daha açık olarak şöyle belirtilmektedir:

"Ve Yâkûb yoluna gitti. Allah'ın melekleri, ona rastgeldiler. Yâkûb onları görünce, "bu, Allah'ın ordusudur." dedi.[356] "Gökler ordusu" deyimi de, bazen, "Tanrı'nın ordusu" anlamında kullanılır. Bunlar, Tanrının şânını yücetlmek, dünyanın düzenini tanzim etmek ve Rab'lerinin emirlerini yerine getirmekle yükümlüdürler. "Mikaya dedi: *'Öyle ise, Rabb'in sözünü dinle. Rabb'i, tahtı üzerinde oturmakta ve bütün gökler ordusunu O'nun yanında, sağında ve solunda durmakta gördüm.'*[357] ifadesinden de bu anlaşılmaktadır. Böylece, gökler ordusu, yer ve gök arasında bir bağ kurmakta ve bir iletişim meydana getirmektedir."[358]

3. Tanrı ve İnsan Karşısındaki Dereceleri

Bu konuyu incelerken, Mûsâ öncesi yahudilerin, melek inancı husûsunda, politeizmden etkiler taşıyabileceğini gözönünde bulundurmak gerekir. Politeist düşüncede melekler de, kendisine ibâdet edilen yüce varlıklardan sayılmaktaydı. Yahudiler monoteist düşünceye geçtikten sonra, daha önce, bir Tanrı gibi kendilerine ibâdet edilen melekle, "Yarı Tanrı" seviyesine indirilmiştir.[359] Bununla birlikte yahudiler, melekleri, insana göre üstün, Tanrı'ya göre ise, daha aşağı seviyede varlıklar olarak kabûl etmektedirler.

Yahudiler, Hıristiyanlar gibi, meleklerin tabiatını, Tanrı'nın tabiatından ayırıcı farklılıkları belirtmemişlerdir. Sürekli olarak, meleklerin, Yahova'nın görevlileri

olduklarını, onun adına hareket ettiklerini ve onun emirlerini yerine getirip asla diğer bağımsız varlıklar gibi olmadıklarını kabûl etmişlerdir.[360] Eski Ahid'te[361] meleklerin, Tanrı'nın etrafında hazır bulundukları anlatılmaktadır. Bu da, Tanrı'nın, meleklerden çok üstün olduğunu gösterir. Çünkü daima, âciz varlıklar Yüce Varlığa hizmet ederler. Melekler çok, Tanrı ise tektir. Gerçek anlamıyla ibâdete de, ancak Tanrı lâyıktır.[362]

Tanrı'nın oturduğu yer, yedinci gök iken, meleklerin, ondan sonraki gökte bulunmaları da, Tanrının kesin üstünlüğünü göstermektedir.[363] Melek-insan mukayesesine gelince, Kutsal Kitap metinlerine bakıldığında, meleklerin, insanüstü bir güce sahip bulunduğu[364] ve onların, insanlardan daha üstün olduğu görülmektedir. Eski Ahid'de geçen *"Koyduğun ay ve yıldızları görünce dedim. 'İnsan nedir ki, sen onu anasın. Âdemoğlu nedir ki, sen onu arayasın. Onu, meleklerden biraz aşağı kıldı;[365] 'İnsan nedir ki, temiz olsun. Ve kadının doğurduğu nedir ki, Sâlih olsun.' İşte Allah, mukaddeslerine emniyet etmiyor. Gökler bile, O'nun gözünde temiz değil. Nerede kaldı ki, mekruh olan bozuk insan. O insan ki, haksızlığı su gibi içmektedir."*[366] cümleleri bu hususu ortaya koymaktadır.

B. Meleklerin Diğer Özellikleri

Yukarıda anlatmış olduğumuz konular dışında, Yahûdî inancına göre meleklerin daha birçok özelliği bulunmaktadır. Şimdi bu özellikleri belirtmeye çalışalım:

1. Sâf Ruhlar Olmaları ve Vücutlarının Bulunmaması

Melekler, sâf ruhlardır ve insanlar gibi, bir vücûda sahip değillerdir. Her ne kadar, insan kızlarıyla evlendiklerinden[367] ve ilâhî ekmek (menn) yediklerinden[368] bahsedilse de, onlar, aslında zaman ve mekândan öte, maddî olmayan varlıklardır.[369] Tobit'in kitabında melek Rafael'in, *"Beni, yemek yerken gördüğünüzü sandınız. Ancak bu, oluşan bir görüntü idi; başka bir şey değildi."*[370] sözünden bu anlaşılmaktadır.

Melekler, ruhî varlıklardır. Ancak, yeryüzüne indikleri zaman, cismânî bir şekle girebilirler. Fakat o anda, daha önce hiç kimsenin görmediği bir surete bürünürler.[371] Sahip oldukları bütün özelliklerinden hareketle onların sâf ve vücutsuz ruhlar olmalarına rağmen, bazı yahudi bilginleri, cinsiyet farklılıklarının olduğunu ve onların, üreme yoluyla çoğaldıklarını söyleyecek

kadar ileri gitmişlerdir.[372] Ancak çoğunluğun görüşü bu çeşit fikirleri reddetmekte ve melekler hakkında böyle bir şeyin düşünülmesinin doğru olmadığı yönündedir.

2. Görünümleri

Melekler, insanlara, değişik şekillerde görünmüşlerdir.[373] Bunlar, genellikle, insan şeklinde ve din adamlarının beyaz elbiseleriyle görünürler.[374] "İbrahim'e ziyâretçi gibi gelip, insan bişiminde görünmeleri"[375] de bunu te'yîd etmektedir. Bazen parlak yüzlü genç bir adam suretinde, ketenlere sarılmış ve güzel elbiseler içerisinde görünürler.[376] Yeşu, Eriha'da, elinde yalın kılıç bir adam şeklinde Yahovanın ordusunun komutanını gördü. O, bir melek idi[377] Samson'un babası Manoah da, kendisine gelen ziyaretçilerin melekler olduğunu anladı.[378] Peygamberler de, kutsal tebliğin üyeleri olan bu melekleri görüyorlardı.[379] Eski Ahid'de Rabb'in Melei'nin bir çalı ortasında, Mûsâ'ya göründüğü ve Mûsâ'nın da O'nu gördüğü anlatılmaktadır.[380] Etienne'de, Mûsâ'ya görünen bu varlığın, bazen Tanrı, Bazen de bir melek olarak tasvir edildiğini belirtmektedir.[381]

Meleklerin, insanüstü varlıklar olmalarına rağmen, insan biçimine de girip görünmeleri, Yahudilik'te çok erken bir düşüncedir. Bu görünüm anında, genellikle ellerinde kılıçlar veya öldürücü silâhlar taşırlar.[382]

Eski Ahid'de ayrıca, korkunç görünümlü bir meleğe de işaret edilmektedir.[383] Bu melek, yer ve gök arasında, elinde kılıç olan bir varlıktır. Daniel Kitabı'nda, ketenler giymiş, yüzü parlak, gözleri ateş kaynağı gibi, ayakları ve kolları cilâlanmış, pirinç madeni rengine benzeyen, sesi binlerce insanın sesine bedel bir meleğe atıf yapılmaktadır.[384]

İşte onlar Yahudi Kutsal metinlerinden anlaşıldığına göre çoğunlukla, yüzlerine bakıldığında insana huzur veren ve Bazen de korkutucu bir görüntüyle insanı ürperten bir özelliği sahiptirler.

3. Bilme Özellikleri

Tanrı tarafından kendilerine, ilâhî bilgiler öğretilen melekler bu bilgileri insanlara öğretmektedirler. Eski Ahid'de bununla ilgili belirtilere rastlamak mümkündür. Meselâ, Uriyel, Ezra'ya hayatın sırrını açmış;[385] Suriyel, İsmâil b. Elişa'ya sağlıkla ilgili bilgi vermiştir.[386] Onlar, bütün dünyanın olayları hakkında bilgilere sahip, hükümleri doğru, yanılmaz varlıklardır.[387] Zorunlu

sebeplere bağlı geleceği bilirler; ancak, insanın irâdesine bağlı ve ileride olacak hadîseleri ve kalplerdeki sırları bilemezler. Bu sırları ancak Allah bilir.[388] İnsanlar günahlarından tevbe ettikleri zaman bunu bilirler ve büyük bir sevince kapılırlar[389] Eski Ahid'de bu konuyla ilgili işaretler bulunmaktadır.[390]

II. Samuel'de geçen *"Kulun Yoab, işin yüzünü değiştirmek için bu şeyi yaptı ve efendim, dünyada olan her şeyi bilmek için, Allah'ın meleğinin hikmetine göre akıllıdır"*[391] sözü de, bu hususa açıklık getirmektedir.

4. İrade ve Muhtariyet Durumları

Melekler, Tanrının idâresindeki varlıklar olarak, yine Tanrının irâdesi doğrultusunda hareket ederler. Fakat kendi aralarında da, bazen bir konuda karar vermek için tartışmaya girerler. Göğsünde adeta Tanrının adı yazılı bir tabloyu taşıyor olduklarından dolayı, meleklerin iradelerinin, Tanrının takdiri çerçevesinde sınırlı olduğu belirtilmektedir.[392]

Tekvin ve Çıkış kitaplarına bakıldığında melekleri, işlerini bilerek, farkında olarak yapan, kendilerinden istenilen görevlerde irade ve ihtiyarlarını kullanabilen varlıklar oldukları görülür.[393] Onların bazen günah işlemelerinin de, sahip oldukları cüz'î irâdelerinden kaynaklandığı belirtilmektedir.[394] Melekler, Tanrı tarafından kabiliyetli varlıklar olarak yaratılmışlardır. Kendilerine de özel ve ahlâkî kararlar verme özgürlüğü lütfedilmiştir.[395]

5. Meleklerin İmtihana Tâbi Tutulmaları ve Günaha Düşüşleri

Tanrı meleklere semavî mutluluğu bahşetmeden önce, kendilerine bir itibar ve değerlilik fırsatı vermek için, onları imtihana tabi tutmuştur. Bunlardan hangilerinin günah işleyip de bu imtihanda başarısızlığa düşeceğini tespit etmek için Tanrı, böyle bir yola başvurmuştur. Bu imtihan neticesinde genel olarak kibre kapılma yanlışlığının ortaya çıktığına inanılır. Zira Tobit'in kitabında kibrin, bütün kötülüklerin başlangıcı olduğu anlatılmaktadır.[396]

İşte bu imtihandan sonra, sadık melekler, Rabb'lerinin kendilerine va'detmiş olduğu mükâfata hak kazanmışlar, diğer kötü melekler ve şeytanlar ise, kötülüğe aldanıp, kibirlerinden vazgeçmeyi başaramamaları sebebiyle günaha düşüp, kendileri için hazırlanan cehenneme atılmışlardır.[397]

İbranî teolojisi, İranlıların "Ehrimen"inde olduğu gibi bir "şer" prensibine sahip değildir. Şeytan, "Tanrı'nın oğulları" deyimiyle ifade edilen meleklerden

biridir. Tanrının oğulları ve insan kızları arasında geçen kutsal kitap hikâyesi[398] meleklerin şehvet ve günah işleme duygusu içinde olduğuna delâlet ederek, sadece insanları değil, bazı ilâhî varlıkların da günaha düştüklerini göstermektedir. Düşmüş olan melekler, insanları kandıran şer ruhları oluşturmuş, fakat Cebrâîl ve Rafael gibi baş melekler, onları cezalandırmıştır.[399]

Eyüb Kitabında, meleklerin yanılmaları ve günaha düşmemeleri konusunda şöyle denilmektedir:

"İşte O, kullarına güvenmez, meleklerine de yanılma yükletir"[400] *"İşte Allah, mukaddeslerine emniyet etmiyor; gökler bile, O'nun gözünde temiz değil."*[401] Enok'un kitabında belirtildiği gibi, Tufan'dan önceki ilk peygamberlerden Yaret zamanından bahseden hikâyelerde, meleklerin düşüşü anlatılmıştır.[402] Bu konuda ayrıca Enok'un kitabında geniş bilgi vardır.[403]

C. Meleklerin Özellikleriyle İlgili Folklorik Tasvirler

Yahûdîlik'teki resim sanatında meleklere büyük bir yer verilmesi, sayısız halk bilgisinden izlenimler taşımaktadır. Kitab-ı Mukaddes'te meleklerin, insan şeklinde ve beyaz elbise giydikleri belirtilmektedir.[404] İlk devirlerde olduğu gibi, sonraları da, meleklerin kanatlı oldukları ileri sürülmüştür. Onlar, kanatlarıyla havada uçar şekilde tasvir edilmişlerdir.[405]

Meselâ, Enok'un kitabında *"Melekler, cenneti ölçmeğe gittikleri zaman, kendi kanatlarını kullandılar."*[406] ve *"Meleklerin cennette özel yolları vardır."*[407] ifadeler geçmektedir. Yine birçok Eski Ahid metninde melekler, gökte oturanlar olarak tasvir edilirler.[408] Bazen de, "Tanrı'nın Tahtı'nın yanında duranlar" olarak tanıtılmaktadır.[409] Tobit'in kitabı, onların, insana görünmeyen bir yiyecekle beslendiklerini ifade etmektedir. *"Beni, yemek yerken gördüğünüzü sandınız, ancak bu hakiki bir yemek yeme hâli değil, hayali bir görüntü idi."*[410] sözü bunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, meleklerin" kudret helvası" diye bilinen mann isminde bir yiyeceklerinin olduğu da belirtilmektedir.[411]

Yahûdîlik'te, "melek tasviri" nde, onlara ibadet etme hususu da ele alınmıştır. Yahûdîler, meleklere, senenin aylarına ve gökteki aya, dini bir ta'zîm atfetmişlerdir.[412] Hz. Musa, kendisine görünen Rabb'in Meleği'nin olduğu yerde, ona saygı göstermek için ayakkabılarını çıkarmış;[413] Daniel ise, bir kaplanın üzerinde kendisine gelen bir meleğin önünde secde etmiştir.[414] Mukaddes kişilerin ölmesiyle, ruhlarının meleklerle bir arada yaşadıklarına

inanma hususu da Yahudi melek tasvîrinde ele alınmış konulardandır.[415]

III. MELEKLERİN SINIFLANDIRILIŞI

Bu bölümde, hiyerarşik açıdan ve önemleri bakımından sınıflandırılmasına geçmeden önce, bu konuyla yakından ilgili olması açısından önce "Meleklerin Sayısı" na değinelim.

A. Meleklerin Sayısı

Yahudi kutsal kitaplarında, meleklerin, rakamla ifade edilen bir sayısı yoktur. Ancak, Tevrât metinlerinde sık sık kullanılan "Göklerin Ordusu"[416] sözünden, meleklerin sayılamayacak kadar çok oldukları anlaşılmaktadır[417]. Eski Ahid'de, "*Ordularının sayısı var mı ve onun ışığı kimin üzerine doğmaz?*"[418] şeklinde geçen ifade de, meleklerin, sayılamayacak derecede çok olduğunu göstermektedir. Ayrıca Yakub'un, melekler ordusuyla karşılaştığından söz edilmektedir.[419] Daniel'de geçen, "*Önünden bir ateş ırmağı çıkıyor ve akıyordu. Binlerce binler O'na hizmet ediyorlardı. Ve onbinlerce onbinler, önünde ayakta duruyorlardı. Mahkeme kuruldu ve kitaplar açıldı.*"[420] cümleleri de kesin bir sayı vermemektedir. Talmût'a göre de "Göklerin ordusu", sayılamayacak kadar kalabalıktır.[421]

Eski Ahid Apokrifasından Tobit'in kitabında, semada başlıca yedi meleğin mevcut olduğu yer almaktadır.[422] Bu yedi melek, her zaman, Tanrı'nın huzurunda bulunmaktadır.[423] Enok'un kitabına göre, bu yedi baş meleğin adı şöyledir: "*Uriel:*[424] *Gökler ordusunun başı. Rafael:*[425] *İnsan ruhlarının koruyucusu (İslam'daki İsrafil'e tekabül eder). Raguel: Tanrı'nın ikramcısı. Mihael:*[426] *İsrail'in koruyucusu (İslâm'da Mîkâîl'e tekabül eder). Şariel: Günâh işleyen kötü ruhların intikamcısı. Gabriel: Cennetin hükümdarı. (İslâm'da Cebrâîl'e tekabül eder) Remiel (Yeremiel): Şeol'deki ruhların koruyucusu.*"[427] Bu sayılan isimlerden, sadece Gabriel ve Mihael Eski Ahid'in kanonik kitaplarında geçmektedir.[428]

Talmût'da sözkonusu edilen "yedi semâvî varlık" da, melek olarak kabûl edilmektedir. Bunların isimleri şu şekildedir: "1. Velon[429], 2. Rakia,[430] 3. Şehakik,[431] 4. Zebul,[432] 5. Maon,[433] 6. Makon,[434] 7. Arabot.[435] Bu meleklere, dipnotlarda gösterdiğimiz metinlerde isimleri zikredilmeden telmihde bulunulmuştur. İbn Meymun, "Yadha Hazakah, Vesode Ha Tora" adlı eserinde, en yüksekten başlayarak on tane melek sayar. Bunlar şöyle sıralanmaktadır:

Hayyot, Ofanim, Ağalim[436] Haşmallim[437] Serafim, Melakim, Elohim, Bene Elohim, Kerubim, İşhim.[438] Kabbalistler ise, bu konuda başka bir liste verirler. Bu liste, şu isimleri ihtiva etmektedir: Âlim, İşhim, Beno Elohim, Malakim, Haşmanlim, Tarşişim[439] Şinnanim, [440]Kerubim, Ofanim, Serafim.[441]

Bazı Yahûdî ve Hıristiyan kaynaklarına göre ise, her milletin, bir koruyucu meleği vardır. Melekler de, milletleri korumak için, onların sayısıyla orantılı olarak gönderilmiştir. Bununla birlikte sayılan hiç bir şekilde kesin değildir. Milletlerin ve toplumların sayısına göre çoğalıp, azalırlar. Zira Bâbil devrinden günümüze kadar dünyada sınırsız bir ilerleyiş görülmüştür. Bu durum ise, birçok toplumun kaybolup, yenilerinin doğmasına ve birçoklarının da birleşmesine sebep olmuştur. İşte bu durum, melekler için, kesin bir sayı belirtmeye mani olmaktadır.[442] Ancak, bazı Yahûdî din bilginleri, yahûdî inancına göre meleklerin sayısının, âlemdeki bütün varlıkların üçte biri kadar olduğunu ifade etmektedir.[443]

Sonuç olarak, Yahûdîlikte meleklerin kesin bir sayısının bilinmediği ancak "binlerce binler, onbinlerce onbinler, Tanrı'nın orduları" tabirleriyle, bunların, sayılamayacak kadar çok oldukları söylenebilir.

B. Meleklerin Hiyerarşik Tasnifi

Yahûdîlik'te, Bâbil esaretinden önce meleklerle ilgili bazı hiyerarşik tasnifler yapılmıştı. Zira o zamandan beri melekler, bir ordu ile karşılaştırılmış, Yeşu'ya görünen meleğe de, "Tanrı'nın ordusunun şefi" adı verilmiştir.[444] Bu hiyerarşik tasnif konusu, genellikle, Helenistik ya da İran menşe'li "astroloji"nin gezegen küreleri kavramına ya da Doğu'nun monarşik idare yapısından türetilmiş bir hiyerarşiye dayanmaktadır.[445]

Teologlar, farklı metinlere dayanarak melekleri, genellikle kabiliyetlerine ve fonksiyonlarına göre üç hiyerarşik gruba ayırmışlardır. Bunlardan her biri de kendi aralarında üç grup oluşturmuşlardır. Bu durum şöyle gösterilebilir:

***Birinci Grup**:* Kerubim, Serafîm ve Tahtlar (Trones): Bunların görevi, Tanrı'nın cemâlini seyretmektir.

***İkinci Grup**:* Egemenlikler (dominations), Fazîletler (Vertus) ve Güçler (Puissances): Bunlar, dünya idâresi ile meşgûl olan gruptur.

***Üçüncü Grup**:* Prenslikler (Principautes), Başmelekler (Archanges) ve diğer melekler (Anges): Bunlar da, Tanrı'nın emirlerini yerine getirirler.[446]

Rabbi metinlerde melekler, üst ve alt olmak üzere iki temel gruba ayrılırlar. Üst grupta, Tanrı'nın Arşının, kanatlı taşıyıcıları ve koruyucuları Kerubiler, Serafıler ve Ofannim (İbranice'de tekerlekler) yer alır. Lût Gölü rulolarına dayandırılan mezhepler, ışık, karanlık, yıkım ve kutsallık meleklerini de üst gruba katarlar.[447] Ayrıca Enok'un kitabında, şu şekilde yedili bir tasnif verilmektedir:

1. Kerubîler, 2. Serafıler, 3. Ofannim, 4. Bütün güçlerin melekleri, 5. Cevherler, 6. Seçilmiş kişi (Mesih), 7. Toprağın ve suyun güçleri.[448] Bunun benzeri bir tasnif, Ahd-i Atik'in apokriflerinden Patriarkların Ahdi'nde de mevcuddur. Bu yedili tasnifin, İran'ın yedi "Ameşa Spenta" veya Bâbillilerin yedi yıldız ruhuyla ilişkisi olabileceği belirtilmektedir.[449] Bu hiyerarşik tasnifler verildikten sonra, şimdi Yahudilikteki melekler, önem sırasına göre incelenecektir.

1. Eski Ahid'de İsmi Geçen Melekler

Yahûdîlerin Bâbil esâreti öncesine ait kitaplarında, hiçbir melek, gerçek adıyla belirtilmemektedir. Esâretten sonra yazılmış kutsal kitaplarda da, asıl ismiyle:

Mihael (Mîkâîl)[450]

Gabriel (Cebrâîl)[451]

Rafael[452] gibi sadece üç melekten söz edilmektedir.[453]

Kötü melekler arasında ise Satan (şeytan)[454] ile Beelzebul isimleri geçmektedir.[455]

Eski Ahid'te geçen bu melekleri tek tek tanıtmaya çalışalım:

a. Mihael (Mîkâîl)

"Mihael (Michel, Mîkâîl)", İbranicede "Tanrıya kim benzer"[456] anlamındadır. Bu baş meleğin ismi Eski Ahid'de üç defa[457] geçmekte ve her üçünün de Daniel Kitabında bulunması dikkat çekmektedir: *"Fakat Fars ülkesinin reisi, yirmibir gün bana, karşı durdu. Ve işte birinci reislerden biri olan Mîkâîl bana yardım etmeğe geldi."*[458]

Tefsircilerin çoğu bu meleği, "bekçi melek" ve "prens" olarak yorumlamışlardır. Bu melek, semâvî prensler arasında birinci sırada kabûl

edilmektedir.[459] Daniel, bu melek hakkında şöyle demektedir: *"Fakat hakikat yazısında çizilmiş olanı sana bildireceğim. Onlara karşı reisiniz Mîkâîl'den başka bana destek olan başka kimse yok."*[460] Yine Daniel, Mîkâîl'i, *"kavmin oğulları için durmakta olan büyük reis"*[461] diye vasfetmektedir.

Yahûdî geleneğinde Mîkâîl, diğer toplumların meleklerine karşı savaşan, Yahûdî toplumunun özel meleğidir. Daniel'den hareketle Kilise Babaları da Mîkâîl'i, seçkin bir toplumun koruyucusu olarak kabul etmektedirler. Hıristiyanlığın doğuşundan sonraki Yahudilik'te de aynı düşünce geçerliliğini muhafaza etmektedir.[462]

b. Gabriel (Cebrâîl)

"Gabriel" kelimesi, İbranice'de "Tanrının adamı, Tanrının kuvveti"[463] manalarına gelmektedir. Eski ve Yeni Ahid'te, Tanrı'nın gönderdiği baş meleklerden biri olarak geçer[464]. İyi haberlerin mesajcısı, kutsal vahiylerin yorumlayıcısıdır.[465] Daniel peygambere bir insan şeklinde görünen bu melek, yine, Daniel kitabında "Gabriel" (Cebrâîl) ismiyle ifade edilmektedir:

Ve vâkî oldu ki, ben Daniel bu ru'yeti görünce, onu anlayayım diye araştırdım ve işte karşımda biri durdu, sanki bir insan görünüşü ve Uluğ Irmağı ortasından bir adam sesi işittim ve çağırıp dedi: *"Ey Cebrâîl, ru'yeti buna anlat."*[466] Yine Daniel kitabında Cebrâîl'den şöyle bahsedilmektedir: *"Evet, ben daha duâda söylemekte iken, başlangıçta, ruyette görmüş olduğum Cebrâîl kişi, akşam takdîmesi vakitlerinde uçarak yanıma geldi."*[467]

Görüldüğü gibi, Yahûdilikte en önemli iki melek olan Mîkâîl ve Cebrâîl'e isimleri zikredilmeden Eski Ahid'in çeşitli yerlerinde defalarca telmihte bulunulmasına rağmen, bizzat isimleri zikredilerek sadece Daniel Kitabında söz edilmektedir. Bu metinlerden anlaşıldığına göre Mîkâîl, Yahudi toplumuna yardım eden ve onları koruyan, Cebrâîl ise, Tanrının mesajını peygamberlere ve insanlara tebliğ eden melektir.

c. Rafael

Bu isim, İbranîce'de, "Tanrının ilâcı, çâresi"[468] manalarına gelir. Yolculuğunda kendisine yol göstererek hizmet etmek için Tobit'e gönderilmiştir.[469] Rafael, Eski Ahid'in kanonik kitaplarında geçmez, ancak apokriflerden sadece Tobit'in kitabında şu şekilde yer almaktadır:

"O süre içinde Görkemli Allah'ın katında her ikisinin de duâsı kabûl olundu. Allah, her ikisinin de derdine çare bulması için Rafael adındaki meleği onlara gönderdi. Rafael, Allah'ın yarattığı ışığı kendi gözleriyle görebilmesi için, Tobit'in gözlerindeki beyaz benekleri yok edecekti."[470] Bu melekten, ayrıca, Tobit'in diğer bölümlerinde de bahsedilmektedir.[471]

Özellikle Tobit'in kitabının 12. bölümüne "Rafael" ismi, konu başlığı olarak verilmiştir. Bu bölümde Rafael, kendisini şöyle tanıtmaktadır:

"Ben, Rafael'im. Allah'ın yüce katına çıkmak için her an hazır bekleyen yedi melekten biriyim.

2. Bir Sıfat İle Kendilerine İşaret Edilen Melekler

Yahûdilerin, İran ve Bâbil esaretinden önce hiç bir melek ismi bilmedikleri ve bilinen isimlerin de Yahudiliğe İran ve Bâbil inançlarından intikal ettiği ileri sürülmektedir.[472] Öyle ki, bu sebebten dolayı, Yahûdî mezheplerinden biri olan Sadukîler melek inancını tümüyle reddetmektedirler.[473]

Aslında, bu isimlerin doğrudan doğruya melek olarak kabûl edilmesi ma'kûl değildir. Ancak bunların, melek vasfı taşıdığı ileri sürülmüştür.[474] Bu sıfatla kendilerine telmihte bulunulan bu melekleri tanıtmaya çalışalım:

a. Yahve'nin (Rabb) Meleği

Eski Ahid'te, "Yahve'nin Meleği" isimli bir varlıktan sık sık bahsedilmekte ve diğer isimler arasında ona özel bir önem verilmektedir. Tanrı, kendisini, bu melek vasıtasıyla tanıtmaktadır. Ancak bu meleğin, Tanrı ile olan münâsebeti konusunda tam bir açıklama yapılamamıştır. Kimine göre o, Tanrı'nın bizzât kendisidir. İlk Hıristiyan yazarlar ise, onu, Logos (Tanrı'nın Kelimesi) olarak kabûl etmişlerdir. Kimilerine göre de, bu kavram, Yahudîliğe sonradan sokulmuştur ve Ahit Meleğine (Ahid Sandığı'nı taşıyan melek)[475] çok benzemektedir.[476]

Yukarıda yer vermiş olduğumuz hususlar dışında Eski Ahid'in daha birçok yerinde Yahve'nin meleğinden söz edilmektedir.[477] Bu metinlerde geçen "Rab" (Seigneure) kelimesinin Yahve'nin meleğine işaret ettiği gibi, Yahve'nin bizzât kendisine işaret ettiği de belirtilmiştir. Bazen "Yahve'nin Mesajcısı", Bazen de "Tanrı Elohim'in Mesajcısı" isimleriyle anılmaktadır.[478] Çünkü bu melek çeşitli zamanlarda insanlarla karşılaşmakta ve onlara, Tanrı'nın sözünü getirip

önemli hizmetler sunmaktadır.[479]

"Yahve'nin Meleği", kendisini gönderen ve kendilerine gönderildiği kimseler arasında aracılık görevinde bulunmaktadır. Meselâ, modern medeniyetimizde mektup, gönderici ve alıcı arasında direkt bir iletişim vasıtasıdır. Meleğin böyle zorunlu bir aracılık rolü oynaması meselesi, antik çağın gerektirdiği bir olay değildir. Zira mesajcı kavramı, antik çağda, günümüzden çok daha önemli bir yer tutuyordu. Gönderildiği varlıklar yanında, kendisini göndereni temsil ediyor, onun adına konuşuyor ve onun adına çalışıyordu.[480]

Bu melek ile kendisini gönderen Tanrı arasında fonksiyonel açıdan bir benzerlik bulunmaktadır. Yahve'nin Meleği için "Melek-Yahve" ya da "Melek-Elohim" ifadelerini kullanan metinlerden, meleğin, bazen Tanrı'nın kendisi, Bazen de Tanrı'dan başka bir varlık olabileceği kanaati doğmaktadır.[481]

Çıkış kitabında, Tanrı'ya gösterilmesi gereken saygı, meleğe gösterilmektedir. *"İşte ben, yolda seni korumak için ve hazırladığım yere seni getirmek üzere, önünden bir melek gönderiyorum. Onun karşısında sakının ve onun sözünü dinleyin, ona, karşı koymayın. Çünkü suçunuzu bağışlamayacaktır. Çünkü benim ismim ondadır."*[482]

Bu melek, metinde, Tanrı'nın özelliklerini taşımaktadır. "İtaat etmek", "sözünü dinlemek" ve "affetmek" veya "affetmemek" hususları, Tanrı için kullanılan tabirlerdir. Bu meleğin, Tanrı ile aynı ismi taşıması da, bu benzerliği kuvvetlendirmektedir.[483] Bu konuyla ilgili daha birçok metin bulunmaktadır. [484]

Yine Eski Ahid'teki birçok metinde "Tanrının Oğlu" ya da "Tanrı'nın Oğulları" manasına gelen "Beney Elohim" ifadesi de, çözülmeyi gerektiren bir problem arzetmektedir.[485] Mezmurlar'da bunlara bazen "Beney Elohim"[486], Bazen de "Beney Elyon"[487] (Çok Yücenin Oğulları) denilmektedir. Aynı özelliği Daniel'de de görmek mümkündür.[488] Ancak, Daniel'in geçen "Oğul" terimini, fizikî bir soy, bir doğum yolu ile meydana gelen oğul manasında değil, mecazî bir manada anlamak ve bu varlıkları, "Tanrı'nın dünyasına ait oğulları" olarak düşünmek gerektiği vurgulanmaktadır.[489]

Genel olarak bu varlıklar, bir Yüce Tanrı'nın hükümranlığı altında, ikinci derecede tanrılar topluluğundan, bir çeşit *"Kutsal Tanrı İmajı"* ya da Tek Tanrının etrafında dönüp O'na hizmet eden ikinci derecede bir şahsiyetten oluşmuş kutsal bir çevre tasviri olarak kabûl edilmiştir. Kudüs'de 1955'de

yapılan Kitab-ı Mukaddes'le ilgili bir çalışmada bu "Beney Elohim" lerin, melekler olduğu belirtilmektedir.[490]

Beney Elohim'lere sadece tanrılar değil, aynı zamanda "kudretliler" (puissants), "azizler" (saints), "gece bekçileri", "nöbetçiler" (veilleuns) ve "prensler"[491] de denilmektedir. *"Onlar, Yahve'nin önünde dururlar."*[492] *"Onlar gök ordusunu oluştururlar."* [493] *"Toplantı veya ilâhî konsey meydana getirirler."*[494] *"Birçok melek elohim, doruğu göğe ulaşan merdivenle göğe çıkar ve inerler."*[495] "İnsanların koruyucuları"[496] ve "kutsal sözün işçileri"[497] oldukları belirtilir. *"İlâhîler söyleyerek Yahve'yi överler."*[498]

Hakkında çok değişik yorumlar yapılan bu meleğin, Tanrının özel mesajcısı ve emrini yerine getirmek için her an hazır bekleyen hizmetçisi olduğunu kabul edenlerin daha makul düşündüklerini belirtmek yerinde olsa gerektir.

b. Ölüm Meleği

Eski Ahid'de ölüm, Tanrının gönderdiği bir meleğin faaliyeti olarak kabûl edilmektedir. Rab ile İsrailoğulları arasındaki diyalogu sağlayan "Yahve'nin meleği", insanların ölümle cezalandırılmasında zaman zaman görev almaktadır. "Ölüm melekleri" (mal'ake ha mawet) ifadesi ise, sadece bir yerde[499] zikredilmektedir.

Yahudi bilginleri ölüm meleği (mal'ah hamawet) kavramını Kutsal kitabın şu ifadesine dayandırmaktadırlar: "Yaşayıp da ölümü görmeyen, ölüler diyarı elinden canını kurtaran adam kimdir?"[500] Yahudi din bilginlerinin eserlerinde en azından bir düzineye yakın ölüm meleği adı yer alır ki, bunlardan birisi de "Azrael"dir. Ozar Midrashim de[501] Azriel adıyla da anılmaktadır. Zohar'da ise, "Eski Azrail" diye isimlendirilmektedir.[502]

Yahudulik'te ölüm meleğinin birinci günde yaratıldığına inanılır. Onun mekânı göklerdir. Oniki kanadı vardır. Ölüm anında kılıcını çekmiş olarak, ölmekte olan kişinin başucuna gelmektedir.[503] Yahudi geleneğine göre, ölüm meleği, ruhunu almak üzere Hz. Mûsâ'ya geldiği zaman, Hz. Mûsâ onu reddetmiş ve ruhu Tanrı tarafından alınmıştır.[504]

Ölüm Meleğinin görevi, bedeni ve ruhu birbirinden ayırmaktır.[505] Ancak müminlerin ruhu üç iyi melek, kötü insanların ruhu da üç kötü melek tarafından alınır.[506] "Ölüm meleği" kavramı ve inancı, Yahudilerle birlikte Araplar, Türkler ve İranlıların (yani Müslümanların) inançlarında da bulunmaktadır.

Yahudi ve Arap bilginleri bu meleğe “Azrâîl”, İranlılar “Mordad” veya “Asumân”, Keldânî tefsirciler ise “Malkad-Mousa” derler. “Assomption” (Meryem Ananın göklere kaldırılması olayı) kitabı veya “Mûsâ’nın ölümü kitabı” gibi diğer bazı kaynaklar ise, bu varlığı “Samuel’in Meleği”, “Şeytanların Prensi” diye isimlendirirler.[507]

“Mûsâ’nın Ölümü Kitabı”, Mûsâ’nın ölüm anını şöyle anlatmaktadır: *“Tanrı, Cebrâîl’e, Mûsâ’nın ruhunu çıkartmasını söylüyor. Fakat bu konuda o, özür beyan ediyor. Mîkâîl de kendisinin bu işten muaf tutulmasını istiyor. Mûsâ’nın eğitimcisi olan melek ‘Zinghiel’ de o’nun hayatına son vermeye karar veremiyor. Sonunda Tanrı Mûsâ’nın canını, her hangi bir meleğin aracılığı olmadan alıyor.”*[508]

Yahudi din bilginleri, bir adama vuran ölüm meleğinin ruhu kabzetmesini de, şu şekilde açıklamaktadırlar: Bu ölüm meleği, evin Suyunda kılıcını yıkayıp, bu kılıçla, adama ölümü ulaştırıyor. Oradan gelenler bütün suyu sokağa saçıyorlar. Bu melek, ölmek üzere olan kişinin başucunda bulunur. Elinde bir kılıç ve kılıcın ucuna üç damla acı likör koyar. Hasta artık bu meleği fark etmez. Âni bir korku onu yakalar ve ağzını açar. O zaman ölüm meleği ağzını bu üç ölümlü damlayı akıtır. Onun biri, âcil bir ölüm; diğeri ise, yüzüne bir solukluk ve morluk verir; üçüncü damla ise, kabristanda onu yakıp yok eder.[509]

Yahudi bilginleri, insanın kabirde, ikinci bir ölüme daha maruz kaldığına inanırlar. Bir adam toprağa verildiği zaman ölüm meleği gelip, çukurunun üzerine oturur. Aynı anda ruh da gelerek vücutla birleşip adamı ayakları üzerinde durdurur. O zaman melek, yarısı buzlanmış, diğer yarısı ise kaynar bir demir zincir alarak adamın vücuduna vurur. Bu esnada adamın bütün azalan ayrılır. İkinci defa vurduğunda bütün kemikleri dağılır. Üçüncü defa vurduğunda ise, adam kül olur. Sonra iyi melekler gelir, bütün parçaları toplayıp, kabri içinde adamın vücudunu yeniden birleştirirler. Bununla birlikte, dindar kişilere büyük lutuflarda bulunup, onları bu işkenceden muaf tutarlar.[510]

Yahudi Angelolojisinde yer alan yok edici ölüm meleği (Mashehit) kavramı ise, çok eski zamanlara ait bir halk inancından gelen, önemli bir şahsiyetin hikâyesidir.[511] Bu husus aşağıda görüldüğü gibi Tevrat’da da söz konusu edilmektedir: *“Ve o gece Mısır diyarından geçeceğim ve insandan, hayvana kadar bütün ilk doğanları vuracağım, ilâhlarına hükümler yapacağım. Ben, Rab’ım ve sizin bulunduğunuz evler üzerindeki kan, size alâmet olacak. Ve kanı görünce üzerinizden geçeceğim. Ve Mısır diyarını vurduğum zaman, helâk etmek*

için, sizde bela olmayacak."[512]

Bu kan, yokedici ölüm meleğini, belirgin evden uzaklaştıracak ve o evin sakinleri, yok olmamak için, bu varlığın elinden kaçıp kurtulmaya çalışacaklardır. Nitekim R.de Vaux da, bu mes'ele ile benzerlik içerisinde olan Eski bir halk inancını şöyle dile getirmektedir:

"Bu usûle paralel olarak, bir zamanlar Kerah bölgesinin yerleşikleri Bedevîler, evlerinin yapılışı ve açılış törenlerinde kurban kesiyorlar, o evin duvarları ve kapı üstü kirişine kan sürerek onları kutsamış oluyorlardı. Öyle ki, orada bir çadır bile kursalar, bir hayvan kurban ederler ve kanını, çadırın ayağına sürerlerdi." Bu usûlün, Araplarda, geleneksel bir değeri vardı. Bu durum, kazalardan korunmaya yönelik bir şeydi. Onlara göre bazı olaylarda kan sürmek, hayvan sürülerinin sayısını arttırmaktaydı. Çıkış kitabında vurgulanmak istenen "kan sürme" olayının bir sebebi vardır. Kan, İsraillilerin evlerini, oradaki "yokedici ölüm meleği"nden korumaktadır.[513]

Bu helâk edicinin, Yahve ile ilişkisi belirsiz bırakılmıştır. O, uzak geçmişten kutsal bir kalıntıdır. O, çadırları ve direkleri korkutan kötü güçleri temsil etmektedir. Bu kötü güçler, çadırların ve direklerin etrafında gruplaşmaktadırlar. Bu tehlikeleri uzaklaştırmak için, evler, kan ile boyanmaktadır.[514]

Eski Animist düşüncenin bir ürünü olan bu halk bilimindeki "Yıkıcı Bela" (Mashehith) fikri, kutsal kitaba da esrarengiz bir şekilde yerleşmiştir. Cins adı olarak bu ünvan, Süleyman'ın Meselleri'nde[515] bulunmaktadır. O, I. Samuel'de[516] yanındaki her şeyi yok ederek, düşmanı küçük düşürmekle yükümlü bir seçkin tabakayı murakabe etmektedir. Fakat İşaya'nın kitabı, Yahve'yi, "her şeyi yapan sorumlu bir yaratıcı" olarak anlatmaktadır.[517] Meselâ, "Helak Edici", Yahve'nin bir aracısı olabilir. Bu "Mashehith" de, "Helâk Edici (destructeur) yerine kullanılmıştır.[518] Orada, bu "Helâk Edici", Yahve'nin elçisi olan "Melek Elohim"le denk tutulmaktadır.[519]

Gerek Eski Ahid'de ve gerekse Kur'an'da özel bir isimle anılmayıp, Eski Ahid'de "Mal'ah ha mawet", Kur'an'da da "Melekü'l-mevt" terimleriyle sözü edilen bu varlığın, her iki kitapta da lâfız ve mana yakınlıklarının oluşu dikkati çekmektedir.

c. Kerubîler

"Kerubî" kelimesi, Akadca menşe'lidir. Akadca, "Karibu" veya "Kuribu"

kelimeleriyle ilişkilidir.[520] “Duâ eden kişi” ya da “aracı olan kişi” manalarına gelir.[521]

Yarı insan, yarı hayvan görünümünde olan bu dev kanatlı varlıklar yoluyla Kitab-ı Mukaddes yazarları, kozmik kuvvetlere telmihte bulunmuşlardır. Mezmurlar, Yahve’yi, bir Kerub’un üstüne binen, uçan ve rüzgârın kanatlan üzerinde süzülen bir varlık olarak tasvir etmektedir.[522]

Tekvin’de Kerubîler hakkında şöyle bir tasvirde bulunulmaktadır: *“Hayat ağacının yolunu korumak için, Aden bahçesinin şarkına Kerubîleri ve her tarafa dönen kılıcın alevini koydu.”*[523]

Hezekiel’in onuncu bölümünde, baştan sona kadar, bu meleklerin sözü edilmektedir.[524] Bu varlıklar tapınağın sağında durmaktadırlar. Kutsal Taht’ın yükümlülüğünü üzerlerine almışlardır.[525]

Kerubîlere, “Mâbed ikonografisi”nde de rastlanır. Bu konu, Çıkış ve I. Krallar kitaplarında şöyle anlatılmaktadır:

“Ve iç odada, her biri on arşın yüksekliğinde zeytin ağacından iki Kerubî yaptı. Ve Kerubînin bir kanadı, beş arşındı. Ve öbür kanadı da beş arşındı. Bir kanadının ucundan öbür kanadının ucuna on arşındı. Her iki Kerubî, bir ölçüde ve bir biçimde idi. Bir Kerubînin yüksekliği on arşındı. Diğerininki de böyle idi.”[526]

Kabalada ise, Kerubiler, gök meleklerinden sayılmaktadır. Kerubîler, ellerindeki kılıçlarıyla, yeryüzündeki cennetin muhâfızları yapılmıştır. Eski Asur sanatında da Kerubiler, dev kanatlı, insan yüzlü ve boğa vücutlu yaratıklar olarak tasvir edilirdi. Filoya (Philon) göre kerubiler Tanrının en yüksek ve en gözde gücünü sembolize ederdi. Tekvinden (3:22) anladığımıza göre bunlar, en gözde meleklerdir. Hayat Ağacını ve Edeni ateşli kılıçlarıyla korurlar. ‘Hezekiel’[527] her biri dört yüzlü ve dört kanatlı dört Kerubîden bahsedilmektedir.[528]

Rabbî literatürde ve sihir biliminde ise Kerubiler, “Tanrı’nın tahtını aşıyan arabacıları” olarak zikredilmektedir.[529]

Bütün bu bilgilerle birlikte, Kerubilerin ve aşağıda anlatılacak olan Serafılerin, aslında melek olmadığı, fakat sonradan gelişen Yahûdi geleneğinde, meleklerle beraber anıldığı ifade edilmektedir.[530]

d. Serafîler

Çok sıcak, yakıcı, ateşli, canlı manalarına gelen “serafı” kelimesinin çoğulu olan Serafîlere, “Ulûhiyyet Sarayının Üyeleri” de denilmekte ve kutsal bir ateşle donatılmış olduklarına inanılmaktadır. Bir dumanla dolmuş olan tapınak, güzel kokuların sunulduğu yerin üstünde tutulmuş, kor ateş, tebliğ etmek ve öğretmek maksadıyla gönderilmiş olan peygamberlerin dudaklarını temizleyip arıtmış, bu olayların akışını değiştirecek “kötülükleri ve pislikleri arıtıcı” bir görevli olarak ilân edilmiştir. Bu yanan alevler “Serafıler” olarak değerlendirilmektedir.

Klavuzluk görevi de yapan bu esrarlı yaratıklar, birçok kanatlarının arkasında gizlenmiş, Yahve’nin kutsallığını ve şöhretini ilan eden haberciler konumundadırlar.[531] Ayrıca onlar, devamlı bir şekilde, Tanrı’nın şânını yüceltici terennümlerde bulunmaktadırlar.[532] Cennette ilâhi hamd ve senâ ile meşgul oldukları için bu meleklere “Hamd-ü Senâ edenler” de denilmiştir. *“Kutsal, kutsaldır sahiplerin efendisi, dünya O’nun hamdü senâsıyle doludur.”*[533] İfadesi de serafilere mâledilmektedir.

Bu kelimenin asıl anlamı, “yanan kişiler”, başka bir anlamı ise, “zehirli yılanlar” demektir. İşaya’da geçen şu cümleler bu melekleri daha iyi tanıtmaktadır:

“Kral Uzziya’nın öldüğü yıl Rabb’i, yüce ve yüksek bir taht üzerinde oturmakta gördüm. Ve etekleri mabedi dolduruyordu. Kendisinden yukarıda, Seraflar duruyordu. Her birinin altı kanadı vardı. İkisi ile yüzünü örtüyor, ikisiyle ayaklarını örtüyor ve ikisiyle de uçuyordu. Ve biri öbürüne çağırıp diyordu: ‘Orduların Rabbi’ kuddüstür, kuddüstür, kuddüstür. Bütün dünya, O’nun izzeti ile dolu. Ve çağıranın sesinden, eşiklerin temelleri sarsıldı ve ev dumanla doldu.”[534]

Bu cümlelerde görüldüğü gibi, serafiler elli, ayaklı, insan yüzlü ve altı kanatlıdırlar. Tanrı’nın arşının önünde durup, devamlı olarak O’nu öven ve hamd ü senâ ile O’nun şânını yüceltici terennümlerde bulunan varlıklardır.[535]

e. Azazel

İbrânî dilinde Azazel, “Tanrının kuvvetlendirdiği” anlamına gelir. Keffâret gününde (Yom Kippur), Mabed’deki serviste yer alan iki keçiden, halkın günâhını yüklenen birinin gönderildiği yer veya meleğin adıdır. Ancak, kelimenin anlamında, kökünde ve etimolojisinde büyük çapta tartışma vardır. [536]

Tevrât’ın Levililer kitabında, Azazel’le ilgili şöyle bir ifade yer almaktadır:

“Ve Hârûn bir kur’a Rab için ve bir kur’a Azazel için olmak üzere, iki ergeç (keçi) üzerine kur’a çekecek. Ve Hârûn, Rab için üzerine kur’a düşen ergeci takdim edecek ve onu suç takdimesi olarak arzedecektir. Fakat Azazel için üzerine kur’a düşen ergeci, onun için keffâret etmek, onu Azazel için çöle salıvermek üzere, canlı olarak, Rabbin önünde durduracaktır.”[537]

Bu cümlelerde, keçinin, kendisine vakfedildiği Azazel teriminin üç açıklaması vardır:

1. Kelime, keçinin kendisini nitelendirir. Kelimenin biraz değişmiş şekli, o şekilde kullanılmasa da, Arapça “azele” (sürdü, azletti) ile ilgilidir.

2. Kelime, keçinin salıverildiği yere işaret eder. Bu, bazı Rabbî yorumcuların görüşüdür. Bazı kimseler kelimeyi, “engebeli” anlamında Arapça “azza” ile irtibatlandınr. Burası, çöldeki Dudael’dir. Azazel’in buraya gönderildiği Enok’un kitabında yer almaktadır.[538]

3. Kelime, çölde yaşayan bir cin’in adıdır. Bu görüş birçok modern Kutsal Kitab tefsircileri tarafından da kabûl edilmiştir. Ancak, Azazel hakkında en eski rivayeti muhtevi apokrif yahûdi kitaplarından Enok’un kitabında bu varlık, insanoğullarını iğfal eden âsî cinlerin elebaşılarından biri olarak yer almaktadır. [539]

Bu kelime, Grek ve Romen ilâhiyatında, Yahova’nın zıddına, bir “kötü varlık” manası taşımaktadır. Eski hahamların çoğu, Azazel’i, düşmüş meleklerin prensi olarak kabûl etmekteydiler. Enok’un kitabında[540] buna işaret edilmektedir. Gnostikler, şeytanı, Azazel diye isimlendirmişlerdir. Origen ise, onu, “cennetten uzaklaştırılmış olan yılan” ifadesiyle açıklamıştır.[541]

Azazel’e gönderilen “keçi” konusu, Azazel’le ilgili tartışmanın diğer bir kanadını oluşturmaktadır. Bu keçi, bir kurban değildir. Keçi, İsrail’in günâhını çöle taşımak, halkı günâhlarından temizlemek için gönderilir. Yahudilerin sürgünde kaldığı Babil’de de, hastalığı, keçiye yükletip, onu çöle salıvererek öldürülmesi geleneği vardı. Yahudiler de, bir yer veya ruhânî güç anlamında, Azazel’e keçiyi gönderip, geri dönmemesi için uçuruma itiveriyorlardı.[542]

Bütün bu bilgilerden hareketle Azazel’in, tabiatüstü bir ruhânî varlık olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bir keçi Tanrı’ya, bir keçi de ona gönderilmektedir. Burada Azazel, Tanrıya denk tutulmuş olmaktadır. Azazel’i bir yer, dağ, keçi, melek, sonradan bir cin haline dönüştürülmüş bir sami hayvan sürüsü Tanrısı, kayan ilk yıldız olarak yorumlayan görüşler varsa da, Enok’un kitabında

açıklanan, yeryüzüne inmiş cinler arasında adı geçen varlık olması ağırlık taşımaktadır. Azazel'in de arasında bulunduğu bu varlıklar, insan kızları ile birleşiyorlar. Bu birleşmeden meydana gelen devler, dünyaya kötülük saçıyorlar, tufan suları yeryüzünü basmadan önce Tanrı, bu cinleri cezalandırıyor. Bu arada Azazel'in de el ve ayaklarını büyük meleklerden Rafael'e bağlatarak, onu, Dudael'deki çölde bir çukura attırıyor. Azazel, orada lânetli olarak son güne kadar kalmaya mahkûm ediliyor.[543]

Ve *"Hüküm günü ateş batağına atılacağı vakte kadar yüzünü karanlık Örtsün de ışık görmesin."*[544] diyor. Issız çöllerin karanlığı içinde, son güne kadar bağlı kalmağa mahkûm edilen "mel'un melek" efsanesinin Yahudilerden, Araplara yahut daha eski müşterek bir menbâdan bu iki kavme geçmiş olması muhtemeldir. Karanlık gecelerde yolculara türlü ezâlar eden sayısız çöl cinlerine inanan Araplara göre Azazel de bir cindir. İsmi ise, insan kızlarının güzelliğine kapılarak Hermon dağı üzerinde yere inmiş olan 200 meleğin reisleri arasında, ikinci sırada "Azael"[545] ve başka bir yerde[546] onuncu sırada "Azazel" olarak yazılıdır.[547]

f. Koruyucu Melekler

Yahudiler, her insana ait bir koruyucu meleğin bulunduğuna, meleğin, bağlı olduğu insana refakat ettiğine ve onu koruduğuna inanmaktadır.[548]

Yahudilik'te, her toplumun da kendisini korumakla görevli bir meleğinin olduğuna inanılır. Bu düşünce, sonraları, Kilise Babaları ve Katolik teologlar tarafından da benimsenmiştir. Yetmişler Tercümesine göre Tesniye'de[549] Tanrı nasıl yeryüzünü milletlere paylaştırmışsa, melekleri de paylaştırmıştır.[550] Bu düşünceden hareketle bazı Yahudi teologları baş melek Mîkâîl'in Yahudi toplumunun koruyucu meleği olduğunu belirtmişlerdir.[551]

Koruyucu meleklerin hizmetleri, ruhtan ziyade, bedene yöneliktir. Dış zararları insanlardan uzaklaştırırlar ve maddî işlerinde onlara yardımcı olurlar,[552] Hizmetlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Şeytana ve hîlelerine karşı insanın yardımcıları ve müttefikleridirler.[553]

b. İnsana kutsal düşünceleri telkin ederek, iyiliğe özendirip, kötülükten uzaklaştırırlar.

c. İnsanın ibâdet ve duâlarını Tanrıya takdim ederler ve bu duâları samîmiyetle

desteklerler.[554]

d. Ölüm ânında, kötü ruhların son hilelerine karşı insana yardım ederler ve ruhunu göğe ya da A'râf a götürürler.[555]

Koruyucu meleklere karşı, insanların da görevleri vardır. Onların bu iyilik ve ikramlarına karşı insan, kendi koruyucu meleğini, iyilik meleği gibi sevmeli, onun varlığına saygı göstermeli, günâh işleyip de onun çok sâf ve tertemiz tabiatını zedelemekten sakınmalı, onun ilhamlarını takip edip, her zaman ve özellikle günâha düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı anlarda, îmân ve güven içinde ona duâ etmelidir.[556]

g. Mesajcı Melekler

İbrânîce'de kullanılan şaliah kelimesiyle mesajcı meleklere işaret edilmektedir. Zaten Batı'da melek kelimesine isim olarak kullanılan "ange (fr.), angel (ing.), engel (alm.)" kelimeleri de mesajcı anlamına gelmektedir. Yahudi din bilginleri ve krallık dönemine ait yazarlar, bazı mesajcıların görevlerini şöyle sıralamışlardır:

a. Tanrı'nın emirlerini insanlara taşımak

b. Hususi olayları haber vermek

c. İnsanı korumak ve düşmanlar içinde cezayı müstahak olanlan cezalandırmak

d. Günâhkârlara ve günâhda ısrar edenlere karşı, doğruları gösterip, ilâhî öfkeye maruz kalmamalarını sağlamak[557]

Mesajcı melek çeşitli hilelere karşı Yâkûb'a güven veren bir melek idi.[558] Aynı zamanda o, çalılar ortasında kendisini Mûsâ'ya gösteren,[559]İsmail'in[560] ve Samson'un doğumunu[561] haber veren, Yâkûb'u her türlü kötülükten koruyan[562] İsraillileri çölde muhafaza eden[563] aralarına bir bulut koyup onları Kızıl Deniz'e bırakan,[564] yiğitlere karşı Rabb'in yardımına gelmedikleri için Meroz halkını ağır bir şekilde lânetleyen[565] ve Kudüs'e saldıranları belâ ile cezalandıran[566] bir melektir.

Bu semâvî mesajcılar fikrinin kaynağı, Yakındoğu'nun en eski putperest dinlerinde de mevcuttur. Mezopotamya ve Hitit öğretilerinde aynı şekilde, İlâh, ikinci derecede bir vekîle ve tahtını taşıyan bir varlığa sahipti. Sukkallu ve Guzalu Baal (yağmurun kontrolcüsü) ve Mot (ölümün ve kuraklığın meleği)

isimli iki varlığın, “İlâhî mesajcılar” manasında birbirleriyle haberleştiklerine inanılmaktaydı. “Ml-mu” ve “İlâhe Anat”ın hizmetinde özel bir elçi (haberci) vardı. Bu figürler, dünyada krallıklar ve idâreler şekillendikten sonra oluşmuştur. “Sukallu”, bir çeşit teşrîfâtçı veya mübâşir olarak zikredilir. Mezopotamya dokümanlarında “Guzalu”, bir büro hizmetkârı olarak telâkkî edilmektedir.[567]

Bunların, sadece Tanrı’nın mesajını insanlara getirmekle kalmayıp, aynı zamanda, insanların mesajını da Tanrıya götüren, insanların duâsını, ilâhî huzura taşıyan[568] ve bu duâların kabûlü için de, aracı olan melekler olduğuna inanılmaktadır.[569]

h. Barış ve Şer Melekleri

İnsanların, devamlı olarak barış içinde yaşamaları ve hayırlı işlerle meşgul olmalarını temin etmek için görevlendirilen meleklere Barış Melekleri (Malahe aşalom) denir. Fakat kendileri bizzât şer olmamakla beraber, şerrin ortaya çıkmasına yardımcı olan melekler de vardır[570] Bunlara,”zarar verici Şer Melekleri” (Malahe habala) denir. Bu tür meleklerden Mezmurlarda şu şekilde söz edilir:

“Onlara karşı öfkesinin kızgınlığını, hiddeti, hışmı ve sıkıntıyı, bir alay şer meleklerini gönderdi.”[571]

Şabat Talmudu’nda, barış melekleri ve şer meleklerinin görevleri şöyle anlatılmaktadır:

Cumartesi günü, Yahudilerin, haftalık ibâdet günü olarak seçtikler ve diğer günlere nazaran hususî bir önem verdikleri bir gündür. O gün bir Yahudi, sinagog’da ibâdetini yapıp eve giderken, yanında iki tane melek eve kadar ona eşlik ederler. Bunlardan biri barış yani iyilik meleği, diğeri de zarar verici şer meleği. Eve vardıklarında eğer o ev, Yahûdilerin, Cumartesi gününe vermiş oldukları ehemmiyete mütenâsib bir güzellikte donatılmışsa, iyilik meleği: “İnşallah haftaya da bu ev böyle olsun” diye duâ eder, diğer melek de zorunlu olarak “âmin” der. Fakat ev aksine, bu ehemmiyete mütenâsip bir tarzda değil, karma karışık ise, o zaman şer meleği: *“İnşallah haftaya da bu ev böyle olsun.”* diye duâ eder ve bu duâya, iyilik meleği, ağlayarak “âmin” der.[572]

Kötü Ruh düşüncesi de, şer melekler içerisinde işlenebilir. Yılanın, önemli bir kişiliğe sahip olan Havva’yı aldattığı açıkça belirtilmiştir. İyi meleklerden hiç biri bu işe karışmamıştır. Burada yılan, İblîs’in görevini yapmıştır. Nitekim Şeytan, Eyüb Peygamberi de kötü çıbanlarla vurarak, Tanrıya isyan ettirmeye

uğraşmıştı.[573]

Tanrı, bu kötülük ve felâket meleklerini, uğursuz bir görev için göndermektedir.[574] Enok'un kitabı, günâhkâr meleklerin isimlerini ihtiva eden bir liste vermektedir.[575]

Zerdüştlük'teki duâlizm'in etkisiyle ortaya çıkan, saldırgan ve düşmanca bir melekler sınıfı da,[576]şer meleklerine dâhil edilebilir. Bunlara, Yokediciler de denmektedir. Her nasılsa bu fikir, Yahudiliğin temel esaslarından olan, "Yahova'nın otoritesi" fikrine karşı gelen şeytanlar ile bu şer meleklerinin şeytânî işleri anlayışı birleştirilmiştir. Geçmişte bu tür melekler Tekvinde[577] ve Enok'un kitabında[578] görüldüğü gibi, günâhkâr melekler şeklinde tasavvur edilmişlerdir. Bazen de Tanrı'nın cellâtları olarak, tıpkı ceza veren melekler şekline telâkkî edilmişlerdir.[579]

i. Semavî Melekler

Bu melek isimleri de, semâvî olayların kişileştirilmesinden doğmuştur. Meselâ, "Baradiel" ismi, yağmur ve dolunun; "Ruhiel", rüzgârın; "Zigiel", Meteorun; "Kokbiel" ise, yıldızın kişileştirilmesi sonucu ortaya çıkan semâvî melek isimleridir. Aynı şekilde, Enok'un kitabında, dört mevsimin meleklerinin de özel adlan söz konusu edilmektedir. Bunlar: "Melkiel", "Helemmelek", "Melejal" ve "Narel"[580] kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bazen de bu semâvî melekler, özel fonksiyonlarına göre isimlendirilirler. Meselâ, şifalar meleği "Rafael"; "şifa" dan; aydınlık dünyadan öç alan "Raguel"[581] ise, "endişe" den türetilmiştir.[582]

Yahudilikte melek çeşitlerini anlatırken çok değişik isimlerle karşılaşılmaktadır. Gerçekte bu isimler Eski Ahid'in kanonik (sahih) kitaplarında değil, apokrif (uydurma) kitaplarda bulunmaktadır. Bu konuda en çok melek sınıfı ve melek ismi ihtiva eden kitap "Enok'un kitabı"dır. Bu sebeple Yahudi mezhepleri arasında, meleklerin sınıfı ve çeşitleri konusunda bir ittifak mevcut değildir. Genel olarak bu isimlerin Yahudiliğe başka inançlardan, özellikle Bâbil ve İran'dan girdiği ileri sürülmektedir.

IV. MELEKLERİN GÖREVLERİ

Melekler, Tanrı ve insanlar arasında aracılık yapan varlıklardır. Bundan dolayı onların, Tanrıya ve insanlara karşı görevleri bulunmaktadır.

A. Tanrı'ya Karşı Görevleri

1. Tanrı'nın Yardımcıları Olmaları ve O'na İbâdet Etmeleri

Yahûdî inancına göre Tanrı, hayvanların hareketlerine varıncaya kadar bütün işlerini melekler eliyle yapar. Eğer melekler vasıtasıyla yapılan hareket Tanrı'nın isteğine uygun olursa, Tanrı, meydana gelen bu hareketi daha da kuvvetlendirir. Daniel'in aşağıdaki sözü bu hususla ilgilidir:

"Tanrım kendi meleğini gönderdi ve arslanların ağzını kapadı. Ve bana dokunmadılar. Çünkü O'nun önünde, bende suç bulunmadı. Ve senin önünde ey Kral, zararlı bir iş yapmadım."[583]

Demek ki kâinattâ zuhûr eden bütün olaylar, melek eliyle yapılmaktadır. İbn Meymun da aşağıdaki ifadeleriyle konuya açıklık getirmektedir:

"Tanrı menide bir kuvvet ve suret kılmıştır. Fakat bu meni vasıtasıyle vücut azalarının programlanması ve teşekkül etmesi melekler eliyle olur. Çünkü canlının rahimde musavver kılınışı, büyük bir akıl ile olacak bir şeydir ki, bu akıl ile kastedilen de meleklerdir."[584]

Tanrı, isyân eden ve küfürde ısrâr eden insanları da melekleri eliyle helâk eder. Bu konu Eski Ahid'de şöyle anlatılmaktadır: *"Ve melek Yeruşalim'i helâk etmek için ona doğru elini uzatınca Rab mücâzattan nadim olup kavmi helâk eden meleğe: 'yeter şimdi elini çek' dedi."*[585]

"Asur kralının ulakları küfrettiği zaman, senin gönderdiğin melek, onun ordusunda yüzseksenbeş kişiyi darbeyle yere yıktı."[586]

Tanrı'nın sarayının üyeleri olan melekler, aynı zamanda, O'nun hizmetçileridir.[587] Göğün ve yıldızların yaratılmasında da Tanrı, onlara bir görev verir.[588]

Meleklerin hayatları, sürekli olarak Tanrı'ya tapınmayı, O'nu övmeyi ve O'na yardım etmeyi ifade eden ilâhîler söylemekle geçer.[589] Bu husus, Eski Ahid'de şu şekilde belirtilir:

"Melekler, hepiniz ona tapınız.[590] *Rabb'in melekleri; hepiniz O'nu övünüz.*[591] *Semâvî orduları; Rabb'e duâ ile şükrediniz. Siz, O'nun elçilerisiniz. O'nun arzu ettiği her şeyi yerine getiriniz."*[592]

Melekler, gökler ve bütün ordularla birlikte Tanrı'nın önünde O'na secde etmektedirler. Yahve, tahtının üzerinde oturmakta, Serafîler de, her biri altı kanatlı olarak O'nun önünde ayakta durmaktadırlar. Altı kanattân ikisi yüzü

örtmek, ikisi ayakları örtmek, ikisi de uçmak içindir. Onlar, "Kuddüs, kuddüs, kuddüstür Yahve Saboat" diye bağırırlar. O'nun lûtfu, yeryüzünü doldurur. Yahve Saboat, Kerubilerin üzerinde yer alır. Onların kanatlarının gürültüsü, mabedin dış alanına kadar yayılır.[593]

2. Vahyi ve Şerîati Tebliğ Etmeleri

Eski Ahid'in bildirdiğine göre meleklerin en seçkin görevlerinden biri de vahyi ve şeriatı tebliğ etmeleridir. Bu, Hıristiyanlık öncesi Yahûdîlik'te bir doktrindir. Tesniye'de bu husus şöyle dile getirilmektedir: *"Ve dedi: Rab Sina'dan geldi ve onlara Seir'den doğdu. Paran Dağı'ndan parladı. Ve Mukaddeslerin onbinleri içinden geldi. Onlar için sağında ateşli ferman vardı."*[594]

Tesniye'nin Grekçesinde buradaki "ateşli ferman" sözü *"Sağında melekler O'na eşlik ediyorlar."* şeklinde tercüme edilmiştir.[595]

Yahûdîler, şeriatların en azizi, tâlimat ve öğütlerin en güzellerini tebliğ eden melekler aracılığı ile Tanrı'yı bulduklarına inanırlar. Meleklerin bu yardımı, her şeyden önce, onların, Tanrı'nın vahiy memurları olduklarını belirtmektedir.[596] Meselâ, bir melek İbrâhim'e, gelecekte, sayısız nesillerin babası olacağını vahyeder.[597]

Yahûdîler için önemli olan, meleklerin aracılığı ile kendilerine iletilmiş olan Eski Ahid düzeninin bütünlüğünü muhafaza etmektir.[598] Onlara göre eşsiz bir sezgiye sahip olan melekler, insanlar adına Tanrı ile konuşurlar. *"İnsan için doğru olan nedir, ona bildirsin diye, O'nun yanında bir melek, bir şefâatci binden biri bulunursa eğer, o zaman Allah ona lutfeyler ve der: 'Onu çukura inmekten kurtar.'"*[599] sözünden bu anlaşılmaktadır

Melekler insanlara, Tanrı'dan, İlâhî tâlîmâtları taşırlar. Buna karşılık, insanların duâlarını da, Tanrıya iletirler.[600]Tobit'in Kitabı'ndaki şu söz buna örnektir:

"Rafael şöyle dedi: Şunu bil ki, sen, Sâra ile birlikte duâ ederken yakarışlarınızı Yüce Allah'a sunan ve onları okuyan bendim. Ölüyü gömdüğünüz zaman da durum böyleydi."[601] Onların duâ ve bütün ibâdetleri Tanrı'ya takdim etmeleri ve Tanrı'nın emri üzerine insanlara vahiy getirmeleri eski Ahid'in muhtelif yerlerinde dile getirilmiştir.[602]

B. İnsanlara Karşı Görevleri

Meleklerin insanlara karşı da bazı görevleri vardır. Bu görevleri de şöyle özetlemek mümkündür:

1. Hz. Âdem'e Secde Etmeleri

Tevrat tefsirlerinde meleklerin Âdem'e bir tanrı olarak secde etmeleri istenmekte; ancak Tanrı'nın buna engel olduğu nakledilmektedir. Kutsal kitaplar dışında kalan ve apokrif sayılan kaynaklardan "Vita Adami"de, melek Mikail (Michel), Âdem'e secde eder ve diğer melekleri de secde etmeye davet eder. Süryanîce yazılmış "Hazineler Mağarası" (La caverne des Tresors) adlı eserde ise, şeytan dışında bütün meleklerin Âdem'e secde ettikleri ifade edilmektedir. [603]

2. İnsanları Korumaları ve Onlara Yardım Etmeleri

Melekler, ihtiyaç içindeki mü'minlere yardım etmektedir.[604] Zaten bütün insanlar, meleklerin yardımlarına sık sık başvurmaktadır. Çünkü Tanrı, melekleri bu özelliğe uygun yaratmıştır. Tevrât'da bu husus şöyle anlatılmaktadır:

"Beni her kötülükten kurtaran melek, çocukları mübârek kılsın. Ve onların üzerine benim adım ve babaları İbrâhîm ve İshâk'ın adı çağrılsın."[605]

Eski Ahid, Tanrı'nın, meleklere, çeşitli toplumların fayda ve menfaatleri için bir takım sorumluluklar yüklediğinden bahsetmektedir. Özellikle Mîkâîl isimli meleğin, zor anlarda derhal Yahudi toplumunun, yardımına koştuğunu belirtmektedir. Daniel'in şu sözü de bunu ifade etmektedir:

"Fakat Fars Ülkesi'nin reisi, yirmibir gün bana, karşı durdu. Ve işte birinci reislerden biri olan Mîkâîl bana yardım etmeye geldi.[606] *O zaman sanki adam görünümünde biri yine bana dokundu ve beni kuvvetlendirdi."*[607]

Melekler insanları himâye ederler. Tevrât'da geçen *"İşte ben, yolda seni korumak için ve hazırladığım yere seni getirmek üzere önünden bir melek gönderiyorum."*[608] sözü bunu belirtmektedir. Bazı insanlar ise bir kısım meleklerin koruyuculuğu altındadırlar. Bir insana, iki melek verilir; bunlardan birisi iyilik, diğeri ise kötülük meleğidir.[609]

Melekler, insanları tehlikelerden uzaklaştırıp[610] onlara, kurtuluş imkânları sağlamakta[611] ve iyi haberlerin mesajcısı ve barışın kaynağı olan bir milletin gelişini ilân etmektedirler.[612]

Savaş anlarında da meleklerin yardımının yetişmesi, Eski Ahid'de şöyle dile getirilmektedir:

"Ve Rab, bir melek gönderdi ve Asur kralının ordugâhında olan bütün cesur yiğitleri ve reisleri ve başbuğları yok etti. Böylece Rab, Hizkiyayı ve Yeruşalim'de oturanları, Asur kralı Sanherib'in elinden ve herkesin elinden kurtardı."[613]

Melekler, Tanrının, İsrail milletine yardımında da rol oynamaktadırlar. Çünkü Tanrı, İsrail milletini, meleklerine emânet etmiştir.[614] Tevrât'da bu konu şöyle ifade edilmektedir:

"Ve İsrail ordusunun önünde yürüyen, Allah'ın meleği, yerini değiştirip arkalarında yürüdü. Ve bulut direği, önlerinden, yerini değiştirip arkalarında durdu."[615]

3. Tanrı İle İnsanlar Arasında Aracılık Yapmaları

Melekler, Tanrı ile insanlar arasında bir bağlantı kurmakla yükümlüdürler. Tanrı'nın, insanlara sevgi ile yardımını temin etmek için aracılıkvazifesi yaparlar. Daniel'in Rabb'in meleğini, cehennemde, Azarias ve arkadaşlarının yanında yağmur esintisinin verdiği gibi bir serinlik veren üfleme âletlerini sunarken görmesi; Cebrail'in, Rabb'in tahtı önünde Tobit ve Sara'nın lütuf dilekçelerini takdim etmesi;[616] Elihu'nun, Tanrı'nın, ölmek üzere olan bir kula görevini hatırlatması ve kendisinden yardım dilemesi için bir melek gönderdiğini belirtmesi[617] ve İbrahim'e, oğlunu kurban etmekten vazgeçmesi için bir melek aracılığı ile koç göndermesi[618] hadiseleri bu meseleye örnek teşkil etmektedir.[619]Daniel ayrıca, Cebrail'in, kendisine şöyle hitabettiğini haber vermektedir:

"Ey Daniel, sana hikmet ve anlayış vermek üzere şimdi çıktım. Senin yalvarışlarının başlangıcında emir çıktı, ben de sana bildirmeye geldim. Çünkü sen, çok sevilmişsindir."[620]

Melekler gökteki mukaddeslerin mutluluğunu, onların Tanrıyı sevgi ve övgü ile tanımalarını temin etmeye çalışmakta,[621]Tanrı da, insanlara arzu ve isteklerini bildirmek için meleklerini aracı olarak kullanmaktadır.[622]

C. Meleklerin İsimlerinin, Görevleriyle Bağlantılı Oluşu

Meleklerin isimleri, görevleriyle bağlantılıdır. Bu meseleyi açıklamak için Kitab-ı Mukaddes'te ismi geçen melekleri örnek verelim:

Cebrâîl (Gabriel): Bu Meleğin ismi “Tanrı’nın kuvveti”[623] manasını taşımaktadır. Dolayısıyle o, Tanrı’nın, yiğit bir kahramanıdır. Bu manaya uygun olarak Daniel’de şöyle bir cümle geçer: *“Ve Ulay Irmağı ortasında bir adam sesi işittim ve çağırıp dedi: Ey Cebrail, ru’yeti buna anlat. Ve durduğum yere yakın geldi. O gelince ben yıldım ve yüzüstü düştüm.”*[624]

“Tanrıya kim benzer?”[625] gibi bir anlam taşıyan Mihâel (Michel, Mikail), Yahudi toplumu kendisine emanet edilen, her konuda onlara prenslik yapan bir melektir.[626] Onun Tanrı’nın vekili olarak Yahûdî toplumunu koruduğuna inanılması, Tanrı’ya benzemesi şeklinde değerlendirilmektedir.

“Rafael” isminde ise, “dertleri tedâvi edici” manası vardır. Onun da görevi, isminin manasına uygunluk arzetmektedir.[627]Tobit’in kitabında bu konunun örneği mevcuttur:

“Allah, her ikisinin de derdine çare bulmak için Rafael adındaki meleği onlara gönderdi. Rafael, Allah’ın yarattığı ışığı kendi gözleriyle görebilmesi için, Tobit’in gözlerindeki beyaz benekleri yok edecekti.”[628] Yahûdîlik’te meleklerin görevleri konusundaki bilgiler, Eski Ahid metinlerine dayanmaktadır. Bu metinlerden, onların, her ne kadar değişik sahnelerde rol aldığı görülse de, en önemli vazifelerinin Tanrı ile kullar arasında aracılık yapmak ve bu aracılığın malzemesini teşkil eden vahiy olayını gerçekleştirmek olduğu görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

(

HIRİSTİYANLIK'TA MELEK İNANCI

I. MELEK KAVRAMI

Hıristiyanlıktaki melek inancını anlatmadan önce, onu kavram olarak ele almakta fayda vardır. Yahûdilik'teki melek inancını işlerken verilen kutsal metin örnekleri Eski Ahid'le sınırlıdır. Fakat Hıristiyanlık'ta melek inancı incelerken, sadece Yeni Ahid'le kayıtlı kalmayacak, bazen, Eski Ahid metinlerinden de örnekler vereceğiz. Çünkü Hıristiyanlar, Eski Ahid'i de kutsal kitap olarak kabûl etmekte ve teolojilerinde bazen kaynak olarak kullanmaktadırlar.

A. Melek Bilim (Anjeloloji)'i Bilmenin Önemi

Hıristiyan anlıkta Melek Bilim'e, Teoloji içinde çok önemli bir yer verilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, meleklere iman konusu, Teoloji içinde Tanrı'ya imandan sonra gelmektedir. Hıristiyan itikadına göre, Tanrı inancı, beraberinde melek inancını da gerektirmektedir. Bu sebeple Kutsal Kitap, Tanrı'yı daha iyi anlamak için, melekler mevzuunu oldukça geniş tutmaktadır. Hıristiyan kutsal kitabının bütün bölümlerinde, meleklerden az çok söz edilmekte ve Yuhanna'nın Vahyi kitabı incelendiğinde insan bunun özellikle melekleri tanıtmaya hasredildiği fikrine kapılmaktadır. Bu sebeple, Hıristiyan Anjelolojisi'nin daha iyi anlaşılması için, Yeni Ahid metinlerinden faydalanmakla birlikte, Kilise Babalarının görüşlerine de başvuracağız.

Kilise tarihine bakıldığında, ilk altı yüzyıl esnasında, melekler konusunu işleyen iki çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Bunlardan ilki İskenderiyeli Clement'in (150-220), II. yüzyılın sonunda yaptığı *Peri Angelon* "Melekler Hakkında" isimli eseridir. İkincisi ise, V.yüzyılın sonunda veya VI. yüzyılın başında Pseudo-Denys'in yaptığı *Peri tes uranias hierargias* "Göklerin Hâkimiyeti" isimli eseridir. İskenderiye'li Clement'in eseri, "Melek Bilim" konusunda çalışma yapmanın bazı güçlüklerinden bahsetmekte ve bunun yanında, Origene'in (184-254) görüşlerine de yer vermektedir. Origene'e[629] göre, dünyanın meleklere ihtiyacı bulunduğu ve onların, hayvanlar, bitkiler vs. üzerinde murâkıplık vazifesi yapan varlıklar olduğu hususu, Anjeloloji içerisinde ele alınmalıdır.

Pseudo-Denys'in (Sahte Denys) eseri ise, "Melek Bilim" konusundaki çalışmaların eksikliğinden ve bu konunun, görünmeyen varlıklar ve kader gibi konular arasına sokularak ele alınmış olmasından söz eder. Pseudo-Denys'e kadar, "Melek Bilim"in, Kilise Babaları tarafından bütünü ile ele alınmadığını ve Kilise Babalarının, ilk etapta, meleklerden bir "ara konu" olarak bahsetmiş oldukları dile getirilmektedir. Bu eksik bilgilerin, kesin bir düşünce ortaya koymaktan ziyade, Kilise Babalarının, meleklerle ilgili bilgileri belli bir düzene koymaya çalışmalarından ibaret olduğu ifade edilmektedir.[630]

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Hıristiyan Anjelolojisi, esas itibariyle, Yahudi Anjelolojisi'ne dayanmaktadır. Yeni Ahid'de geçen Cebrâil, Mikâil ve Rabbin Meleği isimlerinin, Eski Ahid'de de geçmesi ve Yeni Ahid'de çizilen melek kompozisyonunun Eski Ahid'dekine benzemesi, bu görüşü desteklemektedir. Kilise Babaları, Yeni Ahid metinlerinde ele alınan melek kavramı etrafında, bazen bu metinlere bağlı kalarak, Bazen de kendi yorumlarına ağırlık vermek sûretiyle, Anjeloloji içerisindeki yerlerini almaktadırlar. Bunların, bazen, kendi görüşlerine ağırlık vermelerinin sebebi de, Kitab-ı Mukaddes metinlerinin, melekleri, her yönüyle anlaşılır bir tarzda incelemeye tabi tutmayıp, zihinlerde bazı soru işretlerinin belirmesine sebep olmalarıdır. Bunun için herkes, kendi düşüncesine göre hareket etmiş ve birçok kere, yanlışlara düşenler de olmuştur. Hattâ bazı kimseler, Kitab-ı Mukaddes'in kapalı bıraktığı konuları tefsir etmeye kalkışmış, eksik ve şüpheli yorumlarıyla, meseleyi daha da karıştırmışlardır. Tabii bunda, Yeni Eflatuncu filozofların ve Apokrif kitapların da etkisi olmuştur.

B. "Melek" Kavramının Tarifi ve Kullanılış Şekilleri

Melekler, emirlerini yerine getirmek ve kendisini övmek için, Tanrı tarafından yaratılmış saf ruhlardır. "Melek", "Mesajcı" (Messager) ve "gönderilmiş" (envoye) gibi manalara gelir ve kök olarak, Grekçe "haberci" manasına gelen "angelos" ve yine Lâtinceye de buradan geçmiş olan "angelus" kelimelerine dayanmaktadır. Bu manalar, meleklerin tabiatlarıyle değil, görevleriyle alakalıdır. Onlar, tamamen rûhi cevherlerdir.[631] Bu kelime, umûmiyetle, iki manada kullanılır: Birincisi, "Tanrı'dan mesaj getiren"; ikincisi ise, "rûhi yaratık" ifadeleridir. İncil'in baş kısımlarında, bu iki mana da ayrı ayrı belirtilmiştir. Her ilâhi mesajcı bir rûhi yaratık olurken, her rûhi yaratık bir ilâhi mesajcı değildir. Bu husus Eski Ahid'in Postexilic (Babil esâreti sırasında yazılmış) kitaplarında ve Yeni Ahid kitaplarında farklı şekillerde ifade edilmiştir.[632]

Metinlerin birçoğunda melek kelimesinin yorumu üzerinde Kitab-ı Mukaddes tefsircileri farklı görüşler belirtmektedir. Bazıları meleği "semavi elçi", bazıları bir "insan", bazıları da "Tanrı'nın Oğlu" olarak yorumlamaktadırlar.[633] Fakat Rasûllerin İşleri kitabında, meleğin, sanki Tanrı'nın bizzât kendisiymiş gibi düşünülmesine sebep olan bir ifade yer almaktadır:

"Ve kırk yıl dolunca Sina Dağı çölünde, çalı ateşi alevinde, kendisine bir melek göründü. Ve Mûsâ, gördüğü zaman, bu görünüşe şaştı ve bakmak için yaklaşınca Rabb'in sesi geldi. 'Ben, senin atalarının Allah'ı, İbrâhim'in, İshâk'ın ve Yâkûb'un Allah'ıyım' dedi."[634]

Kilise Babaları da, Tanrı'nın mesajlarını taşımaları sebebiyle bu varlıklar için genel olarak "melek" (ange) ismini kullanmışlardır. Diğer meleklere komutanlık ettikleri gerekçesiyle bazılarına "baş melek" (l'archange); bilgi ve akıl sahibi oldukları sebebiyle bazılarına da "Faziletler" (Vertus) ismini vermişlerdir.[635] Bunların dışında, meleklere, bazı sıfatlar da verilmektedir. Bazen onlara "arabulucu"[636] denir. Bazen "iyi melekler" denilir. Bunlar, iyi irâdede direnen semavi ruhlardır. Tanrı'ya itâat ederler.[637] Tanrı tarafından yaratılmış olmalarına rağmen, O'na itâat etmeyip âsi gelenler, "kötü melekler" diye isimlendirilir.[638]

İmtihâna çekildikten sonra, iyi melekler, göğün mutluluğuna erişmişlerdir. Kutsal Kitap bunları "Tanrı'nın oğulları"[639] ve "mukaddesler"[640] diye isimlendirmektedir.

Onlara bazen "seçkin melekler",[641] bazen "göğün melekleri"[642] Bazen de "göğün sakinleri"[643] ve "semavi Kudüs'ün yerleşikleri"[644] denilmektedir. Onlar, elde etmiş oldukları mutluluğu asla kaybetmezler ve orada devamlı olarak Tanrı'nın yüzünü seyrederler.[645]

"Melek" kelimesi yerine kullanılan başka tâbirler olduğu gibi, bu kelime bazen başka şahıslar için de kullanılmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Melek kelimesi bazen, iradesini açıklamak, tebliğ etmek ve kurtuluşu gerçekleştirmek gayesiyle, Babası tarafından dünyaya gönderilmiş olan "Rab İsa" için kullanılmıştır.[646]

2. Kilisenin görevlileri ve önderleri için kullanılmıştır.[647]

3. Vaftizci Yahya, İsa Mesih'in haberci meleği olarak telâkki edilir.[648]

4. Peygamberler ya da daha ziyâde havariler, Kudüs'ün (Jerusalem) kapısında bulunan oniki meleği temsil etmektedirler.[649]

5. Sağlam, gürbüz ve kuvvetli varlıklar da bazen, meleklik sıfatlarıyla işaret edilmiştir.[650]

C. Meleklerin Varlığına İman

Meleklerin varlığına inancın kaynağını, Yeni Ahid metinleri, gelenek ve akıl teşkil etmektedir. 1870 Vatikan konsilinde, Tanrı'nın, zamanın başlangıcında maddi ve manevi varlıkları yarattığı kabûl edilmiştir. Maddi varlıktan maksat dünya, manevî varlıklardan maksat da meleklerdir.[651] Hıristiyan teologları meleklerin varlığının sadece akıl ile ispatlanamayacağını ifade etmektedirler. Ancak bununla birlikte sadece akılla meleklerin varlığının ispatlanamamasının, onların olmadığı anlamına gelmeyeceğini de belirtmektedirler.[652]

Bu sebeple her Hıristiyanın, onların gözle görünmez varlıklarının ve yardımsever faaliyetlerinin gerçekliği duygusunu mutlaka muhafaza etmesi icabettiğini[653]vurgulamaktadırlar. Bunlara göre akıl, meleklerin varlığını reddetmekten ziyâde, bunu, mâkul görmeye ve kabûl etmeye meyyaldir[654] ve iyiliği Tanrı yaratmıştır. Fakat insan aklın ancak küçük bir kısmını anlayıp tanıyabilmekte ve kullanabilmektedir. İnsana gizli kalan diğer büyük bir kısım ise, boşuna yaratılmamıştır. Buna göre, Tanrı'nın, insana gizli kalan işlerinde, Kendisi'nin şanını ve güzelliğini tanıyan, bu tanıma yoluyle zamanın O'na ibadetle geçiren ve O'nu yücelten insanüstü, kâbiliyetli ruhlar yaratması gerekirdi. Çünkü kâinâtın uçsuz-bucaksız boşluklarını ne insana ait gözün, ne de yine insana ait hâfızanın anlayabilmesi ve bunları tanıyabilmesi mümkündür.[655]

Bazı Hıristiyan ilâhiyatçıları ise, meleklerin varlığını, deneylerin sonuçlarına dayanan (a posteriori) delil yoluyle ispatlamaya çalışmaktadırlar. Onlar, meleklerin, yaratıklar üzerinde, özellikle insanın yaşadığı dünya üzerinde meydana getirdikleri etkilerden ve sonuçlarından hareket etmektedirler. Ancak, bu iddiayı açık bir şekilde ispatlamanın ne kadar zor olduğunu da itiraf etmektedirler. Onlara göre iyi olay ve sonuçlarını, mutlaka iyi meleklere maletmemek gerekir. Çünkü bunlar, doğrudan doğruya rûhâni sebepler olarak Tanrıya ait kılınabilir. Bu sebeple, rasyonel delillerle meleklerin varlığını ne ispatlamak, ne de reddetmek mümkündür; o halde bu mevcudiyetin kabulünü, vahyin verilerine dayandırmaktan başka yol yoktur.[656]

Athenagore (öl. 180 yılları), kilise dogmasından hareketle, meleklere iman

doktrinini şu şekilde açıklamaktadır. “Biz ateist değiliz, Tanrı’ya (Baba-Oğul-Ruhu’l-Kudüs), bununla birlikte meleklere ve Tanrı’nın hizmetçisi olan diğer ruhlara inanırız.”[657]

Grek Babalarından Jean Chrysistome (347-407), Kudüslü Cyrille (315-386) ve Epiphane (315-403) meleklerden çok az bahsetmektedirler. Onlar, bütün rûhi varlıkları, genellikle “Teslis” tasavvuru içerisinde eritmişlerdir.[658]

Lâtin Babaları olan Hilaire (295-368), Ambroise (340-397), Jerome (340-420) ve Augustin (354-430) arasından, meleklerin varlığı, hayatı ve görevleri konusuyla en çok ilgilenen Augustin olmuştur. O, bu konuda şöyle der: *“Biz, meleklerin varlığını bütünüyle ve açık bir tarzda anlayamayız. Öyle ki, biz, ezeli ve ebedi âhiret mutluluğunun müşterek elde edilmesinde, onlarla her zaman için beraber olacağız.”*[659]

“Meleklerin varlığı nasıl bilinebilir”? Sorusuna, şu şekilde cevap verilmiştir:

“Kutsal Kitap metinleri yoluyla bilinebilir. Çünkü Kutsal kitap metinlerinde meleklerden çok sık söz edilmektedir.”[660]

Pavlus, kendi mektuplarında birçok melekten söz etmektedir. Petrus’un Mektubu’nda ve Yuhanna’da meleklere çok az yer verilmektedir,[661] ancak Yuhannanın Vahyi kitabının hemen hemen her sayfasında söz edilmektedir.

IV. Lateran (1215) ve I. Vatikan (1870) konsillerinde bu inançla ilgili tespit edilmiş olan kilise tâlimâtı yardımıyla bilinebilir. Bu tâlimât şu şekilde ifade edilebilir:

“Tanrı, zamanın başlangıcından itibaren iki çeşit varlık yaratmıştır. Bunlar rûhi ve maddi varlıklardır; yani, melekler ve dünyadır.”[662]Geçmiş toplumların kültürlerinden istifade edilerek de bu varlıkların mevcudiyeti ile ilgili deliller elde edilebilir.[663]

Ancak, bütün bu akli ve nakli delillere rağmen, meleklerin varlığını kabûl etmeyenler de vardır ki, bunlar, her devrin materyalistleridir. Onlara göre, sadece madde vardır. Sonra rasyonalistler gelir ki, bunlar da, melekleri, bir hayal ürünü olarak düşünürler.[664]

Hıristiyanlıkta meleklerin varlığını daha iyi anlamak için, bu konuya yardımcı olacak bir kaç hususu da belirtmekte fayda vardır.

1. Hıristiyanlıktaki Melek Düşüncesinin Kaynağı ve Gelişmesi

Hıristiyanlıktaki melek düşüncesinin, Yahûdilikteki melek düşüncesinden etkilendiği kabûl edilmektedir. Ancak bu etkilenme, Eski Ahid'in kanonik kitaplarından ziyade, apokrif kitaplarına dayanmaktadır. Yeni Ahid' Eski Ahideki "Rabb'in Meleği" tâbirinin, Eski Ahid'teki "Yahve'nin Meleği" veya "Tanrının Meleği" tâbirine denk düştüğü de bir vâkıâdır.[665] Pavlus, ruhlar âlemi içinde, en çok meleklerden bahsetmektedir.[666] Yuhannanın Vahyi, Yeni Ahid'in, meleklerden en çok bahseden kitabıdır. Çeşitli zamanlarda melekler hakkında söylenen bazı kuşkulu sözlere karşı da, adeta onların varlığını ispatlamaya çalışır.[667] Kilise'nin de gayretleriyle Hıristiyanlık'ta zengin bin anjeloloji anlayışı ortaya çıkmaktadır.[668]

Hıristiyan mezhepleri arasında melekler konusunda çok az farklılıklar vardır. Bazı mezheplere göre melekler, sadece kurtuluş sahnesi üzerinde figüranlık vazifesi yapan varlıklardır.[669]

Meselâ, meleklerin varlığı ve tabiatı üzerindeki Katolik doktrini: IV. Lateran (1215) ve Vatikan (1870) konsilleri vasıtasiyle formüle edilmiştir. Bu konsillerde meleklerin mevcudiyeti, rûh ve bedenden meydana gelmiş insandan farklı bir özellikte, tamamen mânevi varlıklar oldukları onaylanmıştır. Katolik ilâhiyâtçılar, melekler bilgisinin, Musa'dan itibaren, İsa-Mesih'e kadar sürekli bir vahiy ile gelişme gösterdiğini kabûl etmekte, ancak, meleklere imanın, ilkel politeizmin basit bir değişikliğe uğraması şeklinde düşünülmesini de reddetmektedirler.[670]

Bütün bunlardan sonra sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Hıristiyan yazarlar, meleklerle ilgili düşüncelerini, Yeni Ahid'i meydana getiren kitaplarla birlikte, kendi çağlarında çok rağbet ve itibar gören Yahûdi apok rif metinlerine dayandırmaktadırlar.[671]

2. İkonografi ve Güzel Sanatlar Alanında Melek Düşüncesi

Hıristiyan sanatı, ilk yayılışından itibaren, kompozisyonlarda melekleri de konu edinmiş ve kutsal metinler vasıtasıyla onların mevcudiyetini belirtmiştir. Roma'da bulunan Hıristiyanlık tarihine ait bazı yeraltı gömütleri (mezarlar) üzerindeki resimler arasında, pek seyrek de olsa, kanatlı melek figürlerine rastlanmaktadır. Bu gömütler üzerinde bulunan kanatlı, melek şekillerinin benzer misalleri daha sonraki ilk üç asırda çoğalmaktadır. IV. yüzyıl'da da, Hıristiyan sanatındaki kanatlı melek tipi bozulmamıştır.[672]

Hıristiyan sanatı, çok tanrılı sanattân ilhâm alınarak meydana gelmiş değildir. Onlar, kanatlı melek resimlerini antik sanattân saymışlardır. V. ve VI. asırlara ait, özellikle büyük anıtlar üzerinde, bir çeşit melek tipi ortaya çıkmaktadır. İngiltere'deki Biritish Museum'da muhâfaza edilmekte olan fildişi tablo üzerindeki bir melek figürü, en güzel örnekler arasında sayılmaktadır.[673]

Ravenne'nin (Bizanslılardan alınma bir italyan bölgesi)[674] mozaik-lerinden yapılmış melek figürleri de bunlardandır. Sanatçılar bu tipi kompoze etmek için antik iktibaslar yapmak suretiyle onlara gerçek orijinalliğini vermeye çalışmışlardır. Bu çağda melek, düzgün çizgilerle ifade edilmiş yüzü, örülmüş uzun saçları, beyaz elbiseleri, heybetli ve güçlü bir sıfatı vb. vasıflarıyla temsil edilmiştir. Bu tarz, zamanımıza kadar da ulaşmıştır. Doğu'da olduğu gibi, Batı'da da aynı tarz hâkimdir.

Meleklerin hiyerarşik tasnifi de sanatçıların dikkatini çekmiş ve onları hiyerarşik açıdan sanatları içerisinde ele almışlardır. Meselâ, Tahtlar sınıfını, ateşten çarklar ve çevrede kanat halini almış, serpilmiş gözler şeklinde; Kerubileri,[675] sadece bir başlı ve iki kanatlı; Serafileri ise, altı kanatlı olarak figüre etmişlerdir. Hiyerarşik tasnifin ikinci grubunu meydana getiren "Hâkimiyetler, Faziletler ve Güçler" ise, baştan ayağa kadar, altından kuşaklar ve yeşil yaldızlar taşır bir şekilde temsil etmişlerdir. Bunlar, aynı zamanda, sağ ellerinde altından bir çubuk, sol ellerinde ise, bir mühür tutmaktadırlar. Hiyerarşik tasnifin üçüncü grubunu teşkil eden "prenslikler, başmelekler ve diğer melekler" i de, asker elbiseleriyle, altın kemerlerle ve ellerinde mızrak ve balta tutar bir şekilde tasvir etmişlerdir.[676]

Bütün bu tasvirlere, Bizans kiliseleri dekorasyonunda çok rastlanmaktadır. Bu tasvirler, sadece Doğu kiliselerinde değil, Batı kiliselerinde de mevcuttur. Büyük kiliselerin monografilerinde, meleklerin ikonografileri için sayısız dokümanlara rastlanır. Kimileri başmelek Mikâil'e sanat ve inançlar tarihinde özel bir yer vermişler ve kısa bir tanıtma yazısı ayırmışlardır.[677]

VIII. yüzyıl gotik sanatında melekler, genellikle, hayat dolu güzel gençler olarak tasvir edilmişlerdir. Fra Angelico ise, XV. yüzyıl'da, melekler konusunda sade bir açıklamada bulunarak, onların fizyonomilerinde, erkekliklerinden çok, dişiliklerine yer vermektedir. Ancak, her hâl ü kârda meleklerin genç olarak gösterilmeleri âdet haline gelmiştir. XVI. yüzyıl'da en büyük sanatçılar, bu çizgiler altında, örnek olarak Eski Ahid meleği olan Rafael'i sık sık tasvir etmişlerdir.[678]

Meleklerle ilgili Hıristiyan sanatının Doğu versiyonu, kanatlı Grek Zafer Tanrıçasının etkisi altında kalmıştır. İtalyan Rönesans'ından sonra, değişik tipte figürler ortaya çıkmıştır. Ancak, daha sonraki dönemde sanatçılar, melekleri, ideal bir güzellikte tasvir etmeye başlamışlardır. Bu gelişme, Rönesans döneminde meleklerin, dişil olma özelliğini düşünmeye yol açmıştır. Yine gotik dönemde ortaya çıkan "Çocuk Melek" kavramı da, İtalyan Rönesans'ı müddetince geniş olarak incelenmiştir. Meleklerin erkek çocuk başı ile tasvir edilişi de, onların suçsuzluğuna ve devamlı olarak genç olduklarına işaret eder. [679]

Bizans döneminden itibaren imparatorluk seramonisinin etkisi yoğunlaşmış ve melekler, sık sık, imparatorluk sarayı muhafızlarının kıyafetleriyle temsil edilmeye başlanmıştır.[680]

Batı'da, figürler üzerinde melekler, Tanrı'dan, insana haber getirir ve şehitlerin kanlarını Tanrıya ulaştırır şekilde tasvir edilmişlerdir.[681]

Meleklere, Hıristiyan mimarisi tarihinde de yer verilmiş olup, V. yüzyıl'dan itibaren İstanbul'da ve Roma'da, meleklerle kutsanmış kiliseler çok sık görülmektedir. Muayyen zamanlarda bu tasvirlerin yoğunluk kazanması yanında, bu konuda Saint-Michel Kilisesi, en önemli yeri tutmaktadır.[682]

Netice olarak diyebiliriz ki, Hıristiyanlar tarafından meleklerin tasviri, her zaman vâki olmuş olan bir hadisedir. İznik II. Konsilinden itibaren kilise, Hıristiyanlara, kesin olarak, melekleri tasvir etme izni vermiştir. Bu vesileyle meleklerin, sık sık, insan şekli altında tasvir edildiği görülür; ancak, onlara, bir cinsiyet atfedilmez. Çünkü onlar, sâf ruhlardır. Tabiatları cinsiyetsizdir. Fakat erkeğe has (virile) kuvvetlerini açıklamak için, onlar, mutluluk ve lütuf dolu genç adamlar olarak tasvir edilirler; çeviklik ve neşe dolu bir hayatı hatırlatmak için sağlıklı ve kuvvetli bir delikanlıya benzetilirler. Olağanüstü hızlılıkları kanatlarıyla, hafif elbiseleriyle, çıplak ayakla kumsal alanda koşan atletler şeklinde figüre edilmişlerdir. Aşağıdaki resimde de görüldüğü gibi, çeşitli müzik aletleriyle, ara vermeksizin, Tanrıyı övgülerle yâdeder şekilde tasvir edilmişlerdir.[683]

Tanrı'ya, insanların iyi işlerini ve duâlarını bildirmek için ellerinde buhurdanlıkla resmedilmişlerdir. Mânevi tabiatlarının sâf ve bütün günahlardan uzak oluşuna işaret etmek için, beyaz bir elbise ve bu elbise üzerinde altın'dan bir kuşakla, Tanrı'ya sundukları saygılı ve kutsal ibadeti açıklamak için başörtülü, gözler inmiş, eller göğe doğru, kanatlar katlanmış, dizler bükülmüş

olarak da temsil edilmişlerdir.[684]

D. Meleklerin Yaratılışı

Meleklerin yaratılış zamanı kesin olarak belirlenememektedir. Bunu, altı gün meselesi içinde değerlendirmek de kolay bir şey değildir. Kilise Babalarından bazıları birinci günde göğün, bazıları da dördüncü günde "ışığın" yaratıldığını ileri sürmüşlerdir. Kimisi, meleklerin yaratılışının dünyanınkinden önce, kimileri aynı anda, kimileri ise dünyanın yaratılışından sonra olduğunu beyan etmişlerdir. [685] Şimdi bu hususu bazı Kilise Babalarının görüşlerinden örnekler vererek açıklayalım.

Origene (184-254), Nazianzuslu Basile(329-379), Nazianzuslu Gregoire (330-390), Şam'lı Yuhanna (Jan) (Öİ.754), Chrysosteme (347-407), Ambroisse (340-397), Hilaire (295-368) ve Jerome (340-420) gibi Kilise Babaları, meleklerin dünyadan önce yaratılmış olabileceğini savunmaktadırlar.[686] Cassien (360-435) mübalağa yaparak, yer ve gök yaratılmadan önce hiçbir varlığın yaratılmış olmadığını kesin ve mutlak bir prensip olarak görmekte ve genellikle Eski Ahid'in Eyüp kitabına dayanarak, meleklerin yer ve gökten önce değil, yıldızlardan önce yaratılmış olduğunu iddia etmektedir.[687]

Kilise Babalarından Mopsuestiyalı Teodor (öl.428) meleklerin ilk önce yaratılmış olabileceğini kabûl etmemektedir. V.yüzyıl'ın sonlarında ve Vl. yüzyıl'ın başlarında yaşamış olan Philoponus (490-566) ise, Basile'in görüşünü kabul edip, özelikle Mopsuestiyalı Theodor'un görüşünü çürütme yoluna gitmektedir. Srli Theodor (öl.458) da, Mopsuestiyalı Theodore gibi düşünmekte ve görüşünü pekiştirmek için şöyle bir delil getirmekte *"Her şeyin bir başlangıcı ve sınırlı bir cevheri (maddesi) vardır. Maddi vücutları olmamasına rağmen, melekler de böyledir. Böyle bir özelliğe sahip olmaları sebebiyle onların, ancak belirli bir yer içinde olmaları gerekir. Oysa yer ve gök yaratılmadan önce herhangi bir ikamet yeri yoktu. O halde orada melekler de olamazdı."*[688]

Batı'da Augustin, *"Meleklerin Yaratılış Dogması"* düşüncesini akılla izah etmeye çalışmakta ve varlıkların yaratılışı konusunda, meleklerin ilk sırada yer aldığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, yıldızların yaratılışı anında, daha önce yaratılmış olan meleklerin Tanrıyı övdüğünü de söylemekten geri kalmamaktadır.[689]Augustin'den sonra Gennade (öl.1472), koyu karanlıkların suları, suların da yeryüzünü kaplar olduğu esnada, meleklerin gökten, yerden ve sudan daha önce yaratıldığını, bunun da, ışığın yaratılışından birkaç yüzyıl önce olduğunu belirtmiştir. Bu fikri ortaya atan Gennade, görüşünü savunmak için de

şöyle bir delil getirmektedir: *"Tanrı yeri, göğü ve suyu yaratırken onların yardımını kullanmıştır."*[690]

Thomas (1117-1170), Tanrının işlerinin eksiksiz olduğunu, O'nun, yer ve göğün sakinlerini aynı zaman diliminde yarattığını söylemektedir.[691] Meleklerin hepsinin aynı anda mı, değişik zamanlarda mı veya ard arda mı yaratılmış olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Kilise Babalarından bir kısmı meleklerin bazılarının, diğer bazıları vasıtasıyla çoğaltıldığına inanmaktadırlar. Diğer bir kısım Babalar ise, meselâ Nissa'lı Gregoir (332-394) *"Şâyet insan, günah işlememiş olsaydı, meleklerde olduğu gibi, cinsel ilişki olmadan çoğalacaktı."* sözüyle yukarıdaki fikre karşı çıkmakta fakat bunların üreme ve çoğalma usûlünün nasıl olduğunu bilmediğini itiraf etmektedir. Meleklerin birbirleri vasıtasıyla çoğaldığını savunanların görüşü taraftar bulmadığı için, ilmi olarak kabûl edilmemiştir. Çünkü umûmun kabûl ettiği görüş, bütün meleklerin, üreme hadisesi söz konusu olmadan, aynı anda yaratılmış olduğu husûsudur.[692] Meleklerin yaratılış gayesi ise, şöyle belirtilmiştir:

"Melekler, hizmete âmâde kılınmış, kalıcı barışı sağlamak sûretiyle hayır ve iyilik meydana getirmek için yaratılmış ruhlardır."[693] Yeni Ahid'de ifade edilen, *"Hepsi, kurtuluşu miras alacak olanlara hizmet için gönderilen hizmetçi ruhlar değil midir?"*[694] sözünden bu kastedilmektedir.

Melekler suçsuz, kusursuz bir durumda ve tabiatlarına uygun bir mutluluk içinde yaratılmışlardır. Onlar, kutsal ruhun ezeli ve ebedi görüntüsünde ve ifadesi mümkün olmayan sevinçler içinde tabiatüstü bir mutluluğa yöneltilmişlerdir. Onlar, tabiatüstü nimetlere sahiptirler. Bu mutluluk, onlara, bir ödül olarak verilmiştir.[695]

Meleklerin yaratılış maddesinin ise ***duman*** ve ***ateş*** olduğu ve onların vücutlarının bu iki maddenin birisinden meydana geldiği ileri sürülmüştür.[696]

Meleklerin yaratılışı konusunda elde edilen bu bilgilere rağmen, Hıristiyan ilâhiyatçıları ve Kilise Babaları, onların ne zaman yaratıldığı ve Tanrı'nın tek bir emriyle hepsinin aynı anda mı yaratıldıkları yoksa birbirleri vasıtasıyla mı çoğaldıkları konusunda görüş birliğine varamamışlardır. Çünkü Yeni Ahid'de bu konuyla ilgili net ve kesin bilgiler bulunmamaktadır.

II. MELEKLERİN ÖZELLİKLERİ

Hıristiyan teologlar meleklerin özeliklerini net olarak bilemeyeceklerini ve bunu ifade etmekten aciz olduklarını itiraf etmektedirler. Ancak yine de kutsal metinlerden faydalanmak ve felsefi manada fikir yürütmek suretiyle bu varlıkların özellikleri ile ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunmaktadırlar.[697] Bu konu aşağıda çeşitli başlıklar altında izah edilecektir.

A. Meleklerin Varlıklarıyla Alâkalı Özellikleri

Meleklerin, varlıklarıyla alakalı birçok özelliği vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Rûhi ve Maddi Varlık Olma Durumları

Kutsal metinlerde anlatılan melek tipleri bazen insan şeklinde tasvir edilmektedir. Ancak kilise babalarından bazıları insanın ruh ve bedenden müteşekkil, meleklerin ise sadece ruhtan ibaret olması münasebetiyle, böyle bir tasvirin uygun olamayacağını ifade etmişlerdir.[698]

Latin Babaları arasında Hilaire (315-367) meleklerin rûhi oluşlarının kendi tabiatlarından kaynaklandığını; bununla birlikte onların bedeni bir cevhere de sahip bulunduklarını belirtmiştir. Jerome (342-419) ise, meleklere ait düşük nitelikli ve şehvâni bir vücut fikrini reddetmiştir. Ancak onların temiz ve hafif bir dış görünüşe sahip olduğunu benimsemiştir. *"Bizim vücûdumuz, dirilişten sonra, meleklerinki gibi parlamalıdır."* sözüyle de bunu kastetmiştir. Augistin de meleklerin şehvâni bir vücuda değil, kendi sâflıklarına uygun bir vücûda sahip olduklarını ileri sürmüştür. Bu vücudun da, Tanrı tarafından beslendiğini belirtmiştir. Origene'den sonra, o da, meleklerin ruh ve bedenin birleşimiyle meydana geldiğini kabûl etmiştir. Bazen de, *"Acaba bu melekler görünmek için başka bir yaratığın vücut şekline mi giriyor veya görevlerini yerine getirmek için vücutlarını basitçe bir şekil değişikliğine mi uğratıyorlar?"* diye kendi kendine sormuştur. Bu denli tereddütlere rağmen Augustin, meleklere bir vücut atfetmekten geri kalmamaktadır. Meleklerin bu vücudu ona göre, öldükten sonra dirilecek olan insanın, temiz, hafif, semavi, rûhi ve meleki olacak olan vücûdunu andırmaktadır.[699]

Augustinin (341-430) en iyi öğrencilerinden biri olan Rüspe'li Fulgence (467-532) ise, meleklerin, cevheri topraktan değil, ateşten ibaret olan bir vücuda sahip olduklarını ileri sürmektedir.[700]

IV. yüzyıldan itibaren Grek Babalarının bu konudaki ifadeleri ise çok farklıdır. Onlar, Meleklerin vücutsuz, maddesiz ve salt ruhtan meydana geldiklerini ifade

etmişlerdir. Eusebe de Cesaree (265-340) “ateşten vücut” konusunu gözden geçiriyor ve *“melekler ne maddi ve topraksal bir ateştir, ne de ‘hava’ gibi bir cevherdir. Bu ateş’ ve ‘hava’ ile istiâre yapılmıştır. Zira onlar rûhi ve akıllı tabiatlardandır.”*[701] Sözü ile bu konudaki fikrini beyan etmektedir.[702]

Basil le Grand (330-379), melekleri yaratıklar arasında ilk sıraya koymakta ve onların bedenliliğini makul bir ölçüde tutmaya itinâ göstermektedir. Chrysostome’a göre ise, melek de, şeytan gibi insâni ve şehvâni bir özellik taşımaktadır. Fakat bedensizliklerine rağmen Chrysostome’un meleklere şehvâni bir yaratılış durumu atfetmesi ve insâni bir görünümle tasvir etmesi, dinin dışında bir hareket olarak değerlendirilmektedir.[703]

Besaine, melekleri, kadınlarla birleşebilen, sık sık görünebilen ve kendi taibatlarına uygun çok ince (subtil) bir vücuda sahip olan varlıklar olarak tarif etmektedir.[704]

Kartaca piskoposu Licinianus (250-325) meleklerin bedensizliğini savunmuştur. Nissalı Gregoire ise “mutlak rûhiliği” dile getirmiştir. Onun gözünde meleğin rûhiliği bir “ruh beden” birleşiminden meydana gelmiş değildir.[705]

Bütün bu görüşlerden, genel olarak, şöyle bir sonuca varılabilir:

Melekler, aslında, salt ruhtan meydana gelmiş varlıklardır. Fakat onların Kutsal Kitap’ta sık sık belirli şekiller altında görünmeleri, kendilerine bir beden atfedilmesine sebep olmuştur. Bu hususta Hıristiyan ilâhiyatçıları ve Kilise Babaları çok farklı görüşler ileri sürerek, kimileri onlara hafif ve ince bir beden maletmiş, kimileri de tamamıyle bedensiz olduklarını belirtmişlerdir.

2. Cinsiyet, Çoğalma ve Ölümsüzlük Durumları

İncillerde İsa Mesih, Sadukiler’e cevap vererek dirilişten sonra kutsalların kocasız ve kansız olacağını; onların, Tanrı’nın meleklerine ait olan bu özelliği temsil edeceklerini söylemektedir. Yeni Ahid’de geçen *“Zira kıyâmette onlar ne evlenirler, ne de kocaya verilirler; ancak gökte olan melekler gibidirler.”*[706] sözü bu anlamda yorumlanmaktadır. Hıristiyan teologlarından bazıları bu ifadeyi delil göstererek meleklerin bir cinsiyyetinin olamayacağı kanaatine varmışlardır.[707]

Fakat bu bilgiye rağmen Yahudi apokrif kitaplarından Enok’un kitabının etkisi altında kalan bazı Kilise Babaları meleklerin cinsel hayatı olduğuna

inanmaktadırlar. İrenee (130-200) meleklerin, kadınlarla birleşmeye yetenekli olduklarını bildirmektedir. İskenderiyeli Clement meleklerin, geçici güzellik için Tanrı'nın bahşettiği güzelliği bırakarak, kendilerine hâkim olamama yoluyla günah işlediklerini ileri sürmektedir. Bunları *"Kendilerini şehvete veren ve geleceğin sırlarını kadınlara bildirenler"* diye tasvir etmektedir. Ambroise, onların düşüşünü kibirlenmelerine ve bedeni arzularına maletmektedir.[708] Gnostik Hıristiyanlara göre ise Rûhu'lkudüs, dişil prensiptir. Yaşayanların anası, ilk kadındır.[709]

Meleklerin hangi yolla çoğaldığını anlamak ve bu konuda bir şey söylemek, gerçekten zordur. Çünkü Kutsal Kitap metinlerinde bu konuyla ilgili bir bilgi yoktur. Ancak Kilise Babalarından bazıları kendi kanâatlerine dayanarak bazı görüşler ileri sürmüşlerdir. Thomas d'Aquin (1226-1274), her meleğin kendine özgü bir yaratılış sonucu meydana gelmiş olduğunu ve her birinin bağlı olduğu bir soyunun bulunduğunu ileri sürmektedir. Diğer bazı Hıristiyan ilâhiyâtcıları ise, bütün meleklerin, tek bir soya ait olduğunu düşünmektedir. Meleklerin birçok soyunun olduğu ve her soy içinde birçok meleğin bulunduğunu ileri sürenler de vardır.[710] Burada, *"Meleklerin bu şekilde çoğalmaları, insanların çoğalmalarını andırmakta mıdır? Acaba ölüm konusunda da bir benzerlikleri var mıdır?"* gibi sorular akla gelmektedir. Bu soruyu cevaplandırmaya çalışan Hıristiyan ilâhiyatçılarına göre melekler ölümsüzdürler ve onların ölümsüzlükleri kendi rûhiliklerinden ileri gelmektedir.[711] Luka İncilinde geçen *"Çünkü bir daha ölemezler, çünkü onlar meleklerle birdirler."*[712] sözünü de onların ölümsüz olduğuna delil göstermektedirler.

3. İmtihana Tabi Tutulmaları ve Günah İşleme Durumları

Hıristiyan ilâhiyatçıları, meleklerin imtihana tâbi tutulmaları ve bu imtihan neticesinde günaha düşüp düşmedikleri konusunda, önce Kutsal Kitap metinlerine mürâcaat etmekte ve bu metinler üzerinde de kendi yorumlarını belirtmektedirler. Nitekim İndilerde bu konuyla ilgili şu cümleler yer almaktadır: *"Çünkü eğer Allah, günah işlediklerinde melekleri esirgemeyip, fakat hüküm için hıfzolunmak üzere onları cehenneme atıp karanlık zincirlere teslim etti ise..."*[713]Bu ve benzeri cümleler, Hıristiyan ilâhiyatçıları tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bu yorumlardan bazılarına göre melekler yaratılır yaratılmaz, Tanrı tarafından, olağanüstü kurallara göre yetiştirilmiştir. Tanrı, onları, gök mutluluğunu kendilerine bağışlamadan önce, bu lûtfa lâyık olmaları için bir imtihâna tabi tutmuştur. Bu imtihânı onların bazıları başarırken, diğer bazıları kaybetmişlerdir.[714]

Meleklerin imtihâna tabi tutulmasının hikmeti, onların akıllarını, Tanrı'nınki karşısında küçük düşürmek ve irâdelerini, Tanrı'nın irâdesine boyun eğdirmektir.[715] Onlardan bazıları kibir hastalığına tutulduğundan, iki gruba ayrılmışlardır. Bir tarafta, parolası *"Ben Yüce Tanrı'ya benzeyeceğim."* olan Lucifer'in peşinden gidenler, diğer tarafta da baş melek Mikâil'in peşindekiler. Bunların parolası ise, *"Tanrı'ya kim benzeyebilir?"* sözüdür. Bu imtihândan sonra iyi melekler, Tanrının kendilerine lûtfu ile tezkiye edilmiş; şeytanlar ve onlara tâbi olan kötü melekler ise ebedi cehenneme atılmış oldular.[716]

Hikmetlerden birisi de, onların, Tanrı karşısındaki teslimiyetlerini anlamaktır. Bu teslimiyet vasıtasıyle onlar, alınlarını, Yüce Rabb'in önünde secdeye koyarak, İslam'da, meleklerin Âdem'in şahsında Allah'ın kudretine secde etmeleri gibi[717] O'na şöyle bir nidada bulunmuşlardır: *"Bizler yaratılmışlardanız, bütün varlıkların yaratıcısı yalnız Sensin, Senin ilmin sonsuzdur."*[718]

Hıristiyan kilise öğretisine göre bütün melekler, başlangıçta bir lütuf ve mutluluk içinde yaratılmışlardır. Fakat sonradan, bazıları kibire kapılarak yüksek derecelerini kaybetmişler, sonra da cehenneme atılmışlar ve ebedi bir ateşte kalmaya maruz bırakılmışlardır. Bu esnada diğer bir kısmı ise, mutluluk ve lütuf ihtiva eden mevkiilerini muhâfaza etmişlerdir, işte bunlara, iyi melekler yahut basitçe "melekler"; diğerlerine ise, kötü melekler, şeytanlar ya da cinler (demons) denir.[719]

Tanrı'nın, melekleri yaratmasıyla ilgili doktrin, İsa öncesi döneme dayanmaktaydı. Buna göre onların bütün yaratıklardan önce varolduğu ve kâbiliyetli varlıklar olduğu görüşü hâkimdi. Onlara, özel ve ahlâki kararlar verme özgürlüğü verilmişti. Ancak, melekler, günah da işleyebilirlerdi. Origene, cennetteki bütün ruhların günah işlemiş olduğunu ve suçlarının ağırlığına göre şeytan-melek veya insan rûhu olduğunu ileri sürer. Meleklerin sadece bir kısmının günah işlediğini savunan görüşler de vardır. Başlangıçta, Bunların günahı, "insan kızlarıyla meleklerin, cinsi birleşmesi" konu edinen bir Tevrât metnine[720] dayanmaktaydı. Tanrı'nın, kendilerine verdiği görevi kötüye kullananlar, bu günahı işlemiş oldular Bu cinsi günaha inananlardan bazılarına göre meleklerin günahı, tûfandan önce, diğer bazılarına göre ise, dünyanın yaratılışı anında olmuştur. Ve bu görüş, genel bir kabûl görmüştür.[721]

Şeytanın günahı ile kötü meleklerin günahı, birbirinden ayrı olarak düşünülmüştü. Çünkü şeytan, meleklerin düşüşünden çok önceleri, cennette,

aldatıcı olarak bulunmaktaydı.[722]

Bununla birlikte II. yüzyıl'dan itibaren bu iki suç, aynı kategoride değerlendirilmiştir. Buna göre, şeytanın günahını kabûl eden diğer melekler de, o günahı yapmış gibi düşünülmüşlerdir. Daha önce günah işlememiş olan melekler, cennetin tüm güzelliklerini tecrübe etmemişlerdi. Yeryüzündeki insanlar gibi, onlar da ilk kez yargılanıyorlardı. Suç işlemiş olanlar, Tanrı'dan, kendilerini bağışlamasını istemişlerdi.[723]Kilise Babalarına göre melekler kutsal, âdil, tabiatüstü bir duruma yükseltilmiş ve sonunda bir imtihândan geçirilmiştir. Ancak meleklerin imtihânından sonraki durumları hakkında bir görüş birliğine varamamışlardır. Günah konusunda, sadece Tanrı'nın istisna teşkil edeceğini savunmuşlardır (Anamartetos). Yuhanna'nın Vahyinde[724] dikkatsizlikleri ve ihmalleri yüzünden kendilerine ihtarda bulunulan meleklerden bahsedilmektedir. Hattâ Kilise Babalarından bir kısmı, İsa'nın günahtan kurtarma olayını (Redemption) sadece insanlara değil, bütün yaratıklara teşmil etmektedir. Bu olayın, genel olarak, bütün yaratıklara teşmil edilmesi, meleklerin de aynı sınıfa dâhil edilmesini gerektirir. Böyle bir çözüm yoluyla, ilk dört asır esnasında cereyan eden bir görüş olan "Meleklerin yanılabilirliği" meselesi de anlaşılmış olur.[725]

Origene de meleklerin, yanılabileceği düşüncesine sahiptir. Günah işlememeleri için Mesih'e ihtiyaçları bulunduğunu belirtmektedir.[726] Kilise Babaları arasından Basile ve Ambroise gibi düşünen bazı kimseler de, meleklerin, başıboş dolaşmamaları ve kötülüğe düşmemeleri için Tanrı'nın yardımına ihtiyaçları olduğunu ve yanılabilme özelliğine sahip bulunduğunu ileri sürmektedir. Origene'in, günah işleyen melekleri şeytan olarak vasfetmesine karşı çıkan Jerome ise, bir meleğin şeytan olarak vasfedilmesine karşı çıkarak, onun, ancak sadâkatsiz olabileceğini, bu sadâkatsizliği neticesinde de yargılanacağını ve gerekirse cezalandırılacağını kabûl etmektedir. Cyrille de meleklerin, birtakım hatâlar işleyebileceklerini; ancak, bu hatâların, Tanrının affına uğrayabileceğini, bu hafif hatâların onların mutluluk veren görüntülerini kaybettirmeyeceğini ve bağışlanabilme ihtimallerini yok etmeyeceğini söylemektedir.[727]

Kilise Babalarından Nazianzuslu Gregoire, meleklere bir imtiyaz tanıyarak, onların da Tanrı gibi, günah işlememe özelliğine sahip olduklarını ileri sürmektedir. Meleklerin erkek çocuk başı ile tasvir edilişinin, onların günahsızlığını belirtmek için olduğunu da vurgulamaktadır.[728]

Roma'da, Papa II. Jean Paul tarafından hazırlatılan 392 sayfalık bir fetvâ kitabında da meleklerin hatâ etmesi, insanın ölümüne benzetilerek *"Onlar için, hatâ ettikten sonra tevbe yoktur; tıpkı insanlar için, ölümden sora tevbe etmenin geçersiz olduğu gibi"* denmektedir.[729]

Meleklerin, ilk yaratılışları anında imtihana tâbi tutulmaları ve bu imtihan neticesinde, Tanrının emrine itaat edenlerin iyi melekler, itaat etmeyenlerin ise kötü melekler olarak değerlendirilmesi, bu kötü melek sınıfının mevcudiyetinden hareketle, meleklerin de hatâ edebileceği düşüncesi, Hıristiyan ilâhiyatçıları arasında genellikle kabul edilen bir görüş olmuştur.

4. Akıl ve Bilgi Durumları

İlâhi sırları, ancak vahiy ile bilebilen melekler, insanların veya diğer ruhların, asıl düşüncelerini bilemezler. Bu konulardaki bilgileri tahminden ileri geçemez. Geleceğe ait olayları da, vahiy olmaksızın idrâk edemezler. Melekler, yaratılmış olan varlıklardan oldukları için, akıl ve bilgi yetkileri sınırlıdır. Her şeyi bilme ve her şeye güç yetirebilme özellikleri, ancak Tanrı'ya mâledilebilir.[730]

Thomas'a göre meleklerde iki tür anlama kabiliyeti bulunmaktadır. Onlar bu özelikleriyle, ancak, kendi cevherleri vasıtasıyla olan şeyleri bilebilirler. Bu, tabiidir. Ancak, Tanrının lûtfunun sırlarına yetişemeyeceklerdir. Zira bu sırlar, Tanrı'nın sâf irâdesine bağlıdır. Diğer bir kabiliyetleri ise, kendilerini mutlu kılıcı tabiatüstü bir durumdur ki, bu tabiatüstü halin gerçekliği içinde Oğul Tanrıyı görürler. Bu görüntü ile onlar, nimetin sırlarını, Tanrının, kendilerine vahyettiği ölçüde bilebilirler. Bununla birlikte melekler, kendi toplulukları içinde, tabii düzenin bütün gerçeklerini eksiksiz ve kusursuz bir şekilde bilirler. Anlama ve bilme özellikleri, onların, insanlardan daha üstün olduklarını ortaya koymaktadır.[731]

Meleklerin nisbi olarak bir bedene sahip olduğunu kabûl edenler, onlar için hassas bir bilme özelliği olduğunu da ileri sürmektedirler. Onların (bedensiz) ruhi varlıklar olduğunu savunanlar ise, zihni faaliyet gösteren bir bilme özelliklerinin bulunduğundan söz etmektedirler. Bazı Hıristiyan ilâhiyatçılar tarafından da meleklere, iki bilme özelliği mâledilmektedir. Bu özelliklerden biri vasıtasıyla onlar bizzât kendilerini, diğeriyle de kendilerinden üstün olanı tanırlar. Bunlar ayrıca bir meleğin, diğer meleği görüntü vasıtasıyla değil, hassas bir algı ile tanıdığını da belirtmektedirler.[732] Kilise Babaları, meleklerin, geleceği ve insan kalbini bilip bilmemeleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Çoğunluğun görüşü, meleklerin, geleceği bilemeyeceği ve

olağanüstü ve esrarlı gerçeklere vahiy yoluyla da sahip olamayacakları doğrultusundadır. Fakat bunlardan bazıları, Efeslilere Mektubun bir metnine dayanarak[733] meleklerin bir kilise eğitim ve öğretimine tabi tutulduklarını ileri sürmektedirler.[734]

Chrysostome, bu varlıkların bilmediği ve insan yardımıyla öğrendiği daha bir yığın bilginin olduğunu, İsa Mesih'i bile başlangıçta tanımadıklarını ileri sürmektedir.[735]

Augustin, meleklerin, tabiatüstü düzenin gereklerini bildiklerini kabûl eder. Ona göre melekler *"Baba-Oğul-Kutsal Ruh"*tan meydana gelmiş olan teslis inancının mahiyetini, onların birbirinden ayrılmaz birliğini, insanlardan daha iyi bilmektedirler. Hattâ O, Chrysostome'un aksine, meleklerin, meselâ, "Incarnation" gibi bazı sırları insan vasıtasıyla öğrenmediklerini, teslis ve redemption (İsa'nın insanlığı kurtarmak için kendini fedâ etmesi olayı) gibi meseleleri daha önceden bildiklerini iddia etmektedir.

Pseudo-Denys de (V-VI. yüzyıl), bu meseleler üzerinde, Augustin gibi düşünmektedir. Ancak o, muhtemelen, Plâtoncu görüşün etkisi altında kalmıştır. Ona göre ruhların akıllılığı, hiyerarşideki üstünlükleri, Tanrı'ya yakınlıkları, bilgi ışığının kaynağı oluşları ve Tanrı'nın faaliyetlerine iştirak edişleri sebebiyledir. Melekler, hassas şeyleri bilirler. Tanrı, insanlara kanunlarını, emirlerini, geleceğin sırlarını ve özellikle incarnation'un mahiyeini melekler vasıtasıyla bildirmiştir. Dolayısıyle melekler bütün bu gerçekleri, insandan önce biliyordu. Büyük Gregoire da aynı düşünceyi benimsemektedir.[736]

Kilise Babalarından bazıları da, meleklerin, sâf bir zekâlarının olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre meleklerin zekâsı ve anlama kâbiliyeti, bütün zamanlara aittir. Bilmek için ne araştırmaya, ne de düşünce yürütmeye ihtiyaçları vardır. Onlar, tabii olarak, bilebildikleri her gerçeği görürler. Onların anlama kâbiliyeti, kusursuz ve sâf bir ayna gibidir.[737]

İncil'deki bir ifadeye göre melekler için bazı sırlar da vardır.[738] Ancak *"Gök ve yer geçecek, fakat benim sözlerim geçmeyecektir. O gün yahut o saat (kıyâmet) hakkında ne gökteki melekler, ne de Oğul, Baba'dan başka kimse bir şey bilmez."*[739] ifadesinden anlaşıldığına göre gelecek de, kıyametin ne zaman kopacağı da onlara bildirilmemiştir. *"İnsanoğlunun, göğün bulutlan üzerinde kudretle ve büyük izzetle geldiğini görecekler. Fakat o gün ve o saat hakkında ne göklerin melekleri, ne de Oğul, yalnız Baba'dan başka kimse bir şey bilmez."*[740] cümlesinde belirtildiği gibi, melekler Mesih'in geleceği zamanı da bilemezler.

Kilise Babalarının bu konuda da değişik görüşler belirtmelerine rağmen, Kitâb-ı Mukaddes metinlerinden anlaşıldığına göre, meleklere sınırsız bir ilim verilmemiştir. Ancak, Tanrı'nın kendilerine takdir ettiği ölçüde bir bilgiye, akıl ve zekâya sahiptirler.

5. İrâdelerinin Sınırlılığı

Akıl ve zekâları olduğu gibi, meleklerin, çeşitli aksiyonları ve irâdeleri de vardır. Fakat bu, hür bir irâde değildir.[741] Onların, cüz'i irâdeleri vardır. Başlangıçta, sahip oldukları irâdeleri, bir imtihâna tâbi tutulmuştur. Bu imtihân neticesinde bazıları başarısızlığa uğramış, bazıları da bu irâdelerini iyiye kullanmışlardır. Böylece sadık melekler hürriyetlerini ve tabiatlarını muhafaza etmişlerdir.[742]

Sahip oldukları irâde hürriyeti vasıtasıyla bütün dünyaya etkileri altında tutarlar[743]. Bir konuda, anında seçebilme özelliğine sahiptirler. Tartışma, kararsızlık, dünya isteklerine bağlı bir hareket ve sinirlenme gibi huylardan uzaktırlar.[744]

Hıristiyan ilâhiyatçıları bu konuda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Thomas, meleklerin ezeli ve ebedi gayelerine ulaşabilmeleri için Tanrı'nın lûtfuna ve yardımına ihtiyaçları olduğunu söyler ve bu düşüncesini şöyle ifade eder:

"Tanrıyı görmek, yaratılmışların tümünün güç yetiremeyeceği bir şeydir. Hiçbir akıllı yaratık, sadece kendi irâdesiyle âhiret mutluluğunu elde edemez. Bu hareketi sağlayan tabiatüstü bir prensip vardır ki, bu yardımcı prensibe "Tanrı'nın lûtfu" denir. Hiçbir melek de, Tanrı'nın lütuf ve yardımı olmaksızın bu sonsuz mutluluğa ulaşamaz."[745]

Augustin, sadık meleklerin, iyi irâdeden asla mahrum olmadığına, yani Tanrı için aşk ve sevgiden asla uzak kalmadıklarına inanmak gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre kötü melekler, hür irâdelerinden kaynaklanan olay vasıtasıyla düşmüş melekler olarak değerlendirilmiştir. Belki Tanrı'nın lûtfundan daha az istifade ettikleri ya da bu lûtfu kötüye kullandıkları için böyle bir duruma düşmüşlerdir.[746]

Skolâstik düşünceye göre ise, meleklerde hassas bir algı yoktur. Onlar dünyayı, bizzât kendi kendilerine tanıyamazlar. Tanrı, onlar için, anlama kabiliyeti ve bilgi imajları gibi yardımcı özellikler yaratmıştır. Bu durum, meleklerin anlama kabiliyetinin ve bilgilerinin genişliğini belirtmesi, hemen hemen imkânsız

olduğunu gösterir. Onların, bir dili veya anlatma kâbiliyetinin olup olmadığını ve iradelerinin bulunup bulunmadığını bilmek güçtür.[747]

Bu konudaki genel görüşe göre, meleklerin akıl ve zekâları olduğu gibi, çeşitli etkileri ve irâdeleri de vardır. Fakat bu, hür bir irâde değildir.[748] Onların cüz'i irâdeleri bulunmaktadır. Başlangıçta sahip oldukları irâdeleri, bir imtihana tâbi tutulmuştur. Bu imtihan neticesinde bazıları başarısızlığa uğramış, bazıları da bu irâdelerini iyiye kullanmışlardır. Böylece sâdık melekler hürriyetlerini ve tabiatlarını muhafaza etmişlerdir. Bu özelliklerini muhâfaza etmeleri dolayısıyla, Tanrı onlara, bütün dünyaya etki etme hakkı vermiş[749] ve herhangi bir konuda, anında seçebilme özelliği lütfetmiştir. Tartışma, kararsızlık, dünya isteklerine bağlı bir hareket ve sinirlenme gibi huylardan onları uzak tutmuştur.[750]

6. Meleklere İbadet ve Meleklerin İbadeti

Yeni Ahid metinlerinde, meleklere ibadet edenlerin de mevcut olduğu, ancak bunun doğru olmayıp, ibadetin sadece Yüce Varlığa has kılınması gerektiği ifade edilmektedir. Bu düşünce, Koloselilere Mektup'ta şöyle getirilmektedir:

"İsteyerek alçak gönüllülük edip meleklere ibadet eden, görmüş olduğu şeylerde kalan, kendi cismâni aklı ile boş yere kabaran ve başı sıkı tutmayan bir kimse, sizi mükâfâtınızdan mahrum etmesin."[751]

Pavlus, "Meleklerin Dini" diye isimlendirilen bu düşünceye karşı çıkmakta ve Koloselileri, meleklerin dinine veya onlara ibadet etmeye dâvet eden kimselerin etkilerinden korumaya çalışmaktadır.[752]

Bu dinin (meleklerin dini) ya meleklerin, Mesih'e eşit olduğunu zanneden kimselerin yanlış itikâdlarından kaynaklanmasından ya da Tanrıya mahsus olması gereken ibadetin meleklere hâs kılınmasından ibâret olabileceği söylenmektedir. Bu arada, kendisine vahiy getiren meleğin ayakları önünde ona secde etmek isteyen Yuhanna'nın bu hareketini de bizzat meleğin reddetliği ve ibadetin sadece Tanrıya yapılacağını hatırlattığı[753] ifade edilmektedir.

Katolik Kilisesinin de meleklere bir ibadet atfettiği, fakat ileri sürdüğü bu ibadetin onlara tapmak şeklinde değil, tapma olayının, sadece Tanrı'ya has olduğu ve bunun ancak, melekleri ta'zim sayılabileceği ifade edilmektedir.[754]

Doğu Kilissi, meleklere ibadet derecesinde saygı göstermek isteyenlere karşı sınırlar getirmek zorunda kalmıştır. Laodicee'de yapılan bir Sinod'da meleklere, Tanrı'nın unutulmasına sebep olabilecek kadar aşın derecede saygı göstermek

yasaklanmıştır.[755]

Eusebe, Theodoret, Augustin ve Nissalı Gregoire gibi bazı azizler meleklerden yardım istemeyi reddetmişlerdir. Ambroise (öl.397) ise, insanları korumak için görevlendirilen meleklerden insanların yardım istemesinin makul olduğunu ileri sürmüştür. Meleklere, ibadet etmenin imkânsız olduğu, ancak inananların, onların yardımını dilemelerinin kötü bir şey olmadığı genel olarak kabul edilmektedir.[756]

Hıristiyan teolojisinde melekler kendilerine ibadet edilen değil, Tanrıya ibadet etmesi gereken varlıklardır. Bu konu Yeni Ahid'de şöyle yer almaktadır*: "Ve dört mahlûktan her birinin altı kanadı olup etrafı ve içi gözlerle doludur ve: 'Kuddûs, kuddûs, kuddûs, vârolmuş, var olan ve gelecek olan her şeye kâdir Rab Allah!' diyerek gündüz ve gece rahat etmezler. Ve canlı mahlûklar, taht üzerinde oturana, ebedler ebedince hay olana izzet, hürmet ve şükran verdikçe yirmidört ihtiyar, taht üzerinde oturanın önünde yere kapanırlar ve ebedler ebedince hay olana secde ederler."*[757]

7. Tanrı, İsa Mesih ve İnsan Karşısındaki Dereceleri

Meleklerin Tanrı, İsa Mesih ve insan karşısında farklı derecelere sahip oldukları belirtilmektedir.

a. Tanrı Karşısındaki Dereceleri

Pseudo Denys, Tanrının melekler dâhil bütün varlıklardan, üstün olduğunu belirtmektedir[758]. Augustin, Tanrı ile yaratıkları arasında çok net bir ayrım yapmakta ve bu konuda, özellikle meleklerle Tanrı arasındaki ayırım üzerinde ısrarla durmaktadır. Onların, Tanrı'yı sevdiğini ve O'na sürekli ibadet ettiklerini; insanların, meleklere olan saygısının tapınma manası taşımayıp, ancak bir sevgiden ibaret olduğunu vurgulamaktadır.

Ayrıca melekleri, "kutsallar topluluğu" içinde sıralamakta ve onları "Muzaffer Kilise'nin (L'Eglise Triomphante) mensubu olan azizler" ile aynı kategoride değerlendirmektedir.[759]

Bu bilgiler, meleklerin, Tanrı'dan düşük, insanlardan ise üstün rûhi varlıklar olduğunu ortaya koymaktadır.[760]

b. İsa Mesih Karşısındaki Dereceleri

Tanrının oğlu olması hasebiyle İsa Mesih'in, bütün meleklerden üstün olduğu,

[761] bu sebeple onların, kendisine ibadet etmeleri gerektiği belirtilmektedir. Bu husus, Yeni Ahid'de şöyle ifade edilmektedir:

"O, meleklerden ne kadar a'lâ bir isme vâris oldu ise, onlardan o derece daha iyi oldu. Çünkü meleklerin hangisine ne zaman:

"Sen benim Oğlumsun, Ben seni bugün tevlid ettim'. Ve yine 'Ben ona, Baba olacağım ve o Bana, Oğul olacak' demiştir. Ve ilk oğulu dünyaya getirince, yine diyor: 'Ve Allah'ın bütün melekleri O'na secde kılsınlar.'"[762]

Efeslilere Mektup'da, İsa'nın, meleklerden üstünlüğü açık olarak anlatılmaktadır:

"Ve yalnız bu dünyada değil, fakat gelecek dünyada da anılan her ismin fevkinde, semaviyattâ kendi sağında oturtarak Mesih'te işledi ve herşeyi o'nun ayakları altında tâbi kıldı ve onu bütün şeylerin üzerinde baş olmak üzere kiliseye verdi."[763]

Melekler, aynı zamanda, İsa'nın Rablığını tanımakta[764] ve son gün için o'nun muhafız takımını oluşturmaktadırlar.[765]

Yahûdi Melekbilimi'nin etkisinde kalmış olan Yeni Ahid Melekbilimi'nde, kristolojik özellikler de vardır. Dirilmiş İsa, Allah'ın sağında ve bütün güçlerin üzerindedir.[766] Yeni Ahid'de bulunan bazı bilgiler İsa'nın meleklerden üstün oluşuna delil olarak gösterilmektedir. Aşağıdaki cümleler bunlardan bir kaçıdır:

"Kendisi göğe gitmiş, melekler ve hükümetler ve kudretler o'na tâbi kılınmış olarak Allah'ın sağındadır."[767]

"Meleklere hükmedeceğimizi bilmez misiniz?"[768]

"O zaman İsa o'na dedi: Çekil şeytan! Çünkü 'Rab Allah'ına tapınacak ve yalnız O'na ibadet edeceksin' diye yazılmıştır. O zaman İblis onu bıraktı ve işte melekler gelip ona hizmet ediyorlardı."[769]

c. İnsan Karşısındaki Dereceleri

Meleklerin, belli bir bedene bağlı olmamalarına rağmen insandan üstün oldukları, Tanrı'nın Bunları, kusursuz bir zekâ ile yarattığı ve onların, her şeyi, insandaki gibi duyu organları, hür irâde, Tanrı'ya yönelme ve ondan uzaklaşma hususlarına sahip olmaksızın tanıyıp bildikleri beyan edilmektedir.[770]

İster zekâ ve anlayışı açısından olsun, ister irâdesi bakımından ve isterse madde üzerindeki gücü bakımından olsun, meleklerin, insanlara nazaran daha eksiksiz ve kusursuz oldukları söylenir. Bu üstünlük, meselâ, anlama gücü konusundadır. Çünkü melekler, yaratılışları ânında, Tanrı'nın kendilerine vermiş olduğu fikirleri kullanma yoluyla, hiç düşünmeksizin gerçekleri bilirler. İrade konusunda da, melekler üstündür.

Çünkü melekler, herhangi bir konuda, anında seçebilme özelliğine sahiptirler. Tartışma, kararsızlık, dünya isteklerine âit bir hareket ve sinirlenme gibi hususlardan uzaktırlar.

Onların madde üzerindeki gücü konusunda da bu üstünlük hâkimdir.[771]

Meleklerin insandan üstün olduğunu gösteren birçok Yeni Ahid metni vardır. Bunlardan da bir kaç örnek verelim:*"Onu (insanı) meleklerden biraz aşağı kıldın. İzzet ve hürmet tacını ona giydirdin, ellerinin işleri üzere onu koydun."*[772]

"Cür'etkârlar ve mağrurlar izzetlere küfretmekte titremezler, hâlbuki melekler kuvvet ve kudrette daha büyük oldukları halde, Rabb'in huzurunda bunlara karşı küfreder hüküm getiremezler."[773]

Meleklerin tarifinde de bu üstünlük ifade edilmektedir. Onlar *"Bedensiz, tabiatüstü, akıllılık ile donatılmış, irâde ve ilim bakımından insandan üstün varlıklardır."*[774] diye tarif edilmektedir.

B. Sıfatlarıyla Alâkalı Özellikleri

Meleklerin, varlıklarıyla alâkalı özellikleri olduğu gibi, sıfatlarıyla alâkalı özellikleri de bulunmaktadır. Bu özellikler de şu şekilde anlatılabilir:

1. Meleklerin Görünmeleri

Hıristiyan ilâhiyatçıları, meleklerin görünümlerini üç ayrı şekilde yorumlamaktadırlar. Birinci olarak, bazı Kilise Babaları, bu görünümlerin bir melek değil, bizzât Tanrının kendisi olduğunu iddia etmektedirler. Melek diye bilinen varlığın, bazen Tanrı diye çağrılışını ise, bu görüşlerine delil göstermektedirler. İkinci olarak, Tanrının oğlunun da, melek şekli altında belirtilmekte olduğunu ve bu şekilde, onun Tanrı ile tek vücut olma düşüncesinin (incarnation) oluşturulmaya çalışıldığını söylemektedirler. Bu görüş, Irenee, Justin, Ongene, Tertullien, İskenderiyeli Cyrille, Jerome, Augustin vb. Kilise Babaları tarafından formüle edilmiştir. Bunlara göre, melekler insanlara, kimi

kez Tanrı olarak, kimi kez de kendi sûretlerinde görünürler. Üçüncü bir yorum ise, Tanrı'nın insanlara, melek sûretinde konuşmasıdır. Bu yorum, Franciscain Frassen'e (1182-1226) aittir.[775]

Skolâstiklere göre, melekler, Tanrı'nın görevini yerine getirmekte ve O'nun adına konuşmaktadırlar. Bazen çölde bulut şekli altında, bazen yolcu şeklinde, bazen bir savaşçı, bazen keten elbiseli bir din adamı, bazen kanatlı, çoğu kez de kanatsız şekiller altında görünmektedirler.[776] Saf ruhlar olmalarına rağmen, Tanrı izin verdiğinde, insan kılığına girebilmekte, bir insan onları görebilmekte, [777] hem rüyada hem de uyanıkken görünmekte ve görüntüleri bazen çok korkutucu bulunmaktadır.[778] Ayrıca kendi suretleriyle görünmemekte, ancak insan kılığında ve bir izzet parıltısı şeklinde görünebilmektedirler.[779]

Yeni Ahid metinlerinde, birçok melek görüntüleri ele alınmakta ve bunlarla ilgili tasvirler yapılmaktadır. Bu görüntülerle ilgili aşağıdaki örneklere bakılabilir:

"Ve kendilerinde yedi belâ olan yedi melek temiz ve parlak ketenler giyinmiş ve göğüslerine altın kuşaklar kuşanmış olarak mâbedden çıktılar."[780]

"Fakat Meryem ağlayarak, dışarıda, kabrin yanında duruyordu. Ağlarken, eğilip kabrin içine baktı. Ve biri, İsa'nın cesedinin yattığı yerin başında ve öbürü ayağında oturan beyazlar giymiş iki melek gördü".[781]

Yeni Ahid metinlerinde, çobanlara ve Zekeriyya'ya[782] görünen bazı meleklerden,[783] ayrıca güneşte duran bir melek[784] gibi daha birçok melek görünümünden bahsedilmektedir.

2. Meleklerin Kanatları ve Uçmaları

Meleklerin, sâf ruhtan yaratılmış olduğundan dolayı, insanlar gibi bir vücut yapılarının olmadığı, Yeni Ahid'deki "meleklerin kanatları" meselesinin, mecâzi anlamda olduğu[785] buradaki kanat kelimesinin ise, Tanrı'nın emirlerini ne kadar çabuk yaptıklarını göstermek için kullanıldığı[786] ifade edilmektedir.

Meleklerin kanatları meselesiyle bağlantılı olarak, onların uçması ve rüzgâr olması hususu da vardır ki, aşağıdaki metinlerde bununla ilgili işaretler bulunmaktadır:

"Ve yeryüzünde oturanları ve her milleti ve şıptı ve dili ve kavmi müjdelemek için, kendisinde ebedi İncil olup, göğün ortasında uçan başka bir melek

gördüm.”[787] “Ve melekler hakkında diyor: “*Kendi meleklerini rüzgârlar ve kendi hademelerini ateş alevi yapar.”*[788]

3. Meleklerin İkametgâhı

Meleklerin ikametgâhının neresi olduğu hakkında çeşitli sorular sorulmakta ve cevap aranmaktadır. Ignace (1491-1556), II. asrın başlangıcından itibaren meleklerin ikamet ettikleri yere bir telmihde bulunmaktadır. Ayrıca göğün sâkinleri arasında meleklerin en aşağı kısmı işgâl ettiklerini belirtmektedir. Bu bilgiden hareketle gökyüzünün meleki ruhların ikametgâhı olduğu ve oradaki özel bir yerin en son sırasının meleklere ayrılmış bulunduğu kaydedilmektedir. [789]

Hilaire ise birçok göklerden bahsetmekte ve “meleklerin gök kubbesi” (firmament) ismiyle belirtilmiş birinci ve en yüksek semada bulunduklarını ve onların en üst tabakadaki suları tutup desteklemeye çalıştıklarını söylemektedir. Origene, Nissalı Gregoire ve Augustinin de açıkladıkları gibi, gök kubbedeki bu suların meleklerin bizzât kendileri ifade edilmektedir. Bununla birlikte birçok göğün varlığına inananların bulunduğu da söylenmektedir.[790]

Hilaire bu konuda belirli bir sayı belirtmekte ve *“Mademki, havarîlerin, ancak üçüncü göğe kadar çıktığı iddia edilmektedir, o zaman, üç gök vardır ve her bir melek sınıfı bir gökte ikamet etmektedir.”* şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Ambroise da, en az üç göğün olduğu fikrini desteklemekte, hatta yedi göğün bile olabileceğini beyan etmektedir. Gök kubbenin, yeryüzünün bir örtüsü, kabuğu olabileceği fikri de ileri sürülmüş ve bu gök kubbenin en üst dünyadan ayrıldığı yerde, meleklerin ikametgâhının düzenlenmiş olabileceği ihtimali de dile getirilmiştir. Melek sınıflarının her birine ait ayrı ikametgâhların olduğu düşüncesinden hareketle, göklerin sayısının, melek sınıfları sayısıyla orantılı olmasının mümkün olabileceği, fakat bu melek sınıflarının sayısı konusunda kesin bir anlaşmaya varılamadığı için, göklerin sayısı huşusunda da kesin bir şey söylemenin mümkün olamadığı ileri sürülmüştür.[791]

Jerome, birçok göklerin olduğundan bahsetmekte, Phitastre ise iki, üç ve yedi göğün olabileceğine ihtimal vermektedir. Kudüs’lü Cyrille’e göre, her bir melek sınıfı için özel bir gök hazırlanmış ve melekler birinci göğe, daha yüksek ruhlar ise, ikinci ve üçüncü göklere yerleştirilmiştir. Ayrıca o, *“Gücünüz yetiyorsa, tahtlara, egemenliklere, prensliklere ve güçlere çıkınız.”* cümlesinden, bu dört sınıf meleğin her bir grubu için bir gök tahsis edilmiş olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Kilise Babalarının bir kısmı ise, göğün ve göklerin, meleklerin

tekeline verilmiş bir ikametgâh olmadığını kabûl etmektedirler.

Hıristiyanlık'ta meleklerin, göğün hangi katında ikamet ettikleri huşusunda bir görüş birliğine varılamamakla birlikte, ikamet yerlerinin gökler olduğu tereddütsüz kabul edilmektedir.[792]

III. MELEKLERİN SINIFLANDIRILIŞI

Bu bölümde, meleklerin hiyerarşik ve kıymetleri açısından sınıflandırılmasına geçmeden önce bu konuyla bağlantılı olan "Meleklerin Sayısı" husûsu belirtilecektir.

A. Meleklerin Sayısı

Hıristiyan kaynaklarında meleklerin sayısı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda hiçbir Kilise Babası da kesin bir sayı belirtmemiştir. Yeni Ahid'de melekler için kullanılan *"binlerce binler ve onbinlerce onbinler"*[793] sözü de, belirli bir sayı ortaya koymamaktadır. Bazen yeryüzü sakinleri ile göğün sakinlerinin sayı olarak mukayesesi yapılmaktadır. İnsanın ikametgâhı olan yeryüzünün, göğün merkezinde bir nokta kadar ancak olduğu, ayrıca göklerin de gökleri ve semavi ruhların da ikametgâhı bulunduğu için, meleklerin sayısının insanlarınkinden daha fazla olabileceği hususu ifade edilmektedir.[794]

Kilise Babalarından Hilaire ve Augustin'e göre, âsilik yaptıkları için gökten düşürülmüş olan meleklerden boşalmış olan yeri, seçkin melekler doldurmuşlardır. Onlara göre seçkin meleklerin sayısı insanların sayısının üçte birine bile eşit olmaktan uzaktır.

Pseudo-Denys, meleklerin sayısının, sadece Tanrı tarafından bilindiğini belirtmekle yetinmektedir. Ayrıca, meleklerin sayısının, insanlarınkine eşit olduğunu söyleyenler de olmuştur.[795]

Thomas'a göre meleklerin sayısı, maddi varlıkların sayısıyla karşılaştırıldığı zaman, onları geride bırakacak kadar çoktur.[796]

Yuhanna'nın Vahyinde geçen *"Ve gördüm, tahtın ve canlı mahlûkların ve ihtiyarların etrafında çok meleklerin sesini işittim ve onların sayısı onbinlerce onbinler ve binlerce binler idi."*[797] sözü onların çokluğuna işaret etmektedir. Yine Yuhanna'nın Vahyi'nde, Yuhanna'nın, Tanrının önünde ayakta duran yedi melek gördüğü ifade edilmektedir.[798]

Kılıcını çekip kendisini öldürmek isteyen birisine karşı İsa'nın, *"Yoksa*

Babam'dan yardım isteyemez miyim sanıyorsun? O bana, 12 tümenden (72 binden) fazla melek gönderir."[799] demesi de meleklerle ilgili kesin bir sayı vermemektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, "*Kilise Babalarından birçoğu, meleklerin sayısının çok olduğu intibaını vermek için insanlarınki ile mukayese etmektedirler. Onlara, bir âile reisinin 99 koyunu dağlarda bırakması ve yolunu şaşıran 100. sürü de aramaya gitmesi*" hikâyesini[800] uygularlar. Şöyle ki, 99 koyun, gökte yerleşmiş 99 sâdık meleğe işaret etmektedir. Yolunu şaşırmış olan koyun ise, doğruluktan uzaklaşmış ve asli mutluluğunu kaybetmiş bir adamı işaret etmektedir. Sonuç olarak, meleklerin sayısının insanınkinden 99 kere daha fazla, yeryüzünün de, sema âleminden son derece küçük olduğu fikrini kabul etmişlerdir. Onlar, göklerin, yeryüzünden son derece büyük olmasıyle orantılı olarak, göğün sakinlerinin de yeryüzünün sakinlerinden daha çok olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlar arasından Pseudo Areophagite (Denys), meleklerin sayısına, tabiattâ hiçbir şeyin eşit olamayacağını belirtmektedir.[801]

B. Meleklerin Hiyerarşik Tasnifi

Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki, "Meleklerin Sınıflandırılışı ve Sayıları" konusu genellikle Hellenistik ve İran menşe'li astrolojinin gezegen küreleri kavramına ya da Doğunun monarşik yönetim yapısından türetilmiş bir hiyerarşiye dayanmaktadır. Hıristiyanlıkta, Yahûdi geleneğine dayalı bir melekler hiyerarşisi geliştirilmiştir. Melekler, Başmelekler, Serafiler ve Kerubilerin yanı sıra, Pavlus'un mektuplarında anılan beş tür mânevi varlık da, IV. yüzyılda kilise tarafından hiyerarşiye dâhil edilmiştir. Böylece bir melekler hiyerarşisi oluşturulmuştur. Yahûdi, Yunan ve Hıristiyan geleneklerinden etkilenen Gnostisizm ile duâlist Maniheizm de, semavi ya da mânevi varlıklarla ilgili hiyerarşiler geliştirmişlerdir. Bu dinlerin melek hiyararşilerinde genellikle türeyiş kavramlarıyla ilgili unsurlar, meselâ "arkhanlar" ya da "burçlar" gibi astroloji unsurları da yer almaktadır.[802]

Hıristiyanlıkta, melek gruplarının hiyerarşisi ve sırası, fonksiyonlarının ve kabiliyetlerinin farklılığına göre düzenlenmiştir. Pseudo Areopagite'e (Denys) mâledilen bir doktrine göre, meleklerin üç hiyerarşisi vardır. Bu üç hiyerarşi, meleklerin şöhret derecelerine göre kendi aralarında da farklılıklar arzeder. Bunlar şöyle sıralanabilir.

1. En üstün hiyerarşi: Bu grupta Serafiler, Kerubiler ve Tahtlar bulunmaktadır.

2. Orta hiyerarşi: Bu grubu Egemenlikler, Faziletler ve Güçler meydana getirmektedir.

3. En aşağı hiyerarşi: Bu grubu ise Prenslikler, Başmelekler ve Normal melekler teşkil eder.[803]

Bu üç hiyerarşi içinde dokuz ayrı isim verilerek meydana getirilmiş olan bu gruplardan her birinin ayrı bir gökte ikamet etmekte oldukları, en yüksek gökte ikamet edenlerin, Tanrıya en yakın olanlar oldukları bildirilmiştir. Bunun yanında birinci grup meleklerin Tanrıyla her türlü komşuluk içerisinde bulundukları, onların Tanrı tarafından aydınlandıkları, kutsallaştıkları, birinciler vasıtasıyla ikincilerin, ikinciler vasıtasıyla da üçüncülerin aydınlandıkları ifade edilmiştir.[804]

Dionysins de, 400'lü yıllarda, 9 melek grubundan söz etmiş, bu meleklerden bazılarının en alt tabakada, bazılarının da en üst tabakada olduğunu, hattâ şeytanın da, Tanrı'ya karşı gelmiş bir melek olarak bu alt tabakalarda yer aldığını belirtmiştir.[805]

Nissalı Gregoire, Yunan kültüründeki 9 drahminin (Yunan Parası) 9 sınıfa ayrılmış melekleri temsil ettiğini, bunların, sırasıyla: 1. Normal melekler, 2. Baş melekler, 3. Faziletler, 4. Güçler, 5. Prenslikler, 6. Egemenlikler, 7. Tahtlar, 8. Kerubiler, 9. Serafiler olduğunu ifade etmektedir. Ona göre normal melekler (anges) ve baş meleklerden (archanges) Yeni Ahid'de çok sık bahsedilmektedir. Kerubiler ve Serafılerin isimleri peygamberler tarafından verilmiştir. Diğer beş tanesi yani Faziletler, Güçler, Prenslikler, Egemenlikler ve Tahtlar ise Pavlus'un Efeslilere ve Kolosielilere yazdığı mektuplarda bulunmaktadır.[806]

İrenee, melekler ve hiyerarşisi üzerinde kesin bazı bilgiler vermenin, gnostik bir yanlışlık olacağını düşünmektedir. Ancak en aşağı derecedeki meleklerin sayı itibariyle en kalabalık olan sınıfı meydana getirdiğini, en üst derecedeki meleklerin ise, sayılan en az olan melek sınıfını oluşturduğunu söylemenin muhtemel olacağını beyan etmektedir.[807]

İrenee'nin listesi, Eski Ahid'de sıralanan isimlerle benzerlik arzetmektedir. Fakat kısa bir zaman sonra bu liste, kanatlı varlıklar olan serafiler ve Yüce Tanrı'nın tahtının taşıyıcıları olan kerubilerin de ilâve edilmesiyle tamamlanmıştır. Bununla birlikte, Origene tarafından, kerubiler ve serafiler hesaptan çıkarılmış, böylece, listedeki sınıf isimleri dokuz grup olarak tespit edilmiştir. Kilise Babalarının çoğu, Pavlus'un listesinin tamamlanmamış

olduğuna inanmaktadırlar. Origene ve Basile bu görüştedirler. Chrysostome ise, bu listeyi benimsemektedir. Thedoret da aynı listeyi tekrar etmektedir.[808]

İşte bunun için değişik listeler vardır ki, bir kısmı, meleklere ait yedi, bir kısmı sekiz, bir kısmı dokuz, bir kısmı on ve bir kısmı da onbir grup ismi ihtiva etmektedir. Nissalı Gregoire ve Basile de Seleucie sekiz sınıf, saymaktadır. Ancak Basile başmelekleri (anchanges) bu sekiz sınıfın dışında tutar. Theodoret baş melekleri alır, fakat *"Gerçekler"*i liste dışı bırakır. Buna karşılık Naziansuzlu Gregoire önceki verilmiş olan dokuz sınıf ismine, İhtişamlar (les splendures) ve Yücelikler (elevations) diye iki isim daha ekleyerek bu listeyi onbir'e tamamlar. Jerome, Efeslilere Mektup'da geçen metin üzerinde yapmış olduğu yorumunda Prenslikler ve Gerçekler'den de bahseder, fakat bunları listesine almaz.[809]

Meleklere ait bu sınıfların sayısı konusunda olduğu gibi, her sınıfa bir sıra tahsis etme konusunda da aynı ihtilâf sözkonusudur. Pavlus, bu sınıfları bazen Tahtlar, Hâkimiyetler, Riyâsetler ve Hükümetler diye sıraladığı gibi,[810] Bazen de *Hükümetler, Salâhiyetler, Kudretler ve Hâkimiyetler*[811] diye sıralamaktadır. Hangi sınıfı, hangi sayıyı ve hangi sırayı kabûl etmek gerektiği hususunda bir ittifak sağlanmış değildir.[812] Ancak bu sınıf isimlerinin bazılarında çift kullanımlar göze çarpmaktadır. Yani aynı semavi ruhlar, farklı isimler altında belirtilmektedir. Burada Tahtlar ile Kerubiler'in, Gerçekler ile de Serafilerin eş anlamlı isimler olduğu vurgulanmaktadır. Pavlus ve Theodoret, bu görüştedirler. Augustin ise, Başmelekler ile Gerçekler arasında muhtemel bir benzerliğin olduğunu belirtir.[813]

C. Meleklerin Grup İsimlerinin Görevleriyle İlişkisi

Melek gruplarına verilmiş olan her isim, onların Tanrı karşısındaki görevleriyle bağlantılıdır. Bu hususu daha iyi anlamak için melek gruplarına verilen isimleri tek tek ele almak yerinde olur:

1. Serafiler: Bunlar, kendisi için yanıptutuştukları yardımseverlik duygularını diğer meleklere ilham ettikleri için, bu tabirle isimlendirilmişlerdir.

2. Kerubiler: Seçkin ilimlerini başkalarına ilettikleri için bu şekilde tesmiye edilmişlerdir.

3. Tahtlar: Üzerlerinde kutsal yüceliğin hükmünü taşıdıkları ve ilâhi hükümleri diğer meleklere bildirdikleri için bu ismi almışlardır.

4. Egemenlikler: Yaratılmış şeyler üzerinde Tanrı'nın en yüce malikhânesini oluştururlar ve bunlar, aşağı seviyedeki diğer melekler üzerinde bir egemenlik meydana getirirler. Her türlü kölelikle ilgili korkudan uzak bir şekilde, Tanrı'ya karşı büyük bir saygı ve sevgi gösterirler.

5. Gerçekler: Evrensel sebepleri hareket ettirirler ve mucizeler bunlar aracılığıyla gerçekleşir. Onlar, yenilmez bir iktidâra ve kuvvete kâdir olduklarını bütün işlerinde belirtirler.

6. Güçler: Tanrı'nın gücüne iştirâk ederek, kötülüğe teşvik eden güçleri durdururlar ve insanlara zarar vermelerine engel olurlar.

7. Prenslikler: Aşağı derecedeki melekler üzerinde emir icra ederler ve bu şekilde yöneterek ve koruyarak krallıklar üzerinde de faâliyet gösterirler.

8. Baş melekler: (archenges) (Cebrâil ve Mikâil gibi) İnsanlarla ilgili çok önemli mesajları yüklenmişlerdir ve aynı zamanda papazların, kralların ve prenslerin korunması da bunlara verilmiştir.

9. Normal melekler: (les anges fr.) Olağan mesajları yüklenmişlerdir ve özel koruyucular vasfını taşırlar.[814]

Melek grupları hakkında farklı isimlerin kullanılışının, onların tabiatlarından değil, fonksiyonlarının farklılığından kaynaklandığı ifade edilmektedir.

Melek gruplarına ve fonksiyonlarına ait aşağıdaki gibi değişik bir sıralandırma daha vardır:

1. Normal melekler (les anges fr.) bazı küçük bilgileri bildirirler.

2. Baş melekler (les archanges fr.) daha önemli hususları tebliğ ederler.

3. Gerçekler, mucizeleri meydana getirirler.

4. Güçler, kötülüğe eğilimli melekleri korkutarak zorla kontrolleri altına alırlar ve arzularına sevkederek insanı baştan çıkarmalarına mâni olurlar.

5. Prenslikler, iyi meleklere başkanlık ederler, onların yapmaları gereken şeyleri tanzim eder ve yerine getirmeleri icâb eden kutsal görevleri denetleyip yönetirler.

6. Egemenlikler, Prensliklerin gücünden daha üstün bir güce sahiptirler.

7. Tahtlar (Kürsi melekleri de denebilir), kutsal yargılamalara yardım ederler.

Tanrının kürsüsüne hizmet ederek Onun buyruklarını uygulayan melekler grubudur.

8. Kerubiler, Tanrı'nın ilmini, çok yakından hayran hayran seyrederler, ilmin bütününe sahiptirler.

9. Serafiler ise, Yaratıcılarına en yakın olan melekler grubudur. Bunlar son derece yakıcı ve ateşten akkor haline gelmiş bir ocaktırlar.

En aşağı tabakadan en yukarısına kadar, bütün bu melek gruplarının yapmış oldukları görevlerden gaye, insana hizmet etmektir.[815]

D. Meleklerin İsimleri

Eski Ahid'de olduğu gibi, Yeni Ahid'de de, ismi geçen melekler çok azdır. Eski Ahid'de bunlar Cebrâil, Mikâil ve Rafael idi. Yeni Ahid'de ise, sadece Cebrâil ve Mikâildir. Ancak, isimlerinden bahsedilmeden, kendilerine telmihte bulunulan birçok melek vardır. Bunlar, önem sırasına göre şöyle incelenebilir:

1. Yeni Ahid'de İsmi Geçen Melekler

a. Michel (Mikâil)

Mikâil, İbrânice'de, "Tanrıya kim benzer" manasını ifade etmektedir.[816] Yeni Ahid'de, Mikâil ismine, ilk olarak "Yahûda'nın Mektubunda" (mihael arhangelos) tabiriyle rastlanmaktadır:

"Fakat baş melek Mikâil, İblis'e muhalefet ederek Mûsâ'nın cesedi hakkında mücâdele ederken, ona karşı söverek bir hüküm getirmeğe cesaret etmedi."[817]

Daha sonra Yuhanna'nın Vahyinde de bu melek'ten şöyle söz edilmektedir:

"*Ve göklerde cenk oldu. Mikâil ve kendi melekleri ejderle cenk etmek için çıktılar."*[818]

Bu metne dayanılarak Mikâil'in, Hıristiyan kilisesinin koruyucusu olan baş melek olduğuna inanılmıştır. ***Nicephore****'da* (Nişapur) Mikâil'in İmparator Constantin'e göründüğü ve o'na, "*Ben Hıristiyanların iman ordusunun koruyucusu ve Tanrı'nın ordularının gözcüsüyüm."* dediği rivayet edilmektedir. [819]

Kilise'deki kutsal hiyerarşide Mikail'e her zaman aynı sıra verilmez. Naziansuzlu Basile göre o, bütün melek gruplarının en başında yer alır. Lamrant,

Juistiniani, Salmeron, Bellarmin vb. gibi bazı yazarlar ise, son grubun ilk sırasına koymuşlardır.[820]

29 Eylül'de Kilisede kutlanan Aziz Michel bayramı vardır. Bu bayramın kaynağı *Gorgano Dağı* (İtalya'da, Adriya Denizine doğru uzanan dağlık burun) üzerinde baş melek Mikâil'in görünmüş olmasının anısına kutlanmaktadır.[821]

Mikail, genellikle, şeytana karşı galip gelen, mızrağını kıran, onu çiğneyip geçen, onu zincire vuran ve uçuruma yuvarlayan bir melek olarak tasvir edilmektedir. Bu melekten, elinde adaletin terazisini taşıyan, orada, bir kefede, bir ruhu tartan bir varlık olarak da söz edilmektedir.[822]

b. Gabriel (Cebrail)

Cebrâil, baş meleklerin ikinci sırasında yer alan[823] ve "Tanrı'nın adamı", "Tanrı'nın kuvveti" manalarına gelen bir melektir. O iyi haberlerin mesajcısı, kutsal vahiylerin yorumlayıcısıdır.[824] (Bu melek, Eski Ahid'de de geçmektedir. Yahudilik bölümünde, bu meleğin, Daniel peygamber ile münasebetlerini görmüştük). Luka İncilinin I. bölümünde Cebrâil'in, Zekeriyyâ'ya görünüp o'na, Yahya'nın doğumunu bildirmesi ve Meryem'e görünüp, o'na da, kurtarıcı İsa Mesih'i müjdelemesi anlatılmaktadır. Bu karşılıklı konuşmalardan sonra Cebrail ona şöyle demektedir*:"Ben, Allah önünde duran Cebrail'im, seninle konuşmağa ve bu şeyleri sana müjdelemeğe gönderildim."*[825]

Görüldüğü gibi Cebrail, vahiy meleği diye isimlendirilmekte ve baş melekler arasında ikinci sırada yer almaktadır. Ancak her ne kadar Yeni Ahid'de kendi ismiyle bu melekten sadece birkaç yerde söz edilse de, özel ismi anılmadan çeşitli bölümlerde defalarca kendisine işaret edilmektedir.

2. Kendisine Bir Sıfatla İşaret Edilen Melekler

Yukarıda bahsedilen iki meleğin dışındaki diğer melek isimleri fikri, 745 Roma Konsili'nde, Papa Zacharia tarafından ortaya atılmış ve 789 İxla Chapelle Konsili'nde de, bu görüş te'yid edilmiştir.[826] Bu isimleri şu şekilde sıralamak ve bazı özelliklerini anlatmak mümkündür.

a. Rabb'in (Yahve'nin) Meleği

Hıristiyanlık'taki melek inancının temelde Yahûdiliğe dayandığını gösteren en dikkat çekici örnek, "Yahve'nin Meleği" teriminin, "Rabb'in Meleği" ismiyle aynen İndilerde de kullanılmış olmasıdır. Çünkü "Yahve'nin Meleği" nin

“Rabb’in Meleği” diye adlandırılışı, “Kilise Babalarının hayat hikâyelerini anlatan kitaplar”a da yansımıştır. Bu esnada, vahiy geliştikçe, bu meleğin rolünü Tanrı’nın tabii mesajcıları olan melekler paylaşmışlardır.[827]

Yeni Ahidd’de bu meleklerle ilgili ifadeler şöyle geçmektedir:

“Fakat bunları düşünürken, işte Rabb’in Meleği rüyâda ona görünüp dedi.”[828]

“Yûsuf uykusundan uyandı, “Rabb’in Meleğinin kendisine buyurduğu gibi yaptı.”[829]

“Fakat Rabb’in Meleği, geceleyin zindan kapılarını açtı ve onları dışarı çıkarıp dedi.”[830]

“Ve işte Rabb’in Meleği, yanında durdu ve hücrede bir nûr parladı. Ve melek, Petrus’un böğrüne vurup, çabuk kalk diyerek onu yuvarladı. Ve ellerinden zincirleri düştü.”[831]

“Fakat bunları düşünürken, işte Rabb’in Meleği, rüyâda ona görünüp dedi. Sen Dâvûd oğlu Yûsuf, Meryem’i kendine karı olarak almaktan korkma.”[832]

“Rabb’in Meleği, Zekeriyyâ’ya göründü ve Buhur Mezbahı’nın sağında durdu.”[833]

Görüldüğü gibi bu, Tanrı’nın yanından hiç ayrılmayan, her an O’nun emrine âmâde, göreve hazır olarak bekleyen ve bu özelliğinden dolayı “Tanrı’nın özel meleği” manasına gelen “Rabb’in Meleği” ismiyle tesmiye edilen bir melektir.

b. Ölüm Meleği

Ölüm meleği konusunda da, Yahudilik ve Hristiyanlık arasında önemli bir benzerlik bulunmamaktadır.[834] Eski Ahid’de olduğu gibi, Yeni Ahid’de de ölüm meleği, özel bir isimle anılmamaktadır; ancak, böyle bir meleğin varlığına inanılmaktadır.

Yahûdilik’teki “yokedici melek (I’ange eterminateur)” anlamına gelen “Ölüm Meleği” düşüncesi Hıristiyanlık’ta da vardır. Bunun için, “Şeytan Meleği” ve “Belâ Meleği” isimleri de kullanılır. Bu ifadelerin, aslında, Tanrı’nın intikamının görevlileri olan bazı melekler için de kullanılmış olabileceği söz konusudur. Yeni Ahid’te bu husus şöyle dile getirilmektedir:

“Ve vahiylerin çok büyük olmasından kibirlenmiyeyim diye bana bedende bir diken, beni yumruklamak için bir şeytan meleği verildi; tâki, kibirlenmeyeyim.”[835]

“Belâ Meleği”[836] için “İblislerin Prensi”, “Yokedici Melek” isimleri de kullanılmaktadır.[837]

Hıristiyanlık’ta, insanların ölümü ile ilgili görev, sadece ölüm meleğine değil, aynı zamanda diğer meleklere de teşmil edilmektedir. Melekler, yeryüzüne ait hayatları süresince insanlara yardım ettikten sonra, ölümleri ânında da önemli bir rol oynamaktadır. Kitab-ı Mukaddes geleneği ile Eski Yunan geleneği burada ortak bir tutum sergilemektedir. Nitekim Yeni Ahid’de anlatılan, *“Fakir Lazar’ın öldüğü zaman, melekler tarafından İbrahim’in kucağına götürülmesi”*[838] hikâyesi bunu belirtmektedir.[839] Bu gelenekte, ölümünden sonra semavi mekânına doğru giden rûha refâkat eden meleklerin varlığına inanılmaktadır.[840]

Mikail’i “ölümlerin ileticisi” olarak gören Yahudi geleneğinin aksine, Yeni Ahid kitaplarından Yahûda’nın Mektubu bize onu, “Musa’nın vücudu konusunda şeytanla savaşan bir melek” olarak tanıtmaktadır:

“Fakat başmelek Mikâil, İblis’e muhâlefet ederek, Mûsâ’nın cesedi hakkında mücâdele ederken, ona karşı söverek bir hüküm getirmeye cesaret etmedi.[841]

Ölüm liturjisine (yani, ölünün arkasından yapılan tüm dini faaliyetler ve öbür dünyadaki durumu ile ilgili düşünceler) ait başka bir metinden de “meleklerin, bu ölüleri cennete götürdükleri hususu” anlaşılmaktadır. Duâlar ölüler için, meleklerin yardımına bir başvurudur. Bu duâlar, iki ayrı görünüm arzetmektedir. Bir yandan, rûhun bekçi meleğinden, semavi yolculuğu boyunca ona refâkat etmesi istenmektedir; diğer yandan, cennet bekçileri olan göğün meleklerinden, rûhu cennete girdirmeleri talep edilmektedir.[842] Melekler, ölüm ıstırabı çekilmemesi için rûha yardım ederler. Ruha ulaşmak isteyen şeytanlara mani olurlar. Göğün kapısında görevlendirilmiş melekler de, ölünün rûhunu karşılarlar.[843]

Bu doktrin, başka bir şekilde de sunulabilir. Melekler, göğün kapısında hazır bulunan ruhların değerlilik ve değersizliklerini ölçmek için onları imtihân ederler. Onlar orada, adeta şehir kapılarındaki gümrük memurları gibidirler. Melekler, şehitlerin göğe yükselişlerinde de onların etrafını çevirirler, yeryüzü melekleri, çıkışları ânında onlara refâkat ederler ve onların muhafız takımı olurlar. Göğün melekleri de onları karşılamak için önlerinde gelirler. Onları

Kerubilerin ve Serafılerin ortasında, azizlerin azizine kadar götürürler.[844]

c. Koruyucu Melekler

Hıristiyan anjeloloji geleneğinde koruyucu melek düşüncesi çok önemlidir. Sadece insanlara değil, aynı zamanda her ülkeye, her şehre ve her topluma tahsis edilmiş bir bekçi melek bulunmaktadır. Koruyucu melekler adına 2 Ekim'de törenler dahi düzenlenmektedir.[845]

Kilise Babaları, başlangıçtan beri, koruyucu meleklerden söz etmişlerdir. Onlara göre bu meleklerin amacı, insanlara hizmet etmektir. Hermas (II. yüzyıl), Tertullien (155-220), Clement (150-220), Origene (185-253) ve İznik Konsili öncesi Kilise Babaları böyle düşünmektedirler. Fakat Gregoire le Grand (540-604) ve Pseudo-Denys "koruyucu melek" den bahsetmemektedirler. Onlar bu konuda, ünlü, anjeloloji âlimleri Augustin ve Jean Damascene'in (650-750) yanında yer almaktadırlar. Skolâstikler ise koruyucu melek doktrini hakkında tam bir görüş birliği içerisindedirler. Skolâstiklere göre sadece Hıristiyanların değil, bütün insanların birer koruyucu meleği bulunmaktadır.[846]

Her insana ait bir koruyucu meleğin olduğu düşüncesi aşağıdaki delillere dayandırılmaktadır:

1. Kitab-ı Mukaddes metinleri: *"Bu koruyucu (bekçi) meleklerden birini hor görmekten sakının; zira size derim ki, göklerde, onların melekleri daima göklerde olan Babanın yüzünü görürler."*[847] Kitab-ı Mukaddes bunun dışında Hâcer'in, Yâkûb'un, Daniel'in, Petrus'un ve benzerlerinin koruyucu meleklerinden de bahsetmektedir.

2. Kilise eğitimi: Kilise eğitimi, koruyucu meleklere bağlılığı muhâfaza etmiş ve onların adına bir bayram günü bile tahsis etmiştir.

3. Hıristiyan geleneği: Hıristiyan geleneğindeki koruyucu melek anlayışı Anselme'in (1099-1159) *"Her rûh bir vücûda gönderildiği anda, bir meleğe emanet edilmiştir."* sözüyle te'yid edilmiştir.[848] Mikâil'in de, evrensel kilisenin özel koruyucu meleği olduğu ve kilise için savaştığı bildirilmektedir.[849]

Özel kiliselerin, kendilerine ait koruyucu meleklerinin olduğu hususu da, Hıristiyanlar arasında tabii bir düşünce şeklini almıştır. İncil tefsircileri Yuhanna'nın Vahyinin başında, Asya'nın yedi kilisesinin meleklerinden bahsedildiğini,[850] bunlara melek ismini verenlerin, bu kiliselerin metropolitleri olduğunu belirtmektedirler.[851]

Origene, insanın doğumundan mı, yoksa vaftizden itibaren mi bir koruyucu meleğe sahip olduğu hususunu ele almakta ve bu iki ihtimalin de mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. Fakat birinci ihtimale öncelik tanıyarak, meleğin, insanın koruyuculuğunu, doğumundan itibaren yapmaya başlamasının akla daha uygun geldiğini söylemektedir.[852] Origene, bu koruyucu meleğin, vazifelerine sâdık kalan veya bu sadâkatten uzak kalarak değerini kaybeden küçük melekleri korumaya çalıştığını da belirtmektedir. İnsanı ihmal ettiği zaman, insanın, günaha düşebileceğini ifade etmektedir. Böylece insanın kurtuluşa erebilmesi için, Tanrının, bu meleğe bir mükellefiyet yüklediğini de vurgulamaktadır.[853]

Hesiode, *"en eski Grek yazarlarına göre yeryüzünde insanları korumak ve yaptıkları iyi ve kötü şeylerde kendilerine danışmak için Jüpiter tarafından gönderilmiş iyi melekler olduğunu"* söylemiştir. Platon, *"Her insanın iki şeytanı, iki de meleği vardır; şeytanlar insanı kötülüğe; melekler ise, iyiliğe götürür."* demiştir. Apulee de, *"Her insana tahsis edilmiş bir şeytanın bulunduğunu"* bildirmiştir.[854] Koruyucu melek düşüncesi İran ve başka toplumlarda da mevcuttur.[855]

c.a. Koruyucu Meleklerin Görevleri

1. İnsanı korkutan tehlikeleri ondan uzaklaştırırlar ve birçok kazâdan muhafaza edip vücudunu korurlar.

2. Şeytanların ve cinlerin, insana zarar vermesine engel olurlar.

3. İyilik yapmak ve kötülüğe engel olmak için dindar ve saygılı düşünceleri telkin ederler.

4. Duâları Tanrıya takdim ederler ve kendi duâlarını insanınki ile birleştirirler.[856]

5. Kendilerine emanet edilmiş ruhları, acı çektikleri anda (a'rafta) teselli ederler, bu ruhları, günahlarının cezasını tamamen çektikleri zaman göğe götürürler.[857]

6. Kilise Babalarından Eusebe de Cesaree'e göre koruyucu melek bir vasi, bir velidir. Hilaire'e (315-367) göre koruyucu melek, mü'minlerin duâlarına yön veren, kurtarıcı isâ vasıtasıyla bu duâları Tanrıya sunan bir aracıdır. Basil le Grand (329-379)'e göre, barışçıya yardım eden bir yol arkadaşıdır. Naziansuzlu Gregoire'a(329-389) göre o, gündüzün ve gecenin tehlikelerinden güvenlikte olmak, sağsalim geri dönebilmek ve mutlu bir son takdim etmek için İsa'ya

istekte ve dilekte bulunan bir rehber, bir kılavuzdur. Nissa'lı Gregoire (335-395) göre, çevreyi dolaşan ve koruyan kimseye benzeyen bir kalkandır. Simeon Metapraste'e göre, düşmanın saldırısına her taraftan karşı koyan bir kale duvarıdır. Cesaier'e göre, yaralan dağlayan bir doktor, kötü otları söküp çıkaran bir çiftçi, bağa itinâ gösteren bir bağcıdır. İskenderiyeli Cyrille'e göre, Tanrı'ya karşı yapmaları gereken tapınma ve ibadetleri konusunda insanları eğiten bir eğitimcidir.[858]

c.b. Koruyucu Meleğe Karşı İnsanın Görevleri

Bernard (1050-1153), koruyucu meleklere karşı insanın görevlerini şöyle sıralamaktadır:

1. Varlığını kabul ederek saygı göstermeli, sâf ve kutsal olan bir rûhu üzmekten kaçınmalı.

2. İnsan için yaptıkları hizmetlerine, hayranlıkla bağlılık göstermeli.

3. Kendisini kuşatan koruyuculuğuna güvenmeli.

4. İyiliklerini tanımalı ve sevmeli. Onu bir kardeş ve bir dost gibi iyilikçi olarak sevmeli insan ona saygısını, Tanrı'ya isyan etmekten kaçınmakla gösterir. İnsan, kötülüğe meyletme anlarında, tehlikeler ve büyük acılar karşısında ondan yardım istemek sûretiyle kendisine güvendiğini belirtmelidir.[859]

d. Yedi Kilise'nin Melekleri

Hıristiyanlıktaki "Yedi Kilisenin Melekleri" konusu, Yuhanna'nın Vahyi kitabındaki metinlerde açık olarak ifade edilmektedir. Bu metinlerde Yedi Kilise'nin melekleri hiçbir yoruma lüzum bırakmadan anlatılmaktadır:

"Benim sağ elimde gördüğün yedi yıldızın sırrını ve yedi altın şamdanı yaz. Yedi yıldız, yedi kilisenin melekleridir. Ve yedi şamdan, yedi kilisedir."[860]

Bu yedi kilise melekleri, Y.Vahyi metinlerinde şöyle anlatılır:

1. "Efesos'ta olan kilisenin meleğine yaz."[861]

2. "İzmir'de olan kilisenin meleğine yaz."[862]

3. "Bergama'da olan kilisenin meleğine yaz."[863]

4. "Tiyatiro'da olan kilisenin meleğine yaz."[864]

5. “Sardis’te olan kilisenin meleğine yaz.”[865]

6, “Filadelfya’da olan kilisenin meleğine yaz.”[866]

7. “Laodikya’da olan kilisenin meleğine yaz.”[867]

Bazı Yeni Ahit tefsircileri bu melekler hakkında şu yorumlarda bulunmuşlardır:

a. Bu melekler, Asya kilisesi tarafından Yuhanna’ya gönderilen mesajcılardır.

b. Bunlar, kilisenin rûhânileridir.

c. Veya bu rûhânilerin koruyucu melekleridir.

d. Veya bu rûhânilerin cennetlik kopyalarıdır (Zerdüştlük’teki benzeri, Fravaşi-koruyucu rûh, ata rûhu- dir).

e. Olgun ruhlar veya kilisenin ahlâki olgunluğa ermiş kişileridirler (Pavlus, Petrus vs.) Bunlar, Tanrı’nın sağında ve emniyet içindedirler; yerleri ise, İsa’nın gerçek kilisesidir.[868]

e. Kendilerinde Yedi Son Belâ Olan Yedi Melek

Yeni Ahid’de belâ ile dolu yedi melekten de söz edilmektedir. Yuhanna’nın Vahyi’nde bu konu şöyle dile getirilmektedir:

“Ve gökte başka büyük ve acib bir alâmet, kendilerinde yedi son belâ olan yedi melek gördüm. Çünkü Allah’ın gazâbı, onlarla itmâm olunur.”[869]

Aziz Yuhanna bu yedi meleği, meydana getirmiş oldukları görevleriyle birlikte şöyle tanıtmaktadır:

“Ve mâbedden yedi meleğe: “Gidin, Allah’ın gazâbının yedi tasını yeryüzüne boşaltın” diyen bir ses işittim.”[870]

Birinci Melek: *“Ve birincisi gitti ve tasını kara üzerine boşalttı. Canavarın damgası kendi üzerinde olan ve onun suretine secde kılan adamlar üzerinde kötü ve iğrenç yara hâsıl oldu.”[871]*

İkinci Melek: *“İkinci melek tasını denize boşalttı ve ölü kanı gibi kan oldu. Ve denizde olanlar, her yaşayan can öldü.”[872]*

Üçüncü Melek: *“Ve üçüncüsü tasını ırmaklara ve suların pınarlarına boşalttı*

ve kan oldular."[873]

Dördüncü Melek: *"Ve dördüncüsü tasını güneşin üzerine boşalttı. Ve insanları ateşle kavurmak kuvveti ona verildi. Ve insanlar büyük hararetle kavruldular. Ve belâlar üzerine hâkimiyeti olan Allah'ın ismine küfrettiler ve ona izzet vermek üzere tevbe etmediler."*[874]

Beşinci Melek: *"Ve beşincisi tasını canavarın tahtı üzerine boşalttı. Ve onun krallığı karanlık oldu. Ve acıdan dillerini ısırdılar. Ve acılardan ve yaralarından göğün Allah'ına küfrettiler. Ve işlerinden, tevbe etmediler."*[875]

Altıncı Melek: *"Ve altıncısı tasını, büyük fırat ırmağı üzerine boşalttı. Şarktan gelen kralların yolu hazırlansın diye onun suları kurudu."*[876]

Yedinci Melek: *"Ve yedinci melek, tasını, kovanın üzerine boşalttı. Ve mâbedden, tahttan: oldu! Diyerek büyük ses çıktı. Ve şimşekler, seser, gök gürültüleri oldu. Ve büyük zelzele oldu. Şöyle ki, insanın yeryüünde olduğu vakitten beri, onun gibi büyük bir zelzele olmadı. Büyük şehir üç parça oldu, milletlerin şehirleri yıkıldı. Ve gökten insanlar üzerine sanki bir talant (37320 krş.) ağırlığında büyük dolu yağdı. İnsanlar da dolu belâsından, Allah'a küfrettiler. Çünkü onun belâsı gayet büyüktü."*[877]

f. Kendilerine Yedi Boru Verilen Yedi Melek

Yuhanna'nın Vahyi'nde, bir de bu meleklerden bahsedilmektedir. Yuhanna *"Tahtın üzerinde oturanın sağ elinde içerden ve arkadan yazılmış, yedi mühürle mühürlenmiş bir kitap gördüğünü"*[878] söylemekte, *"Kuzu (İsa) nun bu mühürleri sırasıyla açtığını*[879] *ve yedinci mührü açtığı zaman yarım saat kadar gökte sükût olduğunu ve Allah'ın önünde duran yedi meleğe yedi boru verildiğini gördüğünü"* ifade etmektedir.[880]

Yaptıkları görevlerle birlikte bu melekler, Yuhanna'nın Vahyi'nin şu cümlelerinde anlatılmaktadır:

Birinci Melek: Y.Vahyi, 8:7.

İkinci Melek: Y.Vahyi, 8:8.

Üçüncü Melek: Y.Vahyi, 8:10.

Dördüncü Melek: Y.Vahyi, 8:12.

Beşinci Melek: Y.Vahyi, 9:1.

Altıncı Melek: Y.Vahyi, 9:13.

Yedinci Melek: Y.Vahyi, 11:15.

g. İyi ve Kötü Melekler

Sayıları yukarıda belirtilen bu melek tiplerinden başka, Hıristiyanlık'ta iyi ve kötü meleklere de işaret edilmektedir.

İyi melekler, imtihânı kazanıp, Tanrıya sadık kalanlardır. Tanrı'ya karşı ayaklanmış ruhlar üzerindeki galibiyetlerinden itibaren, semavi güzellikle sevindikleri için, onlar, "çok mutlu ruhlar"[881] diye isimlendirilmişlerdir. Bu güzelliğe, hiç ara vermeksizin gökteki Babanın yüzünü seyretmeleri vasıtasıyla sahip olurlar.[882]

Bu melekler eksiksiz, kusursuz bir cemâat teşkil etmekte ve orada en sâf aşk, en kusursuz hiyerarşi olarak bulunmaktadırlar. Bunlar Kutsal Kitapta, bir "ordu" veya bir "kalabalık grup" diye isimlendirilmektedir.[883]

Kötü meleklere gelince, bunlar, "günahkâr melekler, ölüm meleği, karanlıklar meleği, âsi melek" vb. isimlerle anılırlar. Tanrı bu melekleri isyanlarından dolayı cezalandırmak için gökten, büyük bir uçuruma indirmiştir. Kötü ruhlar göğü, iyi meleklerin elinden almaya çalışmışlardır. Günahkâr melekler kabiliyetlerini, becerilerini, gerçekliklerini ve prestijlerini kaybetmişlerdir. Kötü melekler başkalarına zararlı telkinlerde bulunarak günah işledikleri için, sonu olmayan bir cezaya çarptırılmışlardır. Böylece iyilikte sebat eden meleklere "iyi melekler", günahkâr ve isyankâr olmuş meleklere ve şeytanlara da, "kötü melekler" denmektedir.[884]

Kötü meleklerin cezası, Kutsal Kitap'ta, cehennemde ebedi olarak kalma şeklinde belirtilmiştir.[885]

Kötü melekler bazen, "düşmüş melekler" diye de isimlendirilmektedirler. Bunlara, şeytanlar-cinler de denir. Kötülük hakkındaki duyarsızlıkları sebebiyle "kötü ruhlar" diye de anılmaktadırlar. Korku ve karanlıkların bulunduğu bir yere düştükleri için "karanlıkların melekleri" olarak da bilinmektedirler.[886]

Âsi meleklerin sayısı, Yuhanna'nın Vahyine göre, diğer meleklerin üçtebirine eşittir. Lucifer, meleklerin üçte birini, kendi isyânı içine sürüklemiştir:

“Ve onun kuyruğu, göğün yıldızlarının üçte birini sürüklüyordu ve onları yeryüzüne attı.”[887]

Başka bir metinden İblis’e bağlı meleklerin de olduğu bilinmektedir:

“O zaman solundakilere de diyecek: Ey lânetliler, benim yanımdan İblis ile onun meleklerine hazırlanmış olan ebedi ateşe gidin.”[888]

IV. MELEKLERİN GÖREVLERİ

Yeni Ahid metinlerinden anlaşıldığına göre, meleklerin görevlerini sınırlandırmak ve belirli bir çerçeve içerisine sıkıştırmak mümkün değildir. Onların, Tanrı’yla, insanla ve kâinâtla olan münâsebetleri ve bu münâsebetlerle bağlantılı olan görevleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlilerine temas etmekte fayda vardır.

A. Tanrı’ya Karşı Görevleri

Meleklerin, özel bir toplum halinde, Tanrı ile birlikte yaşadıkları söylenmektedir. Sonsuz bir sadâkat, eksiksiz bir teslimiyet, özel bir sevgi, sarsılmaz bir bağlılık, sürekli bir itâat, derin bir saygı, daimi bir övme ve yüceltme ile Tanrı’ya karşı görevlerini yaptıkları ifade edilmektedir. Tan rı’nın hizmetine adanmış büyük, değerli ve mukaddes bir görevde, dünyanın mutluluğu, insanın da Tanrı’ya karşı itaati sağlanılmaya çalışılmaktadır. Bu görevleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Şeriatı Tertip Etmeleri

Yeni Ahid metinlerinde, şeriatin yaratıcısının Tanrı, tertip edicilerinin ise melekler olduğu anlatılmaktadır. *“Ey boyunları sert, yürekleri ve kulakları sünnetsiz adamlar. Siz daima Ruhu’l-Kudüs’e karşı duruyorsunuz. Atalarınızın ettiği gibi, siz de ediyorsunuz. Atalarınız, peygamberlerin hangisine eza etmediler? Adil Olan’ın geleceğini önceden bildirenleri öldürdüler. Melekler aracılığıyla buyrulan Şeriat’ı alıp da buna uymayan sizler, şimdi de Adil Olan’a ihanet edip katlettiniz.”*[889] cümleleriyle bu husus dile getirilmektedir.

Bu cümlelerin yorumunu yapan Saint Etienne (1066-1134), Musa şeriatinin resmen ilân edilişini meleklere maletmektedir. İbrânilere Mektup ise, İsa-Mesih vasıtasıyla dünyaya indirilmiş olan yeni şeriatın üstünlüğünü yerleştirmek için bu noktadan hareket etmekte ve aynı zamanda Tanrı’nın oğlu İsa’nın, Tanrının basit hizmetçileri olan meleklerden daha üstün olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.[890]

Meleklerin, şeriatı tebliğ etme düşüncesinin Hıristiyanlığa, Yahûdilik'ten geçmiş olduğu belirtilmektedir. Kilise Babalarına göre de Yahûdi toplumunda, melekler tarafından bildirilmiş şeriatin idaresi ve korunması temin edilmişti. Burada, şeriatin esas gayelerinden biri de, "meleklerin, İsrâil üzerindeki koruyuculuğu"nu te'min etmekti. Hilaire de melekler ordusunun, şeriatin ilânını Sina da gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. Augustin de aynı şeyi ifade etmektedir. Pseudo-Denys bütün bu geleneği semavi hiyerarşi içinde özetlemektedir. O: *"Teoloji eğitimi olarak, şeriat bize, melekler tarafından getirilmiştir."* demektedir. Origene, meleklerin şeriat ve diğer gizli sırlar içinde İsrâil toplumuna hizmet ettiklerini vurgulamaktadır.[891]

Meleklerin, vahiy'deki rolleri de Kutsal Kitap'da şöyle dile getirilmektedir.

"İsa Mesih'in vahyidir. Allah, yakında vâki olması lâzım gelen şeyleri kullarına göstermek için kendisine o vahyi verdi. Ve o, meleği vasıtasıyla gönderip kulu Yuhanna'ya onu işaret etti."[892]

2. Tanrı'nın Mesajcıları ve Hizmetçileri Olmaları

Tanrının mesajcıları ve hizmetçileri olma durumu, meleklerin, başta gelen görevlerindendir.[893] Tanrının emirlerini, diğer yaratıklara ve insanlara iletmektedirler. Onlar, Tanrının sonsuz karakterini görme mutluluğu ile Onu övmekte ve Ona minnettarlıklarını bildirmektedir.[894] Tanrı'nın elçileri ve varlığının alametleri olan melekler, O'nun emrettiği işleri yapmaktadır.[895] Kutsal Kitab'ın bir metninde bu konu şöyle dile getirilmektedir: *"Hepsi, kurtuluşu miras alacak olanlara hizmet için gönderilen hizmetçi ruhlar değil midirler?"*[896]

Ayrıca Kutsal Kitap metinlerinde, milyonlarca meleğin, Tanrı'nın çevresinde O'na hizmet ettikleri belirtilmektedir.[897] Onların, Tanrı'ya karşı övgüler düzdükleri[898] ve O'na ibadet etmek için toprağa karşı yüz sürüp secde ettikleri, [899] O'nun tahtı önünde kurban takdim etmeye yarayan masa üzerinde kokulu tütsüler yaktırdıkları[900] vurgulanmaktadır.

3. Tanrı'nın Yardımcıları Olmaları

Yeni Ahid metinlerinde melekler, "Tanrı'nın yardımcıları" olarak da anılmaktadır:

"Ve size diyorum: 'Kim beni insanların önünde ikrâr ederse, insanoğlu da onu,

Allah'ın melekleri önünde ikrâr edecektir. Fakat beni, insanların önünde kim inkâr ederse, Allah'ın melekleri önünde inkâr olunacaktır."[901] *"Zira insanoğlu, Babasının izzetinde melekleri ile gelecek ve o zaman herkese kendi işine göre karşılık verecektir."*[902]

"Ve meleklerini, büyük sesli boru ile gönderecek ve melekler, göklerin bir ucundan öteki ucuna kadar, o'nun seçtiklerini, dört yelden toplayacaklar."[903]

Lâtin Babaları da, meleklerin, Tanrı ile insanlar arasında aracılık yaptıklarını ifade etmektedirler.[904] Onların, kurtuluşu miras alacak olanlara hizmet etmeyi de üstlendikleri ve Tanrı'nın düzene koyduğu bu kurtuluş ve barışın müjdesini yaydıkları dile getirilmektedir. Bu husus, kutsal metinde şöyle anlatılmaktadır:

"Rabb'in bir meleği, onların yanında durdu ve Rabb'in izzeti, onların çevresini aydınlattı. Çok korktular. Melek de onlara dedi: Korkmayın, İşte ben size, bütün kavme olacak büyük sevinci müjdeliyorum. Çünkü Dâvûd'un şehrinde, size kurtarıcı doğdu. O da, Rab Mesihtir."[905]

Melekler, günlük yardımları yoluyla, kurtuluşa iştirâklerini devam ettirmektedirler. Bu kutsal mesajcılar, her zaman için Tanrı'nın ihtişamının sözcüleri ve kurtarıcının faaliyetinin vasıtalarıdır. Buna örnek olarak Kutsal Kitap'ta, konuşma gücü ile olayların devamını sağlayan güçlü bir melekten bahsedilmektedir.[906] Onlar, Allah'ın, düşmanlara karşı vereceği hükmün duyurulmasına yardım etmektedirler.[907]

Tanrı, meleklere aracılık vazifesi vererek onların gökler, yeryüzü ve içindekilerle meşgûl olmalarını emretmiştir. Origene ve Augustin meleklerin, yıldızlar, meteorlar, bitkiler ve hayvanlar gibi kâinatın farklı sahalarında görevli olduklarını söylemektedirler. Augustin ayrıca, bütün maddi şeylerin, melekler vasıtasıyla idare edildiğini ileri sürmektedir.[908]

B. İnsanlara Karşı Görevleri

Basilides ve diğer gnostikler, insanın kurtuluşunu, meleklere mâletmektedirler. Fakat Pavlus'a göre insan, bir melek tarafından değil, bizzât Tanrının Oğlu tarafından kurtarılmıştır. Bazı Teologlar meleklerin, insan bedeni üzerinde de birtakım fonksiyonlar icra ettiklerini ileri sürmüşlerdir.[909]

Athanase (920-1000), Chrysostome, Jerome, Ambroise, Bernard, Scotz (1266-1308), Knoll (1550-1610) gibi birçok Kilise Babası ve diğer bazı yazarlar, bütün

meleklerin, insanların yanında görev yaptıklarını ifade etmektedirler.[910]

İbranilere Mektup'da[911], Tanrı'nın, bütün melekleri, seçkinlerin kurtuluşunda görevlendirdiği vurgulanmaktadır.

Meleklerin, insanlara karşı görevleri, çeşitli şekillerde ele alınmaktadır. Bunlar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1. Milletlere Karşı Görevleri

Eski Ahid'de olduğu gibi, Yeni Ahid'de de meleklerin, milletlere karşı görevleri konusunda bir işaret bulunmaktadır.[912]

Kilise Babaları da aynı meseleye temas etmektedirler. İskenderiyeli Clement, *"Meleklerin başkanlıkları, milletlere ve şehirlere göre ayrılmıştır."* der. Ayrıca *"meleklerin, antik ve kutsal bir düzenlemeye göre, milletler arasında bölüştürülmüş olduğunu"* ifade eder. Hippolite (170-235) de aynı şeyi söyler. [913]

IV. yüzyıl Babaları da milletlerin melekleri konusunu benimserler. Basile, bütün milletlere görevlendirilmiş meleklerin bulunduğunu, bunun en büyük gayesinin ise, peygamberlerin eğitimi olduğunu vurgular. Pseudo-Denys, teolojinin, melekleri derecelere ayırdığını; Mikâil'e, İsrail'in meleği dediği gibi, diğer milletlerin meleklerine de, başka isimler verdiğini ifade etmiştir. Özet olarak, Tanrı'nın, milletlerin sayısını, meleklerinin sayısına göre tespit ve tanzim ettiğini ileri sürmüştür.[914]

Meleklerin, milletlere ait görevlerinden gaye, onların, melekler tarafından korunmaları ve işlerinde kendilerine yardımcı olmalarıdır. Melekler, milletleri, Tanrı'ya doğru götürmekle yükümlüdürler. Eusebe'e göre Tanrı, gerçek dinini, milletlere öğretsinler diye bu milletleri iyi meleklere emânet etmiştir. Fakat kötü melekler, milletleri tabii dinden uzaklaştırıp putculuk sapıklığına sürüklemekle meşgûl olmuşlardır.[915]

Yeni Ahid'de Yuhanna'nın, Küçük Asya'nın yedi Hıristiyan kilisesinin meleklerine yazması[916] sözünden, meleklerin sadece bu kiliselerin piskoposlarını değil, fakat aynı zamanda oradaki halkı da korumak için görevlendirilmiş olduğunu anlamak gerektiği ifade edilmektedir.[917]

C. İsâ ile İlgili Görevleri

Melekler âleminin, hizmet etmek için sürekli İsa'nın etrafında bulunduğu ileri

sürülmektedir. Onlar bir yandan yeryüzündeki her şeyin idaresini O'na bırakmakta, O'nu sevinçle ve kendisine hizmet ederek karşılamakta; diğer yandan da kendi görevlileri ve işinin şâhitleri olmak için, onunla birlikte inmektedirler. İsa'nın gelişiyle onlar, kutsal vahiylerin mesajcıları olma özelliklerini devam ettirmişlerdir. İsa'nın sininin mesajcıları olan bu varlıkların, doğumundan, hayatının sonuna kadar ona hizmet etmeyi sürdürmüşlerdir.[918]

Melekler, ilk olarak, İsa'nın sırdaşları; ikinci olarak da, hayranları olmuşlardır. Melekler tarafından yardıma uğrayan İsa, onları, kötülük eğiliminden uzaklaştırmıştır. Chrysostome ve Cyrille de, İsa'nın yükselişinde meleklerin hazır bulunduklarını[919] ve göğe çıkışına yardım ettiklerini vurgulamaktadırlar. Hıristiyan geleneği ise, meleklerin, göğe çıkışında İsa'ya eşlik ettiklerini, sonra da, omuzları üstünde taşıdıklarını belirtmektedir. Bu meseleye, daha çok, "İsa'nın göğe yükselişi" konulu eski popüler yazılarda rastlanmaktadır. Bu "göğe yükselme" sırrının, melekleri, şaşkınlık içinde bıraktığı ifade edilmektedir.[920]

Yeni Ahid metinlerinde meleklerin, Mesih'in gelişini haber verdikleri ve o'na hizmet ettikleri anlatılmaktadır.[921] Meleğin, İsa'ya kuvvet vermesi;[922] Cebrâil'in, İsa'yı, Meryem'e müjdelemesi[923] vs. hususlardan söz edilmektedir.

İsa'nın bizzât kendisi, meleklerden bahsederken onların, insanların, çocukluklarından itibaren kendileriyle beraber olduklarını ve bununla da kalmayarak her yaştaki insana sempati ile yaklaşıp onların düşünce ve kabiliyetlerine yardımcı olduklarını vurgulamaktadır.[924]

C. Diğer Görevleri

1. Dünyanın Yaratılışı ve İdaresindeki Görevleri

Meleklerin, dünya ile hiç kesintiye uğramayan ilişkileri vardır. Tabiatın idaresinde onlar da söz sahibi ve kutsal inâyetin bakanlarıdırlar.[925]

Augustin, tereddütsüz bir şekilde ve Platon'a da bağlı kalmadan, dünyanın idaresi üzerinde meleklere bir nüfuz, bir itibar ve bir faâliyet atfetmektedir. Skolâstik düşünce de, aynı görüş tarzını benimsemektedir. Platon, melekler idesini *"yıldızlar âlemindeki ruhlar ve gökteki vücutlu varlıkları yöneten aşağı derecedeki tanrılar"* olarak açıklamaktadır. Fakat bu faâliyetin, yine de, Yüce Tanrı'nın kontrolü altında yapıldığını ifade etmektedir. Thomas, vücutlu varlıkların, melekler tarafından idare edildiğini belirtmek için şöyle bir ifade kullanmaktadır: *"Daha az evrensel bir şekle sahip olan aşağı derecedeki*

melekler, daha evrensel olan üst derecedeki melekler tarafından yönetilmektedir.”[926]

Bir bedene sahip olan her şeyin, melekler tarafından idare edildiği hususu, sadece Hıristiyan azizleri tarafından değil, aynı zamanda vücutsuz cevherler fikrini kabûl eden filozoflar tarafından da benimsenmektedir. Bu filozoflar, vücutların, mânevi cevherler vasıtasıyla, sınırlı olarak hareket ettirilmiş olduğunu da söylemişlerdir.[927]

Büyücü Simon (öl. 1584), Menandre, Saturnin ve genel olarak Gnostikler dünyanın yaratılışını, meleklere mâletmektedirler. Marcion(öl.l70) ise, vücutlu varlıkların yaratılışını, şeytana mâletmektedir. Fakat bütün bu görüşler Kilise tarafından reddedilerek, her şeyin yaratıcısının Tanrı olduğu ifade edilmiştir.[928] Augustin’e göre de melekler, yaratma gücüne sahip değildir.[929]

Justin’e (öl. 163-167 arası) göre melekler, göğün altındaki her şeyin düzeni ile ilgili görevi yüklenmişlerdir. Atenagore’a (II. yy) göre onlar, güçlerini, madde etrafında icra ederler. Hermas, (II. yüzyıl ortası) dünyada, hayvanlar dâhil, her yaratığın yanında bir meleğin bulunduğunu ve aynı zamanda herkesin “adelet meleği” ve “kötülük meleği” ne sahip olduğunu bildirmektedir. Origene, meleklerin elementler, hava, ateş ve diğer taraftan hayvanların doğumu ve bitkilerin büyümesi vb. gibi hususlarda rol oynadıklarını ileri sürmektedir. Epiphane, bulutların, yağmurun, karın, dolunun, buzun, sıcağın, soğuğun, şimşeğin, gök gürlemesinin, mevsimlerin vb. bir meleğin idaresi altında gerçekleştiklerini söylemektedir. Chyrysostome (350-407), meleklerin, kâinâtı, milletleri, cansız yaratıkları, güneşi, ayı, denizi ve yeryüzünü korumakta olduklarını ifade etmektedir. Augustin’e göre bütün dünya, bütün hayat ve görünen herşey, meleklerin idâresi altındadır. Basile le Grand ve Naziansuzlu Gregoire, meleklerin, bu evrensel görevini sınırlandırmak istemişlerdi. Fakat Jerome, Enok’a ait bu uydurma teoriye karşı çıkmaktadır.[930]

2. Melekler ve Sakramentler

Meleklerin ilk sakramentel görevi, vaftizle başlar. Vaftiz, Hıristiyanlık’ta bir diriliştir. Melekler, hayran olunacak işlerini tamamlamada Teslis’e yardım ederler. Onlar, orada, gayretli hizmetçiler olarak ve şaşkınlıkla dolu şâhitler olarak yardım ederler. Çok eski bir gelenek, meleklerin, özellikle idâre etmek ve aydınlatmak için kiliseye memur edildiğini ileri sürmektedir.[931]

Kilise meleklerinin rolü, doğrudan doğruya, vaftize hazırlıkla ve dine girmekle

başlamaktadır. Tertullien'in de yaymaya çalıştığı bu fikir, sakramentte meleklere çeşitli roller maletmektedir. Kilise Babalarının öğretileri de, meleklerin, vaftiz olayının yardımcısı olduğunu belirtmektedir.[932]

Kutsal Evharistiya sakramentinde de meleklerin, önemli bir rol üstlendikleri ifade edilmektedir. Âyin, semavi liturjide, sakramenter bir iştirâktir. Meleklerin, Evharistiya'da bulunuşu, kurban bağışı içinde görünmektedir. Meleklerin sakramentlere bu şekilde iştirâki, liturjik hayatın tümüne ve özellikle Hıristiyan bayramlarının kutlanmasına kadar yayılmıştır.[933]

3. Kıyametin Kopuşundaki Fonksiyonları

Yeni Ahid metinleri, kıyâmetin kopuşu esnasında da yine melekleri sahneye koymaktadır. Hattâ dünyanın sonu olan kıyâmetin, melekler tarafından gerçekleştirileceğini beyân etmektedir.[934] Bu hususu, aşağıdaki metinler, daha açık bir tarzda ifade etmektedir:

"Onları ekmiş olan, düşman iblistir; hasat dahi, dünyanın sonudur ve orada orakçılar, meleklerdir."[935]

"Dünyanın sonunda böyle olacaktır. Melekler gelip, kötüleri, sâlihlerin arasından ayıracaktır. Onları, fırın ateşine atacaklar; orada ağlayış ve diş gıcırtısı olacaktır."[936]

"İmdi, delicelerin toplanıp, ateşle yakıldığı gibi, dünyanın sonunda da böyle olacaktır. İnsanoğlu, meleklerini gönderecektir. Onlar sürçmeğe sebep olan bütün şeyleri ve fesat işleyenleri onun melekûtundan toplayacaklar ve fırın ateşine atacaklar."[937]

"Fakat o günlerin sıkıntısından hemen sonra güneş kararacak; ay, ışığını vermeyecek, yıldızlar gökten düşecekler ve göklerin kudretleri sarsılacak. O zaman insanoğlunun alâmeti gökte görünecek. O zaman yeryüzünün bütün sıbtları dövünecekler. Ve insanoğlunun, göğün bulutları üzerinde kudretle ve büyük izzetle geldiğini görecekler. Ve meleklerini büyük sesli boruyla gönderecek ve melekler, göklerin bir ucundan öteki ucuna kadar onun seçtiklerini dört yelden toplayacaklar."[938]

Hıristiyanlıkta, meleklerin görevleri, maddeler halinde anlatılmaya çalışıldı. Bunlar dışında Yeni Ahid metinlerinde şu görevlere de yer verilmektedir:

Melekler, doğruluğa dâvet edip, günahtan nehyederler.[939] İnsanlar arasında

barışı sağlarlar.[940] Rasulleri zindandan kurtarmışlardır.[941] İsa'nın kilisesini kaybetmek isteyen şeytanla mücâdele ederler.[942] Öbür hayattâki ruhlara arkadaşlık ederler.[943] Yargılama gününde iyileri, kötülerden ayırmak için Tanrının bakanları olacaklardır.[944]

Bunların hâricinde, meleklerin hiyerarşik tasnifinde, her sınıfa verilen ayrı ayrı görevler de vardır ki, bu konu, "Meleklerin Sınıflandırılışı" kısmında anlatılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

(

İSLAM'DA MELEK İNANCI

"Melek" kelimesinin, İslâm kaynaklarına göre etimolojik yapısı, girişte ele alınmıştı. Bu kısımda, İslâm'daki melek inancı, kavram olarak incelenecektir.

I. İSLAM'DA MELEK KAVRAMI

A. "Melek" Kelimesinin Tarifi ve Melek Karşılığında Kullanılan Diğer Kelimeler

Meleklerin mevcudiyyeti konusu, Kur an ve sünnetin apaçık delilleriyle ortaya konulmuşsa da, İslam âlimleri, onların mahiyyeti ve tarifi ile ilgili değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Mütekelliminden Teftazâni (791/1389), melekleri şöyle tarif etmektedir:

Melekler, "muhtelif şekillerde görünen, meşakkatli işlere gücü yeten, Allah katında kıymetli, devamlı ibadet eden ve itâatten ayrılmayan, erkeklik ve dişilikle sıfatlandırılmayan, lâtif cisimli varlıklardır."[945]

Ali b. Ebu'l-İzz el-Ezreği'nin (722/1322) tarifi şöyledir:

"Melekler, kendilerini gönderenin emrini yerine getiren, kendileri için değil, Vâhidü'l-Kahhâr olan Allah için çalışan, O'na itâat ederek sâf tutan ve tesbih eden, ikrâm olunmuş kullarıdır."[946]

Muhammed Kanbûri Antaki'ye (1172/1759) göre, melekler, nûrâni, cisim bulanıklıklarından uzak, cinsiyeti olmayan, çeşitli şekillerde görünmeye muktedir, zor işlere gücü yeten, ilimde kemâl sâhibi, günahlardan uzak, itâat ve ibadette devamlı olan varlıklardır.[947] Bu, Kur'ân âyetlerinin açık manasına ve sünnete uygun olup, ehl-i sünnetin de kabûl ettiği bir tariftir.

Filozofların tarifine göre ise melekler, hakikatte, insan ruhuna muhâlif, ilim ve kuvvetçe de insanlardan mükemmel, mücerred cevherlerdir.[948]

Fârâbi (339/950), "Fusûsü'l-hikem" isimli eserinde melekleri şöyle tarif etmektedir:

"Melekler, cevherleri ulûm-i ibdâiyyeden (C.Hakkın âletsiz, maddesiz, zamansız, mekânsız yaratması ilimleri) olan sûretlerdir. Nakışlar bulunan levhalar gibi değil, ilimlerle dolu olan göğüsler gibi de değil, belki bizzât kendi kendilerine kâim olan, Allah'ın yarattığı, maddesiz, zamansız, mekânsız

ilimlerdir ki, yüce emri mülâhaza ederler de, onların hüviyetlerinde mülâhaza ettikleri anlaşılır. Ve onlar mutlaktırlar; fakat kudsiye'nin rûhu onlara uyanıkken muhatape eder, beşerin rûhu ise uykuda muhatape eder."[949]

Makdisi (355/966) *"kendilerinden istenilen şeye boyun eğme ve tâatte bulunma konusunda gayret sarfettikleri için, bu varlıklara melek denilmiştir."*[950] der.

Elmalılı Hamdi Yazır, İslam filozoflarının, melekler hakkındaki görüşlerini şöyle özetlemiştir: *"Melekler, ne mekân tutan varlıklardır, ne de cisimdirler. Mücened cevher olmaları hasebiyle insan ruhuna benzerse de, mâhiyeti ondan değişiktir. Aralarındaki nisbet, güneşle, güneş ışığının farkı gibidir."*[951]

Kur an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde meleklere, bazen "rasûl", bazen de "rusül" kelimeleriyle telmihte bulunulmaktadır. Bu husus, Kur'ân'ın, melekler için "elçi" ismini de kullandığını göstermektedir. Hac sûresinde *"Allah, **meleklerden** ve insanlardan **elçiler seçmiştir"***[952] denilerek bu iki kelime yan yana kullanılmıştır.

Ayrıca, En'âm[953], Şûrâ[954] ve Murselât sûrelerinde[955] meleklerden "rasûl" veya "rusül" diye bahsedilmiştir.

B. Meleklere İmanın Vücûbu

Kur'ân-ı Kerim'de iman esasları, açıkça belirtilmektedir. Bu husus Bakara sûresinin sonundaki bir âyette şöyle ifade edilmektedir:

"O peygamber de, kendisine Rabb'inden indirilene iman etti ve müminler de iman ettiler. (Onlardan) her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı…"[956] Bu ayet nazil olduğu zaman Rasûllüllah, *"Bunlara inanmak şarttır"* demiştir.[957]

Bu ve benzeri âyetlerden anlaşılmaktadır ki, meleklerin varlığını kabûl etmek, imanın erkânındandır.[958] Nisa Sûresinde, *"Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse, apaçık sapıklıktadır."*[959] sözüyle melekleri inkâr eden kimselerin, apaçık bir sapıklık içerisinde olduğu anlatılmaktadır.

Bu şekilde, Kur'ân-ı Kerim'de otuzüç sûrede, yetmişbeş âyette, farklı münâsebetlerle melekler söz konusu edilmektedir. Birçok hadis-i şerifte de, meleklere imanın, Müslüman olmanın şartlarından biri olduğu belirtilmektedir.

Hz. Ömer'in rivayet ettiği meşhur *"Cibril Hadisi'nde Cebrail Rasûlüllah'a: 'İman nedir?' diye sorduğu zaman Rasûllüllah: 'Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmendir' diye cevap vermiştir.*[960] *Bu sebeple, meleklerin varlığını inkâr eden kimse, Allah ve Rasûlünün kelâmını da inkâr etmiş ve İslam dairesinin dışına çıkmış olur."*[961]

Makdisi, meleklerin varlığını kabûl etmede bir tereddüd olmadığını, ancak, bunların kadimliği veya hâdisliği veyahut da hey'eti hakkında ihtilâf edildiğini belirtmektedir.[962] Kur'an'da açıkça beyan edilen konulardan bir kısmına inanıp bir kısmına inanmamak küfürdür.[963] Meleklerin varlığı konusu da Kur'an'da iman edilmesi gereken hususlardan biri olduğu için, melekleri inkârla imanın diğer bir rüknünü inkârın farkı yoktur.[964]

Nisa Sûresi'nin 136. âyetinde, Allah'a, kitaplara ve peygamberlere iman hususu zikredilmiş, fakat meleklere iman şartı beyân edilmemiştir. Aslında kitaplara iman; meleklere ve âhiret gününe imanı da gerektirir. Bundan dolayıdır ki, Allah'ın kitaplarına inanan, o kitaplarda mezkûr meleklere ve âhiret gününe de otomatikman inanacaktır. Hal böyle iken, âyetin ikinci cümlesinde, meleklere ve âhiret gününe iman hususu, ayrıca tasrih edilmektedir. Çünkü bir tehdid ve azarlama ifadesi kullanılmakta ve tevhid unsurlarının bütünü beyân edilmektedir. [965]

A. Habenneke el-Meydâni, bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

"Allah, beşere, kendi içlerinden elçiler göndermiştir. Kendisi ile bu elçiler arasındaki râbıtayı sağlamak ve peygamberlik görevini onlara tebliğ etmek için de melekleri görevlendirmiştir. Allah'ın, insanlar için vaz'ettiği şeriatını bu peygamberlere onlar vahyederler. Kur'ân-ı Kerim bu hususu şöyle açıklar: 'Allah, melekleri, kullarından dilediği kimseye, kendinden bir vahiyle, 'Benden başka Tanrı olmadığına dair (kullarımı) uyarın ve Benden korkun' diye gönderir.'[966] *Allah'ın, insanlarla ilgili birçok vazifeyi meleklere yüklemesi de, bu hikmetin gerekçelerinden biridir. Meselâ, rahimlerdeki ceninlere ruh üfürmek, kulların amellerini murâkabe etmek, onları korumak, ruhlarını kabzetmek vs. Bizim için gayb olmalarına rağmen, bize haber verdiği yaratıklarına iman etmemiz konusunda, Allah'ın, bizi imana tâbi tutması da bunlara ilave edilebilir. Zirâ Allah bize, bu yaratıkların varlığını haber vermiştir ve bizi de onlara inanmakla mükellef kılmıştır."*[967]

Beşerin tabiatı, meleklerin tabiatine muhâlif olduğu için Allah Teâlâ, vahyi

insanlara ulaştırmada, elçilerini, doğrudan doğruya meleklerden seçmemiş; meleklerle insanlar arasında, yine insan cinsinden bir elçi görevlendirmiştir. İnsanlar meleklerin kendileriyle beraber olmasına dayanamaz. Bunun için Cibril'in, kendi meleklik sıfatıyle gelmesi, Rasulullah'ı bile çok meşakkat içerisinde bırakıyordu. Cibril'i kendi sûretinde gördüğü zaman korkmuş, hanımına gelmiş ve *"Beni örtünüz, beni örtünüz"* demişti. Görülüyor ki, melek ve insan tabiatları, birbirlerine zıt oldukları için, Allah (c.c), elçisini, insanların cinsinden göndermeyi tercih etmiştir. Eğer yeryüzünün sâkinleri melekler olsaydı, o zaman onlara, rasûl olarak melek gönderirdi.[968]

Suyûti (911/1505), meleklere iman etmiş olmak için;

"1. Onların mevcûdiyyetini,

2. İnsanlar ve cinler gibi, Allah'ın kulları ve yaratıkları olduğu, ancak mükellefiyetlerinive me'mûriyetlerini, Allah'ın takdir ettiği nisbette gerçekleştirebildiklerini,

3. Allah'ın, beşerden dilediği kimselere, meleklerden elçiler gönderdiğini kabûl etmek gerekmektedir."[969] der.

Bunun için her Müslümanın, melekler arasında hiçbir ayırım yapmadan, onları sevmesi gerekir. Çünkü meleklerin hepsi, Allah'ın emriyle amel eden ve bu emirlere isyan etmeyen varlıklardır. Onlar bu konuda eşittirler. Haklarında ihtilâf edilmez ve aralarında tefrik de yapılmaz. Hâlbuki Yahudiler, meleklerden bazılarının Allah'ın dostları, bazılarının ise düşmanları olduğunu iddia ederler. Onlara göre Cibril düşman, Mikâil de dosttur.[970] Fakat Allah (c.c.), bu iddilarında onları yalanlayarak, meleklerin aralarında hiçbir ayırımın olmadığını, yalnızca bir meleğe dahi düşman olan kimsenin, bütün meleklere düşman olmuş sayılacağını haber vermiştir.[971]

İnsan, melekleri ancak genel manada bilir[972], keyfıyyetini tasavvur edemez. Gelişlerini, şekillerini v.s. anlayamaz.[973] Meleklerin varlığı ve keyfiyeti konusunda mevcut olan nasslara hiçbir ziyâde ve eksiltme yapmadan, iman etmek mecburiyetindedir.[974]

C. Meleklerin Yaratılışı

Kur'ân-ı Kerim'de, meleklerin hangi maddeden yaratıldıkları belirtilmemektedir Hz. Aişe'den mervi, (hadisi hocaya teyid edelim: "Melekler nurdan yaratıldı. Cinler de alevli bir ateşten yaratıldı. Âdem ise size vasf olunan

şeyden yaratıldı.” (Müslim, Zühd, 10/60)) hadisi, meleklerin nûrdan yaratıldığı tarzındaki mu’tâd kanâatin temelini oluşturmaktadır. Buradaki nûr ve nâr terimlerinin bazen temsili olarak da kullanılmış olabileceği belirtilmektedir. Nûr (ışık), ateşin tabiatındandır. Her ikisi birbirine karışır, ateş tasfiye edilip, ışık haline ve ışık karanlıklaştırılıp, ateş haline getirilebilir.[975]

Burada meleklerin nûrdan yaratıldığı belirtilmekte, ancak, hangi nûrdan yaratıldığına temas edilmektedir. Bu sebeple bu konuda fazla bir şey söyleme imkânı yoktur. Ancak, bu hadis-i şerifin dışında, bazı kimselerden rivâyetler de vardır. Abdullah b. Ömer, *“Melekler izzet nûrundan, İblis ise izzet nârından yaratılmıştır.”*[976] der.

Veliyyüllahi’d-Dehlevi (1176/1762), Hüccetti’1-Bâliğa isimli eserinde şu bilgiyi vermektedir:

“Melekler, Mûsâ’nın nârı menzilesinde, ecsâm-ı nûriyyeden yaratılmışlardır. Ve bunlara kerim nefisler (ruhlar, canlar) üflenmiştir.”[977]

Yine bir hadisde, *“Allah, melekleri nurdan yaratmıştır ki, bu melekler arasında, sinekten bile daha küçük olanları vardır.”*[978] denilmektedir.

Makdisi, ehl-i kitabın, meleklerin nârdan yaratıldıklarını, nâr ile nûrun letâfet ve ziyâ itibariyle aynı şey olduğunu zannettiklerini zikretmektedir. O aynı zamanda, rahmet meleklerinin nûrdan, azâp meleklerinin ise nârdan yaratılmış olduğunu da ifade etmektedir.[979]

M.R. Rıza da (1354/1935), meleklerin yaratılışını şöyle anlatır:

“Müslümanlarca melekler, lâtif cisimlerden yaratılmışlardır ve kesif cisimlerin sûretlerine girmeye muktedirdirler. Onların, şekillere girmeleri, suyun, ince buhar, kar, buz ve sıvı hallerde bulunabilmesi gibidir. Aralarındaki fark, suyun bu şekillere gayri ihtiyâri girmesi, meleklerin ise, kendilerine, Allah Teâlâ’nın verdiği, madde âlemine tesir edici güç sayesinde ihtiyâri olarak girmeleridir.”[980]

Meleklerin ne zaman yaratıldığı, açık olarak bildirilmemektedir. Ancak, Kur’ân-ı Kerim’deki bilgilerden hareketle, Hz. Âdem’den önce yaratıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Âdem’i yaratacağı zaman meleklere, yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirmiştir.[981] Buradaki halifeden maksat, Hz. Âdem’dir. O’nu yarattığında, meleklerin O’na secde etmelerini emretmesi, onların, Hz. Âdem’den önce yaratılmış olduğunu göstermektedir.[982]

Meleklerin yaratılışındaki azamet ve olağanüstü durum da ele alınmış ve bu konuda bazı örnekler verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu hususla ilgili çeşitli misaller yer almaktadır:

"Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, iri gövdeli, sert tabiatlı, Allah'ın, kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır."[983]

Tekvir Sûresi'nde Yüce Allah*: "Kur'ân, değerli bir elçinin (Cebrail'in) getirip okuduğu sözdür. İşte o elçi, Arş'ın sâhibi Allah katında güçlü ve itibarlıdır. Kendisine uyulan, emin bir elçidir."*[984] buyrulmaktadır.

Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Mes'ud'dan bu konuda şöyle bir rivâyette bulunmaktadır:

"Rasûlüllah (sav), Cibril'i asıl sûretinde gördü. Onun altıyüz kanadı vardı. Kanatlarından her biri ufku kapatmış; uçlarından inci ve yakutlardan muhtelif renkte şeyler düşüyordu."[985]

Tirmizi'nin rivâyetinde, Hz. Peygamber: *"Cibril'i semadan inerken gördüm; yaratılışının azameti, yerle gök arasını kapatmıştı."*[986] demektedir.

Hz. Peygamber şu sözleriyle de aynı husûsa dikkat çekmektedir:

"Benim, hamele-i arş'dan birinin kulak memesi ile boynunun arkası arasındaki msâfenin, yedi yüz sene kadar olduğunu söylememe izin verildi."[987]

"Hamele-i arşın birinden bahsetmeme izin verildi. Onun ayakları yerde, karnı üzerinde arş, kulak yumuşağı ve boynunun arkası arasında bir kuş yedi yüz sene uçar."[988]

Görüldüğü gibi meleklerin yaratılış maddesi nurdur ve genel kanaate göre insanlardan önce yaratılmışlardır. Yaratılış itibariyle aynı derecede değildirler. Bazı meleklerin iki, bazılarının üç ve bazılarının ise altı yüz kanadı bulunmaktadır. Kimileri iri gövdeli ve sert tabiatlı sıfatlarıyla belirtilmekte, bununla birlikte lâtif cisimlerden yaratılmış oldukları da ifade edilmektedir.

II. MELEKLERİN ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde, meleklerin özellikleri konusu ele alınacaktır. Ancak, Rasûlüllah'dan bize kadar ulaşan haberler olmadan, meleklerin hakikatini ve sıfatlarını anlamak mümkün değildir. Çünkü görünmeyen varlıklar konusunda

Kur’an ve Sünnete dayanmadan, insanın kendi kanaati sonucu ortaya çıkardığı iddialarla kesin bilgiye ulaşılamaz; yaratılışları, tam olarak idrak edilemez. Zira konuyla ilgili bilgilerin kaynağı Kuran ve Sünnet’le sınırlıdır. Dolayısıyla meleklerin özellikleri bu iki kaynağın ışığı altında maddeler halinde incelenecektir.

A. Meleklerin Görünümleri

Melekler görevlerini yerine getirirken birtakım suretlere girerler. Kur’ân’da ve hadislerde konuyla ilgili bazı ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelerden hareketle meleklerin görünümleri bazı başlıklar altında ele alınabilir:

1. Tanınan Bir İnsan Sûretinde Görünmeleri

Meleklerin, herkesçe tanınan bir insan sûretine girerek peygamberlere gelişiyle ilgili Kur’an’dan bazı örnekler vermek mümkündür. Bazen İbrâhim’in şerefli misafirleri[989] bazen kavmini helâk etmek için Lût’a gelen güzel gençler[990] ve Bazen de mâbedin duvarına tırmanıp, Dâvûd’un yanına giren hasım iki adam görünümlerinde[991] gelmişlerdir. Cibril’in, Rasûlüllah’ın meclisine genellikle, ashâbdan Dıhyetü’l-Kelbi’nin sûretine girerek geldiği hususu da bilinmektedir.

2. Hz. Peygamber’in Melekleri Asli Sûretlerinde Görmesi

Hz. Peygamber’in melekleri asli suretinde gördüğüne dair en önemli bilgiler Kur’ân-ı Kerim’de yer almaktadır. Mi’rac hâdisesi anlatıldığı ayetler bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir:

“Andolsun ki, O (sâhibiniz), onu (Cebrâil’i) apaçık ufukta görmüştür”[992] ve *“Hemen (kendi sûretine girip) doğruldu. O en yüksek ufukta idi. Sonra (Cebrâil, ona) yaklaştı. Derken sarktı. (Bu sûretle o peygamber) iki yay kadar, yahud daha yakın oldu”*[993] ve *“Andolsun ki, onu (Cebrâil’i) diğer bir defa da Sidretü’l-mûnteha’nın yanında gördü ki, Cennetü’lme’vâ onun yanındadır. O, gördüğü zaman Sidre’yi bürüyordu, onu bürümekte olan peygamberin gözü, gördüğünden ağmadı, onu aşmadı da.”*[994]

Bu ayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, Cibril’i, Allah’ın yarattığı asıl sûretinde, melek şeklinde, güneşin doğduğu tarafta görmüştür. Ebu’lAhves’ten rivâyet olunduğuna göre, onu, altıyüz kanadıyla, asıl sûretinde görmüştür. Tâbiinden Atâ’ya göre ise, o daha çok, sahabeden Dıhye (r.a.) şeklinde gelirdi. Asıl sûretinde geldiğinde bütün ufku kaplamıştı ve üzerinde, İncilerle süslenmiş yeşil ipek vardı.[995]

Necm Sûresi'ndeki ikinci açıklamada *"Cibril (as), ufukta doğruldu ve Rasûlüllah güneşin doğduğu yerde onu gördü."*[996] denilmektedir. Bu görme, mi'râc esnasında olmuştur.[997] İbn Mes'ûd'dan gelen bir rivâyette, Hz. Peygamber Cibril'i, asıl sûretinde sadece iki kez görmüştür. Birincisinde ona kendisini, Allah'ın yarattığı asıl sûretinde görmek istediğini bildirdi. Sonra onu, ufku kaplamış olarak gördü. İkinci görme ise, Mi'rac da oldu. Necm sûresinde belirtilen ikinci maksat da budur.[998]

İbn Kesir bu görmenin, Mi'râc'dan önce bi'setin ilk yıllarında olduğunu, o zaman, Rasûlüllah'ın yerde bulunduğunu, Cibril yere inerek ona yaklaştığını ve altıyüz kanadıyla, melek olarak göründüğünü, ikinci görmenin ise Mi'rac gecesi Sidre'de olduğunu belirterek yukarıdaki rivayete itirazda bulunmaktadır.[999]

İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre, *"Rasûlüllah, Cibril'den, kendisine asıl sûretinde görünmesini istedi. Cibril, 'Rabb'ine duâ et.' dedi. Rasûlüllah duâ etti ve Cibril'i gördü. O anda bir karaltı peydah oldu, sonra o karaltı yükselip, yayılmaya başladı. Bu, Cibril idi. Rasûlüllah onu görünce, düşüp bayıldı. Cebrâil ise, tekrar insan şekline dönüp, onu ayılttı."*[1000]

Abdullah b. Mes'ud, Rasûlüllah'ın Miraç'ta Sidre-i Müntaha'da Cibril'i diğer bir defa daha gördüğünde, *"Cibril'i, Sidre yanında, altıyüz kanadı ile gördüm, İnciler ve yakutlarla süslü kanatlarını oynatıyordu."*[1001] dediğini rivâyet etmiştir. Hz. Aişe ise, bu hususla ilgili şöyle bir hâdise anlatmaktadır: *"Rasûlüllah Hirâ'da bir ay i'tikâfa çekilmeye nezr etmişti. Bu i'tikâf, Ramazan ayına denk gelmişti. Bir gece çıktı ve 'Esselâmüaleyke' diye bir ses işitti. Rasûlüllah, 'Onu cin zannettim ve koşarak Hatice'ye geldim, onun yanına girdiğimde bana: 'Sana ne oldu?' dedi. Durumu ona anlattım. Hatice 'selâm hayırdır.' dedi. Sonra tekrar çıktım, bir de ne göreyim, Cibril, güneşin üzerinde, bir kanadı maşrikte, bir kanadı da mağribde idi. Ben, ayak üzerinde dikilip durdum. Ondan korktum. O benimle, kendisine alışana kadar konuştu. Bana bir yeri va'detti. Ben geri dönmek istedim, bir de ne göreyim, Mikâil ufku kapatmış; Cibril indi, ama Mikâil, yer ve gök arasında kaldı. Cibril beni aldı."*[1002]

Buhari ve Müslim'in rivâyet ettikleri bir haberde Hz. Aişe şöyle dedi: *"Rasülüllah, Cibril'i, asıl sûretinde iki kere görmüştür. Bir kere gökten yere inerken gördü. Yaratılışının azameti yer ve gök arasını kapatmıştı."*[1003] Elmalı'lı Hamdi Yazır, Hz. Aişe'den vârid olan bu rivâyete göre Necm Sûresinde geçen varlığın, Cebrâil diye tefsir olunduğunu vasıfların ve lâfızların da buna münâsib bulunduğundan, birçok müfessirin de, Cebrâil dediklerini belirtmekte

ve şöyle bir rivâyet nakletmektedir: *"Denilmiş ki, peygamberlerden hiçbirisi Cebrâil'i hakiki sûretinde görmemişti; ancak Hz. Muhammed, biri arzda, biri de semada olmak üzere iki kere gördü."* Bu izâha göre, âyetin manası şöyle oluyor: *"Cebrâil ona şöyle ta'lim etti. Bazen olduğu gibi, beşer sûretinde temessül ederek değil, Allah'ın yarattığı gibi hakiki sûret ve hilkati ile doğrudan doğruya en yüksek ufukta durup göründü."*[1004]

Bütün bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki, "Rasûlüllah Cibril'i, Kuranın her nüzûlünde, başka bir kişinin sûreti ile görüyordu. Hakiki sûreti ile bir kere Mi'râc'dan evvel görmüştü. O vakit Cibril, Rasûlüllah'a inmişti. Bir kere de Mi'râc'dan inerken görmüştü. O anda, Rasûlüllah Cibril'e doğru iniyordu. Cibril ise O'nun önünde gidiyordu."[1005]

3. Aslî Sûretlerinin Dışında ve Tanınmayan Bir İnsan Sûretinde Görünmeleri

Hz. Ömer, *"Hz. Peygamber'in yanında oturduğumuz bir sırada, elbisesi çok beyaz, saçları çok siyah, üzerinde sefer alâmeti görünmeyen ve içimizden hiç kimsenin tanımadığı bir adam çıkageldi. Adam gittikten sonra onun kim olduğunu sorduk. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onun, Cibril olduğunu ve bize dinimizi öğretmeye geldiğini söyledi"*[1006] demektedir. Bu rivayet, meleklerin tanınmayan bir insan suretinde geldiklerine dair tipik bir örnektir.

Kur'an-ı Kerim'de, *"Meryem, onlara karşı bir perde çekmişti. Derken, biz ona rûhumuzu gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü. Meryem dedi ki: 'Senden, çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım. Eğer, Allah'tan sakınan bir kimse isen, (bana dokunma). Rûh: 'Ben yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için, Rabb'imin bir elçisiyim' dedi."*[1007] Ayetlerinden de bu anlaşılmaktadır. Müfessirlerin çoğunluğuna göre, buradaki "Ruh"tan maksat, Cebrâil.[1008]

Melekleri, sahabîlerden bazıları da tanınmayan bir kimse ve asli suretinin dışında görmüşlerdir. Bu fikri te'yid eden birçok rivâyet bulunmaktadır. İbn Sa'd'dan gelen bir rivayette, Ubeyd b. Evs Bedir günü Ukayl b. Ebi Talib'i ve başka bir adamı esir alır. Rasûlüllah bu iki adama bakar ve *"Sana, kerim bir melek yardım etti."* der.[1009]

Ahmed b. Hanbel'de geçen bir rivayette Ebu'l-Yesr Ka'b b. Amr, Abbâs'ı esir alır. Ebu'l-Yesr'e göre Abbâs, daha güçlü bir adamdı. Hz. Peygamber, "ey Ebu'l-Yesr! Abbâs'ı nasıl esir aldın? Der. O da, *"ya Rasûlellah, bana bir adam yardım*

etti; hey'eti ise şöyle şöyleydi" diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, *"O kimseye karşı sana, kerim bir melek yardım etti"* der.[1010]

Hz. Ali'nin anlattığına göre Ensar'dan, Beni Haşim'in en kısa adamlarından bir adam gelir. Ebû Nuaym, bu adamın, Abbâs isminde birisini esir aldığını söyler. Adam, *"Vallâhi onu ben esir almadım, atılgan ve yüzü itibariyle insanların en güzellerinden olan bir adam, kavim içinde görmediğim, alacalı bir at üstünde gelerek onu esir aldı."* der. Bunun üzerine Rasûlüllah *"Bu, kerim bir melektir."* der.[1011]

Ammâr b. Ebi Ammar'dan rivâyet olunduğuna göre; *"Hz. Hamza, 'Ya Rasûlullah! Cibril'i bana, kendi asli sûretinde göster.' der. Rasûlüllah: 'Senin onu görmeye gücün yetmez.' diye cevap verir. Hz. Hamza: 'Gücüm yeter Ya Rasûlellah, onu bana göster' der. Sonra şöyle devam etti: 'Ben oturdum, o da oturdu. Cibril, müşriklerin, Ka'benin içine atmış olduğu bir kereste üzerine indi. Üzerinde elbisesi olduğu halde kâbeyi tavaf ediyordu. Rasûlüllah, 'başını kaldır ve Cibril'e bak' dedi. O da başını kaldırdı ve onu gördü. Görünce dayanamayıp bayıldı."*[1012]

Hârise b. Nu'mân, *"Cibril yanındayken Rasûlüllah'a uğradım. Ona selâm verdim. Cibril yanından ayrılınca Rasûlallah bana: 'Benimle beraber olan zâtı gördün mü?' dedi. Ben de 'Evet' dedim. Rasûlüllah: 'O, sana selâmını iâde eden, Cibril idi.'"* dedi.[1013] Sa'd b. Ebi Vakkâs, *"Uhud günü, Rasûlüllah'ın sağında iki adam gördüm, harb şiddetlendi. O iki kişiyi, o günden önce hiç görmemiştim. O günden sonra da görmedim. Bunlar Cibril ve Mikâil idiler."* dedi.[1014]

İbnü'l-Arabî Ebû Bekir b. Muhammed (543/1148) "el-Avâsım mine'l Kavâsım" adlı eserinde, sahâbenin dışındaki müminlerin ve kâfirlerin de melekleri gördüklerini ve seslerini işittiklerini belirtmektedir. Bu mümkündür, ancak, kâfirlerin görmesi, ukubet, belâ ve fitne açısından; müminlerin görmesi ise kerâmet açısındandır. Onlar, bedeni olarak görülmemişlerdir. Sahâbe olsun, iman etmeyenler olsun, meleklerin sözlerini işitmiş ve onları insâni sûrette görmüşlerdir. Hattâ Bazen de arı (nahl) sûretinde görmüşlerdir. Fakat bu görüş, sâfa-i kalb (kalbin sâflığı) ile olmamıştır.[1015]

Bu bilgilerden hareketle, kelâmcılara göre, Hz. Peygamberin dışındaki insanlar, melekleri, asli sûretleri ile göremezler. Ancak, beşer sûretinde görebilirler. Çünkü Allah, gözlere, onları görme kudreti vermemiştir.[1016] Onları görmek, cisimlerinin ve cüzlerinin letâfetini yok eder.[1017] Allah Teâlâ, En'âm Sûresi'nde: *"Eğer peygamberi, bir melek kılsaydık, elbette onu bir erkek*

şeklinde kılardık."[1018] buyurmaktadır. Ayetin tefsirinde: *"Çünkü onların, meleği kendi şeklinde görmeye tâkatleri yoktur." denilmektedir*. Daha sonra *"Ve mutlaka onları, hem kendilerini, hem de kendilerinden zayıf olanları düşürdükleri şüpheye düşürürdük"*[1019] âyetinin tefsirinde de *"Çünkü onlar, meleği insan şeklinde gördükleri zaman, 'bu bir insandır, melek değildir.' derler"*. İbn Abbâs (r.a.) şöyle der: *"Eğer onlara bir melek gelseydi, erkekten başka şey gelmezdi. Çünkü onlar, nûrdan yaratılmış meleklere bakamazlar."*[1020]

En'âm Sûresi'nde, *"Kâfirler, 'Muhammed'e, o'nun doğruluğuna ve peygamber olduğuna şâhitlik edecek bir melek indirilse ya' dediler."*[1021] denilmektedir. Ebûssuûd Efendi (982/1574) bu âyeti şöyle tefsir eder: *"Yani, o'na, görebileceğimiz ve bize o'nun peygamber olduğunu söyleyecek bir melek indirilse ya!"* dediler. Bu, onların her çaresiz kaldıkları ve başka sebep bulamadıkları zaman ileri sürdükleri yaldızlı hurafeleri ve hakikatmiş gibi göstermeye çalıştıkları batıllarıdır.[1022] Ayetin *"Eğer biz öyle bir melek gönderseydik, elbette (onların helâk olma) işi bitirilmiş olur, kendilerine göz bile açtırılmazdı."* kısmının, İbn Abbâs'tan rivâyet edilen manası Kurtubi tefsirinde şöyle geçmektedir: *"Biz bir melek indirseydik, Onlar onu gördüklerinde, korkudan helâk olurlardı. Çünkü onu görmeye tahammül edemezlerdi."*[1023]

Yukarıdaki rivâyetleri ve müfessirlerin görüşlerini şöyle özetlemek gerekirse, Hz. Peygamber'in dışında hiç kimse meleği asli sûretinde görmeye tâkat getiremez, eğer onu görseler, yıldırım çarpmaktan daha müthiş bir sûrette helâk olurlar Peygamberler içinde bile ancak pek nâdiri, onu hakiki sûretiyle görebilmiştir. [1024] Bununla birlikte müminlerin melekleri ancak, Cennette görebilecekleri rivayetleri de vardır.[1025] Meleklerin asli suretlerinin dışında, tanınmayan bir insan suretinde görülmesiyle ilgili olarak Yusuf b. İsmâil en-Nebhâni, *"Huccetullah Ale'l-Âlemin..."* isimli eserinde seksen küsür rivâyet toplamıştır.[1026]

4. Meleklerin Rüyada Görülmesi ve Bir Meleğin Başka Melek Sûretine Giremeyişi

Müminlerin melekleri asli sûretlerinin dışında görebilmelerinin mümkün olduğu gibi, rü'yada görebilmeleri de imkân dâhilindedir. Nitekim Buhâri'de Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre Rasûlüllah'ın yanına bir adam geldi ve gördüğü bir rüyâyı ona anlattı. İbn Ömer de, *"Genç bir adamdım. Mescitte uyuyordum. Uykumda, sanki iki meleğin beni alıp ateşe götürdüklerini gördüm.*

Orada, kendilerini tanıdığım insanlar vardı. Sonra, 'Ateşten Allah'a sığınırım' demeye başladım. O anda bir melekle karşılaştım. O bana: 'korkma!' dedi"[1027] şeklinde gördüğü bir rüyâyı Rasûlüllah'a anlattı.

Hz. Peygamber Hz. Aişe'ye, *"Rüyamda bana gösterildin, melek, bir ipek parçası içinde sana geldi ve bana, 'bu senin hanımın' dedi. Ben de senin yüzünden örtüyü açtım ve o kadının sen olduğunu gördüm."*[1028] demiştir.

Ayrıca, İslâm âlimlerinin bildirdiklerine göre, bir melek, başka bir meleğin sûretinde görünemez. Ne Cibril İsrafil'in; ne de İsrâfil Cibril'in veya bir başka meleğin şekline girebilir.[1029]

B. Meleklerin Tasviri

Meleklerin Tasviri konusunu Kur'ân-ı Kerim çok eski tarihlere kadar götürmekte ve Hz. Süleymân zamanında, halk görsün de onlar gibi ibadet etsinler diye, mescidlerde meleklerin, peygamberlerin ve sâlih insanların, bakır ve pirinç gibi madenlerden sûretlerinin yapıldığını haber vermektedir.[1030] Hz. Süleymân'ın şeriatinde, bu şekilde sûretler yapmak henüz haram edilmediği için, buna engel olunmamıştır.[1031]

En'âm Sûresi'nde, *"Biz, o gönderdiğimiz peygamberi beşer değil de, dedikleri gibi melek yapsak idik, onu mutlaka erkek yapar, bir erkek sûretine koyar da gönderirdik"*[1032] denilmektedir. Vahiy hadislerinde de, *"bazen melek, erkek sûretine girerdi."* şeklinde ifadeler geçmektedir. Cibril'in, tanınan bir insan (Dıhyetu'1-Kelbi) sûretinde gelip, imanı, İslâm'ı, ihsânı suâl ederek, dini öğrettiği hadis meşhurdur. Hz. Meryem'e, "tam bir insan" suretinde görünmüş.[1033] Hz. İbrahim[1034] ve Hz. Lut'a[1035] yolcu suretinde gelmişlerdi. Yukarıdaki âyette de, "*biz onu bir erkek sûretinde gönderirdik*" buyrulması, gerçekten şâyân-ı dikkattir. Bununla, meleklerin, kadın sûretinde gönderilmesi ihtimâli bulunmadığı, özellikle anlatılmıştır. Zirâ kâfirler melekleri, dişi olarak tehayyül ediyorlardı. Hâlbuki melekler gerçekte, onların hayal ettikleri gibi dilber kızlar değil, hattâ onlara karşı, kadın sûretinde tasvirleri bile muhtemel değildir.[1036]

En'âm Sûresi'ndeki bu âyet, başlangıçtan günümüze kadar, çeşitli zamanlarda ve muhtelif inançlar tarafından, meleklerin tasviri ve temsili konularında, onların, güzel bir kadın sûretinde resmedilişlerinin yanlış olduğunu göstermektedir. Meleklerin görünmeleri ve sûretleri hakkında birçok hadis-i şerif vârid olmasına rağmen, onların, kadın sûretine girmesini veya dişiliğini belirten bir tane bile hadisin bulunmaması da, buna cevap teşkil etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, *"Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamd olsun."*[1037] denilmekte ve meleklerin kanatlarından bahsedilmektedir. Buradaki kanatların mahiyeti açıklanmamaktadır. Bu konu, "meleklerin kanatları" başlığı altında daha geniş olarak ele alınacaktır. Ancak, buradaki melekleri, kanatlı ve güzel kadınlara benzeterek tasvir etmek, İslam inancına aykırıdır. Bu sebeple İslâm toplumunda yaşayan Müslümanların bile melekleri güzel kadın olarak tasvir etmeleri ve özellikle Hz. İbrahim'e, kurban etmesi için koç getiren meleği, bir kadının, kadınlık özelliklerini (göğüsler, yanaklar, dudaklar vb.) ön plana çıkararak resmetmeleri, son derece yersiz ve batıl dinlere dayanan bir anlayış olduğunu belirtmek gerekir.

C. Meleklerin Kudretleri ve Sür'atleri

Kur an ve sünnette, meleklerin, şaşılacak derecede büyük kudretlere sahip oldukları anlatılmaktadır. El-Hâkka Sûresi'nde, *"Artık 'Sûr' a ilk nefha üflendiği ve dağlar kaldırılıp birbirine tek çarpışla darmadağın edildiği zaman, işte o gün, olacak olur (kıyâmet kopar). Gök de yarılır ve artık o gün o, çökmeye yüz tutar. Melekler onun (göğün) etrafındadırlar. O gün, Rabb'inin arşını, bunların da üstünde sekiz melek yüklenir."*[1038] denilerek meleklerin bu kudretleri de vurgulanmaktadır. Zûmer Sûresinin 68. âyetinde, aynı hususa dikkat çekilmektedir. Melek "Sûr"a üflediğinde, yer ve gökte kim varsa hepsi düşüp ölmüş olacaktır. Birinci "Sûr" da Allah'ın dilemesiyle ölmeyip kalanlar, sadece Cebrâil, Mikâil, İsrâfıl, Azrail veya hamelei arş ya da nedvân melekleri, hûriler, cennetin hazinedârı olan Mâlik'le, cehennem bekçileri olan zebânilerdir.[1039]

Meâric Sûresi'nde de, meleklerin sür'atine işaret edilmektedir. Bu âyette Cebrâil, "Rûh" sıfatıyle zikredilerek şöyle denilmektedir: *"O, derecelerin sâhibi Allah'dandır. Melekler ve Rûh da oraya, bir günde yükselip çıkar ki, mesâfesi, (dünya seneleriyle) elli bin senedir"*[1040] *"Miktarı elli bin sene olan gün" hususunda, dört tefsir yapılmıştır. Bundan murâd, Arş ile en alttaki yedinci yer arasındaki mesâfedir"*; *"Yaratıldığı günden, kıyâmete kadar sûren dünya ömrüdür"; "Bu dünya ile âhiret arasındaki (kıyâmetten sonra ba'se kadar sûren) fasıl günüdür"; dördüncü olarak da, "O, kıyâmet günüdür."* denilmiştir.[1041]

Meleklerin bu esrarengiz kudretleri, Hz. Peygamberin hadislerinde de dile getirilmektedir. Hz. Peygamber, *"Bana, kulak yumuşağı ile boynunun arkası arasındaki mesâfe yediyüz yıl olan, hamele-i arş meleklerinin birinden söz etmeye izin verildi."*[1042] demiştir. Hz. Ali de bu konuda, *"Allah'ın bir meleği*

vardır ki onun yetmişbin yüzü, her yüzünde yetmişbin dili vardır. Her bir dili ile Allah'ı yetmişbin ayrı dilde tesbih eder. Allah, onun her tesbihine bir melek yaratır, o melekler kıyâmete kadar, diğer meleklerle uçuşurlar."[1043] ifadesini kullanmaktadır.

Ebû Said el-Hudri'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber, *"Boynuzcu (sûr sâhibi), boynuzu ağzına almış ve üfleme emri gelir gelmez derhal üflemek için izin beklemeye koyulmuşken, ben nasıl sâfâ sürerim."* demiştir. Hz. Peygamber bu sözü söylediği zaman, ashâbına ağır gelmiş olacak ki, o, *"Allah'a güveniyoruz. En iyi vekil O'dur ve yalnız O'na bel bağlamışız."* demelerini tavsiye ederek onları teskin etmiştir.[1044]

Ahmed b. Hanbel'in rivâyetinde ise, Rasûlüllah bir gün ashâbına, *"Rabb'imin bana, kendisinden bahsetmeme izin verdiği meleklerden size söz edeyim mi?"* dedi. Ashâb, evet yâ Rasûlellah 'dediler. Sonra o şöyle devam etti:

"Allah'ın bir meleği vardır ki, ayağını arz-ı süflâya nüfûz ettirdi. Sonra onun başı, bu yerin arasında olan bir delikten, tâ arşın altına yükseldi. Muhammed'in nefsi kudret elinde olana yemin olsun ki, bir kuş, o meleğin boynu ile kulak yumuşağı arasında uçurulsaydı, orayı, yediyüz senede kat ederdi."[1045] Başka bir hadisde ise, İbn Abbâs'tan rivâyetle Rasûlüllah (sav), Cebrâil'e:

" 'Ben seni, semada olduğun sûretinle görmek istiyorum.' dedi. Cibril: 'Buna senin gücün yeter mi?' diye sorduğunda, Rasûlüllah: 'Evet' dedi. Cebrâil: 'Sana nerede görüneyim?' dedi. Rasûlüllah: 'Ebtah (çakıllı mekân)'da' dedi. Sonra Rasûlüllah, vakit için çıktığında, bir de ne görsün, Cebrâil Arafât dağına gelmiş, mağrible meşrik arasını doldurmuş, ufukları kapatmış, başı semada, ayakları yerde, bin kadar kanadı bulunmakta ve o kanatlardan korkular saçmaktaydı. Rasûlüllah onu gördüğü zaman, üzerine baygınlık geldi ve düşüp bayıldı. Sonra Cebrâil, asıl sûretinden çıkıp, daha önce geldiği Dıhyetü'l-Kelbi sûretine girdi. Onu göğsüne yapıştırdı. Hz. Peygamber ayılınca Cibril'e: 'Allah Teâla'nın, sana benzeyen bir yaratığı olduğunu zannettim.' dedi. Sonra Cebrâil: 'Ya Muhammed! Eğer, başı arşın altında, ayakları da yedinci arzın sınırında olan İsrafil'i görseydin ne yapardın?' dedi ."[1046]

El-Makdisi, meleklerin kudret ve azametleri konusunda, "el-Bed' Ve't-Târih" isimli eserinde, mevcut hadis kaynaklarında rastlayamadığımız bazı rivâyetleri toplamıştır. Mevzuumuza ışık tutması bakımından, bunlardan birkaçını nakledelim:

İbn Mes'ûd'd'un rivâyetinde, *"Allah'ın bir meleği vardır ki, bütün denizler onun başparmağının çukurunda kaybolur."* denilmektedir. Ka'bü'l-Ahbâr'dan gelen rivâyette, *"Allah'ın bir meleği vardır ki, semavât onun omuzu etrafında, kuyu kenarında dolaşır gibi dolaşır."* ifadesi geçmektedir. Ayrıca, ibn Mes'ûd'dan gelen başka bir rivâyette ise, azâb meleklerinin sıfatları hakkında şu bilgiler verilmektedir:

"Allah'ın bir meleği vardır ki, eğer Allah ona gökleri, yeri ve içindekileri yutmasını emretseydi bu iş ona çok kolay gelirdi. Çünkü Allah onu, çok azametli kılmıştır." Hameletü'l- Arş'in sıfatlan anlatılırken de, onların her birinin ayağının uzunluğunun yedibin sene mesâfede olduğu ve keçilerin boynuzları gibi boynuzlarının bulunduğu ifade edilmektedir. Bu meleklerin, Arş'ı, arkalarında veya omuzlarında taşıdıkları söylenmektedir. Ebû Huzeyfe'nin, Mukâtil'den; o'nun da, Atâ'dan şöyle bir rivâyeti daha vardır: *"Allah Teâlâ, Cibril'i her gün onu Cennetine gönderir. Cibril, iki kanadını cennetin nehrine daldırır. Kanatlarını nehirden çıkarınca, her kanadından yetmiş bin katre düşer. Allah Teâlâ, her katrede bir melek yaratır. Semadan yeryüzüne düşen her katrenin beraberinde bir melek vardır. Bu katre ile yeryüzüne inen melek, artık daha geri dönmez."*[1047]

Meleklere, Allah tarafından çok büyük bir sür'at kudreti verilmiştir. İnsanın bildiği en büyük sür'at, ışık hızıdır. Işığın saniyedeki hızı yüzseksenaltı bin mildir (300 000 km). Meleklerin hızı ise, bunun da üzerindedir. Bu hız, insan ölçüleriyle tesbit edilebilecek gibi değildir. Bir kimse Rasûlüllah'a bir şey sormak için geldiğinde, o henüz sorusunu bitirmeden, Cibril, Rabb'inden bu sorunun cevabını getiriyordu. Bir misalle bu hususu açıklamak gerekirse, şöyle denilebilir:

Bir gün ışık hızıyla giden binekler bulunsa, o bineklerin, ufuklardaki yıldızlardan bazılarına ulaşabilmesi için, milyarlarca ışık senesine ihtiyaçları olacaktır.[1048]

Melekler ve Cibril, Allah'a bir günde yükselirler. Bir günde aldıkları yol, mahlûkattân başkalarının elli bin senede kat edebilecekleri yol kadardır.[1049]

Bu mesafe, yedi arzın en altından, yedinci göğün en üstüne kadardır. Herhangi bir işin, melekler tarafından semadan yere indirilmesi de, yerden semaya çıkarılması da bir gün sürer.[1050]

İbn Abbâs, Katâde ve İkrime gibi bazı âlimler, *"Melekler ve Rûh, kendisinde,*

mahlûkâtla ilgili ellibin senelik muhâkemenin görüldüğü bir günde, göğe yükselirler. O, kıyâmet günüdür" demişlerdir.[1051] "Meleklerin kudretleri meselesine", onların, yer ve zamana göre değişik suretlere girebilmelerini de dâhil edebiliriz. Bu konu, "Meleklerin görünümü" bahsinde çeşitli örnekleriyle anlatılmıştır. Nakletmiş olduğumuz bu rivâyetlerden, onların, Allah tarafından esrarengiz kudretlerle donatılmış olarak yaratıldığı ve insanın, bu özelliklere sahip bu varlıkları anlamakta güçlük çektiği anlaşılmaktadır.

D. Meleklerin Allah'a İbadet ve İtaatleri

Allah Teâlâ'ya itâatleri, emrine bağlılıkları ve günahtan uzak oluşları da, meleklerin sıfatlarındandır. Kur'ân-ı Kerim'deki bazı âyetlerde, onların, Allah'a ibadette büyüklenmedikleri ve yorulmayıp usanmadıkları[1052] hiç ara vermeden Rabb'lerini tesbih ettikleri[1053] ve sadece O'nun emri ile hareket ettikleri[1054] anlatılmaktadır.

Melekler, Allah'ın kullarıdırlar. O'na taatla mükelleftirler. Onların Allah'a ibadet şekillerini Kur'an'dan örneklerle şöyle sıralayabiliriz:

1. Tesbihleri: Melekler Allah Teâlâ'yı zikrederler, zikirlerinin en büyüğü ise, tesbihdir.[1055] Onların, Allah'ı tesbihi, gece-gündüz hiç kesintiye uğramadan devam eder.[1056] Çok tesbih ettikleri için, onların, övünmeye hakları olduğu da belirtilmektedir.[1057]

Bir gün Ebû Zer, Hz. Peygamber'e, *"Hangi zikir daha faziletlidir?"* diye sordu. O da, *"Allah, melekleri ve diğer kulları için 'sübhanellahi ve bihamdihi' zikrini seçmiştir."*[1058] dedi. Meleklerin tesbihinden murad meleklere has bir tesbihtir denilmiştir. O hususi tesbihde, *"sübhâne zi'l-azameti ve'l-ceberrût, sübhâne zi'l-mülki ve'l-melekût. Sübhâne'l-Hayyi'l-lezi lâ yemût"* ifadeleri yer almaktadır. Bütün bu tesbihlerin toplu manasını Taberi şöyle özetlemektedir: *"Melekler, bu tesbihleri ile şöyle demek istiyorlar: 'Ey Rabbimiz! Seni, şirk ehlinin Sana izâfe ettiği şeylerden tenzih ve onlardan beri kılarız. Seni, Sana münâsip sıfatlarla takdis eder, Sana duâ ederiz. Küfür ehlinin izâfe ettiği sıfatlardan uzak sıfatlarınla Sana duâ ederiz. Seni ta'zim eder ve büyüklüğünü daima zikrederiz."*[1059]

2. Namazları: Hz. Peygamber, *"Meleklerin, Rab'leri katında sâf tuttukları gibi sâf tutmaz mısınız?"* diyerek namazda sâf tutarken meleklere uymayı tavsiye etmiştir. Onların istifafından soruldu da, *'Rasûlüllah, ilk sâfı tamamlarlar ve sâfları sağlam yaparlar.'* dedi.[1060]

Melekler aynı zamanda kıyâm ederler, rükû ve sücudda bulunurlar. Bu hususla ilgili, Hâkim b. Hizâm'dan şöyle bir rivâyet vardır: *"Rasûlüllah, ashâbı arasındayken, onlara, 'İşittiğimi işitiyor musunuz?' diye sordu. Ashâb, 'bir şey işitmiyoruz' dediler. O zaman Rasûlüllah, 'muhakkak ben, göğün sesini işitiyorum. O göğün içinde hiç bir karış yer yoktur ki, orada, secde eden ve kıyâmda bulunan bir melek bulunmasın."* dedi.[1061]

Meleklerin namazları konusunda Şa'râni (937/1565) şu bilgileri vermektedir: *"Melekler, bizim arkamızda sâf tutarlar. Bunlar, bu şekilde namaz kıldıran imamın yanındadırlar. Böylece, Rab'lerine secdeye devam etmiş olurlar. Bize imam olan kişi, Hz. Adem'i temsil eder. Bizim imâmımız Allah'a secde eder. Allah Teâlâ, şanına layık olduğu veçhile imamın kıblesinde tasavvur edilir. İmam da meleklerin kıblesindedir. Âdemoğlundaki hilâfet, onlardan, kıyamete kadar secde eden kimseler olduğu müddetçe devam edecektir ve meleklerin Âdem ile zürriyyetine secdeleri, her namazda, babaları Âdem'e secde ediyorlarmış gibi devam edecektir. Her namaz kılanın arkasında kıyamete kadar, meleklerin, Âdem'in zürriyyetine secdeleri vaki olacaktır."*[1062]

3. Meleklerin Haccı: Meleklerin, semada, kendisini haccettikleri bir Ka'be vardır. Bu ka'benin ismini de Allah Teâlâ vermiştir. Bu isim *"el-Beytü'l-Ma'mur"* dur. Tûr sûresinde Allah'ın kendisine yemin etmesiyle bu isme temas edilmiştir.[1063] Hz. Peygamber de, *"Yedi göğü aştıktan sonra beni Beytü'l-Ma'mur'a yükseltti. Her gün oraya yetmişbin melek girer.*[1064] *Yan yana orada ibadet ederler, yeryüzü halkının, ka'belerini tavaf ettikleri gibi onu tavaf ederler."* demiştir.

Beytü'l-Ma'mûr, yedi sema ehlinin ka'besidir. Bunun için Hz. Peygamber, Hz. İbrâhim'i, sırtını Beytü'l-Ma'mûr'a dayamış olarak buldu. Çünkü o, yeryüzü ka'besinin bânisi idi.[1065] Kesir, el-Beytü'l-Ma'mûr'u, Ka'benin hayaliyle zikretmektedir. Her semada bir beyt olduğunu ve o semanın ehlinin o beyt içinde ibadet ettiklerini ve semada kendisine "Beytu l-'izze" denilen bir dünyaya ulaştıklarını vurgulamaktadır.[1066]

Hâlid b. Arara yoluyla gelen bir habere göre, bir adam, Ali b. Ebi Tâlib'e, el-Beytu1-Ma'mur'un ne olduğunu sordu. O da, "semada kendisine "ed-Durâh" denilen bir beyt vardır. *"O, Kâ'benin üzerinde, onun bir benzeridir. Onun gökteki kıymeti, yeryüzündeki Kâ'benin kıymeti gibidir. Orada hergün yetmiş bin melek namaz kılar."*[1067] demiştir.

4. Allah'tan Korkmaları: Melekler, Rab'lerini bilmeye, O'nu ta'zim etmeye

çok önem verirler ve O'na karşı büyük bir haşyet duyarlar. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Onlar Allah korkusundan titrerler."*[1068]

Nuvâs b. Semanın rivâyeti, onların, Rabb'lerinden, şiddetli bir korku içinde bulunduklarını belirtmektedir. Şöyle ki: *"Allah Teâlâ, bir işi vahyetmek istediği zaman vahiyle konuşur. Bu konuşmadan dolayı, semavâtı bir korku kaplar. Yahut da, Allah'tan bir korku olarak, şiddetli bir gök gürültüsü bu sesi semavât ehli işittikleri zaman, kendilerinden geçip, baygın olarak Allah'a secde ederler. Başını ilk kaldıran, Cibril olur. Yüce Allah da, ona dilediği şeyi vahyederek konuşur."*[1069]

Câbir'den, Hasan'ın isnâdiyle gelen bir rivâyette Hz. Peygamber, *"İsrâ gecesi, Melei A'lâ'ya uğradım. Cibril, Allah korkusundan dolayı, yayılmış hasır gibiydi."*[1070] demiştir. Onların bu korkulan Kur'ân'da şöyle dile getirilmektedir:

"Kendilerine her sûretle kâhir ve hâkim olan Rab'lerinden korkarak (daima O'na inkiyâd ederler ve) ne ile emrolunurlarsa onu yaparlar."[1071] Korkarak ve çekinerek, şânı yüce olan Rab'lerinin huzurunda secdelere kapanırlar.[1072] Yıldırımlarla beraber, O'nu, korku halinde tesbih ederler: *"Gök gürültüsü O'nu hamd ile tesbih eder, melekler de Ondan korkusundan tesbih ederler."*[1073]

Melekler, Âdem'in yaratılmasında, ondan ve gelecekteki soyundan, daimi olarak Allah'a hamdetmek ve O'nu takdis etmekle ayrılmaktadır.[1074] Fakat bu mutlak itâat, kusursuz olmağa kadar gider mi? Kur'ân-ı Kerim'de, bu varlıkların itâatleri üzerinde ısrarla durulmakta ve kendilerinin mahlûkâttan olup, cin ve şeytanlarla bir münâsebetleri bulunmadığı hatırlatılmaktadır.[1075] Bu konuyla ilgili bir hadisde ise, şöyle denilmektedir:

"Allah'ın, öyle melekleri vardır ki, korkularını tarif mümkün değildir. Onlardan bazıları vardır, devamlı gözyaşı dökerler, ancak bir namaz kılan meleğe rastladıklarında gözleri durur. Bazıları vardır, Allah'ın, yerleri ve gökleri yarattığı günden beri, başları secdededir ve hiç kalkmamıştır, kıyâmete kadar da secdeden kalkmazlar. Bazıları da yerler ve gökler yaratıldığı günden beri rükû'dadırlar, kıyamete kadar başlarını rükûdan kaldırmazlar. Kıyâmette bütün bu melekler başlarını kaldırıp Allah'a: 'Yâ Rabbi! Seni tenzih ederiz, Sana hakkıyla ibadet edemedik' derler."[1076]

Meleklerin, Allah'a karşı olan bu korkuları, günahtan değil, Allah'ın azamet ve celâlinden kaynaklanmış olan bir korkudur. Peygamberlerin Allah'tan

korkmaları da, bu çeşit bir korkudur.[1077]

İnsanlar, Rabb'lerine daha da yaklaşmak için nafile ibadetlerle uğraşırlar. Fakat melekler, devamlı olarak farzlarla meşgul olurlar. Onların nefisleri farzlara dalmış, nâfılelerle ilgilenmemektedirler. Bundan dolayı onlar, insana nazaran eksiktirler. Çünkü melekler irâdesiz, insanlar ise ihtiyar sâhibi kullardır. Fikirleri olmayıp, sadece akılları olması sebebiyle makamları da insanın makamından düşüktür.[1078]

"Meleklerin İbadeti" bahsi içerisinde, onların, Hz. Âdem'e secde ile emrolunmalarının hikmetleri ve meleklerin kendilerine ibadet etme hususunu da incelemek yerinde olur.

a. Meleklerin, Hz. Adem'e Secde İle Emrolunmalarının Hikmetleri

Meleklerin, Âdem'e secde ile emrolunmalarının sebebi, Âdem'in isimleri bilmesi değil, onun, ahsen-i takvim *(en güzel surette yaratılmış bir varlık)* olmasından dolayıdır. Melekler, Allah'ın, Âdem'e isimleri öğretmekle, kendilerinden üstün olduğunu bilmeden O'na secde ile emrolunmuşlardır. Bunun sebebi, meleklerin imtihâna tâbi tutulması idi. Secde, eğer bu üstünlük açıklandıktan sonra emredilseydi, o zaman İblis yüz çevirmez ve *"Ben ondan daha üstünüm."* demez, ona karşı kibirlenmezdi. Bunun için: *"Ben, balçıktan yarattığına mı secde edeceğim, beni ateşten, onu balçıktan yarattın, nâr senin ismine daha yakındır."* dedi.[1079]

Allah Teâlâ, Âdem'in yaratılışını meleklere, ona secde etmelerini emrettikten sonra açıklamıştır. Bunun için Âdem kıssasında, *"Meleklere, Âdem'e secde edin! Dediğimiz zaman."*[1080] Ayetinde, mazi sigasını ve "iz" edatını kullanmıştır, "iz" edatı da mazi için kullanılır. Bu meseleden ve Âdem'e secde ile emrolunmalarından dolayı, Âdem'in meleklerden üstün olduğu anlaşılmaktadır. Secde ile emrolunmaları, meleklere yöneltilen bir imtihândır. Bunu ancak, Allah'ı bilenler anlar. Çünkü melekler Âdem'in yeryüzünde halife kılınmasında Allah'a itiraz etmişlerdir. Eğer itiraz etmeselerdi, Allah'ın kulu olan Âdem'e secde şeklinde bir imtihana tabi tutulmazlardı.[1081]

Şa'râni burada melekler için "i'tiraz ettiler' sözünü kullanmıştır. Fakat meleklerin Allah'a *"Sen yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökecek bir varlık mı yaratacaksın?"* diye sormaları bir i'tiraz değil, öğrenme arzusundan olsa gerektir.

Meleklerin, Hz. Âdem'e ve onun evlâdına secdeleri arasında bir fark vardır.

Âdemoğlunun arkasında secde ettikleri zaman, onların, kırâatteki ve namazdaki secdeleri için secde etmiş olurlar. Fakat onların Âdem'e secdelerine gelince, bu onların, ilmi öğretene olan secdeleridir. Secdelerde bir ittifak olmasına rağmen, secdelerin sebebinde fark vardır.[1082]

Meleklerin Âdem'e yaptıkları secdenin ibadet için değil, sırf Allah'ın emrine itaat için olduğu belirtilmektedir.[1083] Bu bir tür imtihan metodudur. Secde olayı ise, Hz. Âdem'in yaratılıp bir şekil almasından sonra vuku bulmuştur.[1084]

Aslında bu secde emri, Hz. Âdem'in şahsına mahsus değil, zürriyyeti de dâhil olmak üzere, nev'ine yani insan cinsine ait bir şeref ve imtiyazdır. Hz. Âdem'in zürriyeti içinde, bizzat ondan efdal olan ülü'lazm peygamberler gibi zatlar bulunduğu şüphesiz olduğuna göre de, bu mana açıktır. Binaenaleyh, Hz. Âdem'i, sadece ilk insan olmak üzere değil, genel olarak beşer nev'inin mâhiyyetini temsil eden bir umumî misal olarak mülâhaza etmek, ayetin siyakına daha uygundur. Bunun için, Âdem'in yaratılışı, Ademoğlunun yaratılışını; Âdem'in tasviri, Âdemoğlunun tasvirini; Âdem'e secde de bütün beşer nev'ine secdeyi ihtiva etmektedir.[1085]

b. İslâm'ın Meleklere İbâdet Etmeyi Yasaklaması

İslâm'dan önce, câhiliyye inançlarına sahip insanlar melekleri, peygamberleri, sâlihkişileri, güneşi ve ayı ma'bûd olarak görmekteydiler.[1086] İslâm'ın gelişiyle Kur'an, bu sapık inançlarını reddederek*: "Sizin, melekleri ve peygamberleri tanrılar edinmenizi de emretmez O... Ya size, Müslümanlar olduktan sonra, hiç kâfirliği emreder mi?"*[1087] onları sorgulamaktadır.

Meleklerin ve peygamberlerin tanrı edinilmesinin küfür olduğunu beyân eden bu âyet, kâfirlerin Hz. Peygamber'e karşı, "*Sana ibadet mi edelim istiyorsun?*" demelerine cevap olarak gelmişti. Allah onlara, Rasûlü'nün, insanları, kendisine ibadet etmeye, onları, meleklerin Tanrı olduğuna inandırmaya[1088] ve böylece meleklere ibadette bulunmaya dâvet[1089] etmesinin mümkün olmadığını haber vermiştir. Ayrıca onların, meleklere ibadet etmelerinde ileri sürdükleri gayelerine cevap olarak, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Göklerde nice melek vardır ki, ancak Allah'ın dilediği ve râzı olduğuna izin vermesi hâriç, onların şefâatleri hiçbir şeye yaramaz."[1090] Yine, meleklere ibadet etmenin, çok büyük bir sapıklık olduğunu belirtmek için de, "*Hatırla o günü ki, (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere: 'Bunlar mı size tapıyorlardı?' diyecek. (Melekler de): 'Seni tenzih ederiz. Bizim velimiz*

onlar değil, Sensin. Onlar, belki de cinlere (şeytanlara) tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı.' diyecekler."[1091] ifadeleri kullanılmaktadır.

İslâm'dan önce, Yahûdiler, Hıristiyanlar ve onlarla beraber yaşayan putperestler, İslâm'ın reddettiği bir melek inancına sahip idiler. Bu inançlarda Tanrı ile melek arasında, İslâm'daki gibi bir netlik görülmemekte, hatta bazen meleğe Tanrı'da olması gereken vasıflar maledilmekte ve dolayısıyla bu durum insanları meleklere ibadete kadar götürmekteydi. İşte İslâm Dini, bütün esaslarında olduğu gibi, melek inancı konusunda da kesin çizgisini belirtmiş ve onlara ibadet etme şöyle dursun, onlardan şefaat bekleme düşüncesinin dahi yanlış olduğunu[1092] ifade etmiştir.

E. Günahlardan Uzak Olmaları ve Ma'sûmiyetleri

Melekler, Allah'a itaat üzerine şekillenmiş varlıklardır. Ellerinde isyân etme kudretleri yoktur. *"Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere aslâ isyan etmezler ve emrolundukları şeyi yaparlar."*[1093] âyeti de bunu göstermektedir. Ma'siyeti terkedişleri ve itaatle meşgûl oluşları, onların tabiatından kaynaklanmaktadır. Onlar en küçük bir mücâhede göstermekle dahi mükellef değillerdir. Çünkü şehvetleri yoktur. Bu düşünce İslâm âlimlerinden bir kısmını *"Meleklerin mükellef olmadığı ve va'd ile vaid'e dâhil bulunmadığı"* fikrini beyân etmeye sevketmiştir.[1094]

Melekler, âdemoğlunun mükellef olduğu şeylerle mükellef değildirler. Fakat onların mutlak bir mükellefiyetsizliğini söylemek de doğru değildir. Çünkü onlar, ibadet ve itaatle emrolunmuşlardır. *"Çünkü onlar Rab'lerinin azâbından korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar."*[1095] âyeti de bunu göstermektedir. Bu âyetle onların, Rab'lerinin azâbından korktukları belirtilmektedir. Korku ise, şer'i tekâlif çeşitlerindendir. Aynı zamanda korku, ubûdiyyet çeşitlerinin de en üstünüdür. Allah Teâlâ'nın, onlar hakkında buyurduğu: *"Onlar, Allah korkusundan titreler."*[1096] âyeti de bunu ifade etmektedir.[1097]

Meleklere en çok eziyet eden şeyler, günahlar, ma'siyetler, küfür ve şirklerdir. Bunun aksine, onlar için sevinç kaynağı olan şeyin en büyüğü de, insanın, dinine ve Rabb'ine karşı ihlâslı oluşudur. Bundan dolayı melekler, içinde Allah'a isyan edilen evlere veya içinde Allah'ın kerih gördüğü ve gazâb ettiği şeylerin bulunduğu yerlere girmezler. Nitekim bir hadis-i şerifte, *"İçinde resim, köpek ve cünûb bulunan eve melekler girmezler."*[1098] denilmektedir. Başka bir hadisde de, *"Meleklerin, kendisine yaklaşmadığı üç kimse vardır. Bunlar: Sarhoş,*

zağferân sürünmüş kimse ve cünûb halde bulunan kimsedir.”[1099] ifadesi yer almaktadır.

Eş-Şa’râni, meleklerin, şakilikten nasipleri olmadığını, şakilik ve saadetin cinlere ve insanlara ait olduğunu vurgulamaktadır.[1100] El-Makdisi ise, daha değişik bir görüş ileri sürerek, meleklerin, ma’siyet işlemeye kâdir olmalarına rağmen, işlemediklerini belirtmektedir. Buna delil olarak da: *“Melekler, gece ve gündüz hiç ara vermeden Allah’ı tesbih ederler.”*[1101] âyetini göstermektedir. *“Eğer melekler, ma’siyet işlemeye kâdir olmasalardı, Allah onları, ma’siyeti terkettikleri için, bu âyetle medhetmezdi.”* demektedir.[1102]

Fahreddin Râzi (606/1209), “İsmetü’l-Enbiya” isimli eserinde, meleklerin ma’sûmiyeti konusunda dört delil ileri sürmektedir. Bunlar:

1. Allah Teâlâ’nın, meleklerin sıfatı hakkındaki kavli:

“Kendilerine her sûrette kahir ve hâkim olan Rab’lerinden korkarlar ve emrolundukları şeyleri yerine getirirler.”[1103]

Bu âyet, emirleri yerine getirme ve her türlü ma’siyeti terketme konusunda, bütün melekleri kapsamaktadır. Çünkü nehyedilen her fiilin, terkedilmesi emredilmiştir.

2. Allah’ın, meleklerin vasfı hakkındaki kavli:

“Rahmân olan Allah, melekleri evlâd edindi dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Bilakis melekler, ikrâma mazhâr olmuş kullardır. Ondan (emir almazdan) önce konuşmazlar, onlar, sadece O’nun emri ile konuşurlar.”[1104]

3. Allah’ın şu kavli de bir delildir*: “Melekler, gece ve gündüz hiç ara vermeden Allah’ı tesbih ederler.”*[1105]

Bu âyetten ortaya çıkan vasıflara sahip olan bir varlıktan, günahın sâdır olabileceği düşünülemez.

4. *“Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a hamd olsun.”*[1106] âyetinden anlaşıldığına göre Allah Teâlâ, melekleri, Kendisinin elçileri olarak yaratmıştır. *“Allah, elçilik görevini kime vereceğini daha iyi bilir. Suç işleyenlere, yapmakta oldukları hileleri karşılığında, Allah tarafından, aşağılık ve çetin bir azâb erişecektir.”*[1107] âyetine göre de, elçiler ma’sûmdurlar. Görülüyor ki, bütün bu deliller, meleklerin

günahsız olduğuna işaret etmektedir.[1108]

Suyûti (911/1505), Kâdi İyâz'dan (544/1149) naklen Müslümanların imamlarının, melekleri mürsel ve gayr-ı mürsel diye ikiye ayırdığını, mürsel meleklerin ma'sûmiyetinin, nebilerin ma'sûmiyetiyle aynı olduğu hususunda ittifak ettiklerini, ancak, gayr-ı mürsel meleklerin ma'sûmiyeti konusunda ihtilâf ettiklerini söylemektedir, ihtilâf edenlerden bir grubun, hiçbir ayırım yapmadan, bütün meleklerin ma'sûm olduğunu kabul edip, şu ayetleri de delil gösterdiklerini ifade etmektedir:

"Onlar, Allah'ın, kendilerine emrettiği şeylere asla isyân etmezler. Neye de me'mûr edilirlerse yaparlar."[1109]

"Bizim her birimiz için bilinen bir makam vardır. Şüphesiz biz orada, sıra sıra dururuz ve şüphesiz Allah'ı tesbih ederiz."[1110]

"Göklerde ve yerde kimler varsa O'nun hizmetindedirler. O'nun huzurunda bulunanlar O'na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar."[1111]

"Hayır! (Bir daha öyle yapma!) Çünkü değerli ve güvenilir kâtiplerin elleriyle yazılıp, tertemiz kılınmış, yüce makamlara kaldırılmış mukaddes sahifelerde yazılı bu ayetler, bir hatırlatma ve öğüttür."[1112]

İkinci grup ise, Kur'ân-ı Kerim'deki Hârût ve Mârût kıssası ile İblis kıssasını delil göstererek, bu meleklerin kesin bir ma'sûmiyete sahip olamayacağını ileri sürmektedirler.[1113]

Meleklerin ma'sûmiyeti noktasında iki müşkille karşılaşılmaktadır:

1. Meleklerin, Âdem'in yaratılışı sebebiyle, bu hususta Allah'a sual etmeleri ile ma'sûm oluşları arasında tezâd yok mudur?

2. Yukarıda söylediğimiz Hârût ve Mârût isimli iki meleğin durumu nasıl izah edilebilir?

Önce birinci müşkili ele alalım:

Allah ile melekler arasındaki bu konuyla ilgili karşılıklı bir konuşma, Bakara Sûresi'nde şöyle anlatılmaktadır:

"Hani Rabb'in meleklere, 'Ben yeryüzünde (benim emirlerimi tebliğe ve infâza me'mûr) bir halife (insan) yaratacağım demişti de, melekler de: 'Biz, Seni, hamdinle tesbih ve tasdik edip dururken, o (yer) de bozgunculuk edecek, kanlar

dökecek kimse mi yaratacaksın?' demişlerdi. O zaman Allah da: 'Sizin bilemeyeceğinizi ben bilirim.' demişti. Âdem'e bütün isimleri öğretmişti, sonra onları (onların delâlet ettikleri eşyâyı) meleklere gösterip: 'Doğrucular iseniz (her şeyin içyüzünü biliyorsanız) bunları adlarıyle bana haber verin!' demişti. (Melekler de): 'Seni tenzih ederiz. Sen'in bize öğrettiğinden başka bizim hiç bir bilgimiz yok. Çünkü her şeyi hakkıyle bilen, hüküm ve hikmet sahibi olan şüphesiz ki Sensin Sen' demişlerdi."[1114]

İbn Abbâs'dan gelen bir rivâyete göre, İblis, meleklerin, kendilerine cin ismi verilen kabilelerinden bir kabile idi, yakıcı ateşten yaratılmıştı. Esas ismi Hâris idi ve cennet bekçilerindendi. Yeryüzünün ilk sâkinleri, yalın ateşten yaratılmış olan cinlerdi. Cinler yeryüzünde fesat çıkardılar, kan döktüler, birbirlerini öldürdüler. Allah da, meleklerden bir ordunun başında İblis'i gönderdi. İblis, ordusuyla onlara karşı savaştı ve o cin taifesini, etrafı dağlarla çevrili denizler adasına sürdü. Buna muvaffak olduğu zaman kendi kendine, *"Öyle bir şey yaptım ki, benden önce kimse böyle bir şey yapamamıştı."* dedi. Fakat Allah, o daha bu şekilde gururlanmadan, onun böyle diyeceğini biliyordu. Melekler ise, bundan habersizdiler. Allah: *"Muhakkak ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* dediği zaman, melekler cevaben: *"Üzerlerine gönderildiğimiz şu cinler gibi, yerde fesat çıkarıp kan dökecek kimse mi yaratacaksın?"* demişlerdi. Allah da, İblis'in, nefsinde gururlanmasını kastederek, *"Ben, sizin muttali olmadığınız, bilmediğiniz şeyi bilirim"* demişti.[1115]

İbn Kesir yukarıdaki âyetleri şöyle tefsir etmektedir: *"Melekler bu sözleri ile halifenin cinsinde, bozgunculuk yapma ve kan dökme özelliklerinin olduğunu murad etmişlerdir. Onlar âdeta, bu özellikleri, hususi bir ilimle biliyor veya bu yeni türün yaratılacağı madde kendilerine haber verildiğinden, bu maddeye nazaran beşer tabiatını anladıklarından, sanki bu neticeyi çıkarmış gibiydiler. Veya 'halife' sözünden, bunu çıkarmışlardır. Çünkü 'halife', insanlar arasında çıkacak haksızlıkları önlemek, adâletle hükmetmek, insanların günah ve isyâna düşmelerine mâni olmakla vazifelidir. Mademki ortada bir 'halife' olacak, öyleyse önlenmesi gereken zulümler, isyânlar ve haksızlıklar da var demektir."*[1116]

Meleklerin günahsızlığı konusunda karşılaşılan bu müşkile Alûsi (1270/1853) şöyle bir izahda bulunmaktadır: *"Meleklerin, insanlar için ifsâd ve kan dökücülük hükmünü vermeleri, gaybı bilme iddialarından ve tahmin ve zanla hüküm vermiş olmalarından değildi. Bunun başka sebepleri vardı. Bazılarınca denildi ki, İnsanların bu özelliği levhi mahfûzda vardı ve melekler oradan*

görmüşlerdi.” Bir kısım âlimler de, *“Cin ve ins âlimlerinin, ismet sâhibi olmamasında ve bütün hususiyetlerinde müşterek olmaları sebebiyle, bu insanları, bildikleri cinlere kıyâs ederek bu hükme varmışlardır.”* Yine muhtemeldir ki melekler, insanların bu durumunu, “Halife” diye isimlendirilmelerinden anlamışlardır. Çünkü halifelik, ıslâhı ve kendine karşı çıkanları kahretmeyi gerektirir. Bu durum da, ya bizzât kendindeki şehvet hissinden veya dışındakilerin kan dökmelerinden dolayıdır.[1117]

M.R. Rıza (1354/1935) ise, *“Bu âyet, müteşâbihlerdendir. İstişâre kabûl edilse, Allah için imkânsızdır. Allah’ın haber vermesi ve meleklerin itiraz etmesi kabûl edilse, bu da ne Allah’a, ne de meleklere uygun düşer.”* demektedir.[1118]

Ayette geçen, “Eğer doğrucular iseniz” sözünün manası, İbn Abbâs’a göre, *“Eğer, yeryüzünde niçin halife yarattığımı biliyorsanız.”* demektir.[1119]

Meleklerin ma’sûmiyeti konusunda karşılaştığımız ikinci müşkil ise Bakara sûresinin 102. âyetinde söz konusu edilen Hârut ve Mârut isimli meleklerin mahiyeti konusundan çıkmaktadır. Bu âyet şöyledir. *“Süleymân’ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların söylediklerine tâbi oldular. Hâlbuki Süleymân kâfir olmadı. (Büyü yapmadı ve ona inanmadı.) Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri (büyü ilmini) ve Bâbil’de Hârût ile Mârût’a indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek herkese: “Biz imtihân için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız” dedikten sonra ancak, sihir ilmini öğretirlerdi.”*[1120]

Ayetin siyâkından, bu iki meleğin, Allah tarafından, fetret devirlerinden birinde, insanları imtihân için gönderildiği anlaşılmaktadır. Tefsir kitapları bu meleklerle ilgili birçok kıssa zikretmişlerdir. Fakat bunlar, ne kitapla, ne de sünnetle sabit olmuştur.[1121] Bu melekler hakkındaki en güvenilir bilgi kaynağı Kur’ân-ı Kerim’dir. Hz. Peygamber de, *“Allah, Zühre’ye lânet etti. Çünkü o, Hârût ve Mârût isminde iki meleği fitneye sevketti.”*[1122] demiştir. Başka bir rivayette ise şu bilgiyi vermektedir: *“Allah Teâlâ, Hz.Adem’i yaratacağını meleklere bildirdiği zaman, melekler, ‘Ey Rabb’imiz! Orada fesad çıkaracak, kan dökecek kimse mi yaratacaksın? Hâlbuki biz seni hamdinle tesbih edip ve seni takdis edip dururken demişlerdi.”*[1123] Yine, *‘Ey Rabb’imiz! Biz Sana, âdemoğullarından daha itaatkârız’* dediler. Allah da: *‘Öyleyse aranızdan iki melek seçin, onları yeryüzüne indireyim ve bakalım nasıl amel edecekler.”* buyurdu. Melekler: *‘Rabbimiz! Hârût ve Mârût’u seçtik’* dediler. Seçilen iki melek yeryüzüne indirildiler ve Zühre yıldızı çok güzel bir kadın şekline

getirilerek, onlara gönderildi. Onlar Zühre'ye sahip olmak istediler. Zühre onlara: *"Hayır, vallahi şu şirk sözünü söylemezseniz olmaz."* dedi. O iki melek: *'Allah'a yemin olsun ki, biz kat'iyyen Allah'a şirk koşmayız'* dediler. Zühre gitti ve bir başka zaman bir çocuk getirdi. İki melek yine ona sahip olmak istediler. O bu defa da, *"Hayır, vallâhi şu çocuğu öldürmediğiniz müddetçe olmaz."* dedi. Meleklerin buna cevabı,' Hayır, vallâhi biz kesinlikle ona kıymayız' oldu. Zühre gitti ve bir içki kadehiyle döndü. Melekler ona sahip olmaktan vazgeçmemişlerdi. O; *'Vallâhi şu içkiyi içmedikçe olmaz.'* dedi. Sonra içkiyi içtiler, sarhoş oldular, ona da sahip oldular, getirdiği çocuğu öldürdüler. Sarhoşlukları geçince kadın onlara: *'Vallahi sarhoş olunca yapmaktan çekindiğiniz her şeyi yaptınız' dedi. Bu iki melek dünya azâbı ile âhiret azâbı arasında, birini seçmek konusunda serbest bırakıldılar. Onlar da dünya azâbını tercih ettiler."*[1124]

İbn Abbas'tan gelen bir rivayette aynı olay biraz daha değişik anlatılmaktadır: *"Dünya semasının ehli, yeryüzünü teşrif ettiler ve orada günah işlendiğini gördüklerinde şöyle dediler: 'Yâ Rab! Yeryüzü ehli, günah işlemekteler.' O zaman Allah Teâlâ onlara: 'Siz benimlesiniz, fakat onlar beni göremiyorlar' buyurdu. Sonra bu meleklere: 'İçinizden üç kişi seçin" denildi. Onlar da, yeryüzü ehlinin aralarında hükmetmek üzere oraya (yeryüzüne) inmeleri için, aralarından üç melek seçtiler. Onlara, âdemi şehvet verildi. Bununla birlikte içki içmemek, adam öldürmemek, zinâ etmemek ve putlara secde etmemekle emrolundular. Bu şartlar, seçilen meleklerden birine ağır geldi, diğer ikisi ise, yeryüzüne indirildi. Onlara, 'Enâhid' isminde çok güzel bir kadın geldi. Bu melekler kadınla beraber, onun evine geldiler ve ondan faydalanmak istediler. Fakat kadın, onlar şarab içmedikçe, komşusunun oğlunu öldürmedikçe ve putuna secde etmedikçe, isteklerini kabûl etmeyeceğini söyledi. Onlar ise, 'Hayır, secde etmeyiz.' dediler. Fakat şarab içtikten sonra komşusunun oğlunu da öldürdüler, secde de ettiler. Sonra Hz. Süleymân onlara gönderildi de, onlardan ya dünya azâbı ya da âhiret azâbından birini tercih etmeleri istendi. Onlar da dünya azâbını tercih ettiler. Onlar, yer ve gök arasında asılıdırlar."*[1125]

İbn Kesir, bu rivâyeti garip karşılamaktadır. Ona göre Rasûlüllah'dan değil de, Ka'bü'lAhbar'dan olması daha doğru görülen bir başka rivâyette: Mecûsi ve evli bir kadın olan Zühre, meleklerden, kendisini semaya uçurmalarını da şart koşuyor. Onu semaya uçuran meleklerin, semada, kanatları kesilip yeryüzüne atılıyorlar. Ağlayarak, korkarak ve pişman bir halde yere düşüyorlar. Duâları ile meşhûr olan Hz. İdris'den, affedilmeleri için kendilerine duâ etmesini istiyorlar.

Duâ neticesinde, iki azâbdan birini seçmeleri hususunda serbest bırakılıyorlar. Tercih ettikleri dünya azâbını çekmeleri için altı ve üstü ateşle dolu bir kuyuya zincirle bağlanıyorlar. Orada azâblarını çekmektedirler.[1126]

Ebu's-Suûd (982/1574) aynı kıssayı naklettikten sonra, *"Bu, yanlış şeylerdendir. Çünkü hem dayanağı Yahudi rivayetlerdir, hem aklın ve naklin delillerine aykırıdır."* der.[1127] Beyzâvi (ö.685/1286) de aynı şeyi ileri sürer. [1128] Kurtubi (671/1273) ise, kıssayı, Hz. Ali, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Ka'bu'lAhbâr, Süddi ve Kelbi'den naklettikten sona: *"Hepsi zayıf ve doğruluktan uzak rivâyetlerdir."* hükmünü veriyor. *"Allah'ın emini, vahyin bekçileri, peygamberlere gelen Allah elçileri, Allah'a isyan etmeyen, emrolunduklarını yapan, şerefli kullar olan melekler hakkındaki esaslara ters rivâyetlerdir."* diyor. Daha sonra, görüşüne delil olarak şunları ileri sürüyor: *"Allah, göğü yarattığı zaman, yıldızları da yaratmıştı."*

Nitekim bir hadiste, *"Sema yaratıldığı zaman, içinde yedi gezegen (felek) de yaratıldı; Zühal, Müşteri, Behram, Utarit, Zühre, Güneş ve Ay buyrulmuştur. Buna göre Zühre, Âdem'in yaratılmasından önce vardı."*[1129] El-Antaki, "*meleklere bu gibi şeylerin nisbet edilmesi küfürdür."* demektedir.[1130] Alûsi ise bu hususları bazı müfessirlerden nakiller yaparak şöyle özetlemektedir: "Fahreddin Râzi bu mevzudaki rivayetlere; *"Bunlar fâsid, reddolunmuş ve kabul edilmemiş rivayetlerdir."* hükmünü vermektedir. Şihâb Iraki de *"Kim Hârût ve Mârût hakkında, 'onlar Zühre ile işledikleri hata yüzünden azâb olunan iki melektir.'* diye inanırsa, Allah'ı inkâr etmiş olur. Çünkü Allah *"Onlar Allah'a isyan etmezler."* diye meleklerin masum olduklarını beyan etmiştir demektedir. [1131]

Bütün bu rivayetlerden hareketle bir özet yapmak gerekirse, genel olarak melekler ele alındığında, onların günah işlemedikleri sarih ayetle belirtildiği, secde konusundaki suallerinin, günahı gerektirici bir i'tiraz değil, sadece öğrenme isteklerinden kaynaklandığı, Hârût ve Mârût'un da hikmeti ancak Allh'a ait olan bir imtihana tâbi tutulduğu ve belki de yine insanların imtihanında onların sadece vasıta olarak kullanılmış olabileceği ifade edilebilir.

F. Allah'a Yakınlıkları ve Kıymetleri

Melekler, Allah'a çok yakın olan ve Allah tarafından kendilerine ikrâm edilen, şeref verilen varlıklardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; *"Kuşkusuz Rabbin yanındakiler, O'na kulluk etmekten asla kibirlenmezler, Onu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler"*[1132] buyurulmaktadır. Yine En-biyâ Suresinde; *"Rahman,*

(melekleri) evlât edindi.” dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilakis (melekler) ikrâma mazhar olmuş kullardır.[1133] Şeklinde taltif edilmektedirler. Bu âyetlerde, meleklerin, Allah’ın yanında olmasından anlatılmak istenen, onların Allah tarafından bir şeref ve lûtfa nâil oldukları hususudur.[1134] Allah Teâlâ, kıymet ve şeref verdiği şeyler üzerine yemin eder. O, Kur’ân-ı Kerim’de, dört ayrı surede yemin ederek, meleklerin sahip olduğu kıymetlere işaret etmiştir. *“Sâflar bağlayıp duran, sevk (ve idâre) ve (men ile) zecreden, zikir okuyan (meleklere) yemin ederim ki, gerçekten, sizin ilâhınız birdir.”*[1135] Ayeti buna bir örnektir. Dikkat edilirse, bu âyette, tevhid inancını kuvvetlendirmek için, melekler üzerine yemin edilmektedir. Bilindiği gibi “tevhid”, İslam’ın en mühim bir akidesidir.

Ayrıca, Mûrselât suresinde Allah Teâlâ, insanlara va’d olunan ni’metlerin ve yine insanların tehdid edildiği azabın mutlaka vaki olacağı haberi gibi, bu çok önemli itikâd esasını anlatırken de, yine melekler üzerine yemin etmektedir.[1136] Nâziât Sûresinde ölüm meleği ve yardımcıları yeminle şereflendirilmekte.[1137] Zâriyât suresinde *“İş bölümü yapan melekler hakkı için, şüphesiz ki, size va’d olunan (şeylerin hepsi) elbette doğrudur.”*[1138] sözüyle, yine onların şeref ve kıymetine işaret edilmektedir. Abese sûresinde onlardan *“Değerli ve güvenilir kâtipler”* diye bahsolunmaktadır. Bu ayetlerde de *“(O Kuran) kıymetli, güvenilir, takvâ sâhibi kâtib (melek)lerin elleriyle yazılmıştır.”*[1139] buyrulmaktadır. Yine Âli İmran Sûresinde: *“Allah şu hakikati, Kendinden başka hiçbir ilâh olmadığını, adâleti ayakta tutarak (delilleriyle) açıkladı. Melekler de bunu ikrâr etti. İlim sahipleri de böylece inandı.”*[1140] Buyurarak, kendisinden başka ilâh olmadığını, meleklerin şahitliği ile te’yid etmiştir. Nisa Süresindeki, *“Bununla beraber, Allah, sana indirdiği Kuran ile şâhitlik ederki, O, bunu kendi ilmiyle indirmiştir. Melekler de şâhitlik ederler. Hakiki şahit olma bakımından Allah yeter.”*[1141] Ayetinden de, Allah Teâlâ’nın, Kur’ân-ı Kerim’i kendi ilmi ile indirdiğine melekleri şahid tuttuğu öğrenilmektedir.

Bütün bu ayetlerden anlaşılmaktadır ki, melekler, Allah’a çok yakın ve onun tarafından büyük kıymet ve şerefe nail olmuş olan varlıklardır.

G. Meleklerin; Peygamberler, İnsanlar ve Kendi Aralarındaki Dereceleri

Allah Teâlâ’nın, meleklere verdiği bu kıymet ve şerefi anlattıktan sonra, şimdi de onların, peygamberler ve diğer insanlar karşısındaki kıymet ve derecelerini belirtmeye çalışalım.

1. Peygamberler ve İnsanlar Karşısındaki Dereceleri

İslam âlimlerinin bu konudaki görüşleri, birbirine yakın olmakla birlikte bazı farklılıklar da arzetmektedir. *Sa'deddin Taftazâni'ye gör;* İnsanların elçileri, meleklerin elçilerinden daha üstündür. Meleklerin elçileri ise, insanların avâmlarından üstündür. İnsanların avâmları da, meleklerin avâmlarından üstündür. Bu bilgiler, Kur'ân'daki delilleriyle şöyle izah edilebilir:

1. *"Allah meleklere, kendi zatını ta'zim ve tekrim üzere Hz. Âdem'e secde etmelerini emretmiştir."*[1142] Bu secde hâdisesinin anlatıldığı Kur'ân ayetlerinden de anlaşılacağı gibi, derecesi aşağı olanın, daha üstün olana secde etmesi emredilir.

2. Bakara Suresinde; *"Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklere arzedip, 'Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin."* Dedi.[1143] buyurulmaktadır. Buradan, insanın melekden üstün olduğu sonucuna varılmaktadır.

3. Ali İmran Suresinde; *"Allah, birbirinden türeme bir nesil olarak, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ve İmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Allah işiten ve bilendir."*[1144] Denilerek, bu üstünlük açıkça ifade edilmektedir. Çünkü melekler de ayette geçen "el-âlemin (âlemler)" kavramının şümulüne girmektedir.

4. İnsan, fazilet, ilim, iyi amel ve olgunluk gibi güzel huyları, birçok mânialar, şehvet, gazâb ve zarurî ihtiyaçlardan doğan meşakkatlere göğüs gererek elde etmektedir. Bu mâniâlara rağmen, Allah'ın istediği şekilde bir kul olmayı başaran insan, meleklerden üstündür.[1145]

İbn Kesir'in rivayetine göre, Ömer b. Abdü'l-Aziz'in yanında bir cemaat varken, Said b. el-As onun yanına geldi. Ömer şöyle dedi; *"Allah Teâlâ'ya, Âdemoğlundan daha kerim biri yoktur. Allah'ın şu sözü de buna delildir: 'İmân edip sâlih amel işleyenlere gelince, onlar, yaratılmışların en hayırlılarıdır."*[1146] Orada bulunanlardan Saib b. el-As, Ömer'i tasdik etti. Fakat Irak b. Malik buna karşı çıkarak; *"Allah'a, meleklerden daha faziletli birisi yoktur. Onlar, iki dünyanın hizmetçileridir, peygamberlerin elçileridir."* demiş ve 'derken şeytan, çirkin yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese vererek *"Rabbiniz, sırf melek olursunuz veya ebedi kalanlardan olursunuz diye sizi bu ağaçtan menetti, başka bir sebepten değil' dedi."*[1147] Ayetini de bu fikrine delil göstermiştir.[1148] Ömer b. Abdü'l- Aziz, Muhammed b. Ka'bu'l-Kurazi'ye, *"Sen ne dersin ey Ebû Hamza"* dedi. O da, *"Allah, Âdem'e ikrâm etti ve onu kendi eliyle yarattı. Ve ona*

kendi rûhundan üfledi. Ve meleklerini Âdem'e secde ettirdi. Onun zürriyyetinden peygamberler gönderdi. Peygamberleri melekler ziyaret ettiler." dedi. Ömer b. Abdü'l-Aziz de onun bu sözlerine muvafakat etmiştir.[1149]

Abdullah b. Selâm *"Allah, Muhammed (as)'den daha üstün bir varlık yaratmamıştır."* dedi. Ona; *"Cibril ve Mikail'in ne olduğunu biliyor musun? Onlar güneş ve ay gibi musahhar yaratılmıştır"* dediler. O tekrar; *"Allah Muhammed (as)'den daha üstün bir varlık yaratmamıştır."* dedi.[1150] Esseffârini de, Ahmed b. Hanbel'in, *"Her mü'min meleklerden üstündür."* dediğini, kâfirler ve münafıkların, bu üstünlük meselesine dâhil olmadığını, çünkü onların, Araf suresinin 179. ayetine göre hayvanlardan da aşağı olduğunu belirtmektedir.[1151]

Salih insanların, meleklerden daha üstün olduğunu gösteren bir takım deliller tesbit edilmiştir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Allah meleklere, Âdem'e secde etmelerini emretmiştir. Eğer Âdem'i meleklere üstün tutmasaydı meleklerin ona secde etmelerini emretmezdi.[1152] Meleklerin, Âdem'e secdesi Allah'a bir ibadet, tâat ve bu secde ile O'na yaklaşmaları demektir. Bu da Âdem'in teşrif, tekrim ve ta'zim edilmiş olduğunu gösterir. Hâlbuki ne Âdem, ne de nesli, Allah'tan başka hiçbir varlığa secde etmekle emrolunmamışlardır. Çünkü Âdemoğlu, yaratılmışların en şereflisidir.

2. *"İblis kıssası da buna delildir."*[1153] Bu kıssayı anlatan âyetten de, Âdem'in İblise üstünlüğü anlaşılmaktadır. Çünkü o da Âdem'e secde etmekle emrolunmuştur.

3. Allah, Âdem'i eli"yle, melekleri ise "kelimesi"yle yaratmıştır. Yani *"Ol!"* demiş, onlar da oluvermiştir.

4. Allah, *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."*[1154] Buyurmuştur. Halife olan, halife olmayandan daha üstündür. Çünkü melekler bu halifeliği istediler, fakat Allah kabûl etmedi. Eğer halife olmak onların derecelerinden daha üstün olmasaydı, onlar bu halifeliği talep etmezlerdi.

5. Âdemoğlunun, ilim bakımından da onlardan üstün olduğu, Allah'ın onlara isimlerden sorduğunda, onların buna cevap verememelerinden anlaşılmaktadır. Onlar, bu isimleri, Âdem'in kendilerine haber verdiğini itiraf etmişlerdir. Allah Teâlâ da, *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu ?"*[1155] Buyurarak, Âdem'in üstünlüğüne işaret etmiştir.

6. Beşerin taatinin meşakkatli oluşu da Âdemoğlunun üstünlüğünü gösterir.

Çünkü zorluk içinde yapılan ibadet daha faziletlidir. Beşer şehvet, hırs, gazap ve hevâ duygularını taşır bir özellikte yaratılmıştır. Fakat bütün bunlar meleklerde yoktur.

7. Selef, sâlih insanların meleklerden üstün olduğunu ifade eden hadisler rivâyet etmiştir. Bu hadisleri, insanların önünde rivâyet etmişlerdir. Eğer bu hadisler inkâr edilecek özellikte olsaydı, onları inkâr ederlerdi. Bu da, selefin, bu düşünceyi kabûl ettiğini gösterir.

8. Allah'ın, âdemoğlunun amelini meleklere medhetmesi de, Âdemoğlunun üstünlüğünü gösterir. Kulları, üzerine düşen vazifeleri ve emre dildikleri şeyleri yerine getirince, Allah (c.c.) onları, meleklere karşı över.[1156]

Ahmed b.Hanbel'in Müsned'inde ve İbni Mâce'nin Sûnen'inde, Abdullah b. Ömer'den rivâyetle Rasûlüllah, *"Müjdeler olsun. Rabb'iniz, semanın kapılarından bir kapı açtı. Sizi meleklere överek, 'kullanma bakın, farizayı icra ettiler, diğer bir farizayı bekliyorlar' diyor."*[1157] demiştir. Ebû Hureyre'nin rivayetine göre de; *"Allah arafât ehli ile sema ehline övünür. Onlara, 'şu kullarıma bakın, ibadette ilerlemiş olarak bana geldiler."*[1158] Buyurmuştur. İbn Teymiye ise, dört imam ve ehl-i sünnete müntesib kimselere göre, peygamberler ve Allah'ın emir ve nehiylerine riâyet ederek yaşayan insanların, meleklerden üstün olduğunu söylemiştir.[1159]

Ebi'l-İzz el-Ezreği (722/1322), Şerhu akaidi't-Tahâviye'de şu görüşleri nakletmektedir; ehl-i sünnete göre; *"Beşerden sâlih kimseler ve peygamberler meleklerden üstündür."* Fakat mu'tezile meleklerin daha üstün olduğunu savunmaktadır. Eş'ariler ise bu konuda iki görüşe ayrılmaktadır. Bir kısmı; *"Enbiyanın ve evliyanın meleklerden daha üstün olduğunu söylemekte."* Diğer bir kısmı ise, bu konuda kesin bir fikir belirtmemektedir. Meleklerin üstünlüğünü söylemeye meyledenlerin olduğu da belirtilmektedir. Şia ise, bütün insanların, bütün meleklerden üstün olduğunu kabûl etmektedir. Ebû Hanife de, bu konuda kesin bir şey söylemekten çekinmektedir.[1160]

Ayrıca Fahreddin Râzi de bazı âyet delilleriyle, peygamberlerin ve sâlih müminlerin, meleklerden üstün olduğunu savunmaktadır.[1161]

Fakat Makdisi, âlimlerin çoğunun, meleklerin, sâlih müminlerden daha üstün olduğunu kabûl ettiğini söylemekte ve *"De ki: Ben size, 'Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum' ; gaybı da bilmem; size, 'Ben bir meleğim.' de demiyorum. Ben, bana vahyolunan Kur'ân'dan başkasına uymam."*[1162] Ayetini

görüşlerine delil getirdiklerini ifade etmektedir.[1163]

Ayrıca konuyla ilgili olarak İsrâ süresindeki; *"Yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."*[1164] Ayetini ele alırlar ve *"Burada Allah Teâlâ âlâ men halaknâ, yani 'yarattıklarımızdan' demedi de, âlâ kesirin men halaknâ 'yarattıklarımızın birçoğundan.'* dedi. Buna göre burada; *"İnsanlardan da efdal bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Hiç günah işlemeyen bir varlık, günahtan âri olmayan varlıkla bir olur mu? Ömrü yüz seneyi geçmeyen bir varlığın ameli, ömrü ebedi olan bir varlığın amelinden nasıl üstün olur."* demektedirler.[1165]

Netice olarak, Ehl-i Sünnet imamlarının ve âlimlerinin hemen tamamına yakını peygamberlerin ve sâlih müminlerin, meleklerden daha üstün olduğunu kabûl ettikleri ifade edilebilir. Bu konuda daha geniş bilgi sâhibi olabilmek için, müracaat edilebilecek birçok kaynak vardır.[1166]

2. Meleklerin Kendi Aralarındaki Dereceleri

Meleklerin birbirleri arasındaki üstünlük meselesine gelince, Suyûti bu konuyla ilgili birçok rivayet nakletmektedir. İbn Abbâs'dan gelen bir rivayette, *"Size meleklerin en faziletlisini haber vereyim mi? O, Cibril'dir."* denilmektedir. Vehb ise; *"Allah'a en yakın olan melek Cibril, sonra Mikail'dir."* der. Bu da Cibril'in üstünlüğünü gösterir. Yine İbn Mes'ûd'dan bir rivayette *"Yaratıklardan Allah'a en yakını İsrâfildir"* denir. Ka'b, *"Meleklerin Allah'a en yakını İsrafil'dir."* rivayetini nakletmiştir. İkrime; *"İsrafil, Allah ile Cibril, Mikail ve Meleku'l-Mevt (Azrail) arasındadır."* demiştir. İbn Ebi Cebelle'nin rivayetinde; *"Kıyamet Günü ilk olarak İsrafil çağrılır."* Denmektedir.[1167]

Şa'râni'nin bu konudaki görüşünü şöyle özetlemek mümkündür: *"Meleklerin hangisi hangisinden daha üstün, birbirleri arasında üstünlükleri var mı? Bu konuda kesin bir nassa muttali olamıyoruz. Hiç kimse de kendi aklına dayanarak, melekler arasında bir tefâdul ortaya koyamaz. Meselâ, Cibril, İsrâfil'den, Mikâil'den; Azrail, essemau Dünya meleği olan İsmeil'den daha üstündür denemez. Bu ancak sahih nass'lar yardımıyle bilinir, akılla değil."*[1168]

Şa'râni her ne kadar, melekler arasındaki fazilet farkını kabul etmese de, değişik rivâyetler bu farkın mevcut olduğunu te'yid etmektedir. Buna göre, büyük meleklerden olan Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil isimli meleklerin diğerlerine nazaran daha üstün oldukları anlaşılmaktadır.

H. Erkeklik-Dişilikleri Olmaması ve Evlenmeden Çoğalmaları

Arap müşrikleri, meleklerin dişi olduklarını zannetmekteydiler. Aynı zamanda dişi dedikleri bu melekleri, Allah'ın kızları olarak kabûl etmekteydiler. Kur'ân-ı Kerim, onların bu inançlarını reddederek, ellerinde hiçbir delil olmadığı halde, böyle bir iddiada bulunmalarını şu cümlelerle kınamaktadır:

"Müşriklere sor! Kızlar Rabb'lerinin de, erkekler onların mı? Yoksa biz melekleri kız olarak yarattığımızda onlar hazır mı idiler. Dikkat edin, doğrusu, yalan uydurup söylüyorlar. 'Allah doğurdu' diyorlar. Onlar şüphesiz yalancıdırlar. Allah, kızları, oğullara tercih mi etmiş? Ne oluyor size? Nasıl hükmediyorsunuz? Yoksa sizin, açık bir deliliniz mi var ?"[1169] *"Onlar, Rahman'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Acaba meleklerin yaratılışını gördüler mi? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir."*[1170]

Teftâzâni ve diğer şârihler, meleklerin cinsiyeti noktasında hiçbir akli ve nakli delilin bulunmadığını dolayısıyla, bu konu üzerinde münakaşa etmenin gereksiz olduğunu belirtmiştir. el-İci (756/1355) ve el-Cürcâni de aynı yolu takib etmişler ve onların bir cinsiyeti olduğu iddiâ edilse bile bundan istifade edilemeyeceğini belirtmişlerdir.[1171]

Akâidu'n-Nesefi'de, *" 'Hârût ve Mârût hikâyesi', çoğalmasalar bile meleklerin bir cinsiyete sahip olduklarını telkin etmektedir. Fakat onlar, bir müzekkerlik veya müenneslikle tavsif edilmemelidir."* denmektedir.[1172] Şa'râni ise, meleklerin şehvetlerinin olmadığını, bunun da onların her türlü cinsi özellikten uzak bulunmalarından kaynaklandığını belirtmektedir.[1173]

Netice olarak, onların, birbirleriyle nikâhlanmadıkları, birbirleri vasıtasıyle çoğalmadıkları, tenâsul vasıtası olmadan, Allah tarafından *"Ol"* deyince oluverdikleri ve dolayısıyla erkeklik ve dişilik gibi vasıflardan uzak oldukları anlaşılmaktadır.[1174]

I. Meleklerin İlimleri

Meleklerin ilmi konusunda Kuran-ı Kerim'deki şu ayet dikkati çekmektedir: *"Allah, Âdem'e bütün isimleri (eşyanın adlarını ve ne işe yaradıklarını) öğretti. Sonra onları, önce meleklere arzedip, 'eğer siz sözünüzde sadık iseniz; şunların isimlerini bana bildirin."* dedi. Melekler:

"Ya Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih eder, kemâl sıfatlar ile tavsif ederiz ki, Senin bize öğrettiklerinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz âlim ve hâkim olan ancak Sensin' dediler."[1175]

İbnü'l-Vezir Ebû Abdillah'a (840/1436) göre, Allah Teâlâ, eşyanın adlarını ve ne işe yaradıklarını meleklere değil, Âdem'e öğretmiştir. Zaten melekler de, *"Senin bize öğrettiğinden başka, bizim bir ilmimiz yok."*[1176] demişlerdi. Allah onlara, Âdem'i yeryüzünde halife yapmak istediğini haber verdiği zaman onlar, Âdem'in zürriyyetinin fesâd çıkaracağı üzerinde durmuşlardı. Ancak Allah, onlara bunun hikmetini bildirmemişti. Eğer bildirseydi, o konuda soru dahi sormazlar ve hatâya düşmezlerdi. Hata işlediklerini anladıkları zaman, *"Ya Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim bir bilgimiz yoktur."* dediler. Esasında melekler, yaratılmışlar içinde çeşitli ilimleri ve gayba ait bazı şeyleri en çok bilmesi gereken varlıklardır.

Çünkü onlar, nurlar ve şehvetsiz akıllardır. Hevâları gâlib değildir. Bunun için Allah Teâlâ, müteşâbihleri tevile yeltenmekle, kalplerinde eğrilik olduğu ortaya çıkan kimseleri zannedip, müteşâbih karşısında aczini itiraf etmek sûretiyle ilimde rüsûh (ehliyet) sâhibi kimseleri[1177] de methetmiştir.[1178]

Allah'ın meleklere, *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."*[1179] Demesi, halef bırakma meselesini gündeme getirmektedir. Meleklere gizli kalan ve şer ihtimalî karşısında taaccübü uzak görme ve arzı ihtisas ile söz söylemelerine sebep olan da bu idi. Binaenaleyh, mananın siyakı, *"Hilâfetin hikmet ve faydaları ve ona liyakat meselesi hakkında bilmediğiniz cihetler var."* çağrışımını yapmaktadır. *"Eğer doğrular iseniz, şunların isimlerini bana bildirin."*[1180] hitâbıyla da, meleklerin aczlerini isbât etmek için onları imtihân etmektedir. Bu imtihana karşı melekler, *"Seni tenzih ederiz, şüphesiz senin bize öğrettiklerinden başka bizim bir bilgimiz yoktur."* demişlerdir.[1181] Allah'ın meleklerle bu konuda muhatap olması, meleklerin kelâm sıfatıyle değil, ilim sıfatıyle ilgilidir. Gerçekte isimlerden murâd, alelumum isimler ise, meleklerin, bütün isimlerden mahrûm bulunacakları cihetle, bizzât kelam sıfatları olmadığı ve ancak ilim sıfatından bir hisseleri bulunduğu anlaşılır. Fakat eğer, bu isimlerden maksat, Âdem'in zürriyyetinin isimleri ise, diğer isimleri menetmeyeceğinden, kelâm sıfatına mâni olmaz ve bu sûretle meleklerin liyakatsizliği ispatlanmak istenmeyip, başka bir hikmetin ibrâzı istenir.[1182]

Allah meleklere, *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* demeden önce, melekler O'na, *"Biz seni hamd ile tesbih, takdis eder dururken, yeryüzünde fesâd çıkarıp, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?"*[1183] demişlerdi. Anlaşılıyor ki melekler, Allah'ın yaratmak istediği bu mahlûkun fıtratı ve karakteri hakkında bir takım bilgilere sahiptiler. Bu bilgiyi, ister bazı tahminlere dayanarak, ister yeryüzünde daha önceden müşahede ettikleri tecrübelerin eseri olarak, isterse

basiretlerinin ilhamı ile edinmiş olsunlar; Ademoğulunun yeryüzünde fesad çıkarıp kan dökeceğini biliyorlar. Aynı zamanda fıtratlarındaki melekliğin nezaheti ve temizliği icabı olarak, mutlak hayır ve mutlak selâmetten başka bir şeyi düşünmedikleri için Allah'a hamd ve tesbihi, varlığın tek gayesi olarak kabûl ediyorlar. Bununla birlikte, Allah'ın yeryüzündeki halifesi vasıtasıyla irâde-i ilâhiyyesini tahakkuk ettirmesindeki, kâinat kanunlarını onun eliyle yürütmesindeki, böylece hayatı çeşitlendirip, geliştirmesindeki, dünyayı inşâ ettirip ma'mûr kılışındaki ulvi irâdenin hikmetini bilemiyorlardı. Bu kapı onlara kapalıydı.[1184]

İnfitâr suresinde; *"Evet! Gerçek o ki, ısrarla dini yalanlıyorsunuz. Şunu iyi bilin ki, üzerinizde muhafızlık eden değerli kâtipler vardır. Onlar yapmakta olduklarınızı bilirler ve yazarlar."*[1185] buyrulmaktadır. Bu âyetlerden anlaşıldığına göre melekler, insanların kalplerindeki şeylerin bir kısmını bilmektedirler. Onların bildikleri şey, kulun irâdesi ve niyetleridir.[1186]

İbn Teymiye; *"Kul, bir iyiliğe niyet edip de yapamazsa, ona yine bir iyilik yazılır."*[1187] Hadisinde söz konusu edilen niyet, kul ile Rabb'i arasında gizli olduğuna göre, melekler buna nasıl muttali olacağını irdelemekte ve meseleye şu şekilde bir yorum getirmektedir.

"Kul bir iyiliğe niyet ettiği zaman, melek güzel bir koku hisseder. Kul, bir kötülüğe niyet ettiği zaman, melek pis bir koku hisseder." Görüldüğü gibi, Allah Teâlâ, kulun kalbinde olan şeyi meleklere bildirmeye kâdirdir. Tıpkı beşerden bazılarını insanın kalbinde olan şeye muttali kıldığı gibi Bir beşeri, kulun kalbindeki şeyi bilmeye muttali kılmasından, kulun muvekkeli olan meleğe bu şeyi bildirmesi, daha makuldür. Nitekim Yüce Allah, Kaf suresinde; *"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız. Çünkü onun sağında ve solunda oturan, her davranışı yakalayıp tespit eden iki melek vardır. İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen, dediklerini zapteden (bir) melek hazır bulunmasın."*[1188] buyurmaktadır. O, kulun nefsindeki gizliliklere, melekleri muttali kılmıştır.[1189]

Şa'rânî'nin konuya bakışı da aynı doğrultudadır. Ona göre Hz. Âdem, isimleri meleklere öğrettikten sonra, içlerinde Allah Teâlâ'yı bilmeyen bir melek kalmamıştır. Hepsi O'nu bilirler. Bundan dolayı Allah, *"Allah, melekler ve adalette sebat eden ilim adamları şahitlik etmiştir ki, Ondan başka ilah yoktur."*[1190] diyerek, meleklerin kendisini bildiğini, hattâ birliğine şahitlik ettiğini belirtmektedir. Burada, melekler hakkında hiçbir ayırım yapmadan, "El-

melaike” tabirini mutlak olarak kıllanmasına rağmen, insanlar hakkında “ûlu1-ilm” yani “ilim sahipleri” deyimini kullanarak sınırlandırma yapmıştır. Buradaki ilimden maksat da, vücut ilmi değil, tevhîd ilmidir. İnsanların bilmediği bazı ilimleri, melekler bilmektedirler Onlar, ilimlerini, çalışarak elde etmezler. İlimleri fikrî ve istidlâlî değildir. Allah tarafından kendilerine direkt olarak verilmiştir.[1191]

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, Allah meleklere belirli bir ilim vermiş fakat bu ilmi kendi iradesi doğrultusunda kullanmaları şartıyla, onları âdeta programlamıştır, timin, ancak kendilerine takdir edildiği kadarına sahiptirler ve bu ilmi elde etmek için herhangi bir çaba da harcamazlar.

J. Meleklerin Ölümü

İnsanlar ve cinler gibi meleklerin de mutlaka öleceği, Kur’ân’dan anlaşılmaktadır. Zûmer Süresindeki; *“Sura üflenince, Allah’ın diledikleri müstesna olmak üzere, göklerde ve yerde kim varsa, hepsi düşüp ölmüş olacaktır. Sonra ona bir daha üflenince, hemen ayağa kalkıp bakakalacaklardır.”*[1192] Ayetten meleklerin de öleceği sonucu çıkarılmaktadır. (Birinci nefhada Allah’ın dilemesiyle ölmeyip kalanlar, Cebrail İsrafil, Azrail veya Hamele-i Arş ya da rıdvan melekleri, huriler, cennetin hazinedarı olan Malik ile Cehennem bekçileri olan zebanilerdir).[1193]

İbn Kesir’e göre bu, ikinci nefhadır. O, nefha-i sâiktir (ölüm nefhası). Bu nefha ile Allah’ın diledikleri hariç yer ve gök ehlinden diri olanlar ölür. Sonra, geride kalanların ruhları kabzolunur. Ta ki, en son ölen, Meleku1-mevt olur. Ölümsüz olan, sadece hay ve kayyum olan Allah’tır. O’nun, evveli ve sonu yoktur. O zaman Allah Teâlâ şöyle buyurur: *“Bugün mülk, hükümranlık kimindir?”*[1194] Bu soruyu üç kere tekrarlar ve sonra cevabını yine kendisi verir: *“Kahhar olan tek Allah’ındır.”*[1195] Yani bunun manası şudur; *“Ben tekim. Her şeyi kahrettim. Her şeyin son bulmasına hükmettim.”* Allah Teâlâ sonra, üçüncü nefha olan son sûr’a üflemek için İsrafil’i diriltir. Bu nefha, artık diriliş içindir.”[1196]

Kasas süresindeki; *“O’nun zatından başka her şey helâk olacakta.”*[1197] Ayeti de, meleklerin öleceğine işaret etmektedir. Ancak, Sur’un üfürülmesinden önce, onların ölüp ölmeyeceği konusunda bir bilgi yoktur. Bu sebeble, kesin bir şey söylemek güçtür.[1198]

Meleklerin ölümü konusunda bu ayetlerin dışında Hz. Peygamber de bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre Allah, israfil’e, ölüm nefhasını

üfürmesini emreder. İsrafil ölüm nefhasını üfürdüğü zaman, Allah'ın dilediklerı hariç, göklerde ve yerde bulunanlar ölür. O zaman ölüm meleği, Allah'a, *"Göklerin, yerin ehli öldü, ancak Senin dilediğin hariç."* der. Allah Teâlâ; *"Kimin ölmeyip kaldığını en iyi Ben bilirim."* buyurur. Ölüm meleği, *"Ey Rabbim! Kendisine asla ölüm gelmeyecek biri olan Sen kaldın, bir de Hameletü'l-Arş, Cibril, Mikail ve ben kaldık."* der. Allah Teâlâ o zaman; *"Cibril ve Mikail'de ölsün."* der. Bunlar ölürler ve ölüm meleği Allah'a gelip *"Cibril ve Mikail öldü."* der. Sonra Allah; *"Hameletü'l-Arş da ölsün."* der. Onlar da ölürler ve Allah, Hameletü'l-Arş'a, Sur'u, İsrafil'den kabzetmesini emreder. Sonra Meleku1-Mevt, Allah'a gelir; *"Rabbim! Arş'ının taşıyıcıları da öldü."* der. Allah kimin kaldığını en iyi bilen olmasına rağmen ölüm meleği; *"Sadece hiç ölmeyerek diri kalacak olan Sen, bir de ben kaldım."* der. Sonra Allah ölüm meleğine; *"Seni de gördüğün şu yaratıklarım arasından yaratmıştım. Şimdi sen de öl."* der ve o da ölür.[1199]

İbn Teymiye'ye göre; *"Yaratılmışların hepsi, melekler ve hatta ölüm meleği Azrail bile ölümlüdür. Müslümanlar, yahûdiler ve Hıristiyanlar, meleklerin ölümünün mümkün olduğu ve Allah'ın bu konudaki kudreti üzerinde ittifak halindedirler. Allah melekleri öldürüp, tekrar diriltmeye muktedirdir. Tıpkı beşer ve cinni öldürüp dirilttiği gibi. Nitekim Kur'ân'da, önce mahlûkunu yaratıp (ölümden) sonra bunu (yaratmayı) tekrarlayan O'dur ki, bu, O'nun için çok kolaydır."*[1200] buyurularak buna işaret edilmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber, *"Allah vahiyle konuştuğu zaman, melekleri bir baygınlık alır." "Melekler, Allah'ın kelâmını işitince bayılırlar."*[1201] buyurmuştur. Onlara, komaya girecek kadar baygınlık geldiğine göre, ölüm baygınlığının gelmesi de mümkündür. Kur'ân'ın bahsettiği üç nefhadan birincisi; *"Melekler, korkudan dehşete kapılırlar."*[1202] İkincisi; *"Ölüm nefhası"*[1203] üçüncüsü ise; *"Diriliş nefhasıdır."*[1204]

Suyûti de, melekler için ölümün caiz olduğunu; ancak, tebliğlerini yapıncaya kadar Allah'ın onları öldürmeyeceğini söylemektedir.[1205] Ayrıca Zümer süresindeki; *"Sur'a üflenince, Allah'ın dilediklerı müstesna olmak üzere, göklerde ve yerde kim varsa, hepsi düşüp ölmüş olacaklardır."*[1206] Ayetinin şümulüne meleklerin de girdiğini ifade ederek, *"Allah'ın dilediklerı müstesna"* sözünden maksatın, Hameletu'l-arş, Cibril, İsrafil, Mikail ve ölüm meleği olduğunu belirtmektedir. Bunların en sonunda öleceklerini ileri sûren Vehb'den rivâyet edilen şu haberi de nakletmektedir: *"Allah'ın, mahlûkâttan ilk yarattığı, bu dört melektir, onları en son öldürecek ve yine en önce diriltecektir."*[1207]

Suyûti, öldükten sonra, onların ruhlarının, insanlarınki gibi, özel bir yerde bulunup bulunmayacağı konusunda herhangi bir bilgiye vâkıf olunmadığını belirtmektedir.[1208]

Bu görüşlerin aksine, bazı âlimler de meleklerin ölümsüz olduğunu ileri sürmüşlerdir. *Şa'rânî;* Melekler için âhiret olmadığını, çünkü onların ölmeyip, ancak gönderildiklerini;[1209] *Taberi;* Bütün meleklerin de sonunda öleceklerine dair rivayetler varsa da, bunların tam manasıyla, inanılacak ölçüde sağlam olmadığını[1210] söylemektedirler. İbn'l-Kayyım el- Cevziyye'ye (751/1350) göre ölüm, maddi varlıklara mahsûstur. Al-i İmran suresinde; *"her nefsin ölümü tadacağı"*[1211] Bildirilmiştir. Nefis, madde içindeki candır. Ruhun, madde ile birleşmesinden nefs doğar. İşte, madde içinde bulunan can, maddi vücudunun ölümünü tadacaktır. Fakat maddeden ayrılmış ruh (ruh-i mücerred) ölmez. Ehl-i Sünnet ulemâsı da, ruhun ölümsüz olduğu görüşündedirler.[1212] Buna göre melekler de ruhlar âlemi içerisinde değerlendirildiği için ölümsüzdürler.

K. Meleklerin Mekânları ve İndirilmeleri

Kur' ân-ı Kerim'deki, (Melekler şöyle derler): *"Bizim her birimiz için bilinen bir makâm vardır. Şüphesiz biz orada, sıra sıra dururuz ve şüphesiz Allah'ı tesbih ederiz."*[1213] ayetinden anlaşıldığına göre melekler için tahsis edilmiş mekânlar bulunmaktadır. Ebu'l-İzz el-Ezreği, bu ayetten hareketle semada her meleğe ait özel olarak ve içinde Allah'a ibadet ettikleri bir mekânın bulunduğunu ifade etmektedir.[1214]

İbn Kesir, ayetin tefsirinde, semalarda her melek için tahsis edilmiş bir yer ve ibadet makamlarının bulunduğunu, bu yerin genişletilip daraltılmasının da mümkün olmadığını İfade etmektedir. Mesrûk'un, Hz. Aişe'den rivâyet ettiğine göre, Hz. Peygamber; *"Dünya semasından hiçbir yer yoktur ki, üzerinde kıyâm eden ve secde eden bir melek bulunmasa."*[1215] demiştir. A'meş de İbn Abbas'tan, Hz. Peygamber'in; *"Semalardan bir sema vardır ki, o sema içinde, bir meleğin alnının ve ayaklarının üzerinde olduğu bir yer bulunmasın."* dediğini ve sonra, *"Bizim her birimiz için bilinen bir makam vardır."*[1216] ayetini okuduğunu belirtmektedir.[1217]

Meleklerin menzilleri ve meskenleri göklerdir.[1218] Allah Teâlâ, onların kendi yanında olduklarını bildirmektedir.[1219] Allah'ın emriyle yeryüzüne inerler.[1220] Kadir Gecesindeki gibi özel münâsebetlerle inişleri çoğalır.[1221] Ebu Kesir'e göre, melekler Kadir gecesinde, gecenin bereketinden dolayı, çok çok inerler.

Beraberlerinde bereket ve rahmet de indirirler. Kur an okunurken inerler, zikir ve ibadet meclislerini abluka altına alırlar. İhlâslı ilim talepelerine tazimle kanatlarını gererler. Mescidlere devam edenlere selâm verirler.[1222]

Yeryüzü ve dünya seması, bu gecede inen bu kadar çok meleği nasıl taşıyabileceği söz konusu edilmiş, meleklerin nurdan yaratılmış olmaları sebebiyle, aralarında izdihamın bulunmayacağı, nurun bir odayı doldurduğunda, aynı odaya bir diğer nurun girmesine ilk nur mâni olmayacağı, bunun için meleklerin odaya girmek için birbirlerine engel olmayacakları ifade edilmektedir.[1223]

Bu gecede inen melekler hakkında Alûsi, İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakleder; *"Kadir Gecesi geldiği zaman, Allah, Cibril'e, sidre meleklerinden yetmişbin tanesiyle yeryüzüne inmesini emreder. Yine indiklerinde, yanlarındaki nurdan bayrakları, Ka'be'ye, Rasûlüllah'ın kabrine, Mecsid-i Aksâ ve Tur-i Sinâ Mescidine dikerler. Sonra Cibril (as) 'dağılın!' komutunu verir. Melekler, içinde mü'min bir kimse bulunan her ev, oda, yer ve gemiye dağılır, girerler. Yalnız içinde içki, köpek ve domuz gibi haram şeyler bulunan yerlere girmezler. Fecr vaktine kadar, Muhammed ümmetine istigfâr ederler. Tesbihler, dualar, tehliller getirirler. Fecirle beraber göğe çekilirler. Dünya semasının melekleri onları karşılar ve sorarlar: 'Nereden geliyorsunuz?' Onlar "Dünyada idik, çünkü bu gece Kadir Gecesiydi', cevabını verirler. Yine 'Allah, ümmetin istediklerini, hacetlerini ne yaptı?"* diye sorarlar. Cebrail; *"Allah sâlih olan kimseleri affetti."* der. O zaman dünya seması melekleri; *"Allah Teâlâ'nın bu ümmete verdiği nimetlere şükürler olsun' diye âlemlerin Rabb'ine övgü, takdis ve tesbihler ederek seslerini yükseltirler."*[1224]

Melekler yer ve gök arasında inip çıkmaya da muktedirdirler.[1225] Nitekim Kâfirler tarafından Hz. Peygamber'e; *"Eğer doğru isen bize melekleri getir bakalım."*[1226] denildiğinde, Allah onlara; *"Biz o melekleri, ancak hak ile indiririz."*[1227] buyurarak cevap vermiştir.

Meleklerin urûcu meselesine gelince, bu hususu Şa'râni şöyle açıklamaktadır; *"Meleklerin urûcundan maksat, başka varlıklarınki gibi sadece yükselmek, yükseklere çıkmak değildir. Onların yeryüzüne inişleri de 'urûc' olarak isimlendirilmiştir."* Allah Teâlâ melekler hakkında "Tenezzelü'1-melâike" buyurmuştur. Onların inişleri, aslında urûc ettiklerini de göstermektedir. Yani *"Tenezzelü'l-melâike" sözü "Te'rucu'l-Melâike"* sözünün manasını da kapsamaktadır.[1228]

Netice itibariyle, melekler kâfirlerin zannettikleri gibi getirilmez, hareket gayeleri öyle kâfirler olmak şöyle dursun, beşerden hiçbirinin hükmü altına bile girmezler. Ancak, Allah'ın emriyle indirilirler. O da şunun bunun arzusu gibi boş yere değil, hak bir gaye ve hikmetle indirilir.[1229]

L. Meleklerin Kanatları

Kur'an'da meleklerin kanatları meselesi de söz konusu edilmekte ve *"Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun."*[1230] Denilmektedir.

Ebussuud'a göre buradaki "kanatlar" lâfzı, meleklerin sıfatıdır. Meleklerin ikişer, üçer, dörder kanatlarının olduğunun belirtilmesi de, onların, adette farklı ve çeşitli; kendileriyle inip çıktıkları ve süratle gittikleri, kanatlarının bulunduğuna delâlet eder. Bunun manası ise şudur: Meleklerin bazıları iki, bazıları üç, bazıları da dört kanatlı yaratılmışlardır. Bunların dışında, altı kanatlı bir melek grubunun mevcut olduğu da rivâyet edilmektedir. Bu altı kanatlı melekler, iki kanadıyla vücutlarını kaldırırlar, diğer iki kanadıyla, Allah tarafından emrolundukları hususlarda uçarlar, öbür iki kanadıyla da Allah azze ve celleden utandıkları için yüzlerini örterler.[1231]

Hz. Peygamber'in, Mi'rac Gecesi, Cebrâil'i altıyüz kanatlı olarak görmüş olduğu rivâyet edilmiştir. Yine rivâyet edilmiştir ki, Rasûlüllah, Cibril'i asıl sûretinde görmek istedi. Cibril ona; *"Sen buna güç yetiremezsin."* dedi. Rasûlüllah bunda ısrar etti. O, bir gece Makmara'ya çıktığında, Cibril asıl sûretinde ona geldi. Rasûlüllah bayıldı. Kendine gelince Cibril'i, bir eli göğsünde, diğer eli de iki omuzunun arasında olarak gördü. Sonra; *"Böyle bir yaratığı gördüğümden dolayı, Allah'ı tesbih ederim."* dedi. O zaman Cibril; *"İsrafil'i görsen ne yaparsın? Onun, oniki kanadı vardır. Bu kanatlardan biri meşrikte, diğeri de mağribdedir."* dedi.[1232]

Müfessirlerden bazılarına göre ayetde geçen; *"İkişer kanatlı'dan maksat, iki kanatlı melek gruplarının olduğu, 'üçer kanatlı'dan maksat, üç kanatlı melek gruplarının olduğudur. Belki bu üç kanattan üçüncüsü, meleğin sırtının ortasında, iki kanadın arasında olabilir. Bu kanadı, kuvvetle uzatmak sûretiyle kullanır. 'Dörder kanatlı'dan maksat da aynıdır ve dilerse, bu kanat sayılarını artırır."*[1233] Maddi âlemdeki kanatlar uçmaya yardım eder. Kanatların çokluğu sürate işaret eder. Ruhlar âlemindeki kanatlar, Allah'ın emirlerinin süratle yerine getirildiğini gösterir.[1234]

Meleklerin kanatlan konusunda el-Yevâkit'de de bazı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, meleklerin ikişer, üçer, dörder kanatlarından bahsedilmesinden murâd, kuvvetli rûhâniyyettir. Zikredilen bu kanatlar onlara, aşağılarında olan kimselere insinler diye kılınmıştır. Yoksa onlarla, kendilerinin üzerinde olan kimseye çıksınlar diye değil. Bu durum, kuşların aksinedir. Çünkü kuşlar, yukarıdan aşağıya kanatsız iner, ancak yukarıya kanatlarıyla çıkarlar. Melekler ise, bulundukları yerden yukarı, kanatlarıyla çıkmazlar. Yani kuşlar kanatlarını yukarı çıkmak için, melekler ise aşağı inmek için kullanırlar. Kuşlar aşağı inerken kendi tabii halleriyle iner, kanatlarıyla çıkar; melekler ise kanatlarıyla iner, tabii halleriyle yukarı çıkarlar. Bütün bunlardan maksat, mevcud olan her şeyin, ancak, kendisi için takdir edilen kudret kadar tasarruf gücüne sahip olduğunu anlatmaktır.[1235]

Muhammed Hamdi Yazır, *"Meleklerin kanatlarının hakikatini ve keyfiyyetini, ancak Allah bilir."* Bunu, "cihet" diye yorumlayanlar da olmuştur. İfadenin siyâkından anlaşıldığına göre, burada zikrolunan adedler, ta'yin ve tahsis için değil, çokluğu beyan içindir. Binaenaleyh, dörtten yukarı yok demek değildir. Nitekim dörtten fazla olabileceğini de anlatmak için, Allah; *"Yaratmada dilediği kadar ziyade eder."* sözünü de ilâve etmiştir demektedir.[1236]

Netice itibariyle meleklerin kanatlarının bulunması ve bu kanatları, Allah'ın emirlerini yerine getirmeleri sırasında kendilerine kuvvet sağlama amacına mâtûf kullanmaları ve sür'atlerini artırdığı genel kabul görmüş ifadelerdir.

M. Meleklerin Yiyip-İçmemeleri ve Uyumamaları

Meleklerin yiyip içmemeleri konusunda Kur'an-ı Kerim'de kesin bir ifade bulunmamaktadır. Ancak bazı ayetlerden hareketle onların yiyip içmedikleri kanaatine varmak mümkündür. Meleklerin, Hz. İbrâhim'e beşer sûretinde gelmeleri, onlara Hz. İbrâhim'in yemek ikrâm etmesi, ancak ellerini yemeğe uzatmamaları bu kanaatin temelini oluşturmaktadır.[1237] Ayrıca Hûd sûresinde geçen *"Andolsun ki, elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjde getirdiler de 'selâm (sana)' dediler. O da: '(size de) selâm' dedi ve beklemeden, kızartılmış bir buzağı getirdi. Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce onları yadırgadı ve onlardan kalbine bir korku girdi. Bunun için onlar, ona: 'Korkma! Çünkü biz meleğiz. Lût kavmine gönderildik' dediler."*[1238] cümlelerini de aynı tarzda değerlendirmek mümkündür.

Bu konu da İslam âlimleri de bir takım görüşler ileriye sürmüşlerdir. Fahreddin Râzi, meleklerin yemeyip, içmedikleri ve nikâhlanmadıkları, cinlerin ise, yiyip,

içtikleri, nikâhlandıkları ve doğup doğurdukları konusunda ittifak edildiğini söylemektedir.[1239] Yahya Ebi Kesir de, meleklerin, karınsız ve yiyip-içme özellikleri olmadan yaratılmış olduklarını belirtmektedir.[1240]

Suyûti, meleklerin, uyuyup uyumadıkları konusunda herhangi bir nakle rastlamadığını, ancak, *"Onlar gece ve gündüz hiç ara vermeden Allah'ı tesbih ederler."*[1241] âyetinden hareketle, uyuma özelliklerinin olamayacağını ifade etmektedir.[1242]

N. Meleklerin Güzelliği

Necm süresindeki; *"Çünkü onu, kuvvetlinin kuvvetlisi (Cebrail) öğretti ki, o, aklında ve davranışında kâmil bir melektir."*[1243] âyetinden hareketle meleklerin çok güzel varlıklar olarak yaratıldığı kanaatine varılmıştır. Nitekim İbn Abbas "zü merratin" tabirini "*zü manzarin hasenin*" (Güzel görünüşlü) ifadesiyle tefsir etmiştir. Katâde ise "*zü halkin tavilin hasenin*" (güzel ve uzun yaratılışlı şeklinde açıklamıştır. Ayrıca "*zü merratin*" terimini, "Kuvvetli ve güzel görünüşlü" diye anlayanlar da vardır. İnsanlar, kendi aralarındaki konuşmalarında bile meleklere bir güzellik atfetmektedirler. Bunun aksine, şeytanlar da, kötülük ve çirkinlikle tavsif edilmektedir. Bunun için, insanın güzelliğini, meleğe benzetirler. Nitekim Yusuf süresindeki, *"Kadınlar onu görünce (gözlerinde) büyüttüler ve (şaşkınlıklarından) ellerini kestiler ve 'Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederiz, bu asla bir beşer değildir, bu ancak değerli bir melektir.' dediler."*[1244] ayeti, kadınların, Hz. Yûsuf u gördüklerinde, güzelliğinden dolayı şaşkına döndüklerini ve ancak meleklerin bu kadar güzel olabilecektim söylemek zorunda kaldıklarını vurgulamaktadır.[1245]

Ca’fer b. Ebi Muhammed’in de; *“Meleklerin kokusu, gül kokusudur, peygamberlerin kokusu ise ‘sefercel’ kokusudur.”* dediği rivayet edilmektir.[1246]

Bu rivâyetlerden de anlaşıldığı gibi, meleklerin güzelliği konusu o kadar yaygın olarak bilinmektedir ki, sadece İslâm’da değil, diğer iki dinin halk kültüründe de melekler âdetâ “güzellik” mefhûmunu ifade eder bir özelliğe sahiptir. Buradaki güzelliğin sadece maddi değil, rûh güzelliğine işaret ettiği de düşünülebilir. Çünkü “günahsızlık” da bir güzelliktir.

O. Meleklerin İradeleri

Meleklerin ve hayvanların, bir emre taalluk eden irâdeleri yoktur. Onlar âdeta, Allah’ın emirlerini yerine getirme, O’na ibadet ve tâat konusunda, kurulmuş saat gibidirler. O’nun emrinin dışında hareket edemezler, fakat insan böyle değildir. O, Allah’ın emriyle meşgûl olduğu gibi, bazen kendisine gaflet ve nisyân da hâkim olabilir. Yani insan, kendi irâdesine yakılmış; melekler ise, tamamen Allah Teâlâ’nın irâdesi altında bulunçtadırlar.[1247]

P. Meleklerin Şefaatleri, Sevgi ve Lanetleri

Meleklerin, şefâat edip edemeyeceği konusuna da Kur’ân-ı Kerim’de temas edilmekte ve şöyle denilmektedir:

“Göklerde nice melek var ki, onların şefâatleri, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için, Allah’ın izin vermesi dışında bir işe yaramaz.”[1248]

Yani, izinsiz şefâat etmeleri mümkün değildir. Hattâ şefâat etseler bile yine fayda vermez. Bundan gaye, rızâsı aranacak olan tek mabudun, melekler değil, Allah olduğu inancını pekiştirmektir.[1249]

Ancak, meleklerin, müminleri sevmesi mümkündür. Zira Ebu Hureyre’den rivayet edilen bir hadisi şerif de, Hz. Peygamber; *“Allah bir kulu sevdiği zaman Cibril’e; “Allah falancayı seviyor, onu sen de sev’ diye nida eder. Sonra Cibril de onu sever ve semada ‘Allah falancayı seviyor onu siz de sevin’ diye nida eder. Böylece o kişiyi sema ehli de sever ve o kişi yeryüzünde de makbul birisi sayılır.”*[1250] demektedir.

Bununla birlikte, meleklerin, bazı kimselere lânet etmeleri hususu da söz konusudur.[1251] Hatta sadece kâfirlere değil, muayyen günahları işleyenlere de lânet ederler. Hadislerde, bir adamın, yatağına davet etmesine rağmen bu daveti reddeden karısına sabaha kadar lânet etmeleri[1252] kardeşine silahı doğrultup

onu tehdit eden kimseye lânet etmeleri[1253] Rasûlüllah'ın ashabına sebbeden kimseye lânet etmeleri[1254] Allah'ın şeriati'nin uygulanmasına mâni olanlara lânet etmeleri[1255] gibi hususlar da yer almaktadır.

Melekler âdemoğlunun incindiği şeylerden de rahatsız olurlar. Hz. Peygamber'in; *"Soğan ve sarımsak yiyen, mescidimize yaklaşmasın, çünkü melekler, Ademoğlunun rahatsız olduğu şeylerden rahatsız olurlar."*[1256] Sözü bunu ifade etmektedir.

III. MELEKLERİN SINIFLANDIRILIŞI

Melekleri, önem ve büyüklük sıralarına göre tanıtmaya geçmeden önce, onların sayısı hakkındaki rivayetleri vermeye çalışalım.

A. Meleklerin Sayıları

İslam âlimlerinin hemen hepsi, Kur'ân ve hadis ışığında, meleklerin, adet olarak sayılamayacak kadar çok olduklarını belirtmekle birlikte, onların kesin bir sayı ile tehdit edilemeyeceğini vurgulamışlardır. Bu konuya genel olarak, Müddessir Süresindeki şu âyet delil gösterilmektedir:

"Biz, cehennemin işlerine bakmakla, ancak melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını ise, inkârcılar için sadece bir imtihân (vesilesi) yaptık ki, böylelikle, kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye inansın, iman edenlerin imanını artırsın; hem kendilerine kitap verilenler, hem de müminler şüpheye düşmesinler. Kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de 'Allah bu misalle ne demek istemiştir ki?' desinler. İşte Allah böylece, dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini de doğru yola eriştirir. Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilemez. Bu ise, insanlık için, bir öğütten ibârettir."[1257]

Meleklerin sayılamayacak kadar çok olduğunu anlatmak için, Hz. Peygamber'in şöyle dediği bildirilmektedir: *"Sema gıcırdamaktadır. Ve gıcırdamak hakkıdır. Onda bir ayak izi kadar yer yoktur ki, bir yerde rükû ve secde eden bir melek bulunmasın."*[1258]

Müfessirler bu gibi ayet ve hadislerden hareketle meleklerin çokluğunu bazı orantılarla ifade etme yoluna gitmişlerdir. Bu orantılardan birine göre âdemoğulları, cinlerin onda biri; cinler, kara hayvanlarının onda biri; bunların hepsi kuşların, uçan hayvanların onda biri; bu sayılanların hepsi deniz hayvanlarının üçte biri ve bütün bunlar da yeryüzüne müvekkel olan meleklerin onda biri mesâbesindedir. Sonra dünya seması melekleri, bütün bunlardan, o

nisbette çok fazla ve ikinci sema melekleri de hepsinden, o nisbette fazladır. Yedinci semaya kadar, aynı oranda artarak devam eder. Sonra buraya kadar sayılanların toplamı, 'Kürsi melekleri'ne nazaran az bir şeydir. Sonra hepsinin toplamı, Arş etrafında dönen meleklere nispeten, denizden bir damla kadar kalır. [1259]

Suyûti, "El-Habaik fi Ahbâri'l-Melâik" isimli eserinde, meleklerin çokluğu ile ilgili yirmi bir rivayet toplamıştır.[1260] Bunlardan bazılarına göre, göklerde, üzerinde bir meleğin cephesinin ve ayaklarının bulunmadığı hiçbir yer yoktur."[1261] Aişe'den gelen bir rivayete göre yedi semada da ne bir ayak yeri, ne de bir karış yer, ne de bir avuç içi kadar yer yoktur ki, orada kıyâmda ve secdede olan bir melek bulunmasın. Kıyamet vakti gelince onlar hep beraber, *"Allah'ım! Seni tenzih ederiz. Sana hakkıyle ibadet edemedik. Ancak Sana hiçbir şeyi şirk koşmadık'* derler.[1262] Abdurrahman b. Zeyd b. Eşlem: *"Allah'ın, meleklerden daha çok olan yaratığı yoktur."*[1263] demiştir. Vehb'den gelen bir rivayette, *"Arş'ın çevresinde, birbiri ardında sâf sâf, yetmiş bin sıra melek vardır. Bunlar, gece gündüz Arş'ın etrafında dönerler. Kimi tehlil, kimi de tekbir getirir. Bunların arkasında da yetmiş bin saf vardır ki, onlar da, elleri boyunlarında olarak kıyamda dururlar. Onların da arkasında yüz bin saf vardır ki, onlar da, sağ ellerini sol elleri üzerine koyup kıyama durmuşlardır"*[1264] denilmektedir. Ebû Said elHudri'den rivâyetle Hz. Peygamber, *"Göklerde bir melek vardır ki, adı İsmâil'dir. Emrinde yetmiş bin melek vardır. Onların her birinin emrinde de, yetmişer bin melek bulunmaktadır.*[1265] *demiştir. Tirmizi'nin rivayetinde, "Cehenneme her gün yetmiş bin yular atılır, her yuların beraberinde de yetmiş bin melek vardır. Buna göre kıyâmet günü cehennemde, sadece bir gün atılmış olan dört milyar dokuz yüz milyon melek hazır bulunacaktır."*[1266] denilmektedir. Hz. Peygamber Mi'râc'a çıktığında, yedinci semada Beytü'l-Ma'mûr'u görmüş ve Cebrâil'e ondan sorduğunda, o: *"Bu, Beytu1-Ma'mûr'dur; orada her gün yetmiş bin melek namaz kılar." demiştir.*[1267]

İbn Teymiyye'ye göre, kitap ve sünnette, meleklerin çokluğu ile ilgili bir bilgi yoktur, belirli bir sayı ile de sınırlandı olmamaktadır. Meleklerin on ya da ondokuz tane olduğunu söyleyenler olmuştur. Bu kimseler, Allah ve Rasûlünden gelen nakillerden habersiz, akıllarına ve nefislerine göre hareket etmektedirler. Böyle düşünen kimseler, bu konuda yanlış düşünmüş olurlar. Çünkü meleklerin isimleri ve miktarları konusunda ittifak sağlanmamıştır.[1268]

Zemahşeri, *"Rabb'inin ordularını ancak kendisi bilir."*[1269] âyetinin tefsirinde şu bilgileri vermektedir: *"Allah'ın, meleklerin sayısını kendisinden başkasına*

bildirmemesinde bir hikmet vardır. Bunu, ancak kendisi bilir. Kendisinden başka hiçbir kimsenin, bunu bilmesi mümkün değildir. Tıpkı göklerin ve yerlerin adetlerindeki, senenin ve ayların günlerindeki, burçların, yıldızların adetlerindeki ve şeriatte belirtilmiş olunan namazların, keffâretlerin ve hadlerin miktarlarındaki hikmetin ne olduğunu, kendisinden başka hiç bir kimsenin bilemediği gibi. Ayete 'Rabb'inin ordusunu, aşırı derecede çok olduğu için ancak O bilir şeklinde de mana verilebilir. Aslında bu âyet, Ebû Cehil'in: 'Muhammed'in Rabb'inin, ancak ondokuz yardımcısı mı var?' sözüne bir cevap da teşkil etmektedir.[1270] *Kesir de bu âyetin tefsirinde: "Vehim sâhibi bir kimse, meleklerin sayısını sadece ondokuz sanmasın diye, bu bilgiyi Allah Teâlâ kendine has kılmıştır."* şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.[1271]

Bu konuda birçok rivâyet nakledilmesine rağmen, meleklerin belirli bir sayı ile tehdit edilmediği ve bunun ancak Allah tarafından bilinebileceği anlaşılmaktadır.

B. Meleklerin Tasnifi

Melekler üç kısma ayrılmaktadır:

1. Kısım: Hz. Muhammed'in, kendilerine emir ve nehiyle, yani iyiliği emredip, kötülükten sakındırmaları için gönderildiği meleklerdir ki, bunlar, yeryüzü melekleri ve yeryüzü ile birinci sema arasında bulunan meleklerdir.

2. Kısım: Hz. Muhammed'in kendilerine nehiyle değil, sadece emirle gönderilmiş olan melekler. Nitekim Allah Teâlâ, bu melek sınıfı için, *"Allah'a âsi gelmezler ve emrolunduklarını yaparlar."*[1272] ifadesini kullanmaktadır.

3. Kısım: Kendilerine ne emirle, ne de nehiyle, hiçbir rasûl gönderilmeyen meleklerdir ki bunlara "el-Melâiketü'l-Âlûn" denir. Nitekim Sâd sûresinde, *"Allah, 'Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden mi (âlûn) oldun?"* dedi."[1273] denilerek buna işaret edilmektedir. Bu melekler, Allah'a ibadet etmektedirler. Bir peygambere ihtiyaç duymadan, bizzât kendileri ibadete muktedir kılınmışlardır. Onlar, Allah'ın, Âdem'i ve onun dışında bir varlık yarattığını bilmezler.[1274]

C. Meleklerin Çeşitleri

1. Büyük Melekler

Allah Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil ismindeki melekleri, diğerleri arasından seçmiştir. Bunlardan Cebrâil ve Mikâil'den, Kur'an'da, özel isimleriyle bahsederek şöyle demiştir: *"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil*

ve Mikâil'e düşman olursa, bilsin ki, Allah da kâfirlerin düşmanıdır."[1275] Peygamber de *"Ey Cebrail, Mikail ve İsrafil'in Rabbi Allah'ım! Cehennem ateşinden ve kabir azâbından sana sığınırım!"*[1276]Diye yaptığı bir duâsında, bu üç meleğin isimlerini anarak, onların, diğer melekler arasında seçkin bir yerlerinin bulunduğunu vurgulamıştır. Hz. Aişe, Rasûlüllah'ın, başka bir duâsında yine şöyle dediğini rivâyet etmektedir: *"Cibril'in, Mikâil'in, İsrâfil'in ve Muhammed'in Rabbi olan Allah'ım! Cehennemden sana sığınırım."*[1277]

Hadislerdeki ifadelere göre, Kur'an'da ismi geçmeyen İsrâfil ve Azrail de meleklerin büyükleri arasında telakki edilmiştir. Azrail'e Kur'ân'da "Melekü'l-Mevt" (Ölüm Meleği) ismi verilmiştir. Ebu'l-İzz el-Ezreği bu meleklerden, "Meleklerin Reisleri" ismiyle söz eder ve onların, emri ve yaratıkları konusunda, Allah'ın elçileri, kendisi ve kulları arasında aracıları olduklarını, Rab'lerinden aldıkları emirleri, âlemin bütün bölgelerine tebliğ ettiklerini, O'nun emriyle yanma çıktıklarını ve semaların onlarla beraber gürlediğini ifade etmektedir.[1278]

Meleklerin büyükleri arasında, en faziletlisinin hangisi olduğu konusunda da bazı görüşler ileri sürülmüştür. Muhammed Kanbûr, bu dört meleğin en faziletlisinin Cebrâil ve İsrâfil olduğunu, fakat bu ikisi arasında, hangisinin daha üstün olduğu hususundaki rivâyetlerin farklılığı sebebiyle, bu meselenin ihtilaflı bulunduğunu belirtmektedir.[1279] ibn Abbâs'tan gelen bir rivâyette Hz. Peygamber, *"Size, meleklerin en faziletlisini haber vereyim mi? O, Cibril'dir."*[1280] demiştir. Vehb'den rivâyet edilen bir haberde, *"Meleklerin Allah'a en yakını Cibril'dir, sonra Mikâil'dir. Bu durum, Cibril'in üstünlüğüne delil teşkil eder."* denilmektedir.[1281] İbn Mes'ud merfû olarak, *"Yaratıkların Allah'a en yakını, İsrâfil'dir."* rivâyetini nakletmektedir. İkrime b. Halid'in rivayetinde ise, *"İsrafil, Allah ile Cibril, Mikâil ve Melekü'l-mevt arasında, Allah'ın emînidir."* denilmektedir.[1282]

Eş Şa'râni'ye göre meleklerin, birbiri arasındaki üstünlükleri ile ilgili, kesin bir nass yoktur. Hiç kimse de, kendi aklına dayanarak, melekler arasında bir tefâdul ortaya koyamaz. Meselâ, 'Cibril, İsrâfil ve Mikâil'den; Azrail, es-semau'd-Dünya meleği olan İsmeîl'den daha üstündür' denemez. Bu husus akılla değil, ancak sahih nasslar yardımıyle bilinebilinir.[1283]

Bakara süresindeki: *"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil ve Mikâil'e düşman olursa, bilsin ki, Allah da kâfirlerin düşmanıdır."*[1284] âyetinde, iki büyük melek, âdeta başka bir cinsten imişler gibi, özel isimleriyle yeniden zikredilmektedirler. Bu zikir, onların şeref ve üstünlüklerini

belirtmektedir.[1285] Bazı kimseler bu âyette, Cebrail'in önce gelmiş bulunmasını, Mikâil'den efdal olmasına delil göstermişlerdir ki, Âlûsi'ye göre de meşhur olan budur. Bazı kimseler de, Cebrâil'in vahiy ile vazifeli oluşunu diğerlerinden üstün olduğuna delil göstererek şöyle derler: *"Vahiy, ruhların gıdasıdır. Mikâil ise, yağmur ve rızık meleğidir. Yağmur ve rızık, bedenlerin ihtiyacıdır. Ruhların gıdası, bedenlerin gıdasından hayırlıdır. Bunun için, vazifesi daha faziletli olan, daha faziletlidir ve dolayısıyla Cebrail, Mikail'den daha üstündür."* Âlûsi bu bilgileri verdikten sonra kendisinin de Cebrail'in üstünlüğüne kani olduğunu belirtir ve *"Bence, Cebrail'in üstünlüğü için sayılanlardan daha kuvvetlisi, Rasûlüllah ile Mikail'den daha fazla olan dostluğu, yardımı, ona ve ümmetine olan sevgisidir."*[1286] der.

Bütün bu bilgilerden anlaşıldığına göre, İslâm âlimlerinden çoğu, Cebrâil'in, diğer meleklerden üstün olduğunu kabûl etmektedirler.

Şimdi bu melekleri tek tek ele alıp tanıtmaya çalışalım:

A. Cebrâil (as)

Bu kelimenin önce iştikâkını ve ifade ettiği manaları görelim:

Tefsirlere ve lügat kitaplarına bakıldığında, bu kelimenin, değişik kıraatlerle ifade edildiği görülmektedir. Aslı İbranice olan bu kelime, Rasûlüllah'a vahiy getiren meleğe isim olarak kullanılmaktadır. Alemiyet ve ucme özellikleri taşıdığından, bu kelime, gayrı munsarıftır. Arablar bunu sekiz lügat üzerine söylemişlerdir. Bunlardan meşhur olanları dörttür ve kırâet-i aşerede vârid olmuştur:

1. Selsebil vezninde: "Cebreil", Hamze ve Kisai kırâetleri,

2. "Cebreil": Ebûbekir rivâyetiyle Asım kırâeti,

3. "Cebril": İbn Kesir kırâeti,

4. "Cibril": Diğer altı imam ve Hafs rivâyeti üzere Âsim kırâeti.

Diğer dört lügat ise Cebrâil, Cebrâil, Cebral ve Cebrindir.[1287]

İbn Abbas'a göre "Cebrail", "Cebr" ve "Iyyl" gibi iki kelimeden meydana gelmiştir. "Cebr", kul (abd) manasına, "Iyyl" ise, Allah manasına gelmektedir. İkisi beraber "Allah'ın kulu" manasına "Abdullah" karşılığıdır. İbn Abbâs (r.a.) da böyle demiştir.[1288] Kur an-ı Kerim'de üç yerde, asıl ismi olan "Cibril"

kelimesiyle ifade edilmiştir.[1289] Kur'an'da "Cebrâil" şeklinde yazılı olmamasına rağmen, konuşma dilimizde bu melek için en çok kullanılan isimdir.

Kur'ân-ı Kerim'de, Cebrâil için kullanılan bazı isimler yer almaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Er-Rûhu'l-Kudüs: Bakara Suresinde, *"Meryemoğlu İsa'ya mûcizeler verdik ve onu Rûhü'l-Kudüs ile destekledik."*[1290] buyuran Allah, hakkında bu ismi kullanarak, onun, taharetin özü, aslı ve sırrı olduğunu beyan etmiş ve şerefli kılmıştır.[1291] Katâde, Süddi, Dahhâk ve Rebi'in beyanına ve İbn Abbâs'tan bir rivâyete göre, Rûhu'l-Kudüs, Cebrâil'dir. Başka görüşler de olmakla birlikte, en sahih görüşün bu olduğu ifade edilmiştir. Çünkü Rasûlüllah, Hassan b. Sâbit'e bir defasında, *"Kureyş'i hicvet, Rûhul-Kudüs seninledir."*[1292] buyurduğu gibi, diğer bir defasında da, *"Kureyş'i hicvet, Cebrail seninledir."*[1293] demiştir. Demek ki Rûhu'l-Kudüs Cebrâil'in "Rûhu'l-Emin" gibi bir ismidir. Nitekim Hassan b. Sabit: *"Allah'ın rasûlü olan Cibril bizdedir; o, Ruhu'l-Kudüs un, bir başka dengi yoktur."* diyerek Ruhu'l-Kudüs'ün, Cibril olduğuna işaret etmiştir.[1294]

Er-Rûhu'l-Emin: Cebrâil, Rabb'inin kavli ve ameli risaleteni tebliğde emin olduğu için bu isimle anılmıştır.[1295] *"(Rasûlüm!) Onu (Kuran), Ruhu'l-Emin (Cebrail), uyarıcılardan olasın diye, apaçık Arap diliyle senin kalbine indirmiştir."*[1296] ayetinden bu anlaşılmaktadır.

Rûh: Cebrâil'in bir vasfı da Rûh'tur. Yalnız, İsrâ sûresinde geçen *"Sana rûhu sorarlar. De ki, "Rûh, Rabb'imin bir emridir; (zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir."*[1297] ayetinden rûhun kesin olarak Cebrâil olduğu kanaatine varılmaz.

Buradaki rûhtan maksat, kendisiyle bedenin hayat bulduğu rûhtur. Fakat onun, Cibril olduğu da söylenmiştir. Hattâ kan ve nefs olduğunu söyleyenler de olmuştur.[1298] Onun, yetmiş bin yüzü olan bir başka melek olduğu da belirtilmiştir. Her yüzünde yetmiş bin dili vardır. Her bir diliyle, Allah'ı yetmiş bin ayrı dilde tesbih eder. Allah Teâlâ, onun her tesbihine bir melek yaratır. Yine, bunun, âdemoğlu sûretinde, elleri ve ayakları olduğu halde, ne melekler, ne de insanlar olmayan, yemek yiyen, Allah'ın ordularından bir ordu olduğu ifade edilmiştir.[1299]

İbn Kesir'e göre, buradaki rûh, insan rûhudur.[1300] Nahl süresindeki, *"O, kendi emriyle, kullarından kimi dilerse, ona (peygamberlerine) vahiyle melekleri*

(Cebrail'i) indirir."[1301] Ayetinde geçen "ruh" kelimesi, ekseriyete göre, "vahiy" manasına kullanılmıştır.[1302] Meryem Süresindeki, *"Meryem, onlara karşı bir perde çekmişti. Derken Biz ona Rûhu'muzu gönderdik de, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü."*[1303] âyetindeki "rûh", ekseriyete göre Cebrâil'dir. Buradaki "rûh' un Hz. İsa'nın rûhu olduğunu söyleyenler olmuşsa da, bu görüş, âyetin zahirine ters düşmektedir.[1304] *"Onda (Kadir Gecesinde) melekler ve Rûh, Rab'lerinin izniyle, her bir iş için iner de iner."*[1305] âyetindeki "Rûh"un, kim ve ne olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir.

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'ye göre, "Rûh", meleklerden bir tâifedir, melekler bu tâifeyi, ancak Kadir Gecesi, güneşin batışından, fecrin doğuşuna kadar görebilirler.[1306] Nesefı ve İbn Abbâs da, bu âyette geçen "rûh"un, Cibril olduğunu ifade etmektedirler.[1307] Âlûsi ise: *"Cumhûra göre Rûh, Cebrâil'dir, onun, meleklerle beraber ve ayrıca zikredilmesi, Cebrâil'in Allah indindeki fevkalade şerefindendir."*[1308] demektedir.

En-Namûsu'l-Ekber: Hz. Aişe'den gelen bir rivayetten anlaşıldığına göre en-Nâmûsu'l-ekber ismin Cebrâil için kullanılmaktadır. Hz. Peygamber'e ilk vahiy geldiğinde, kendisine bu vahyi getiren varlığı Hz. Hatice'ye anlatmış, Hatice de bunu, amcası Varakaya bildirmiştir. Bunun üzerine Varaka, "O, Musa'ya gelen 'en-Nâmûsu'1-Ekber'dir." demiştir.[1309] Nâmûsu'l-ekber Kur'ân'ın metnini Rasûlüllah'a tebliğ etmesi münasebetiyle, *"Kuran, değerli bir elçinin (Cebrâil'in) getirip okuduğu sözdür. İşte o elçi, Arş'ın sâhibi olan Allah'ın katında güçlü ve itibarlıdır. Kendisine uyulan, emin bir elçidir."*[1310] ayetinde altı sıfatla methedilmiştir:

Bu sıfatlar şöyle sıralanabilir:

Elçi (Rasûl): Bu isim ona, diğer melekler arasında bir seçkinlik vermektedir.

Kerim: Bu sıfatta, onun için bir şeref olduğu belirtilmektedir.

Kuvvet Sâhibi: Necm sûresinde de: *"Çünkü onu, kuvvetlinin kuvvetlisi (Cebrâil) öğretti ki, o, aklında ve davranışında kâmil bir melektir."*[1311] buyrularak, buna işaret edilmektedir.

Mekin: Allah katında yüce bir itibarının olduğunu anlatmaktadır.

Muta: Yani, *"diğer melekler arasında, kendisine itâat edilen"* manasına gelmektedir. Bu da onun meleklerin önderi olduğuna delildir.

Emîn: Rabb'inin kavli ve ameli risaletini tebliğde emindir.[1312]

Cibril ile ilgili rivâyetleri Suyûti, "el-Habâik" isimli eserinde toplamıştır.[1313]

Yahudilerin Cebrâil'e niçin düşman olduklarına gelince, bu konuda şunlar söylenmektedir.

İbn Abbas'ın rivayetine göre, Yahudiler, Rasûlüllah'ı, çeşitli sorularla imtihandan geçirmek istiyorlardı. Her sordukları soruya doğru cevap aldıklarında: *"Doğru söyledin."* diyorlar, son olarak da ona, *"Senin dostun kim?"* dediklerinde, Rasûlüllah, "Cibril" diye cevap veriyordu. Rasûlüllah'ın bu cevabına onlar itiraz ederek, *"O, harb ve azâb indirir; o, bizim düşmanımızdır, eğer rahmet ve yağmur indiren Mikail deseydin, sana inanırdık."* demişler ve bu ayet nazil olmuştur.[1314] Başka bir rivayete göre Hz. Ömer bir gün, Yahudilerin Tevrat okudukları okullarına girdi ve aralarında şöyle konuşmalar oldu: Hz. Ömer onlara, Cebrail hakkındaki fikirlerini sordu. *"O, bizim düşmanımızdır. Çünkü Muhammed'e bizim sırlarımızı veriyor. Hem o, şiddet, zorluk ve azâb meleğidir. Hâlbuki dostumuz olan Mikail kurtuluş, hayır, rahmet ve re'fet meleğidir."* dediler. Hz. Ömer bunun üzerine şunu sordu: *"Bu iki meleğin Allah yanındaki yerleri nasıldır? Onlar da: "Cebrail Allah'ın sağındadır, Mikail solundadır, aralarında da düşmanlık vardır."* dediler. Hz. Ömer: *"Eğer dediğiniz gibi ise, onlar iki düşman olamazlar. Kim onlardan birine düşman olursa, o, Allah Teâlâ'nın da düşmanıdır."* dedi ve yanlarından ayrıldı. Rasûlüllah'ın yanına geldiğinde, bu âyetin nâzil olduğunu öğrendi. Rasûlüllah, onun Yahudilerle yaptığı konuşmalardan vahyen haberdar olmuştu. *"Ey Ömer! Rabb'in, senin sözüne muvâfık âyet gönderdi'* diyerek Hz. Ömer'e iltifat ettiler. [1315]

Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, vahiy meleği olması ve Hz. Peygamberle sık görüşmesi sebebiyle Cebrâil, diğer meleklere nazaran daha üstün ve şereflidir. Kuranda onun sadece üç defa ismi geçmekte olup, bunun dışında yukarıda bahsedilen isimlerle de kendisine işaret edilmektedir.

B. Mikâil (as)

Müfessirler "Mikâil" kelimesinin çeşitli kırâatlerde okunduğunu belirtmektedirler:

Bu kelimeyi Nâfi, "Mikâil"; Ebû Amr, Ya'kûb ve Hafs rivâyetiyle Âsim "Mikâl"; diğer kıraat imamları ise "Mikâil" şeklinde okumuşlardır. Mikeil, Mikeil ve Mikâil şeklinde okuyanlar da olmuştur.[1316] Bu isim Cebrâil gibi,

“Mik” ve “iyi” gibi iki kelimeden meydana gelmiştir. “Mik, ubeyd, yani kulcağız; “iyi” de, Allah manasına gelmektedir. İkisi beraber, *“Ubeydullah (Allah’ın kulcağızı)”* karşılığındadır.[1317]

Bu kelime Kur’an’da sadece bir defa zikredildiği Bakara süresindeki, *“Kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cibril’e ve Mikail’e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkârcı kâfirlerin diüşmanıdır.”*[1318] ayetinde, Allah Teâlanın, bu meleği, Cebrail’den hemen sonra zikretmiş olması ve Cebrail’e düşman olanın kâfir olduğu gibi mikâil düşman olanın da kâfir olduğuna işaret etmesi bu meleğin de büyük bir değere sahip bulunduğunu göstermektedir. O da Cibril gibi, Bazen, nebilerden bazılarına inmiştir. Nitekim peygamberliğinin ilk sıralarında Rasûlüllah’a da yakınlaşmış, fakat Cebrâil’in vazifesi olduğu için, Rasûlüllah’la daha sık olarak o muhatap olmuştur. Çünkü Cebrâil, vahiy meleğidir, Mikâil ise rızık meleğidir.[1319]Mikâil, yağmur ve nebâtların müvekkelidir. Bu dünyadaki rızıklar, bu iki maddeden yaratılmaktadır. Mikâil’in bazı yardımcıları vardır ki, onlara, Rabb’inin emrini yapmalarını emreder. Rabb’in dilediği şekilde, rüzgâr ve bulut üzerinde tasarrufta bulunurlar. Semadan yeryüzüne inen her yağmur damlasının beraberinde, bir melek de iner ve o yağmur damlalarını düşmesi gereken yere yerleştirir.[1320]

Bazı rivâyetlerde de Mikâil ile ilgili birtakım bilgiler verilmektedir. Enes’den rivayetle Hz. Peygamber Cibril’e; *“Bana ne oldu da Mikail’i hiç gülerken görmedim.”* diye sorunca Cebrail, *“Cehennem yaratılandan beri Mikail hiç gülmemiştir.”*[1321] demiştir. Hz. Peygamber’in, *“gök ehlinden iki vezirim Cibril ve Mikâil’dir. Yeryüzü ehlinden iki vezirim de Ebûbekir ve Ömer’dir.”*[1322] sözü de bu iki meleğin ne derece üstün melekler olduğunu gösterir.

Hz. Ali’den gelen bir rivayette ise; *“Gökler ehlinin müezzini Cibril, imamı ise Mikail’dir. Mikâil, el-Beytü’l-Ma’mûr’da toplanan meleklere imamlık yapar. Onlar orada tavaf ederler, namaz kılar ve istiğfar ederler. Allah, onların sevablarını, istiğfarlarını ve tesbihlerini Hz. Muhammed’in ümmetine yazar.”*[1323] denilmektedir.

C. İsrâfil (as)

Bu melek Kur’ân’da, “Sûr sâhibi” olarak belirtilmiş olmasına rağmen, “İsrâfıl” ismiyle anılmamaktadır. Ancak “Sûr üfleme” hadisesinin anlatıldığı her yerde, zımnen İsrâfil’den de bahsedilmektedir. Meselâ, Yasin süresindeki; *“Nihayet Surun üfürülmesi yaklaştı. Bir de ne göresin! Onlar, kabirlerinden kalkıp, koşarak Rab’lerine giderler.”*[1324] ayetinde olduğu gibi, Sur’dan bahseden

âyetler, hep mechûl fiillerle gelmekte ve bu fiillerin esas fâilinin, İsrâfil olduğu kabûl edilmektedir.

Kaf Sûresi'ndeki, *"Çağıranın, yakın bir yerden nidâ edeceği güne kulak ver."*[1325] âyetinde, çağırandan maksat, İsrafil'dir. Bunun gibi, İsrafil'in imâ edildiği daha birçok âyet vardır.[1326]

Bu melek, Allah'ın emriyle, kıyâmet günü, birinci üfürmeyi yaptığı zaman, yer ve göklerde olan herkes ölür. Ancak, Allah'ın, bu ölümden müstesnâ kıldıkları hariç. Çünkü Allah, istisnâ tuttuğu bu varlıkların ruhlarını, "Sûr" üfürme vasıtası olmadan kabzeder. İsrâfil, ölümden sonra tekrar hayata dönüş için, ikinci nefhayı üfürür.[1327] İsrafil'in kullandığı bu "Sûr", lügatte, "berk" (şimşek) demektir. O, *"Kıyamet saatinde, yer ve göklerde diri olanların helâk edilmesini gerçekleştirme gayesiyle, İsrafil'in üfürmesi için Allah'ın hazırladığı bir âlettir."* diye târif edilmiştir.[1328]

"Cibril'in ismi Abdullah, Mikâil'in ki Ubeydullah, İsrâfil'in ki ise, Abdurrahmân'dır."[1329] Hz Peygamber, Allah'a en yakın olan meleğin İsrâfil, sonra Cebrâil, sonra Mikâil, sonra da Ölüm Meleği olduğunu söylemiştir.[1330] Ayrıca *"İsrafil'in, sûr sâhibi, Cibril'in onun sağında, Mikâil'in ise solunda olduğunu belirtmiştir!"*[1331] Başka bir rivayete göre Yaratıklar arasında, Allah'a, İsrafil'den daha yakını yoktur. Onunla Allah arasında yedi perde vardır. Onun bir kanadı maşrikde, bir kanadı mağribde, bir kanadı yedinci kat yerde, bir kanadı da başı yanındadır. O, başını iki kanadı arasına koymuş olarak durur. Allah, bir iş emrettiği zaman, içinde emrettiği şeyler yazılı olan levhalar, İsrafil'e gösterilir. İsrâfil oraya bakar ve Cibril'e nidâ eder. Onun nidasını duyan meleklerden her biri, korkudan bayılırlar. Kendilerine geldikleri zaman *"Rabb'imiz ne dedi?"* derler. Bu sesi işitenler, *"O, Yüce ve büyük olan Allah'ın, Sûr Meleğini müvekkel kıldığı gerçektir. O sûr meleğinin ayaklarından biri yedinci kat yerdedir. Dizleri üzerine çökmüş, bakışlarını Sûr'a dikmiş, Allah'ın, kendisini yarattığından beri, bu bakışları hiç çevirmeden, Sûr'a üfürmek için, kendisine işaret edeceği zamanı bekler."* Abdullah b. el-Hâris, şâhid olduğu bir olayı şöyle anlatmaktadır: *"Hz. Aişe'nin yanındaydım. Ka'b da oradaydı. Aişe, 'ey Ka'b! İsraâfil'den bahseder misin ?'* dedi. Ka'b şöyle anlattı: *'O, Allah'ın bir meleğidir ki, bir kanadı maşrikde, bir kanadı mağribde, biri de kürek kemiklerinin üst kısmı arasındadır. Arş da, onun sırtındadır'. Hz. Aişe 'Rasûlüllah'dan da aynısını duymuştum"* dedi. Ka'b sonra şöyle dedi: *"Levha (levh-i mahfuz) onun alnındadır, Allah bir işi murâd ettiği zaman, o, bu işi, o levhada tesbit eder."* Başka bir rivayette Leys şöyle der: Bana Hâlid, Said'den

tahdis ettiği şöyle bir rivayette bulundu: *‘Bize ulaştığına göre, İsrâfil gök ehlinin müezzinidir. Oniki saat gündüz, oniki saat gece, yani, her saat ezân okur. Onun ezânını insanlar ve cinler hariç, yedi kat gök ve yedi kat yerde olanlar işitir. Sonra İsrâfil onların önüne geçerek hepsine namaz kıldırır. İbnü’l-Mübârek de bu konuda şöyle demiştir: “Kıyâmet Günü ilk defa İsrâfil çağrılır ve Allah Teâlâ ona, ‘Ahdimi tebliğ ettin mi?’ der. O da, ‘evet Ya Rab! Cebrâil’e tebliğ ettim’ diye cevap verir. Sonra Cebrâil çağrılır, ona da ‘İsrâfil sana ahdimi tebliğ etti mi?’ denir. O da ‘evet’ der ve İsrâfil serbest bırakılır. Sonra Allah (c.c.) Cibril’e: ‘Ahdim konusunda sen ne yaptın?’ diye sorar. O da, ‘ya Rab, peygamberlere tebliğ ettim’ der. Sonra peygamberler çağrılır. Onlara, ‘Cibril size ahdimi tebliğ etti mi?’ denir. Onlar da, ‘evet’ derler ve Cibril de serbest bırakılır.”*[1332]

Kur’an’da “İsrâfil” ismiyle anılmayan bu melek, birçok rivâyette azametli özellikleriyle tanıtılmaktadır. Onun, Kıyâmetin kopmasını sağlayacak “Sûr” isimli âleti üflemek için görevlendirildiği belirtilmektedir.

D. Azrail (as)

Kur’ân-ı Kerim’de bu meleğin ismi, *“De ki, size vekil kılınan Ölüm Meleği canınızı alacak, sonra Rabb’inize döndürüleceksiniz.”*[1333] ayetinde de görüldüğü gibi Azrail değil, Melekü’l-Mevt (Ölüm Meleği) olarak geçer:

Müfessirler Ölüm Meleği ile ilgili görüşlerini genellikle bu ayeti açıklarken ortaya koymaktadırlar. Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Ölüm Meleği, muayyen bir şahıstır. Bazı rivayetlerde o, “Azrail” diye isimlendirilmektedir Dolayısıyla o bu isimle meşhûr olmuştur. Onun yardımcıları da vardır ve ruhları cesetlerden çıkardıkları anlatılır. Can boğaza gelince Ölüm Meleği onu alır. Nitekim Ka’bu’l-Ahbâr bu konuda şöyle demiştir: *“Ölüm Meleği, içinde dünya ehlinden birisi bulunan her evin kapısını, her gün yedi defa yoklar, orada, canını almakla emrolunduğu birisi var mı diye bakar.”*[1334]

“Öldürme işi”, ölüm meleğine mâledilmektedir. Bu iş, En’âm sûresinde elçilere,[1335] Zümer sûresinde ise, Allah’a[1336] atfedilmektedir. Esasında bu âyetler arasında bir zıtlık yoktur. Bu âyette, can’ın boğaza ulaşması hâsıl olmuş bir halde iken, doğrudan doğruya, onu, Ölüm Meleğinin aldığından bahsedilmektedir. En’âm süresindeki elçiden maksat, Azrail’in yardımcılarından biridir, bu yardımcı, ruhu kabzedilmesi emrolunan kişinin ruhunun, tırnağından boğazına kadar gelmesini sağlar. Zümer sûresinde ise, bu can alma işi, gerçeğe hamledilmektedir ki, o gerçek can alıcı ise Allah Teâlâ’dır .[1337]

“Ölüm Meleği için dünya, el içi gibi kılınmıştır. O, dilediği kimsenin canını meşakkatsizce alır. O, yeryüzünün doğusundan batısına kadar, bütün yaratıkların ruhlarını kabzeder. Onun, rahmet meleklerinden de, azâb meleklerinden de yardımcıları vardır.” “Ölüm Meleği’nin görev yapma sınırı, meşrik ile mağrib arasıdır.” “Denildi ki, ölüm meleğinin elinde bir harbe vardır. İki doğunun (maşrikayn) önüne ulaşır ve insanların yüzüne derin derin bakar. Çünkü günde iki sefer, her evin halkını yoklar ve eceli gelmiş olan bir insan gördüğü zaman, elindeki harbe ile onun başına vurur.”[1338]

Nahl suresinde; “*Kendilerine haksızlık ederlerken, meleklerin, canlarını aldıkları kimseler (azabı görünce), ‘bilseydik biz hiç bir kötülük yapmazdık’ diyerek teslim olurlar.”*[1339] buyurulmaktadır. Burada, “can alma” görevini meleklerin yaptığı belirtilerek, çoğul sigası kullanılmıştır. Bazı müfessirler, buradaki meleklerden maksadın, Ölüm Meleği olduğunu, çoğul sigasının, müfred mana ifade ettiğini ve bu çoğul sigasının, meleğin şânını yücelttiğini ve büyüklüğünü ifade etmek için kullanıldığını vurgulamışlardır.[1340]

Ölüm Meleğinin bazı insanların canını almakla görevli olmadığını ileri sürenler de olmuştur. Onların canını, vâsıtasız bir şekilde, bizzât Allah’ın kendisinin aldığı beyân edilmiştir. Nitekim İbn Mâce’nin, Ebû Ümame’den rivâyet ettiği şu hadis-i şerif de, bu görüşe delil gösterilmektedir: *“Allah, insanların ruhlarını almakla Ölüm Meleğini vazifelendirmiştir. Fakat denizde şehid olanların ruhlarını Allah kendisi alır.”*[1341] Bazı kimseler *“İnsanlar için olan ölüm meleği ayrı; cinler, şeytanlar ve akılsız varlıklar için olan ayrıdır.”* demişlerdir. Fakat ekseriyete göre, Ölüm Meleği, bütün canlılar için birdir.[1342] Bunun da ismi “Allah’ın kulu” manasına gelen Azrail’dir.[1343]

Nâziât suresinde; *“Andolsun, (kâfirlerin cesetlerine) boğulmuş olan ruhlarını taa derinliklerinden söküp koparan, (mu’minlerin canını ise) rıfk ile çıkaran (ölüm melek)lerine.”*[1344] Ve Nahl suresinde; *“İşte Allah, takvaya erenleri böyle mükâfâtlandırır ki, bunlar, meleklerin pâk ve âsûde olarak canlarını alacakları kimselerdir, selâm ve selâmet size. İşlemekte olduğunuz iyi (amellerin) karşılığı olmak üzere, girin cennete derler.”*[1345] buyurulmaktadır.

Bunlar, hayatlarında olduğu gibi, ölürken de, Allah’ın, kendilerine nasip etmiş olduğu iman ve İslâm temizliği üzere kolayca can verirler. Allah’tan bir müjde olarak cennete gireceklerini, ölüm meleklerinden öğrenirler. Muhammed Kurazi, *“Mü’min kulun ömrü tamam olunca ona melek gelir ve: ‘Ey Allah’ın dostu! Rabb’inin sana selâmı var.’ de.”* diye rivâyet etmektedir.[1346] Ancak burada,

kişinin girmek için müjdelendiği yer, cennetin bizzât kendisi değil, cennet bahçelerinden bir bahçe olan kabridir.[1347]

Cafer b. Muhammed'in, babasından rivâyet ettiği hadiste, Hz. Peygamber, ensardan bir adamın başına gelen Ölüm Meleği'ne baktı ve *"Ey Ölüm Meleği! Arkadaşımın rûhunu rıfk ile al, çünkü o bir mümindir."* buyurdu. Ölüm Meleği, Rasûlüllah'ı, *"Ey Muhammed! Gönlünü hoş tut, gözün aydın olsun. Çünkü ben, her müminin ruhunu rıfk ile alırım. Mü'minlere karşı rıfk içinde davranırım. Bilmiş ol ki, yeryüzünde bulunan her evi, günde beş defa mutlaka kontrol ederim. Onun için, insanların küçüğünü büyüğünü, onlardan iyi bilirim. Allah'a yemin ederim ki, Allah, almamı emretmedikçe, hiçbir ruhun bir parçasını almayı istesem de gücüm yetmez. İnsanları namaz vakitlerinde yoklarım."*[1348] sözleriyle onu müjdelemiştir.

Hz. Peygamber, *"Ölüm Meleği insanı yokladığı zaman şeytan kaçar!"* buyurmuştur.[1349] Bazı ayetlerde, meleklerin, kâfirlerin canını zorla, koparark ve eziyet ederek aldıkları ifade edilmektedir: *"Melekler, o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura ve: 'Tadın cehennem azabını' diye diye canlarını alırken görmeliydin.*[1350] *"Artık melekler, onların (kâfirlerin) yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırlarken, halleri nice olacak."*[1351] Nihâyet elçi meleklerimiz, canlarını almak üzere onlara geldiklerinde diyecekler ki: *"Allah'ı bırakıp da tapageldiğiniz (tanrılarınız) nerede?"* (Onlar da cevaben şöyle) diyecekler: *"Onlar bizi bırakıp kayboldular."* Kendileri kendi aleyhlerine, muhakkak küfredenler olduklarına şâhidlik edeceklerdir.[1352] *"Ölümün şiddetleri içinde meleklerin de pençelerini uzatarak kendilerine: 'Haydi bakalım canlarınızı kurtarın!'dedikleri zaman, sen o zalimleri bir görmelisin."*[1353] cümlelerinde bu konu yer almaktadır.

Azrail, ölüm meleklerinin reisidir. Azrail'in, reisliğini yaptığı ölüm melekleri iki gruptan meydana gelmektedir.

En-Nâziât: Şiddet ve azâb vererek, kâfirlerin canlarını çıkaran gruptur.

En-Nâşitât: İncelik ve yumuşaklık içinde, müminlerin ruhlarını alan meleklere verilen addır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de: *"Söküp çıkaranlar, yavaş yavaş çekenler."*[1354] âyetleriyle bunlara işaret edilmiştir.[1355]

Azrail'in sıfatları konusunda da çeşitli bilgiler verilmektedir. Buna göre İsrâfil gibi o da, dünyayı kaplayacak, bütün denizlerin ve bütün nehirlerin suyu başının üstüne akıtılmış olsa, bir damlası bile yere düşmeyecek kadar bir büyüklüktedir.

Onun, dördüncü veya yedinci gökte, nûrdan bir makamı (şerir) vardır. Ayaklarından biri orada, diğeri ise cennetle cehennem arasındaki köprü üzerindedir. Onun yetmişbin ayağı olduğu da söylenir. Bazı rivayetlerden anlaşıldığına göre, başlangıçta Azrail de diğer melekler gibi idi. Allah, insanı yaratmak istedi ve bunun için Cebrâil'e toprağın unsurlarından bir avuç almasını emretti. Fakat İblis tarafından karıştırılan toprak öyle mukavemet etti ki, ne Cebrâil, ne Mikâil, ne de İsrâfil, aldıkları emri yerine getirebildi. Fakat Azrail, buna muvaffak oldu. O zaman Allah onu, yüreğinin sertliğinden dolayı 'Ölüm Meleği' olarak tayin etti. Aynı zamanda o, kuvveti sebebiyle de ölüm meleğidir. Allah ölümü yarattığı zaman, temaşa etmeleri için, melekleri çağırdı. Melekler, ölümün hayrete şâyân kuvvetini görerek, kendilerinden geçtiler, düştüler ve böylece bin yıl baygın kaldılar. Sonra uyanarak, *"Ölüm, mahlûkların en kuvvetlisidir."* dediler. Fakat Allah, *"Azrail'i ben ona hâkim kıldım."* buyurdu. [1356]

Görülüyor ki, Kur'an'da ismi "Melekü'l-Mevt" olarak geçen Azrail isimli melek, can almakla görevlendirilmiştir. Can alma konusunda Allah ona cesâret vermiştir. Zirâ diğer büyük melekler kendilerine yapılan teklifi kabul etmemişlerdir. Azrail'in yanında, can alma konusunda ona yardımcı olan başka melekler de vardır. Aynı anda sayısız canlıyı nasıl öldürdüğü konusunda bazı yorumlar yapılmaktadır. Günümüz düşünürlerinden Ahmet Hulûsi bunu bir misal ile şöyle izâh etmektedir: *"Uranüs'e gitmekte olan gök aracı, NASA merkezinden gönderilen radyo dalgaları ile yönlendirilmekte veya çeşitli faaliyetlerle hazırlanmaktadır. Bunun gibi yörüngemizdeki sayısız uydular hep NASA merkezi tarafından gönderilen radyo dalgaları ile yönetilmektedir. İşte Azrail isimli melek de yaydığı dalgalar ile beyinlerde bir tür kontağı etkilemekte ve "ölüm" denilen beyin durmasını oluşturmaktadır. NASA'nın bir merkezden yaptığı yayın nasıl aynı anda binlerce uyduya ulaşıp hükmünü icra ediyorsa, Azrail'in yaptığı yayın da aynı anda binlerce alıcı tarafından algılanarak gereği oluşmaktadır."*[1357]

2. Diğer Melekler

Yukarıda anlatılan "Büyük Melekler"in dışında insanlara yardımcı olmaları gayesiyle yaratılmış olan başka melekler de vardır. Bu melekler genellikle vazifelendirilmiş oldukları işin manasına uygun bir isimle tesmiye edilmişlerdir. Şimdi bu melekleri tanıtmaya çalışalım:

A. Kiramen Kâtibin Melekleri

Kur'an'da, *"Şunu iyi bilin ki, üzerinizde muhafızlık eden değerli kâtipler*

vardır. Onlar, yapmakta olduklarınızı bilir ve yazarlar."[1358] denilmektedir.

Bu âyetten anlaşıldığına göre, Allah Teâlâ her insan için, kendisinden ayrılmadan, amellerini yazmakla görevli, her an hazır olan melekler yaratmıştır. Nitekim Kaf sûresinde de *"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız: Çünkü onun sağında ve solunda oturan, her davranışı yakalayıp tespit eden iki melek vardır. İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen, dediklerini zabteden (bir) melek hazır bulunmasın."*[1359] buyurularak bu hususa işaret edilmektedir.

İnsanın amellerini yazmakla görevli olan bu melekler, söz ve fiil itibariyle, insandan sâdır olan her şeyi yazarlar. Kur'an'ın, *"İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen, dediklerini zabteden melek bulunmasın."*[1360] ifadesi de buna işaret etmektedir. Bunun için insan, kendisinden sâdır olan her şeyi kendi kitabında (amel defterinde) bulacaktır. Amel defteri suçluların önüne konulunca nasıl bir davranış içine girdikleri Kur'an'da şöyle dile getirilmektedir:

"Kitap ortaya konmuştur. Suçluların onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. 'Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın yaptıklarımızın hepsini sayıp dökmüş.' derler. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabb'in, hiç kimseye zulmetmez."[1361]

İbn Kesir, *"Çünkü onun sağında ve solunda oturan iki melek vardır."*[1362] âyetinin tefsirinde, Hasan-ı Basri'nin, bu âyeti okuyup, sonra şöyle dediğini zikretmektedir: *"Ey Âdemoğlu! Senin için genişçe bir sahife vardır. Ve yanında iki kerim melek bulunmaktadı. Biri sağında diğeri ise solunda idi. Sağındaki melek iyilikleri, solundaki kötülükleri kaydeder. Dilediğin gibi hareket et. İster az yap, ister çok. Öldüğün zaman sahifen dürülür ve seninle beraber boynuna bağlanarak kabre gider, kıyâmet günü sen kabrinden çıkıncaya kadar, seninle orada kalır"*[1363] Hasan-ı Basri'nin bu yorumu, *"her insanın amel defterini boynuna astık. İnsan için, Kıyâmet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız. Ona, 'kitabını oku! Bu gün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter' denilir."*[1364] ayeti de desteklemektedir.

İbn Kesir yine, *"İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen, dediklerini zabteden melek bulunmasın."*[1365] âyetini tefsir ederken, İbn Abbâs'tan şöyle bir rivâyet nakletmektedir: *"O melekler, insanın, hayır ve şer bütün konuştuklarını yazar. Hattâ 'yedim, içtim, gittim, geldim, gördüm vs.' demesini bile. Perşembe günü olunca da bu yazdıklarını arz eder."*[1366]

İnfıtar Süresindeki, *“Onlar, yaptıklarınızı bilirler.”*[1367] âyetinden hareketle, meleklerin, kalbi fiilleri de yazdıklarına hükmedilmiştir. Sıhhatinde ittifak edilmiş olan şu hadis de, bu delili kuvvetlendirir. Rasûlüllah şöyle buyurmuştur: *“Allah (c.c.): ‘Kulum bir iyiliğe niyet edip de yapmasa, ona yine bir iyilik sevâbı yazılır. Eğer o iyiliği yaparsa on katı sevap yazılır.”* Başka bir hadisde ise şöyle buyurulmaktadır: *“Melek: ‘Allah’ın bu kulu kötülük işlemek istiyor, hem de bile bile’ dedi. Buna karşı Allah (c.c.), ‘Onu kontrol edin, eğer yaparsa mislini yazın, fakat terk ederse terk ettiğinden dolayı yine bir iyilik yazın. Çünkü o, o kötülüğü benim azabımdan korktuğu için terk etmiştir.’ buyurdu.”*[1368]

Buhâri’de bulunan bir rivayette Rifâa b. Râfı ez-Zerki şöyle bir hatırasını anlatmaktadır: *“Bir gün, Rasûlüllah’ın arkasında namaz kılıyorduk. Rasûlüllah başını rüküdan kaldırdığı zaman, ‘semiallahû limen hamideh’ dedi. Onun arkasında bir adam, ‘Rabbenâ leke’l-hamd hamden kesiran tayyiben mübâreken fihi’ dedi. Selâmdan sonra Rasûlüllah, ‘Konuşan kimdi?’ dedi. O adam, ‘bendim’ dedi. Sonra Rasûlüllah ‘bu sözü yazmakta yarış eden otuz melek gördüm’ dedi.”*[1369] Başka bir münasebetle de, *“Soldaki melek, hatalı Müslüman kul belki tevbe ve istiğfâr eder diye, kalemi altı saat kaldırıp, yazmadan tutar. Eğer hatasından vazgeçmeyip tevbe etmezse o zaman yazar”*[1370] demiştir.

Ahmed b.Hanbel hastalığından dolayı inliyordu. Onun iniltisini Ta’vûs duydu ve ona, *“Melek, inlemeye varıncaya kadar her şeyi yazar.”* dedi. Sonra Ahmed, vefât edinceye kadar hiç inlemedi.[1371] Bu rivayetten de anlaşıldığına göre, her insan için, amellerini murâkabe ve tescil eden iki tane müvekkel melek vardır. İnsana tâbi olan bu melekler, hep insanla beraberdirler. Fakat insan onları hissedemez. Ancak nasslarda ve Şeriat’in tesbit ettiği şekilde onlara inanır. İnsan, kendi hayâl dünyasından da bir şey ilâve edemez. Meleklerle ilgili şer’i bir nassın keyfiyetini araştırmaya da giremez. Çünkü bunlar ğayb mes’elelerindendir.[1372]

Kirâmen Kâtibin meleklerinin, tâbi oldukları kimseyle beraber tuvalete girip girmeyeceği de söz konusu edilmiştir. El-Hâlimi’ye göre bu iki melek, o insanla beraber, oraya girmekle görevlendirilmişlerdir. Ya da Allah onları bu durumdan uzak tutar ve bu melekleri, o kişinin yaptığı şeyden muttali kılar. Bu şekilde onun fiillerini yazarlar. Böylece emrolundukları işi yapmış olurlar.[1373] Suyûti’ye göre ise, bu meleklerin, tuvalete de girmeleri emrolunmuştur. Ancak Allah, onlara ikrâm olsun diye tuvalete girmeden, daha onun yolunda, içeride olan şeylerden, bu melekleri muttali kılmaktadır. Ve onların emrolundukları şeyi yazmalarını sağlamaktadır.[1374]

Hz Peygamber, *"İçinde köpek, sûret ve çan bulunan eve melek girmez."*[1375] dediğine göre *"Kirâmen Kâtibin ve Ölüm Meleği, görevlerini nasıl yaparlar?"* sorusuna, *"Bundan maksat, meleklerin, amelleri yazmak ya da ruhları almak için girmemesi değil, o evdeki kula ikram etmek, dua etmek ve onu tebrik etmek için girmemesi hususudur."*[1376] şeklinde cevap verilmiştir.

Bu iki meleğin oturdukları yer konusuna İnfitâr sûresinin yukarıda temas edilmiş olan 11-12. âyetleri ve Kaf sûresinin 17-18. âyetleri açıklık getirmektedir. Ne ile ve ne üzerine yazdıkları konusuna gelince, el-Hâlimi'ye göre bu konuda nasslarda bir açıklığa rastlanılmamaktadır. Ancak, dürüp açmaya müsâit olan bir madde üzerine yazdıkları söylenebilir. Belki, İsrâ süresindeki *"Her insanın amel defterini boynuna astık. İnsan için kıyâmet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız."*[1377] âyeti buna delil gösterilebilir. Allah Teâlâ bu melekler için, insanların, üzerine yazıp çizdiği kâğıt ve deri cinsinden şeylerin daha parlak ve aydınlatılmışını ve yine insanların, kendisiyle yazdığı mürekkepli ya da mürekkepsiz kalemin daha iyisini melekler için yaratmaktan âciz değildir.[1378]

B. Koruyucu (Hafaza) Melekler

Koruyucu meleklerin mevcûdiyetine dair bilgi Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir:

"Sizden, sözü gizleyenle açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen (O'nun ilminde) eşittir. Onun önünde ve arkasında, Allah'ın emriyle onu koruyan takibciler (melekler) vardır."[1379]

İbn Abbâs bu âyeti açıklarken, Allah'ın, bu melekleri, önünden ve arkasından insanı koruması için görevlendirdiğini ifade etmektedir. Mücâhid'in beyanına göre hiçbir kul yoktur ki, onun için, kendini uykuda veya uyanıkken, cinlerden, insanlardan ve hayvanlardan korumakla görevli bir melek olmasın. Bunlardan birisi kula gelirken melek ona 'geri dön!' der. Ancak Allah müsade ederse, o kişiye bunlardan bir kötülük İsabet edebilir. Nitekim bir adam Hz. Ali'ye, *"Bir grup insan senin öldürülmeni istiyor."* dedi. Hz. Ali de, *"Her insan için iki melek vardır ki, muktedir olamadığı şeylerden onu korurlar. Mukadderat geldiği zaman, o insan ve melek arasında hiçbir bağ kalmaz. Ecel ise, sağlam bir kalkandır."* dedi.[1380]

Allah melekleri, kullarını korumak için göndermiştir. Tâ ki, kendisi için takdir edilmiş olan ecel gelinceye kadar, âit oldukları kişiyi korumaya devam ederler.

[1381] Ra’d sûresinin 11. âyetindeki “el-Muaggibât” sözü, En’âm sûresinin 61. âyetinde “Hafaza Melekleri” olarak ifade edilmektedir. *“O, kullarının üstünde, yegâne kudret ve tasarruf sâhibidir. Size koruyucu melekler gönderir.”*[1382] ayetini Zemahşeri şöyle tefsir eder: *“Gecenizde ve gündüzünüzde, sizin amellerinizi muhâfaza eden, kontrol altında tutan Hefeza Melekleri vardır ki, aslında bunlarla da Kirâmen Kâtibin meleklerine işaret edilmektedir. Esmei, kendisinden teleffuz ettiği faydalı ilmlerin hepsini yazan Ebû Hâtim es-Sicistâni’ye bir gün:”Sen, Hafaza Meleklerine benziyorsun. Zira küçük bir sözü bile yazıyorsun” diyerek, Hafaza Meleklerinin, büyük küçük her şeyi kaydettiklerine işaret etmiştir.”*[1383]

Zemahşeri, bu konuyla ilgili olarak da şu bilgileri vermektedir: *“Eğer insanın aklına, ‘Allah Teâlâ’nın sonsuz ilmi vardır, meleklerin yazmasına ihtiyacı yoktur; peki meleklerin yazmasının faydası nedir?’ diye bir soru gelirse, bu soruya şöyle cevap verilebilir: Burada, Allah’ın, kulları için bir lûtfu vardır. Çünkü onlar biliyorlar ki Allah kendilerinin murâkıbıdır. Melekler ise, O’nun yaratıklarının en şereflileridirler. Kendilerinin müvekkelleri ve koruyucularıdırlar. Amellerini sahifelere yazarlar ve kıyâmet günü şahidlerin reislerine arzederler. İşte bu durum, kullarını kötülüklerden uzaklaştırır ve meneder.”*[1384]

Târik Süresindeki *“Hiçbir nefis (insan) yoktur ki mutlaka onun üzerinde bir koruyucu, bir denetleyici bulunmasın.”*[1385] ayetinde belirtilen koruyucu ve denetleyicilerden murad kulun amellerini, yaptığı iyi ve kötü işlerini tesbit eden Hafaza Melekleridir. Bunlar, insanın rızkını ve ecelini de muhâfaza ederler.[1386] Allah’ın vazifelendirdiği bu melekler, kulu aynı zamanda, afetlerden de korurlar. [1387]

Hz. Peygamber’in, *“İnsanın, bal tasından sinekleri kovaladığı gibi, her mümini belâlardan koruyan, belâları kovalayan yüz altmış melek vardır. Eğer kul, şeytandan kendi kendini korumaya bırakılsaydı, şeytan göz açıp kapamaya kalmadan onu kapıverirdi.”*[1388] sözü de Hafaza Meleklerinin insanı belalardan koruduğunu belirtmektedir.

Batı’da yapılan çalışmalarda da, bu konunun İslâm’daki yeri şöyle dile getirilmektedir: İslâm’a göre, her ölümlü, daha doğar doğmaz, iki melek tarafından karşılanır. Bunlardan biri sağma, diğeri de soluna yerleşir. Sürekli olarak ona göz kulak olma, bütün hal ve hareketlerini not etme göreviyle yükümlüdürler. Kişi bir iyilik işlediğinde, iyi yolda sebat etsin diye Yüce Allah’a o kul için duâ ederler. Eğer bir kötülük işlerse, Yüce Allah’ın, suçlu üzerinde

merhametini geniş tutması için duâ ederler. Hatasından dolayı pişmanlık duyduğunda, onu affetmesi için yalvarırlar. Hesap Gününde koruyucu meleklerin kitabı okunacak, kaydedilmiş bütün ameller özenle tartılacak ve verilecek olan hüküm, sonuca göre açıklanacaktır.[1389]

Hafaza meleklerinin, kendisine müvekkel oldukları kimse öldükten sonra gökteki ibadet yerlerine gidecekleri ve o kişi mü'min ise, onun kabrinin başında duracakları, dirileceği güne kadar ona istiğfar edecekleri ifade edilmektedir.[1390]

C. Münker ve Nekîr

Bu meleklere münker ve Nekîr ismini Hz. Peygamber vermiştir. Hadislerde, bunların, kabir sualini soran melekler olduğu anlatılmaktadır.[1391] Kul öldükten sonra Münker ve Nekîr denen iki melek gelir. Bu iki melek, kulları kabirlerinde sorguya çekerler. Mü'minlere, cevaplarda yardımcı olurlar, kâfirlere ise azâb ederler. Kıyâmet gününde İsrâfil, Sûr'a üfürünce, bunlar, insanları hesap için toplarlar. Kâfirleri cehenneme, mü'minleri de cennete sevkederler. Kâfirlerin cehennemde azâb olunmalarını; mü'minlerin ise, cennette selâmet bulmalarını temin etmeye çalışırlar.[1392]

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre münker ve nekîrin sualleri, ölen herkes için eşittir. Öyle ki, o ölü ister kabrinde, ister vahşi hayvanların veya kuşların karnında, isterse rüzgârların esintilerinde helâk olduktan sonra, onun tozları arasında olsun.[1393] Ölen insan eğer mü'min değilse, Münker ve Nekîr'in sualinden sonra mezarı, bir cehennem başlangıcı; mümin ise, a'râf başlangıcı olur ve kıyâmetten sonra buradan cennete geçebilir. Ölü, evliyadan biri ise, onun mezarı, cennet başlangıcı da olabilir. Bu suallere, ıstılah olarak, "Münker ve Nekîr'in suâli" veya "kabir azâbı" denilir. Hıristiyan dinindeki küçük kıyâmet telakkisine benzeyen bu akide, sem'iyât (yalnız Kur an ve hadislerin şehâdeti ile inanılacak hususlar)ın birini teşkil eder. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'deki bazı âyetlerin[1394] Münker ve nekîre zımni olarak işaret ettiği dikkati çekmektedir.[1395]

Münker ve Nekîr meleklerinin, bütün ölülerle, birbirinden uzak mekânlarda, aynı anda nasıl muhatab olabildiği tartışılmış ve cüsselerinin büyüklüğü ile bu işi gerçekleştirdikleri ifade edilmiştir. Genel kanaate göre bu iki melek birçok yaratıkla tek bir cihette, sadece bir defa muhatap olur. Bu muhataplardan her biri, kendisinden başka muhatapın olmadığını zanneder. Allah Teâlâ da, onun haricindekilerin cevabını duymasına mâni olur. Bu şekilde, meleklerle sadece kendisinin muhatap olduğunu zannedip, ona göre cevabını verir.[1396] Allah Teâlâ suâl meleklerini büyük bir cemâate benzetir. Onların bir kısmını "münker",

bir kısmını ise, “Nekîr” diye isimlendirir. Tıpkı, kişinin amellerini yazmakla görevli iki melek olduğu gibi, her ölüye de bunlardan ikisini gönderir.[1397]

Hz. Peygamber’in, *“Ölü, kabre konulunca, iki melek gelir. Bunların birisine münker, diğerine de Nekîr denir. Bu iki melek: “Bu adam hakkında ne demiştin?’ derler. O da, ‘o, Allah’ın kulu ve rasûlüdür” der. Bu melekler: ‘senin bunu söylediğini biz biliyorduk’ derler. Sonra onun kabrini yetmiş zira genişletirler. Ve ışıklandırırlar. Ve bu kişiye ‘uyu’ denir.”[1398]* sözü de Münker-Nekîr’in mahiyetini ortaya koyar.

Ebû Hureyre münker ve Nekîrle ilgili şöyle bir hâtırasını anlatmaktadır: *“Hz. Peygamber ile bir cenâzeye gitmiştik. Cenâzeyi defnedenler kabrin başından ayrılınca, Rasûlüllah şöyle dedi: ‘Şu anda o, kabirde, sizin ayak seslerinizi duyar. Ona, gözleri bakırcının kazanı gibi, azı dişleri sığır boynuzu gibi, sesleri gök gürlemesi gibi münker ve Nekîr denilen iki melek gelir. Oturur ve onu sorguya çekerler. Eğer istedikleri gibi cevaplar verirse, kabrinden cennete bir kapı açılır ve kabri genişler. Fakat o insan şer ehlinden ise, ‘ben, insanlar bazı şeyler söylüyorlardı, onları işittim ve onları söyledim’ der. Bunun üzerine onun kabrinden cehenneme bir kapı açılır.”[1399]*

Halk arasında “Sual Melekleri” diye de adlandırılan münker ve Nekîr meleklerinin vazifesi, diğer meleklerde olduğu gibi, insanın hayatını devam ettirdiği anlarda değil, eceli gelip ölümü tattıktan sonra başlamaktadır. Daha ana rahminde, bir damla suyun insan şekline dönüşmesinde görev alan meleklerin, öldükten sonra da yine insanla muhatap olması dikkat çekmekte ve Allah’ın insan için takdir etmiş olduğu üç boyutlu zamanda, meleklerden hiç ayrı olmadığı anlaşılmaktadır.

D. Mukarreb Melekler

Meleklerin, *“Allah’a yakın olanlar”* manasına gelen “mukarrabûn” diye ifade edilen bir zümresi daha vardır. Nisa sûresinde, bu meleklerle ilgili olarak, *“Ne Mesih ve ne de melâiketü’l-mukarrabûn (Allah’a yakın melekler) Allah’ın kulu olmaktan çekinmezler. O’na kulluktan çekinip büyüklenen kimselerin hepsini, (Allah) yakında huzuruna toplayacaktır.”[1400]* denilmektedir. Bu melekler hiç bıkıp usanmaksızın, gecegündüz Rab’lerini tesbih ederler.[1401]

Kâdî Beydâvi bu meleklerin “mukarrabûn” olduklarını söylemekte ve onlara “illiyyûn” ismini vermektedir.[1402] Nisâ sûresinin 172. âyetinin tefsirinde de, mukarreb meleklerin, diğerlerine nazaran çok faziletli olduklarını, onların, Arşın

etrafında ya da onların da üstünde bir rütbeye sahip olup “el-Kerûbiyyûn” diye isimlendirildiğini belirtmektedir.[1403]

Mukarreb meleklerden maksat, Hameletu’1-arş, Kerûbiler ve Cibril, Mikâil, İsrâfil ve Azrail gibi, meleklerin en faziletlileridir. Bu âyetin nüzûl sebebi olarak şu hâdise anlatılır: Hıristiyanlar, ölüleri diriltmesi, körleri, alacalıları iyileştirmesi v.s. mucizelere sahip olduğundan dolayı Hz. İsa’ya, “Allah’ın Oğlu” demişlerdi. Onların bu iddialarını reddetmek için Allah Teâlâ, ne kadar şeref ve kıymete sahip olsa bile İsa’nın da ve hattâ çok kıymetli ve menzillerinin çok üstün olmasına rağmen, el-Melâiketü’l Mukarrabûn’un bile Allah’ın kulları olmaktan mustagni olamayacaklarını ifade etmiştir.[1404]

Âlûsi de “mukarreb melekler” isminin, bütün melekleri ifade etmek için kullanılan bir cemi siğası olduğunu belirtmektedir.[1405]

E. Hameletu’l-Arş (Arşı Yüklenen) ve Arşın Etrafını Kuşatan Melekler

Kur’an’ın bildirdiğine göre, melek çeşitleri içinde “Hameletu’l-Arş” diye bir grup daha vardır ki, bunlar, Allah’ın arşını taşımak için yaratılmışlardır. *“Arşı yüklenen, bir de onun etrafında bulunan melekler, Rab’lerini hamd ile tesbih ederler, O’na iman ederler. Müminlerin de bağışlanmasını (şöyle) isterler: ‘Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azâbından koru.’”*[1406] ayet bunu ifade etmektedir.

Hameletü’l-Arş’ın dört melek olduğu rivayet edilmektedir. Bunlardan birincisinin yüzü akbaba, ikincisininki arslan, üçüncüsünün ki öküz, dördüncüsünün ki ise, adam sûretindedir. Kıyâmet günü geldiği zaman, bu dört meleğe dört daha ilâve edilir. Bu da Allah’ın şu sözünden anlaşılmaktadır: *“Gök de yarılır ve artık o gün o, çökmeye yüz tutar. Melekler onun (göğün) etrafındadırlar. O gün Rabb’inin arşını bunların da üstünde sekiz melek yüklenir.”*[1407] Hameletü’l-Arş’ın ayakları, yerin en aşağısında (el-Ardu’s-Suflâ); başları ise, Ar’ş’ı yararak aşmış şekilde, huşû içerisinde oldukları bildirilmiştir. Rasûlüllah’ın da, bunlar hakkında şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *“Allah’ın büyüklüğü hakkında düşünmeyin. O’nun, meleklerden yaratmış olduğu bir varlık hakkında düşünün ki, ona İsrâfil denir. Arş’ın zâviye (köşe) lerinden bir zâviye, onun omuzu üzerindedir ve ayakları, yerin derinliklerindedir. Başı, yedi gökleri delip öbür tarafa geçmiştir. O, Allah’ın azameti karşısında o kadar küçülür ki, sanki serçe kadar kalır.”*[1408] Allah Teâlâ bütün meleklere, saygı göstererek ve üstünlüklerini kabûl ederek, Hameletü’l-

Arş'a selâmla gelmelerini emretmiştir.[1409]

Ancak Hameletü'l-Arş'ın, sekiz olduğunu söyleyenler de vardır. Bunlardan dördü, *'Sübhânekellâhümme ve bihamdik. Leke'l-hamdü âlâ hilmike ba'de ilmik'* der. Dördü ise *'Sübhânekellâhümme ve bihamdik. Leke'l-hamdü ala afvike ba'de kudretik'* der. İşte bundan dolayı, iman edenler için istiğfâr ettikleri zaman: *'Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır."*[1410] derler.[1411]

Kur'an'daki *"Melekleri görürsün ki, Rab'lerine hamd ile tesbih ederek, Arş'ın etrafını kuşatmışlardır. Artık aralarında adaletle hükmolunmuş ve 'âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamd olsun' denilmiştir."*[1412] ifadesiyle Arş'ın etrafını kuşatan meleklere işaret edilmiştir. Bu meleklerin sayısı oldukça çok olup, sayılarını, ancak Allah bilir. Bunlar için, *"Onlar, arşın etrafında tavâf edip, tehlil ve tekbir getiren yetmiş bin sâfla, bu yetmiş binin gerisinde ayakta duran diğer yetmişbin sâf melek daha vardır ki, bunlar da ellerini boyunlarına koymuşlar, tehlil ve tekbirle seslerini yükseltmektedirler. Bunların da arkasında yüzbin sâf vardır ki, bunlar da sağ ellerini sol elleri üzerine koymuşlar, hepsi de Allah'ı ayrı ayrı tesbihlerle tesbih ederler. Öyle ki, içlerinden her biri, bir başkasının söylemediğini söyler."*[1413]

Taberi'de geçen bir rivayete göre Allah, Hameletü'l-Arş'ı yarattığı zaman onlara, *"Sizi niçin yarattım biliyor musunuz?"* dedi. Onlar, *"dilediğin şey için"* cevabını verdiler. Allah, *"Arş'ımı taşımanız için yarattım."* buyurdu. Sonra, *"Benden dilediğiniz kuvveti isteyin vereyim."* dedi. Onlardan birisi, *"(Sen) Rabb'imizin Arş'ı su üzerinde olduğuna göre, bana su kuvveti ver."* dedi. Allah, *"Sana su kuvveti verdim."* dedi. İkincisi, göklerin kuvvetini istedi. Allah ona, *"Sana göklerin kuvvetini verdim."* buyurdu. Üçüncüsü, yerlerin kuvvetini istedi. Allah, ona da yerlerin kuvvetini verdi. Bir diğeri de, *"Bana rüzgârların kuvvetini ver."* dedi. Allah, *"Sana rüzgârların kuvvetini verdim."* buyurdu ve sonra hepsine *"Arş'ı yüklenin"* diye emretti. Arş'ı omuzlarına aldılar ama kaldıramadılar. O zaman onlara bir ilim nasip edildi. *"Güç-kuvvet, ancak Allah Teâlâ'ya mahsustur deyin"* diye emrolundular. Onlar bunu deyince Allah, onlara Arş'ı kaldıracak güç verdi.[1414]

F. Cennetin Bekçisi Olan Melekler

İbn Kesir, Cennet'in bekçisi olan meleklere "Rıdvan" isminin verildiğini belirtmektedir.[1415] Cennetin kapısında müminleri selâm ve müjdelerle karşılayan, cennetin bekçisi meleklerin olduğunu Kur'ân-ı Kerim, *"Tarafımızdan kendilerine güzellik takdir ve tâyin edilmiş olanlara gelince, işte*

bunlar cehennemden uzak tutulurlar. Bunlar onun uğultusunu duymazlar, gönüllerinin dilediği nimetler içinde ebedi kalırlar. En büyük dehşet dahi onları tasalandırmaz. Melekler, kendilerini şöyle karşılar: İşte bu, size vadedilmiş olan (mutlu) gününüzdür."[1416] ifadesiyle, haber vermektedir. Ayrıca (o sonuç) Adn cennetleridir, oraya babalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih olanlarla beraber girecekler; melekler de her kapıdan onların yanına varacaklar. (Melekler), *"Sabrettiğinize karşılık size selâm olsun! Dünya yurdunun sonu cennet ne güzeldir."* derler[1417] ifadesi de melek-Cennet ilişkisini ortaya koymaktadır.

İbn Abbâs'a göre, meleklerin, ehl-i cennetin yanlarına girmelerinden murâd, Allah'tan armağan ve hediyelerle girecek olmalarıdır. Mü'minlerin yanlarına girecekler de:

"Sabrettiğiniz şeyle selâm üzerinizedir." diyecekler. Mukâtil, *"Melekler, ehl-i cennetin yanlarından dünya günlerinden bir gün miktarında Allah'tan hediyelerle üç defa girecekler de, 'Sabrettiğiniz şeyle selâm üzerinizedir.' diyecekler!"* demiştir. Meleklerin nasıl girecekleri hakkında da İmam Bağavi senedi ile Ebû Ümâme'den şöyle bir rivâyet zikredilmektedir:

"Mü'min cennete girip de köşküne oturduğu zaman, onun iki tarafında hizmetçiler bulunacaktır. Bunlar kapıya kadar dizilmişlerdir. Kapının yanında bulunan hizmetçi melek kalkar, kapıdan bir meleğin izin istediğini görür, onu yanındakine söyler. O da kendi yanındakine söyler. Böylece dışarıdaki meleğin izin talepi mü'mine ulaştırılır. Bunun üzerine mü'min, 'ona izin verin' diye emreder. Onların mü'mine en yakın olanı 'izin verin' der. O da yanındakine söyler. Böylece izin emri kapının yanındaki hizmetçiye ulaşır. O kapıyı açar. Melek içeri girer, mü'minin yanına gelir, selâm verir ve geri döner."[1418] Enes'den gelen bir haberde de: *"Mü'min, cennette, geniş ve inciden bir çadır içindedir. Bu çadırın hiçbir deliği ve yırtığı yoktur. Göğe doğru ucu bucağı görünmeyecek kadar yüksektir. Her köşesinde müminin âileleri, malları ve altından dörtbin kapısı vardır. Her kapıdan o mümini tebrik için yetmiş bin melek gelir. Her melek, Allah'dan, diğer meleklerdekinden ayrı bir hediye getirir. Müminin izniyle yanına girerler. Mü'minle aralarında bir perde vardır."*[1419] denilmektedir.

G. Cehennemin Bekçisi Olan Melekler

Kur'ân-ı Kerim'de cehennem kapılarında da kâfirleri karşılayan meleklerin olduğu çeşitli âyetlerde bildirilmektedir. Zûmer suresinde, *"O küfredenler,*

bölükler halinde cehenneme sürülür. Oraya geldikleri zaman kapıları açılır. Bekçi (melekler) onlara, 'size içinizden Rabbinizin âyetlerini okuyan ve bu güne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi?' derler. Onlar da 'evet geldi' derler, ama azâb sözü, kâfirlerin üzerine hâkk olmuştur."[1420] denilmektedir. Mülk Suresi'nde, *"Öfkesinden, hemen hemen çatlayacak gibi olur o cehennem. Onlardan her gürûh, içine atıldıkça, kendilerine bekçileri sorarlar. 'Size, bu azâb ile korkutan bir peygamber gelmedi mi?"*[1421] buyrulmaktadır. Zuhruf Sûresi'nde, *"Ey Mâlik! Rabb'in, bizim işimizi bitirsin' diye seslenirler. Mâlik de 'Siz böyle kalacaksınız' der."*[1422] ifadesiyle, cehennemde azâb çekenlerin, cehennem muhafızını, *"Ey Mâlik!"* diye çağırdıkları belirtilmektedir. Buradan anlaşıldığına göre cehennem meleklerinin reisine "Mâlik" ismi verilmektedir. Azâb içinde olan cehennem ehlinin söylediği şeylerin hikâye edilmesi buna delil teşkil etmektedir.[1423] Kâfirler cehennemin bekçisi olan Mâlik'e âyette belirtildiği şekilde seslenerek ölümlerini isterler. Çünkü ölümleri, azâb içinde yaşamalarından daha iyidir. Ama Mâlik, buradan hiçbir sûrette kurtuluş olmadığını bildirir.[1424] Alâk Sûresi'nde ise, cehennem muhafızlarına "ez-Zebâniye" denilmektedir.[1425] Başka yerlerde kullanılmayan bu kelime "şiddetli darbeler" manasına gelmektedir.[1426] "Zâbıta kuvveti" manasına gelmektedir ve lâfız cemi'dir. Bazı lügatçiler bu kelimenin, "abadid" gibi, lâfzından müfredinin olmadığını belirtmişlerdir.[1427] "Zebâni" denmesinin sebebi "zebûn edici" olmalarıdır. Yani, öylesine güç sahibi, hükmedici ve dilediklerini yaptırıcı varlıklardır ki, onların güçleri karşısında herkes aşağılanır, ezilir, azâb ve ızdırap duyar. Çok iri bedenleri ve dışarıdan o ortama gireceklere göre de çok seri hareket kabiliyetleri mevcuttur. Balığın su yutup, su çıkarması gibi, onlar da ateş yerler ve ateş çıkartırlar. Oraya gidecek olan gerek insanlardan gerek cinlerden tüm canlılarla top gibi oynarlar. *"Aklınız olsaydı buraya düşmezdiniz, sizi uyaranlar gelmedi mi?"* derler.[1428]

Zebânilerin sayısına gelince Kur'an-ı Kerim bunun, ondokuz olduğunu belirtilmektedir: *"Ben onu sekar'a (cehenneme) sokacağım. Sen biliyor musun sekar nedir? Hem (bütün bedeni helâk eder, hiç bir şey) bırakmaz, hem (eski haline getirip tekrar azâb etmekten) vazgeçmez. O, insanın derisini kavurur. Üzerinde ondokuz (muhafız melek) vardır."*[1429] Bu varlıkların şeytan zannedilmemeleri için, burada melek oldukları tasrih edilmiştir. Bunlar için "kaba, şiddetli" manasına gelen "ğilâz, şidâd" terimleri kullanılmıştır.[1430] Bundan sonra gelen, *"Biz cehennemin işlerine bakmakla, ancak melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da insanlar için sadece bir imtihân (vesilesi) yaptık ki, böylelikle, kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye*

inansın...”[1431] âyetinden kastedilenin, cehennemin koruyucuları olan melekler, yani zebâniler olduğu anlaşılmaktadır. Bunların adetlerinden murat da, zikrolunan “ondokuz” adedi olduğu açıktır. Yani bunların sayılarının ondokuz yapılması veya şahısları mı, nevileri mi, ne olduğu tayin edilmeyerek, sadece ondokuz adediyle muammâ halinde ifade edilmesi, kâfirlere bir mihnet ve imtihân içindir.[1432]

“Onun üzerinde 19 vardır.”[1433] ayet nazil olduğu zaman, Ebû Cehil, Kureyş’e: *“Analarınız ağlasın, ibn Ebi Kebşe’nin oğlunu işitiyorum, size cehennem bekçilerinin ondokuz olduğunu haber veriyor. Sizler ise, demir pehlivanlarsınız. Sizin her onunuz, onlardan bir adamı yakalamaktan âciz misiniz?”* demişti.[1434] Yahudilerden bazı kimseler peygamberin ashabından bazılarına: *“Sizin peygamberiniz cehennem bekçilerinin adedini biliyor mu ?”* diye sormuşlar, onlar da Rasûlüllah’a haber vermişlerdi. Rasûlüllah da cevap olarak elleriyle bir kere on, bir kere de dokuz sayılarını işaret etmişti.[1435]

Kurtubi, cehennem muhafızları hakkında, âyette geçen ondokuz rakamının, onların reislerinin sayısı olduğunu, bunların hepsinin sayısını, ancak Allah Teâlâ’nın bildiğini ileri sürmektedir.[1436] Ondokuzdan murâdın, onların reisleri olan melekler oldukları ve cehennem işiyle vazifeli bulundukları hususu, cumhûr tarafından da kabûl edilen bir görüştür. Onlar, Zebânilerin komutanlarıdırlar. Nitekim hadisde, *“O gün her ipte yetmişbin melek, cehennem yetmişbin iple çekilerek getirilir.”*[1437] denilmektedir. Bu da, cehennemle vazifeli daha çok meleğin bulunduğunu gösterir. O zaman, ondokuzdan murâdın, bunların reisleri olan meleklerin olduğu anlaşılmış olmaktadır.[1438]

Hz. Peygamber, cehennem meleklerinin, cehennemin yaratılışından bin sene önce yaratılmış olduğunu[1439] belirtmiş; Abdullah b. Ahmed, *“Bize, cehennem bekçilerinin ondokuz olduğu ve onlardan her birinin iki omuz başı arasının, yüz sonbahar mevsimi uzunluğunda olduğu bilgisi ulaştı. Onların kalplerinde merhamet yoktur ve azâb etmek için yaratılmışlardır. Onların içinden bir melek, cehennem ehlinden bir adama öyle bir vurur ki, adam öğütülmüş un haline gelir.”*[1440] demiştir.

H. Hârût ve Mârût

Bu iki melek hakkında “Meleklerin Özellikleri Bölümü”nde “Meleklerin Günahsızlığı” başlığı altında detaylı bilgi verilmiştir.

I. El-Âlûn ve Muheyyemûn

Kur’ân-ı Kerim’de İblis’e, Âdem’e niçin secde etmediğinin sebebi sorulurken bu varlıklar da söz konusu edilmektedir. *“Allah, ‘Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir? Böbürlendin mi yoksa yücelerden mi oldun ?”* dedi.”[1441]

Şa’râni’ye göre, “âlûn” denilen bu ruhlar, ne Âdem’in ve ne de onun dışında bir varlığın yaratıldığını bilmemektedirler. Âdem’in yaratıldığını henüz öğrenmedikleri için bazı âlimler ona secde ile emrolunmadıklarını iddia etmişlerdir. Bunlar melekeler değil, ruhlardır. Bunların dışındakiler ise, ancak secde eden meleklerdir. Çünkü Allah onlara, *“Âdem’e secde edin”* dediğinde, secde ile emrolunanlar arasına, ruhları dâhil etmemiştir. Bundan dolayı, *“meleklerin hepsi secde ettiler.”*[1442] buyurmuştur.[1443]

Muhyiddin İbn. Arabî (638/1240), *“Kibirlendin mi, yoksa âlilerden mi bulunuyorsun?”*[1444] âyetinden, Âdem’e secde ile emrolunmayan ve “Âlûn” diye isimlendirilmiş olan meleklerin de bulunduğu anlamını çıkarmaktadır.[1445]

Mûheyyemûn denilen meleklere gelince, bunlar Allah’ın cemâl ve celâlini mülâhaza ile meşgûldürler. Hiçbiri, Allah’ın, kendilerinin dışında bir varlık yaratmış olduğunu bilmezler ve Âdem’e secde ile emrolunmamışlardır. El-Âlûn bunlardır ya da sema meleklerinin hepsidir. Onlar da Âdem’e secde ile emrolunmamışlardır. Âdem’e secde ile sadece Arz (yeryüzü) melekleri emrolunmuşlardır.[1446]

J. Seyyah Melekler

Bu melekler isimlerini Hz. Peygamber’in, *“Allah’ın bazı seyyah melekleri vardır, yeryüzünde dolaşırlar. Ümmetimden bana salât ve selâm getirenin selâmını bana ulaştırırlar.”*[1447] ifadesinden almaktadır.

Bunlar Kuran okunan zikir meclislerini dolaşırlar. Kur’ân okuyarak Allah’ı zikreden kimseleri, Kur’ân okumadan zikredenlere nazaran üstün tutarlar. Bu zikir, onların rızkıdır, hayatları hep zikir içindedir. Gece ve gündüz Allah’ın kitabını tilâvet ederler.[1448]

K. El-Meleü’l-A’lâ

Kur’an’da doğrudan doğruya melek olduğu anlaşılamayan bazı terimler de geçmektedir. *“Onlar artık Meleü’l-A’la da olup bitenleri dinleyemezler. Dinlemeye kalkışsalar her taraftan taşlanırlar.”*[1449] âyetinde zikredilen “el-Meleu l-’âlâ” sözü bunlardan biridir. Buradaki el-Melu’l-A’lâ’dan maksat, yüce

âlemdeki (el-âlemü'l-Ulvi) meleklerdir.[1450] denilmiştir. İbn Abbâs, el-Meleü'l-A'lâ'yı, "Meleklerin şereflileri" veya "Yazıcı Melekler" olarak izâh etmiştir.[1451] Zemahşeri, bu âyette zikredilen el-Meleü'l-A'lâ ifadesinin bu isimle anılışının sebebini şöyle izah etmektedir: *"Göklerde meskûn olduklarından dolayı melekler için "el-Meleü'l-A'lâ", yeryüzünde yaşadıklarından dolayı insanlar ve cinler için "el-Meleu 1-Esfel"* ifadesi kullanılmıştır.[1452]

Şa'râni, bazı kimselerin el-Meleü'l-A'lâ'yı, nebiler veya veliler olarak vasıflamaya kalkıştıklarını; ancak, bunun yanlış bir düşünce olduğunu belirtmektedir.[1453] Muhammed Hamdi Yazır da tefsirinde, *"el-Meleü'l-A'lâ"yı, "Melekler"* şeklinde tefsir etmektedir.[1454]

L. Dağların Meleği

Hz. Peygamber Mekke ehlinin davetini kabûl etmediği zaman, Allah'ın ona, Dağların Meleğini gönderdiğini ve onlar hakkında istediği şeyi emretmesine müsade ettiğini şu ifadelerle dile getirmektedir. *"Dağların Meleği, bana nidâ edip selâm verdi. Sonra da 'Ya Muhammed! Onlar hakkında dilediğin şeyi söyle. Eğer istersen, Mekke'deki Ebû Kubeys ve'l- Ahmâr dağını ve Mina dağını onların başına yıkayım' dedi. Ben de, 'hayır, bil'akis ben, Allah'tan, onların sulblerinden, O'na ibadet edecek ve kendisine hiç birşeyi ortak koşmayacak kimseler çıkarmasını diliyorum' diye cevap verdim."*[1455]

İbn Ebi Hatim'in, İkrime'den rivayetine göre ise, Hz. Peygamber şöyle bir olay anlatmaktadır: "Cibril bana geldi ve şöyle dedi: *"Ya Muhammed! Rabb'inin sana selâmı var. Bu dağların meleği. Onu senin yanına gönderdi ve senin emrinin dışında birşey yapmamasını emretti. O zaman Dağların Meleği: 'Eğer istersen, dağları onların başına yıkayım. Eğer istersen, onları taşlarla helâk edeyim, yok eğer istersen, onları yerin dibine geçireyim' dedi. Bunun üzerine ben, 'Ey Melek! Ben onlara bunu istemem. Belki Allah onlardan, 'Lâ ilâhe illallâh' diyen bir zürriyyet çıkarır' dedim."* Hz. Peygamber'in bu cevabından sonra Dağların Meleği ona, *"Rabb'inin seni isimlendirdiği gibi, gerçekten çok merhametli ve acıyıcısın"* demiştir.[1456]

M. Müvekkel Melekler

Allah Teâlâ, kullarına yardımcı olmaları gayesiyle, bazı olayların gerçekleşmesini sağlamak için, müvekkel melekler yaratmıştır. Bu melekleri, takdir etmiş olduğu kader doğrultusunda görevlendirmiştir. Bu meleklerin insana devamlı olarak vekillik edip etmeyeceği yahut müvekkel meleklerin dışında,

insana her gün ayrıca iki meleğin (Hafaza Melekleri) daha indirilip indirilmeyeceği, insana gece ayrı, gündüz ayrı meleklerin mi müvekkel olacağı konularıyla ilgili akla takılan bazı sorular vardır. Bu tür sorulara karşı bazı cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Buna göre meleklerden bir kısmı, devamlı olarak kulun müvekkelidirler. Bir kısmı ise, gece ve gündüz birbirini takib ederek gelirler, sabah ve ikindi namazlarında toplanırlar. Onlara Allah (c.c.), *"Kullarımı nasıl bıraktınız?"* diye sorar. Melekler de Allah'a, *"Kullarını namaz kılar halde bulduk ve yine namaz kılar halde onların yanlarından ayrıldık."* diye cevap verirler.[1457]

Müvekkel meleklerin bazıları zikir meclislerine iştirâk ederler. Bazıları ise, kulların amellerini tafsili olarak yazarlar, yazdıkları bu amelleri her pazartesi ve perşembe günleri Allah Teâlâ'ya arzederler. Bu konuyu destekleyen sahih hadisler mevcuttur.[1458] Müvekkel melekler kendi aralarında şöyle gruplandırılabilir:

a.a. Yer ve Göklerin Müvekkeli Olan Melekler

Âlemdeki her hareket, meleklerin elleriyle yapılır. Allah Teâlâ da, *"İşi çevirip düzene koyanlara andolsun."*[1459] Ve *"İşi ayıranlara andolsun"*[1460] ayetleriyle bu hususu belirtmekte ve ehemmiyetine binaen, üzerlerine yemin etmektedir. Fakat peygamberleri yalanlayıp, yaratıcıyı inkâr edenler, bütün bu işleri yıldızların yerine getirdiklerini iddiâ ediyorlardı. *"Sâf sâf dizilmişlere, toplayıp sürenlere ve zikir okuyanlara yemin ederim ki, ilâhınız birdir."*[1461] *"Yemin olsun, iyilik için birbiri peşinden gönderilenlere, şiddetle eserek (zararlıları) savurup atanlara, (hakikat) tohumlarını yaydıkça yayanlara, (Hak ile bâtılı) birbirinden iyice ayıranlara"*[1462] *"Söküp çıkaranlar, yavaşça çekenler, kolayca yüzenler, yarış edenler, derken bir iş çevirenler hakkı için, birinci üflemenin kâinatı sarstığı, onu ikinci üflemenin tâkib ettiği günde, yürekler kaygıdan oynar..."*[1463] âyetler de, bütün bu işleri, Allah'ın emriyle meleklerin yaptığını ve kâfirlerin yalan söylediklerini isbât etmektedir.[1464]

a.b. Rahimlerdeki Ceninlerin Müvekkeli

Bu melekler, Ceninlere ruhları üflemekle, onların gelecekteki amellerini, ecellerini, rızıklarını, saadetlerini ya da şekâvetlerini yazmakla görevlidirler. Hz. Peygamber *"Her birinizin yaratılışı, annesinin karnında kırk gün nutfe olarak kalır. Sonra bunun kadar bir zaman 'alaka' (kan pıhtısı-cenin) olarak, sonra bu kadar bir zaman 'mudğa' (bir çiğnem et) olarak kalır. Sonra Allah ona bir melek gönderir. Bu melek onun amelini, ecelini, rızkını, şaki ya da said olma durumunu*

yazar. Sonra da ruh üfürür."[1465] diyerek bu konuya dikkat çekmektedir.

a. c. Hz. Peygamber'e Getirilen Salavâtı Ona Ulaştırmakla Müvekkel Melek

Hz. Peygamber bu hususu şöyle izah etmektedir:

"Allah'ın bir meleği vardır ki, ona, bütün yaratılmışları işitme özelliği verilmiştir. Benim vefatımdan kıyâmet gününe kadar o, benim kabrim üzerinde durur ve benim ümmetimden bana salavât getiren herkesi kendi ismi ve babasının ismini zikrederek 'Yâ Muhammed! Falanoğlu falan sana salevât getirdi' der." **[1466]**

Bu melek Hz. Peygamber'e salevât getirenin salevâtını ona ulaştırmakla birlikte, bizzat kendisi o salevât getiren için salevât getirir. Hz. Peygamberin şu hatırası bu konuyu dile getirmektedir: *"Cibril bana geldi ve 'yâ Muhammed! Ümmetinden sana kim salât ü selâm getirirse, Allah Teâlâ, bu salât ü selâm ile ona, on hasene yazar ve on günahını siler. Onu on derece yükseltir. Melek sana dediği şeyi, ona da der' dedi. Ben de 'Yâ Cibril, bu melek nedir?' dedim. O da! 'Allah Teâlâ, sana, yaratılışından beri bir meleği müvekkel kıldı. Senin ümmetinden bir kişi sana salât ü selâm getirdiği zaman bu melek, o kula: 'Allah da sana salât etsin' der."* diye cevap verdi.[1467]

a.d Kur'ân'a Müvekkel Melek

Enes'den rivâyetle Hz. Peygamberin, *"Arab olan veya olmayan bir kişi Kur'ân okuyup da yanlışlık yaptığı zaman, Kur'ân'a müvekkel melek onu düzeltir."*[1468] demiştir. Başka bir defasında da, *"Kur'ân okuyan kişi, Kur'ân okurken hata yaptığı zaman, Kur'ân'ın müvekkeli melek, onu indiği gibi yazar."*[1469] diyerek aynı konuyu benzer bir ifadeyle dile getirmiştir.

a.e Rızıklara Müvekkel Melekler

Allah Teâlâ kullarının rızıklarını dağıtmak için de melekleri görevlendirmiştir. Hz. Peygamber bu konuyla ilgili şunları söylemiştir:

"Güneş her doğduğunda, iki tarafına iki melek gönderilir. Onlar şöyle seslenirler: 'Ey insanlar! Rabb'inize geliniz. Çünkü az ve yeterli olan, çok olup da Allah'a ibadetten alıkoyan şeyden daha hayırlıdır.' Melekler bu seslenişlerini, insan ve cinler hariç, yeryüzünde bulunan her canlıya işittirirler. Ve güneş her batarken, iki yanına, iki melek gönderilir. Onlar: 'Allah'ım! Malını hayır yolda harcayanın, malının yerine bedelini ver ve cimrilik yapanın malını telef et.' diye

seslenirler ki, seslerini insanlar ve cinler hariç, yeryüzünde yaşayan her canlı işitir."[1470]

"Allah'ın, âdemoğlunun rızıkları için görevlendirdiği melekleri vardır."[1471] hadisi de aynı konuyu belirtmektedir.

a.f. Namaza Müvekkel Melek

Enes'den rivâyet edilen bir hadiste, *"Allah'ın, her namazda 'Ey âdemoğlu! Nefsiniz üzerinde yakmış olduğunuz âteşi, namazla söndürün' diye nidâ eden bir meleği vardır."*[1472] denilmektedir. Başka bir hadisde de; *"Câmilerde, sütunlar gibi, yerlerinden ayrılmayan kişiler vardır. Melekler, onların arkadaşlarıdırlar. Bu kişiler bir yere giderlerse araştırırlar, hastalanırlarsa onları ziyaret ederler. Bir ihtiyaçları varsa, yardımcı olurlar."*[1473]

a.g. Cenazeye ve Kabirlere Müvekkel Melekler

Hz. Peygamber'in, *"Allah'ın bazı melekleri vardır ki, onlar, 'Kullarını kudretle azîz kılan ve ölümle kahreden Allah'ı tesbîh ederim' diyerek cenâze ile beraber yürürler."*[1474] sözünden cenazeye iştirak etmekle görevli bir meleğin olduğu anlaşılmaktadır. *"Cenâzenin defin işleri ile uğraşanlara Allah bir meleği müvekkel kılar, bu cenâze sahipleri üzgün ve mahzûn olarak gelir, cenâzeyi kabre koyarlar. Sonra onlar dönerlerken melek bir avuç toprak alıp arkalarından atarak, 'dönün dünyanıza. Allah size nice ölümlerinizi unutturdu." der. Bunun üzerine onlar orada defnettikleri ölüyü de unutup alışveriş yapmaya başlarlar."*[1475] sözüyle de, kabilere müvekkel meleklerin bulunduğunu ifade etmektedir.

Müvekkel meleklerle ilgili, buraya kadar nakledilen bu hadislere göre, Allah Teâlâ'nın, yeryüzündeki bazı işleri, melekler eliyle yerine getirdiği görülmektedir. Bunların dışında bitkilere müvekkel melekler, denize müvekkel melek, *"yâ erhamerrâhimîn"* diyen kimseye müvekkel melek[1476] gâib için duâya müvekkel melek, îmân ve hayâya müvekkel melek, Rüknü'1-yemânî'ye müvekkel melek[1477] gibi isimler de zikredilmektedir. Suyûtî ayrıca Meleku 1-Kat, Ra'd ve Berk, Îsmâîl,[1478] Riyâfıl, Zi'l- Karneyn, ed-Dîk, Sekîne, Rimyâil (Müminlerin ruhlarının bekçisi) Dûmet (Kâfirlerin ruhlarının bekçisi) Şerâhîl ve Herâhîl, Hazenetü'r-Rîh, Güneş meleği ve güneşe müvekkel melekler, Gölge meleği, Rahimler meleği, Kerubîler, Rûhânîler, A'râf melekleri[1479] melek olup olmadığı şüpheli olan bazı isimler daha vermektedir.

IV. MELEKLERİN GÖREVLERİ

"Meleklerin Çeşitleri" konusu işlenirken, sözü edilen melekler tanıtılıp, her birinin görevlerinden de bahsedildi. Bu bölümde de, meleklerin genel olarak görevleri, âyet ve hadîslerin ışığı altında anlatılacaktır. Şimdi bu görevleri, maddeler halinde îzâh etmeye çalışalım.

A. Hz. Adem'e Secde Etmeleri

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yaratıp, ona rûhundan üflediği ve melekleri ona secde ettirdiği zaman, acaba hem göklerin hem de yeryüzünün melekleri mi secde ettiler, yoksa sadece yeryüzü melekleri mi? Cebrâîl ve Mîkâîl de secde eden meleklere dâhil miydi? Soruları akla gelebilir. Bu konuyu, Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyetten elde edilen bilgi ışığında îzâh etmek mümkündür:

Hani Rabbin meleklere: *"Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş cıvık bir balçıktan, bir insan yaratacağım. Onu düzenlediğim (insan şekline koyduğum) ve ona rûhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın'demişti. Meleklerin hepsi, toptan secde ettiler. Fakat İblîs, secde edenlerle beraber secde etmekten kaçındı."*[1480]

Bu âyetten anlaşıldığına göre, melek olup olmadıkları şüpheli olan "el-Âlûn" ve "Müheyyemûn" hâriç, diğer meleklerin hepsi Allah'a secde etmişlerdir. Bu âyette, istiğrâk ve umum ifade eden üç özellik vardır.

1. Allah Teâlâ "melekler" manasına gelen "el-melâike" kelimesini "elif lâm" takısı ile getirmiştir ki, bu takı ile muarref olan cemi' isimler umum ifade eder. Bunun için "el-melâike" sözüyle bütün melekler kastedilmiştir.

2. Allah Teâlâ, "el-melâike" sözünden sonra "küllühüm" (hepsi) sözünü de getirmiştir ki, bu da, umûmun mübâlağa ifade eden siğasıdır.

3. Üçüncü siğâ ise, "ecmeûn" (bütünüyle hepsi) sözüdür ki, bu da umûmun te'kidli halidir.[1481]

Kâdi Beydâvi de, bu âyetin tefsirinde aynı düşünceyi savunmakta ve şu izâhı getirmektedir:

Buradaki "küllühüm" ve "ecmeûn" sözleri, umum ifade etmedeki mübâlağanın iki ayrı te'kididir. Bununla birlikte husus ifadesinin anlaşılmasına da mâni olur. Denildi ki, buradaki "küllühüm" sözü ihâtâ için te'kid, "ecmeûn" sözü ise, bütün meleklerin Hz. Âdem'e bir defada toplu olarak, secde ettiklerine delâlet eder.

Eğer umum ifade etmemiş olsaydı, ikinci kelimenin “te’kid” olarak değil, “hâl” olarak gelmesi gerekirdi.[1482]

Nesefi ise, “el-melâike” kelimesinin tahsis ihtimalinin “küllühüm”ile; “küllühüm” kelimesinin tefrik ihtimalinin de “ecmeûn” kelimesi ile kaldırılmış olduğunu belirtmektedir.[1483]

Bu yorumlardan anlaşıldığına göre, meleklerin tümü, Hz. Âdem’e secde etmişlerdir. Ancak yukarıda, “el-Âlûn” ismiyle anlatmış olduğumuz sema Melekleri ya da ruhlar oldukları ileri sürülen varlıkların, secde hâdisesinde, Âdem’in yaratıldığını bilmediklerinden dolayı, ona secde ile emrolunduklarının şüpheli olduğu belirtilmektedir.

B. Vahiy Getirmeleri

Allah Teâlâ, Cebrail’in, “Vahiy Getirme” gibi mühim bir vazife ile görevlendirilmiş bir melek olduğunu bildirmektedir. Aşağıdaki ayetlerde bu husus net olarak görülmektedir: *“De ki; Cebrâil’e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki, Allah’ın izniyle Kur’ân-ı senin kalbine bir hidâyet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve müminler için de müjdeci olarak o indirmiştir.”*[1484] *“(Rasûlüm) onu, Ruhu’l-Emin (Cebrâil), uyarıcılardan olasın diye, apaçık Arap diliyle senin kalbine indirmiştir.”*[1485]

Bazen Cebrâil’in dışındaki meleklerin de vahiy getirmiş olduğu, ancak bunun, çok az rastlanan bir durum arzettiği ifade edilmektedir. Ancak, rasûllerin vahyinin Cebrâil tarafından, nebilerin vahyinin ise başka bir melek veya uykuda rü’yâ gösterilmek ya da ilhâm gönderilmek sûretiyle gerçekleştiği belirtilmektedir.[1486] İbn Abbâs’dan bu konu ile ilgili şöyle bir rivâyet gelmektedir:

“Cibril, Rasûlüllah’ın yanında oturuyorken, yukarı taraftan bir ses işitti ve başını kaldırdı. Bunun üzerine o şöyle dedi: ‘Bu, semadan bir kapıdır ki, bu kapı açıldı.’ Sonra oradan bir melek indi. Daha sonra bu melek selâm verdi ve Rasûlüllah’a şöyle dedi: ‘Sana, senden önce hiçbir nebiye verilmemiş olan iki nûru getirdiğimi müjdeliyorum. Bunlardan biri Fâti hatü’l-Kitâb, diğeri de Bakara sûresinin sonudur. Onlardan okuduğun her harfi sana verdim.”[1487]

Huzeyfe’den gelen bir rivâyette ise, Hz. Peygamber şöyle demektedir. *“Bana bir melek geldi ve beni selâmladı. Bana, Hasan ve Hüseyn’in, cennet ehli gençlerinin efendileri olduklarını; Fâtıma’nın da, cennet ehli kadınlarının*

seyyidesi olduğunu müjdeledi."[1488]

Bununla birlikte, kendisine melek gelen herkes, "rasûl" veya "nebi" olarak değerlendirilemez. Allah (c.c.), Cibril'i, Hz. Meryem'e göndermiştir. Su ve yiyecek temini için, yine aynı meleği Hz. İsmâil'in annesine göndermiştir; ancak, bunlara ne peygamber ne de nebi denilmemiştir. Sahâbe de Cibril'i bir a'râbi sûretinde görmüştür. Yine "Allah (c.c.), kardeşini Allah için ziyâret eden bir adama, kardeşini sevmesine karşılık, Allah'ın da kendisini sevdiğini müjdeleyen bir melek gönderdiği" şeklinde haberlere rastlanmaktadır. Demek oluyor ki, bu şekilde cereyân eden melekinsan ilişkisi, sadece bir ikâz ve tenbih ifade etmektedir.[1489]

Ayrıca bazı eserlerde, yağmur taneleri adedince meleğin, Rasûlüllah'a ve ümmetine müjdeler indirdiği belirtilmektedir. Allah'ın bir fazlı olarak, Hz. Muhammed'in, diğer nebilerde olmayan üstünlüklere sahip oluşunu ve onun ümmetinin, diğer ümmetlerde olmayan faziletlerle yaratılmış olmasını, işte bu yağmur taneleri adedince çok olan melekler müjdelemektedirler.[1490]

Hz. İbrâhim'e, sâlih bir zürriyetle rızıklanacağı müjdesini, yine melekler getirmişlerdir.[1491] Hz. Zekeriyyâ'ya da Hz. Yahya'yı onlar müjdelemişlerdir. [1492]

C. Mü'minlere Yardım Etmeleri

Meleklerin mü'minlere yardımı, hem Kur'an'da, hem de hadislerde anlatılmaktadır. Ali İmrân sûresinde şöyle denilmektedir: *"Andolsun sizler güçsüz olduğunuz halde, Allah Bedir'de size yardım etmişti. Öyle ise Allah'tan sakının ki, O'na şükretmiş olasınız. O zaman sen, mü'minlere şöyle diyordun: 'İndirilen üçbin melekle Rabb'inizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir?'. Evet siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız ve eğer onlar (düşmanlarınız) şu anda üzerlerinize gelirlerse, Rabb'iniz, alâmetli beş bin melekle sizi takviye eder."*[1493]

Meleklerin bu yardımının zamanı, yeri ve şekli konusunda ihtilâf edilmiştir. Âlimlerden bazıları bu yardımın bilfiil olmadığını söylemekte, bazıları ise bu yardımın, Bedir savaşında gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bir kısım kimseler ise şöyle bir fikir ileri sürmektedir: *"Bu âyetle, meleklerin yardımı va'dedilmiştir. Bu yardım, Bedir savaşında gerçekleşmiş olsa bile bütün harblere şâmil bir va'ddir. Melekler Kureyza, Beni Nâdir ve Ahzâb savaşlarında da mü'minleri desteklemişlerdir. Ancak, Uhud'da bu yardım olmamıştır. Çünkü*

mü'minler orada sabretmemişler ve verilen emre ters hareket etmişlerdir."[1494]

İbn Zeyd'den gelen bir rivâyete göre, Müslümanlar Hz Peygamber'e, *"Allah Teâlâ Bedir'de bize yardım ettiği gibi yardım etmez mi?"* diye sordular. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Al-i İmran sûresinin 124. âyetini okudu. Arkasından da 125. ayetin indiğini söyledi. Meleklerin bu yardımının manası, onların, mü'minleri askeri yönden desteklemesi, sayılarını, araç gereçlerini ve kuvvetlerini artırmaları şeklindedir. Allah Teâlâ bu yardımın gayesini, müteâkib âyette şöyle dile getirmektedir: *"Allah, bunu size, sırf bir müjde olsun ve kalbleriniz bu sayede rahatlasın diye yaptı. Zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sâhibi Allah'ındır."*[1495]

İbn Cerir bu âyette, Allah'ın, meleklerle, insanlara yardımını va'd ettiğini, düşmanlara karşı sayılarının fazla görünmesi sûretiyle, onlara zaferin müjdelendiğini ifade ettiğini belirtmektedir. Burada asıl yardımcının Allah, kendilerine gelen meleklerin ise, ancak bir vasıta olduğunu vurgulamaktadır. [1496]

Enfâl sûresinde, meleklerin, müminlere yardımı açık bir şekilde beyan edilmektedir: "Hatırlayın ki, siz, Rabb'inizden yardım istiyordunuz.

Buna karşılık olarak; *"O; 'Ben size meleklerden peş peşe gelen bin tanesi ile yardım edeceğim.' diyerek duânızı kabûl etti. Allah bunu (meleklerle yardımı), sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın (güven ve huzura kavuşsun) diye yapmıştı."*[1497]

Ahzâb sûresinde de, *"Ey iman edenler! Allah'ın, size olan nimetini hatırlayın. Hani size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah da ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi."*[1498] Bu âyette geçen, görünmeyen ordulardan maksat, meleklerdir. Nitekim Rasûlüllah Ahzâb'dan döndükten sonra Cibril, ön dişleri üzerinde toz olduğu halde ona, *"Siz silâhlarınızı bıraktınız ama biz silâhlarımızı bırakmadık."* dedi. Rasûlüllah ona, *"Şimdi nereye gidiyorsun?"* dedi. Cibril'de Beni Kureyza'ya gittiğini söyledi.[1499]

İbnu'l-Haris b.Abdi'l-Muttalib meleklerin yardımı konusunda şöyle bir hatırasını anlatmaktadır:

"Uhud günü, Rasûlüllah sancağı, Mus'ab b. Umeyr'e verdi. Mus'ab, şehid edildi. Sancağı Mus'ab suretinde bir melek aldı. Rasûlüllah, 'ey Mus'ab!' diyerek Mus'ab'la konuşmak istedi. Fakat melek kendisine dönüp, 'ben Mus'ab

değilim' deyince, Rasûllüllah, onun Mus'ab'a yardım için gelen melek olduğunu gördü.[1500] *Vakkâs, "Uhud günü okumu attım, ama onu hiç tanımadığım güzel yüzlü birisi geri getirdi. Bunun üzerine onun melek olduğunu düşündüm."*[1501] Sözüyle ve ayrıca, *"Uhud günü Rasûlüllah'ın sağında iki adam gördüm. Harb şiddetlendi. Ben o iki kişiyi, o günden önce hiç görmemiştim. O günden sonra da görmedim. Bunlar Cebrâil ve Mikâil idi."*[1502] diyerek benzer bir yardımdan bahsetmiştir. İbn Abbâs, *"Hamza cünüb olarak şehid edildi, Rasûlüllah, bunun için, meleklerin Hz. Hamza'yı yıkadıklarını söyledi."* demiştir.[1503]

Câbir, *"Uhud günü babam şehid edildi. Halam onun için ağlıyordu. Rasûlüllah: onun için ağlama, siz onu kaldırana kadar melekler kanatlarıyla onu gölgelemeye devam eder' buyurdu."* demiştir.[1504]

Hz. Ali'nin anlattığı bir olay da meleklerin yardımı hususunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır: *"Bedir savaşının tam ortasındayken, benzerini asla görmediğim şiddetli bir rüzgâr geldi, sonra gitti. Sonra aynı şekilde ikinci bir rüzgâr geldi. Bundan sonra üçüncü kere şiddetli bir rüzgâr daha geldi. Bu rüzgârlardan birincisi Cibril idi. O, Rasûlüllah ile beraber olan bin kadar melek içine indi. İkinci rüzgâr Mikâil idi. O da Rasûlüllah'ın sağında bulunan bir melek içine indi. Üçüncü rüzgâr ise, İsrâfil idi ve O da Rasûlüllah'ın solunda bulunan bin melek içine indi. Ben de onun solundaydım."*[1505]

Kur'ân-ı Kerim'den, Hz. Peygamber'in hadislerinden ve sahabenin anlattığı bazı olaylardan anlaşıldığına göre, meleklerin yardımı, sadece savaşarak değil, aynı zamanda müminlere sebat ilhâm etmek, azimlerini artırmak ve moral desteğinde bulunmak şeklinde olmaktadır. Rasûlüllah'ın ashâbından biri şöyle diyordu: *"Bu müşrik kavmin, 'eğer Müslümanlar hücûma geçseler, darmadağın oluruz' dediklerini iştim."* Bu sözler Müslümanlar arasında yayılıyor, azimleri artıyordu. Bu aslında, Allah'ın melekler vasıtasıyle Müslümanlara ilhâmı idi.[1506]

En-Nebhâni, *"Huccetullah a'le'l-âlemin fi Mi cizâti Seyyidi'l-Mürselin"* isimli kitabında bu konuyla ilgili yaklaşık 80 kadar rivâyet toplamıştır.[1507]

D. Kulları Hayra Teşvik Etmeleri

Allah Teâlâ, her insana, meleklerden birini yakın bir dost olarak vekil kılmıştır. Bunlar aracılığıyla kulların kalbine ilim, kuvvet, azim, cesaret gibi dilediği şeyleri yerleştirir. Bundan dolayı Rasûlüllah, Hassan b.Sâbit için, *"Allah'ım! Onu Rûhu'l-Kudüs ile te'yid et." diye duâ etmiştir. Allah Teâlâ'da: "İşte onların*

kalbine Allah iman yazmış ve katından bir ruh (melek) ile onları desteklemiştir."[1508] buyurmuştur. İbn Mes'ûd ise, *"Melek için bir tâife, şeytan için de bir tâife vardır. Meleğin tâifesi kulları hayra ve hakkı tasdike teşvik eder. Şeytanın tâifesi ise şerre ve hakkı yalanlamaya teşvik eder."* demiştir.[1509]

Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle konuyu gündeme getirerek şu açıklamalarda bulunmuştur: "Kulların sabahladığı her gün, Allah Teâlâ iki melek indirir, bunlardan birisi, *'Ey Allah'ım, infâk eden kimseye daha çok ver.'* der. Diğeri ise, *'Ey Allah'ım, cimrilik yapıp infâk etmeyenin malını telef et.'* der."[1510] *"Kadere boyun eğen kimsenin nefsine vekil olunur. Kaderi zorlayan kimseye ise, Allah bir melek gönderir, o melek, o kimseyi söz veya fiille doğruluğa yöneltir."*[1511] "İçinde güneşin doğduğu her gün, güneşin iki yanında iki melek nidâ eder ve ins ve cin hâriç Allah'ın bütün mahlûkatı bunu duyar. Onlar şöyle derler: *'Ey insanlar! Rabb'inize gelin. Az olup da kanaat edilen şey, çok olup da gafil olunan şeyden daha hayırlıdır'. Güneş batıncaya kadar iki melek böylece nidâ ederler."*[1512] *"Sizden hiçbir kimse yoktur ki, cinlerden bir dostu ve meleklerden bir dostu ona vekil olmasın."* Sonra Ashâb, *'Sana da mı yâ Rasûlüllah?'* dediler. O da, *'Evet, bana da, lâkin Allah, o cinne karşı beni korur, bana cin, ancak hayır emreder.' dedi."*[1513]

Meleklerden olan bu yakın dost, o kişinin amellerini korumak için görevlendirilmiş olanların dışında bir melektir. Allah o meleği, o kişinin hidâyete ermesi ve onu irşâd etmesi için görevlendirmiştir. İnsanın yanında, meleklerden ve cinlerden birer tane devamlı olarak bulunur ve bunlar, insana her yönden etki etmeye çalışırlar. Cin ona şerri emreder ve buna teşvik eder. Melek ise onu, hayra teşvik eder.[1514] Nitekim Hz. Peygamber, *"Âdemoğluyla bir şeytanın, bir de meleğin yol arkadaşlığı vardır. Şeytan, bu arkadaşlık süresince onu şer işlemeye ve hakkı yalanlamaya teşvik eder, melek ise hayır işlemeye ve Hakkı tasdike yönlendirir. Kim ki bu melek sayesinde bir iyiliğe ulaşırsa, onun Allah tarafından olduğunu bilsin ve Allah'a hamdetsin. Kötülüklerle karşılaşırsa, kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın."*[1515] demiş, arkasından da şu âyeti okumuştur: *"Şeytan, sizi fakirlikle tehdid eder ve sizin cimri olmanızı emreder. Allah ise, size katından bir lutuf ve mağfiret va'deder. Allah her şeyi ihâtâ eden ve her şeyi bilendir."*[1516] Hz. Peygamber başka bir vesileyle de yine benzer bir tavsiyede bulunmaktadır:

"İnsan yatağına girdiğinde, melek ve şeytan yarısına koyulurlar. Melek, *'Hayırla uykunu bitir!'* der. Şeytan ise, *'Uykunu şerle bitir.'* der. Allah Teâlâ uykunun o insana galip geldiğini haber verdiği zaman, melek, şeytânı kovar ve

onu koruyarak geceyi geçirir. İnsan uyanınca melekle şeytan yine yarışa koyulur. Melek, *'Hayırla uykudan kalk.'* der. Şeytan ise, *'Şerle kalk.'* der. Sonra kul eğer, *'Nefsimi öldürdükten sonra dirilten Allah'a hamdolsun. Nefsime hükmetmiş olduğu ölümü tutup, daha sonraki başka bir zamana erteleyen Allah'a hamdolsun. Gökleri ve yeri yok olmaktan muhâfaza eden Allah'a hamdolsun; semanın, ancak kendi izniyle yer üzerinde vâki olmasını sağlayan Allah'a hamdolsun'* derse, melek, şeytanı kovar ve o insanı korumaya devam eder."[1517]

E. Kur'ân, İlim ve Zikir Meclislerine Şâhitlik Etmeleri

Meleklerin Allah'ın adının anıldığı meclislere şahitlik etmeleri konusu çeşitli rivayetlerde söz konusu edilmektedir. Ebû Sâid el-Hudri'den rivâyet edildiğine göre Esi'd b. Hudayr bir gece evinde Kur'ân okurken başının üstünde gölge gibi bir şey hissediyor. O, her ne zaman Kur'ân okusa, bu durum tekrar meydana gelir. Bu durumu Rasûlüllah'a anlattığında, O şöyle der: *"Bunlar meleklerdir ve seni dinlemektedirler. Eğer sen bu şekilde Kur'ân okuyarak sabahlasaydın, senin, kendilerinden gizlediğin bu melekleri insanlar görürlerdi."*[1518]

Hz. Peygamber başka vesilelerle de konuyla ilgili şu bilgileri vermiştir: *"Allah'ın, yollarda dolaşan melekleri vardır ki, onlar zikir ehlini ararlar, Allah'ı zikreden bir topluluk bulduklarında, onları yerden en yakın semaya kadar kanatlarıyla kuşatırlar."*[1519] Bir topluluk Allah'ın evlerinden birinde toplanıp, Allah'ın kitabını okusa ve aralarında tedris etseler, onlar üzerine sekinet iner, rahmete kavuşurlar ve melekler onları kuşatır.[1520] *"Melekler, ilim tâliblerinin üzerlerine kanatlarını yayarlar ve yaptıklarından razı olurlar."* denilmektedir.[1521] *"Eğer sizler benim yanımdan çıktığınız zamanki halinizi her zaman devam ettirebilseydiniz, melekler Medine yollarında sizlerle musâfaha ederlerdi."*[1522] demiştir.

F. Mü'minlere Salât (Duâ) Etmeleri

Kur'an-ı Kerim'de; *"Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için, üzerinize melekleriyle beraber salât eden (rahmetini gönderen) O'dur. Allah, mü'minlere karşı çok merhametlidir."*[1523] *"Allah ve Melekleri, Peygambere çok salât ederler. Ey müminler! Siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle selâm verin."*[1524] denilerek meleklerin, mü'minlere ve Hz Peygamber'e salât ettikleri bildirilmektedir.

Bu âyetlerde geçen Allah'ın salâtından maksat, rahmet etmek ve kulunun şânını yüceltmektir. Meleklerin salâtı, peygamberin şânını yüceltmek, müminlere

bağış dilemek anlamındadır. Mü'minlerin salâtı ise duâ anlamına gelmektedir.

Meleklerin, dostları için yapmış olduğu salât çeşitleriyle ilgili Hz. Peygamber'in hadislerinden bazı örnekler verelim: *"Allah ve melekler, hattâ yuvasındaki karınca, denizdeki balık bile insanlara hayrı öğreten kimselere salât ederler."*[1525] Melekler, namaz için mescide gelen kimseye salât ederek şöyle derler: *"Allah'ım! Salât onun üzerine olsun. O, mescide eza etmediği ve orada gereksiz konuşmalarda bulunmadıkça ona merhamet et"*[1526] *"Allah ve melekleri namazda ilk sâf üzerine salât ederler."*[1527] Melekler, namaz kıldığı yerde konuşmayarak beklediği müddetçe o kimseye salât ederler. Veya o kişi için *"Allah'ım! Onu bağışla ve ona rahmet et."* derler[1528] *"Allah ve melekleri, sâflarda namaz kılanlara ve sâflardaki boşlukları dolduranlara salât ederler. Ve Allah bu hareketleriyle onların derecelerini yükseltir."*[1529] *"Allah Teâlâ ve melekler sahur yapanlara salât ederler."*[1530] *"Bana salât eden her kula, buna devam ettiği sûrece melekler salât ederler."*[1531] *"Bir Müslüman, hasta bir Müslümanı ziyarete gittiğinde, Allah, yetmişbin melek gönderir, gündüzün hangi sâati olursa olsun, akşama kadar melekler ona salât ederler. Ya da gecenin hangi sâati olursa olsun, sabaha kadar melekler ona salât ederler."*[1532] "Bir kimse bir hastayı dolaşır veya Allah için sevdiği bir zâtı ziyâret ederse, bir münâdi melek ona: *'Sen artık günahlardan temizlendin, attığın adımların sevâbı da büyüktür. Cennet'te barınacak bir yer de hazırlamış oldun.'* diye nida eder."[1533]

G. Mü'minler İçin İstiğfar Etmeleri

Kur'an'da meleklerin yeryüzündekiler için istiğfâr ettikleri bildirilmektedir: *"Neredeyse gökler tepelerinden çatlayacaklar. Melekler de, Rab'lerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yerdekiler için mağfiret diliyorlar. İyi bilin ki, Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*[1534] Mü'min Sûresinde de aynı husus şöyle beyân edilmektedir: *"Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunan (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Müminlerin de bağışlanmasını şöyle isterler: 'Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve Senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azâbından koru. Rabbimiz, onları da, onların atalarından, çevrelerinden, nesillerinden iyi olanları da, kendilerine va'dettiğin Adı cennetlerine koy. Şüphesiz aziz ve hâkim olan Sensin. Bir de onları her türlü kötülükten koru. Sen kimi kötülüklerden korursan, o gün muhakkak ki, onu rahmetine mazhar etmiş olursun. Bu, en büyük kurtuluştur."*[1535]

Hz. Peygamber de, *"Cuma günü mescidin kapılarından her birine melekler gelir ve ilk gelenlerden itibaren sırasıyla yazarlar. İmam oturduğu zaman sayfaları dürerler ve hutbeyi dinlerler."*[1536] demiştir. Melekler bu şekilde hutbeyi dinledikleri gibi aynı zamanda mü'minlerin duâlarına da âmin derler. Bu vesileyle duânın kabûl olunma derecesi daha da yüksek olur. Bu gerçeği Rasûlüllah'ın şu sözü te'yid etmektedir: *"Kişinin, kardeşi için arkasından yaptığı duâ kabûl olunur. Onun başı yanında bir melek vardır. Kulun duâsına 'âmin' der. Her ne zaman o kimse hayırla duâ etse, melek 'Amin, aynısı sana da olsun.' der."*[1537] Ayrıca *"Birbirinize, ancak hayırla dua edin. Çünkü melekler sizin söylediklerinize 'âmin' derler."*, *"imam âmin dediği zaman, siz de âmin deyin. İmamın demesine muvâfakat edene, melekler de âmin derler. Ve onun geçmiş günahları için mağfiret dilerler."*[1538] sözüyle meleklerin mü'minler için mağfiret dilediklerini tekrarlamıştır.

H. Kâfirlere Azâp İndirmeleri

Peygamberlerden birisi yalanlandığı ve kavmi onu yalanlamada ısrâr ettiği zaman, Allah, o kavimlerin birçoğuna melekler eliyle azap indirmiştir. Hz. Lût'un kavminin helâkinde, bu işle görevli olan melekler, yüzü güzel gençler sûretinde gelmişlerdir. Lût'un kavmi, bunların melekler olduğunu anlayamadılar ve bu güzel gençlere kötülük (fuhuş) yapmak istediler. Lût, kavmini bu kötü fiilden uzaklaştırmak için mücadele etti. Nihâyet Cibril kanatlarıyla onlara vurdu. Bunun üzerine gözleri kör oldu ve göremez hale geldiler. Kur'ân-ı Kerim bu hâdiseyi şöyle dile getirmektedir:

"Elçilerimiz Lût'a gelince, onların yüzünden üzüldü ve onlardan dolayı göğsü daraldı da 'bu çetin bir gündür' dedi. (Çünkü melekler delikanlılar şeklinde gelmişlerdi. Onları insan sanmış ve kavminin onlara tecavüz edeceğinden korkmuştu. Delikanlı şeklindeki melekleri gören (Lût'un) kavmi, koşarak onun yanına geldiler. Daha önce de o kötü işleri yapmaktaydılar. Lût, 'Keşke benim size karşı savaşacak bir gücüm olsaydı veya güçlü bir kaleye sığınabilseydim' dedi. (Melekler), 'Ey Lût! Biz Rabb'inin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamazlar. Sen gecenin bir kısmında, âilenle (yola çıkıp) yürü. Karından başka, sizden hiçbiri geri kalmasın. Çünkü onlara gelecek olan (azâb), şüphesiz ona da İsabet edecektir. Onlara va'dolunan (helâk) zamanı, sabahtır. Sabah yakın değil mi' dediler."[1539]

İbn Kesîr konuyla ilgili görüşlerini belirtirken, *"Cibril'in, kanatlarının keskin tarafıyla onların yüzlerine vurduğu ve onların gözlerinin kör olduğu zikredilmiştir. Hattâ onların tamamıyla battığı, hiçbir eserlerinin kalmadığı ifade*

edilmiştir.”[1540] demiştir. Suddi’den gelen bir rivayette de, *“Lût’un kavmi, bu kötü işi yapma niyetiyle sabahladıkları zaman Cibril indi. Yedi kat yerden bir yer açıldı. Sonra onları alıp semaya ulaştırdı. Dünya seması ehli, köpeklerinin havlamasını ve horozlarının seslerini işittiler. Sonra Cibril onları helâk etti.”*[1541] ifadesi yer almaktadır.

I. Tâbût’u (Ahit Sandığı) Taşımaları

Kur’ân-ı Kerim’de “tabut”[1542] denilen ve Eski Ahid’de “ahit sandığa[1543] “şehâdet sandığı”[1544] ve ‘Tanrının sandığı”[1545] gibi muhtelif isimlerle anılan bu âlet, Allah ile İsrailoğulları arasındaki ahdin sembolü olan, *“On Emir”in yazılı bulunduğu levhaların muhâfaza edildiği sandıktır.”*[1546]

Kur’ân-ı Kerim’de, Tâlût isminde bir zâtın İsrâil oğullarına hükümdâr olarak ta’yin edilişi ve onu seçtiğine delil olsun diye meleklerin taşıdığı Tâbût’u gönderişi kıssası şöyle anlatılmaktadır: *“Peygamberleri onlara, ‘onun hükümdarlığının alâmeti, Tâbût’un size gelmesidir. Onun içinde, Rabb’inizden size bir ferahlık ve sükûnet, meleklerin taşıdığı Mûsa âilesi ve Hârun âilesi’nin bıraktıklarından bir miktar bakiyye vardır...”*[1547]

İbn Abbâs, tâbûtu getiren meleklerin, onu yer ve gök arasında taşıdıklarını ve sonra Tâlût’un yanına koyduklarını belirtmektedir. Hasan-ı Basri de *“Bu tâbût, gökte meleklerin beraberinde idi. Tâlût mülkü ele geçirince, melekler onu taşıdılar ve önüne koydular.”* diyor. Katâde ise, *“Bu tâbût ‘Tih’ de idi. Onun arkasında bulunan Mûsa da, Yûşâ b. Nûn’un yanında idi. O, orada kaldı. Melekler geldiler, tâbûtu taşıdılar ve Tâlût’un evine koydular. Onun evinde sabahladılar ve mülkünü ikrâr ettiler.”* demiştir.[1548]

Meleklerin taşıdığı tâbût, daha önce İsrail oğullarında idi. İçinde peygamberlerin kalplerinin yıkandığı ve Hz. Musa’ya verilen altın tas ve yine ona gönderilen Tevrât levhaları; bir berrak rûh; iki başı, iki kuyruğu ile iki kanadı olan bir rüzgâr; İsrâiloğullarının ihtilâflarını, doğruyu konuşarak halleden Allah’dan bir rûh vardı. Mûsa hânedânı ile Hârûn âilesinin geride bırakmış olduğu şeylerden Mûsâ’nın asâsı, Tevrât levhaları veya Tevrat’tan iki levha, men helvası, Mûsa ve Hârûn’un elbiseleri ve iki nalın bulunmaktaydı.[1549]

Ayrıca İbn Kesir, Sûfyan-ı Sevri’den nakille meleklerin, öküzler üzerindeki tâbûtu, öküzleri sürerek getirmiş olduklarını belirtmektedir.[1550]

Bugün Yahûdiler, Tevrât tomarlarının muhâfaza edildiği dolaba “Ahit Sandığı”

demekte ve Tevrât'a gösterdikleri saygıyı buna da göstermektedirler. Hıristiyanlık'ta ise, "Ahit Sandığı", Kilise Babaları tarafından, Hz. İsa'nın sembolü olarak yorumlanmaktadır.[1551]

J. Kanatlarıyla Şehidi Gölgelendirmeleri ve Hz. Peygamber'i Himaye Etmeleri

Câbir b. Abdillah başından geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır: *"Babam şehid edildiği zaman, yüzünden örtüyü açtım ve ağlamaya başladım. Beni bundan nehyettiler. Ancak Rasûlüllah mani olmadı. Sonra halam da ağlamaya başladı. Ve Rasûlüllah, 'Ağlasanız da, ağlamasanız da, siz onu kaldırana kadar melekler onu kanatlarıyla gölgelendirmeye devam ederler.' dedi."*[1552]

Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette de, Ebû Cehil'in, Rasûlüllah'a zarar vermek istediği anlatılmakta ve bunun üzerine Rasûlüllah'ın, *"Eğer Ebû Cehil bana yaklaşsaydı, melekler onu süratle kapıp, parça parça yaparlardı."* dediği ifade edilmektedir.[1553]

K Mekke ve Medine'yi Deccâl'den Korumaları

Deccâl çıktığı zaman, bütün beldelere girecek, ancak, melekler korudukları için Mekke ve Medine'ye giremeyeceklerdir. Müslim'in bir rivayetine göre Deccâl şöyle dedi: Ben Deccâlim. Bana, çıkmam için izin verildiği zaman çıktım ve yeryüzünde yürümeye başladım. Mekke ve Medine dışında bütün karyelere kırk gecede uğradım. Sadece ikisi benden yasaklandı. Ne zamanki, o iki şehre veya ikisinden birisine girmeye niyet ettimse, elinde kılıç olan bir melek beni geri çevirdi. Bu iki belde üzerinde onları korumak için melekler vardır." Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Medine'ye, Deccâl'in korkusu giremez. Bugün Medine'nin yedi kapısı vardır. Bu kapılardan her birinde iki tane melek bulunmaktadır."*[1554] demiştir.

Hz. Peygamber'in, *"Medine'nin kapıları üzerinde melekler vardır. Oraya tâûn ve Deccâl giremez."*[1555] Ve *"Deccâl'in girmediği hiçbir belde yoktur, ancak Mekke ve Medine'ye giremezler. Bu şehirlerin kapıları üzerinde bunları koruyan melekler vardır."*[1556] ifadelerinden de meleklerin bu iki şehri Deccâl'den korudukları anlaşılmaktadır.

L. Kâ'be'yi Tavaf Etmeleri

Meleklerin sürekli olarak Allah'ı tespit eden varlıklar olduğu yukarıda belirtilmişti. Ancak onların kendilerine özgü ibadet şekilleri de vardır. Ka'be'yi

tavaf etmesi de bu çerçevede değerlendirilmektedir. Hz.Peygamber'den bu konuyla ilgili çeşitli rivayetler nakledilmektedir. Bunlardan birkaçını belirtmekte fayda vardır: *"Bu Beyt'in her sene, en az altıyüzbin kişi tarafından tavaf edilmesi va'dedilmiştir. Tavaf edenler bu sayıdan az olduğu zaman, Allah Teâlâ bu sayıyı meleklerle tamamlar."*[1557] *"Ka be'yi tavaf eden kimseler 'Allah'ım, Senden dünyada ve âhirette af ve âfiyet isteriz. Bize dünyada ve âhirette iyilik ver ve bizi cehennem azâbından koru' diye duâ ederlerse, yaptıkları bu duâya yetmiş bin melek âmin."* der"[1558]

İbnü's-Salâh da, yaratıldığı zamandan beri Kâ'benin, insanlar, cinler ve melekler tarafından her an tavâf edilmekte olup, hiçbir an tavâftan hâli olmadığını ifade etmiştir.[1559]

M. Kıyamet Günündeki Görevleri

Kur'an-ı Kerim'de Kıyâmet sahneleri anlatırken, meleklerin yerine getireceği görevlerden de bahsedilmektedir. *"O gün semaha, bulutlar çıkıp parçalanarak, melekler, ellerinde amel defterleri bulunduğu halde, hesâp için indirilecek, indirilecek"*[1560] ayetinde görevlendirilen bu meleklerin indirileceği vurgulanmaktadır. *"(İnanmak için) hâlâ, kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini yahut Rabb'inin bazı ayetlerinin (delml, alâmet) gelmesini mi bekliyorlar?"*[1561] Ayetiyle de Kıyâmet günü meleklerin ineceği hususu belirtilirken, aynı zamanda müşrikler de tehdit edilmektedir.

İbn Kesir bu âyetteki "iniş"in, Kıyâmet'de olduğunu ifade etmiştir.[1562] Ayrıca Nebe' Suresi'ndeki, *"O gün Ruh ve melekler saf halinde ayakta duracakdır."*[1563] ayeti ve Fecr Suresi'ndeki, *"Rabb'inin emri geldiği, melekler de saf saf indiği zaman"*[1564] ayeti de, kıyâmet günü meleklerin ineceğini bildirmektedir. Yani Kıyâmet günü Allah, kullar arasındaki hükümleri vermek için gelir, melekler de peşpeşe sâflar halinde gelirler. Hâkka sûresinde, *"Gök de yarılır ve artık o gün o, çökmeye yüz tutar. Melekler ise, onun etrafındadır. O gün, Rabb'inin Arş'ını, bunların da üstüde, sekiz melek yüklenir"*[1565] buyurulmak sûretiyle meleklerin, gök yarıldığı günkü yerleri belirtilmektedir. İbn Kesir'e göre, *"İnsanlar Rabb'leri için kabirlerinden kalkarlar. Allah, onların arasında hüküm vermek için gelir. Melekler de Rab'lerinin huzurunda saflar halinde gelirler."*[1566] denilmektedir. Alûsi'ye göre Kıyâmet günü, her semanın meleklerinin inip sâf tutacakları, saflarının da iç içe olacağı, insanları ve cinleri içine alacak şekilde, halka halinde bulunacakları söylenmiştir.[1567] Dahhâk'tan gelen bir rivâyete göre ise, Kıyâmet günü, Allah'ın emri ile göklerin

melekleri inerek, iç içe halkalar halinde ve yer ahâlisini ihâtâ edecek şekilde sâf tutarlar. Sonra sol tarafına cehennemi almış olarak, bir yüce melek daha iner. Yer ehli, cehennemi görünce, kaçacak bir yer arar; ama karşılarında sâf hâlinde melekleri bulurlar ve yerlerine dönerler.[1568]

IV. BÖLÜM

(

KARŞILAŞTIRMA

I. II. ve III. bölümlerde Yahûdi, Hıristiyan ve İslam dinlerinde melek inancı ayrı ayrı ele alınıp detaylı bir şekilde incelenmiştir. İnceleme sırasında, her üç dinin de melek inancını, aynı ehemmiyette olmamakla birlikte, inanç esasları arasında bir yere koydukları tespit edilmiştir. Ancak, Tanrı, peygamber, vahiy vb. ortak bazı kavramları da içinde bulunduran bu üç dinin, mâhiyet itibariyle ortak ve farklı noktaları olduğu gibi, melek inancı konusunda da ortak ve farklı noktaları bulunmaktadır.

Örneğin, Yahûdilik'te Tanrı kavramı, bir ırkilik prensibine bağlanarak, sadece Yahûdi milletine hâs kılınmıştır. Hıristiyanlık'ta *"Teslis"* içeresinde, tevhid aranmaya kalkışılmış ancak Baba-Oğul-Ruhu'l-Kudüs gibi birbirinin aynı ve birbirinden ayrı üç Tanrı ortaya çıkmıştır. İslâm'da ise "*Tek, hiç kimseye muhtaç olmayan, fakat herkesin kendisine muhtaç olduğu, doğurmayan ve doğurulmayan, kendisine hiçbir varlık denk olmayan*" (bkz. İhlâs sûresi) bir Allah anlayışı, öteki iki dinin Tanrı anlayışına bir nevi reddiye teşkil eder tarzda ortaya çıkmıştır.

Peygamber inancında, Yahuûdilik ve İslâm'da mâhiyet açısından bir yakınlık gözlenmesine rağmen, Hıristiyanlık'ta, tanrılaştırılan bir peygamber ile karşılaşılmaktadır. Vahiy konusunda yine Hıristiyanlık, Tanrılaştırmış olduğu peygamberin etrafında bulunan havârilerin vahye mazhar olduklarını ve indileri, kendilerine gelen vahiyler sonucu kaleme aldıklarını kabûl etmek sûretiyle, diğer iki dinden ayrılmaktadır. Vermiş olduğumuz misallerden de anlaşılacağı gibi, melek inancı noktasında da, her üç dinde, dış görünüş itibariyle bir ortaklık olmasına rağmen, mâhiyet açısından birçok farklılıklar bulunmaktadır. Bununla birlikte, az da olsa bazı benzerlikler de vardır. Bu dinlerin melek inançları, kendi bölümleri içeresinde yeteri kadar incelendiği için, bu bölümde, yukarıda değindiğimiz ölçüler doğrultusunda, her üç dinin, birbirleriyle kısaca karşılaştırması yapılacaktır.

I. KAVRAM AÇISINDAN

A. "Melek" Kelimesinin Mânâsı

Melek kelimesi, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta, *"Tanrı ile insanlar arasında aracılık vazifesi yapan rûhi bir varlık"* olarak tarif edilmektedir. İslâm'da ise, bu aracılığın Allah ile kendisine peygamberlik verilmiş insanlar ve Hz. Meryem, Hz. Musa'nın annesi gibi istisnâi bazı kimseler arasında olduğundan söz edilmektedir. Bu kavram, kök itibariyle, her üçü de "elçi, haberci, mesajcı" anlamlarına gelen, Yahûdiliğin kaynak dili olan İbrânice'deki "mal'akh", Hıristiyanlığın kaynak dili olan Grekçe'deki "angelos" veya Latince'deki "angelus" ve İslâm'ın kaynak dili olan Arapça'daki "melek" kelimeleriyle ifade edilmektedir.

B. Meleklerin Varlığına İmân

Saduki mezhepi hariç diğer bütün Yahûdi mezhepleri, meleklerin varlığını kabûl etmektedir. Ancak, Yahûdilik'teki melek inancı, Bâbil sürgünü döneminde, Bâbil ve İran inançlarından etkilenmiş ve bazı gelişmeler göstermiştir. Hıristiyanlık'ta, meleklerin varlığı kesin olarak kabûl edilmekle birlikte, iman esasları arasında çok önemli bir yere sahip değildir. İslâm'da ise meleklerin varlığına inanmak, imanın şartlarından biridir.

C. Meleklerin Yaratılışı

Yahûdiler, meleklerin, yaratılış hadisesinin ikinci gününde, ateşten yaratıldığını kabûl ederler. Hıristiyanlar da varlıkların yaratılışı konusunda meleklerin ilk sırada yer aldığına, onların yaratılış maddesinin ise, duman ve ateş olduğuna inanmaktadırlar. İslâm'da ise, meleklerin ne zaman yaratıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hz. Âdem'e secde ile emrolunmalarından hareketle Hz. Âdem'den önce yaratıldıkları hususu ortaya çıkmaktadır. Yaratılış maddesi, nûrdur.

II. ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN

A. Tanrı ve İnsan İle İlgili Özellikleri

Yahûdiliğin kutsal kitabı olan Eski Ahid'in bazı yerlerinde meleklere, Tanrı'nın ismi verilmiştir. Tanrı hakkında kullandığı bazı sıfatlarla, melekler hakkında kullandığı sıfatların arasını ayırmak, oldukça güçtür. Bazen de onlardan, *"Tanrı'nın oğulları"* diye söz edilmektedir. Hıristiyanlık ve İslâmiyet ise, bu konuda, Tanrı ile melek arasında net bir çizgi bulundurmakta, özellikle İslam'da, meleklerin hiçbir zaman Allah'a isyân etmedikleri ve emrolunduklarını yerine getirmekle meşgûl olduklarını; onları, *"Allah'ın kızları"* olarak nitelendirmenin son derece yersiz olduğu vurgulanmaktadır.

İnsan-melek mukayesesine gelince: Yahûdi ve Hıristiyan dinlerinde meleğin, insana üstünlüğü; İslâm'da ise, bütün peygamberlerin ve imanlı, sâlih amel sâhibi kulların, meleklerden üstün oldukları kabûl edilmektedir. Ancak, Hıristiyan dininde, insanlık özelliği de taşımasına rağmen, Hz. İsa'nın, *"tanrılık"* vasfı öne çıkarılarak, meleklerden üstün olduğuna ve meleklerin, ona hizmet ettiklerine inanılmaktadır.

B. Sâf Ruhlar Olmaları ve Vücutlarının Bulunup Bulunmaması

Her üç dinde de, meleklerin sâf ruhlar oldukları ve insanlar gibi bir vücûda sahip bulunmadıkları kabûl edilmiştir. Ancak bundan farklı olarak birçok Yahûdi bilginleri, meleklere bir vücut atfederek, onların cinsiyet farklılıklarının olduğunu ve üreme yoluyla çoğaldıklarını söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir.

C. Görünümleri

Yahûdilik'te meleklerin, genellikle insan sûretinde ve din adamlarının beyaz elbiseleri ile parlak yüzlü bir genç şeklinde göründüğü kabûl edilmektedir. Hıristiyan İlâhiyatçıları, meleklerin görünümlerini üç ayrı tarzda yorumlamaktadır: Bazıları, melek olarak görünen varlığın, gerçekte melek değil, Tanrının bizzât kendisi olduğunu; bazıları bunun, Tanrı'nın oğlu İsa olduğunu; bazıları da Tanrı'nın, insana, melek sûretinde konuşması olduğunu ileri sürmektedirler. Hıristiyanlara göre melekler Bazen bir bulut, Bazen bir yolcu şeklinde de görünebilirler. İslâm'da ise, meleğin, Bazen tanınmayan bir insan sûretinde görüldüğü, Bazen de Hz. Peygamber'in ashâbından Dıhyetü'l-Kelbi isminde bir kimse sûretinde geldiği kabûl edilmektedir. İslâm dini, diğer iki dinde olmayan, *"meleğin asli sûretinde görünmesi hadisesi"*ni benimsemekte ve Hz. Peygamber'in, Cebrâil'i iki defa asli sûretinde gördüğünü belirtmektedir.

D. Akıl ve Bilgi Durumları

Yahûdi dinine göre, meleklerde, ilâhi bir bilgi vardır. Zorunlu sebeplere bağlı geleceği bilirler; ancak, insan irâdesine bırakılmış geleceği ve kıyâmet sâatini bilemezler. Hıristiyanlık'ta melekler, ilâhi sırları, ancak vahiy ile bilebilirler. Akıl ve bilgi durumları sınırlıdır. İnsanların veya diğer ruhların, asıl düşüncelerini bilemezler. İslâm'da da, Allah'ın kendilerine öğrettiği kadarıyla, ilimlerinin sınırlı olduğu, yine, Allah'ın, kendilerine öğretmesi sûretiyle, insanların bilmedikleri bazı ilimleri bildikleri ve bu bilgileri öğrenmek için hiçbir gayret sarfetmedikleri kabûl edilmektedir.

E. İrâdelerinin Olup Olmadığı

Yahûdilik’te, melekler, işlerini bilerek ve farkında olarak yapan, kendilerinden istenilen görevlerde irâde ve ihtiyarlarını kullanabilen varlıklar olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu irâde, Tanrı’nın takdiri ölçüsünde sınırlı olan, cüz’i bir irâde olarak yorumlanmaktadır. Hıristiyanlık’taki melek irâdesi konusu da, Yahûdiliğe benzemektedir. İslâm’da ise, meleklerin, bir emre taallûk eden irâdeleri yoktur. Onlar, adetâ, Allah’ın emirlerini yerine getirme, ona ibadet ve tâat konusunda, kurulmuş saat gibidirler.

F. İmtihana Tâbi Tutulmaları ve Ma’sûmiyetleri

Her üç dine göre melekler, Tanrı tarafından imtihâna tâbi tutulmuşlardır. Yahûdi ve Hıristiyan dinlerine göre, bu imtihân neticesinde, Tanrı’nın emrine uygun hareket eden meleklere “iyi melekler”, âsi olan meleklere de “kötü melekler” denilmektedir. Bu dinlerde aynı zamanda, meleklerin yanılmaları ve günaha düşmeleri de mümkündür İslam’da ise melekler, Hz. Âdem’in yaratılışı ânında Allah’ın, kendilerinden Âdem’e secde etmelerini istemesi, onlar için bir imtihân olarak değerlendirilmektedir. Melek olup olmadığı şüpheli olan (İblis, âlûn gibi) bazı varlıklar hariç, diğer bütün melekler, secde etmek sûretiyle bu imtihânı kazanmışlardır. Meleklerin ma’sûmiyeti konusunda ise, bazı önemsiz görüşler dışında, *“Onlar, Allah’a âsi gelmezler ve emrolundukları şeyleri yapmakla meşguldürler.”* (Tahrim,4) âyeti doğrultusunda, bütün âlimler arasında ittifak sağlanmıştır.

G. Tasvir Edilmeleri

Eski Ahid ve Yeni Ahid’de anlatılan melek tasvirleri Yahûdi ve Hıristiyan resim sanatına da etki etmiş, ressamlar tarafından, beyaz elbise giymiş insan şeklinde, kanatlarıyla uçan parlak gençler olarak tasvîr edilmişlerdir. Hıristiyanlıkta bu düşünce, Kilise ikonlarına kadar yansımıştır. İslâm’da ise, diğer mânevi varlıklarda olduğu gibi, meleklerin de tasvirleri ve resim sanatında kullanılması, aslâ câiz görülmemiştir. Hele onların, kanatlı güzel kadınlar olarak resmedilmeleri, gerçeği yansıtmayan ve sadece güzellik kavramını işlemek için kullanılan bir vâsıta olarak değerlendirilmiştir.

H. Cinsiyet ve Ölüp Ölmeme Durumları

Yahûdilik’te, *“Allah oğulları (melekler), insan kızlarının güzel olduklarını gördüler ve bütün seçtiklerinden kendilerine karılar aldılar.”* (Tekvin, 6,2) sözüne dayanılarak, meleklere bir cinsiyet atfedilmektedir. Ancak, onların ölümleri konusunda bir belirti bulunmamaktadır. Hıristiyanlık’ta, meleklerin, cinsiyetsiz ve ölümsüz olduğu kabûl edilmektedir. İslâm’da ise, meleklere, bir

cinsiyet atfedilmemekte ancak, ölümlü oldukları belirtilmektedir.

I. Kanatları ve Uçmaları Hususu

Yahûdi ve Hıristiyan dinlerinde, meleklerin kanatlarından ve uçmalarından bahsedilmesinin, onların sür'atlerine işaret ettiği belirtilmiştir. İslâm'da ise, Kur'ân'ın ve hadislerin beyanlarıyla, meleklerin, gerçekten kanatlarının olduğu, Bunların basit bir *"mecâzilik"* kavramı içiresine sıkıştırılamayacağı vurgulanmıştır. Meleklerin, uçmakdan ziyâde, yeryüzüne inmeleri ve semaya urûc etmeleri meselesi söz konusu edilmiştir.

J. İkâmetgâhları

Meleklerin ikametgâhları konusunda, her üç din de aynı görüşte birleşmekte ve gökler âlemini, onların ikametgâhı olarak kabûl etmektedirler. Ancak, Hıristiyanlık'ta, bazı Kilise Babaları tarafından yorumlar yapılarak, kimisi meleklerin göğün yedinci katında, kimisi üçüncü katında, kimisi de her bir melek grubunun bir katta olmak sûretiyle göğün katlarına dağılarak ikamet ettiklerini belirtmektedirler. İslâm'da da, meleklerin her biri için, bilinen bir makâmın olduğu ve onların her birinin, bu makamlarda sıra sıra durarak Allah'ı tesbih ettikleri kabûl edilmektedir (Bkz. Sâffât, 164-166).

K. Meleklere İbâdet Etme Hususu

Her üç dinde de, meleklere ibadet etme hareketi hoş görülmemiş ve ibadetin, sadece Tanrı'ya yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

L. Yemek Yememeleri

Her üç dine göre de melekler yemezler ve içmezler. Ancak, Yahûdilik'te bu varlıkların "menn" (kudret helvası) isminde yiyeceklerinin olduğu da belirtilmektedir.

Meleklerin özellikleri konusunda Yahûdilik ve Hıristiyanlık'ta pek temâs edilmeyip, İslâm'da yer verilen bazı hususlar daha vardır ki, bunları şöyle sıralayabiliriz: Melekler uyumazlar. Utanma, ancak Allah'ın izniyle ve dilediği kimseler için şefâat etme, lânet etme, sevme ve ümitle korku arasında bulunma ve son derece güzel olma gibi özelliklere sahiptirler.

III. SINIFLANDIRILIŞ AÇISINDAN

A. Meleklerin Sayıları

Her üç dinde de meleklerin, kesin bir sayı ile ifadesi mevcud değildir. Ancak, bu varlıkların, sayılamayacak kadar çok olduğu belirtilmektedir. Bu çokluk, Yahudi ve Hıristiyan dinlerinde *"Binlerce binler ve onbinlerce onbinler"* cümlelerinde ifadesini bulmaktadır. İslâm'da ise *"Rabb'inin ordularının sayısını kendisinden başkası bilemez."* (Müddessir, 31) âyetiyle bu husus gizli tutulmuştur; ancak, Hz. Peygamberden ve ashâbının bazılarından gelen birçok rivâyetten anlaşıldığına göre, meleklerin, sayılamayacak derecede çok olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

B. Meleklerin Hiyerarşik Tasnifi

Yahûdi ve Hıristiyan dinlerinde melekler, aynı tasnif prensibine tâbi tutulmaktadır. Bunlar melekleri, her biri üçer sıradan meydana gelen üç gruba ayırmışlardır:

1. Grubu kerubiler, serafiler, tahtlar;

2. Grubu, egemenlikler, gerçekler, güçler;

3. Grubu ise prenslikler, baş melekler ve diğer melekler meydana getirmiştir.

İslâm'daki melek tasnifı ise, Hz. Peygamberin, emir ve nehyine muhâtab olan; Hz. Peygamberin sadece emrine muhatap olan; hiçbir peygamberin emrine ve nehyine muhatap olmayan melekler şeklinde düzenlenmiştir.

C. Kutsal Kitaplarda İsimleri Geçen Melekler

Her üç dinin kutsal kitabı da, ihtivâ ettikleri melek isimleri açısından birbiriyle tevâfuk içerisindedirler. Çünkü Eski Ahid, Yeni Ahid ve Kur'ân-ı Kerim'de sadece *Cebrâil ve Mikâil'*in isimleri geçmektedir. Bu iki meleğin yaygı olan telaffuzları Cebrâil ve Mikâil olmasına rağmen, Kur'an'da Cibril ve Mikâl olarak yazılıdır. Bunların dışında, Eski Ahid'in detörokanonik (sahih kabûl edilmeyen) kitaplarından Tobit'in Kitabında "Rafael" isimli bir melekten söz edilmektedir. Eski ve Yeni Ahid'lerde telmihte bulunulan, fakat herhangi bir isimle tesmiye edilmeyen daha birçok melekten bahsolunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de ise Cebrâil ve Mikâil'in dışında Hârût ve Mârût isimli iki melekten söz edilmektedir. Ancak Hz. Peygamberin hadislerinden, İsrâfil ve Azrail isimli iki büyük meleğin daha olduğu öğrenilmektedir. Yine hadislerde ve İslâm kaynaklarında, görevlerinden kaynaklanan isimlerle anılan birçok melek sözkonusu edilmektedir.

IV. GÖREVLERİ AÇISINDAN

“Melek” yerine kullanılan kelimeler, yapı itibariyle farklı olmalarına rağmen, mana itibariyle, “mesajcı, haberci, aracı” anlamlarına gelmektedirler. Böyle bir mana birliğine sahip bu kelimeler, her üç dinde de, meleklerin, görevlerine işaret etmektedirler. Kullanmış olduğu isimlerde böyle bir mana birliği mevcud olan bu üç dinde, meleklerin görevleri konusunda da önemli bir benzerlik bulunmaktadır. Ancak, Eski Ahid ve Yeni Ahid metinlerinde, meleklerin aracılık yaptığı şahıslar, sadece peygamberler olarak sınırlandırılmamakta, aynı zamanda, Tanrı ile peygamber olmayan insanlar arasında da bu aracılığı ifâ etmektedirler. İslâm’da ise, bu aracılık hususunun, sadece Allah ile Peygamberler arasında olduğu kabûl edilmektedir.

Her üç dinde de meleklerin görevleri daha önce geniş bir şekilde belirtildiği gibi, vahiy getirme, düşmanlara ve kötülüklere karşı mü’minleri koruma ve onlara yardımcı olma, yapmış oldukları iyi ve kötü amelleri Tanrı’ya bildirme, Tanrıyı övme ve yüceliği karşısında O’na secde etme vb. hususlar etrafında şekillenmektedir. Kısacası melekler, dünyayı ve içindekileri idâre etmede Tanrı’nın yardımcı kuvvetleri olarak telâkki edilmektedir. Ancak buradaki hizmet, dolaylı olarak, yine de insanadır. Çünkü Tanrı’nın zâtının, hiçbir varlığın hizmetine ihtiyacı yoktur. Nitekim insanların ibadetlerindeki gaye de budur. Çünkü şükredenin şükrü, kendisine fayda verir; küfredenin küfrü de, yine kendisine zarar verir. Tanrının yüceliği ne şükredenin şükrüyle artar, ne de küfredenin küfrüyle azalır. Tanrı, her ikisinden de müstağnidir.

SONUÇ

(

“Melek inancı” konusunun bütün yönleriyle ele alınıp incelenmesi neticesinde, kâinâtın yaratıldığı andan itibaren, meleklerin veya benzeri rûhi varlıkların, çeşitli vasıflar altında, dünya sahnesinde rol aldıkları müşâhede edilmiştir. İnsanlık tarihi boyunca, ilâhi olsun, gayri ilâhi olsun, bir inanca sahip olan her toplumda, bu rûhi varlıkların mevcûdiyetine inanıldığı kanâatine varılmıştır. İlâhi dinler olarak kabûl edilen Yahûdilik, Hıristiyanlık ve İslâm dinlerinde meleklerin varlığı, Hz. Âdem’in yaratılışından önceye uzanmakta, ilk rolleri de, ona secde ile emrolunmaları şeklinde belirmektedir. Secde ile emrolunmaları hâdisesi, onlar için bir imtihân özelliği taşımakta, bu imtihân sonucunda ise, Allah tarafından kendilerine çeşitli görevler tevcih edilmektedir. Dünya nizâmının düzenli bir şekilde yürümesi için, melekler emrolundukları işleri yerine getirme faâliyetine koyulmuşlar, kıyâmete kadar da bu mükellefiyetin idrâki içerisinde olacak şekilde programlanmışlardır.

Materyalist düşüncenin ötesinde, mânevi bir âlemin mevcûdiyyetini kabûl edip, bir disiplin muvâcehesinde takdim edilen inanç sistemlerinde, meleklerin mevcudiyetini inkâr etmek, o sistemi, olduğu gibi inkâr etmek demektir. Hele bu gerçek, ilâhi dinler açısından düşünülecek olursa, daha da önem arzetmektedir. Çünkü tanrısız, vahiysiz ve peygambersiz bir din düşünülemez. Vahyi Tanrı’dan alıp, peygambere ulaştırmada aracılık vazifesi yaparak, dinin bel kemiğini oluşturan meleğin mevcût olmadığı ilâhi bir din, hiç düşünülemez.

Bu husus, üç ilâhi dinin kutsal kitapları tarafından da açık bir şekilde isbât edilmektedir. Çünkü hem Eski ve Yeni Ahid, hem de Kur’ân-ı Kerim, meleklerin kabûl edilmediği ve gerek dolaylı olarak gerekse doğrudan doğruya meleklerin söz konusu edildiği cümle ve âyetlerin çıkarıldığı bir atmosfer içerisinde düşünüldüğü takdirde, bu kitapların ilâhilik özelliğini nasıl kaybedeceği, dolayısıyla insanların yazmış olduğu kitaplarla bir farkının kalmayacağı hususu hemen göze çarpar. Nitekim Allah’tan geldiği şekliyle muhâfaza edilemeyen Eski ve Yeni Ahid’in, meleklerden soyutlanmış olan bazı bölümlerinde bu gerçek müşâhede edilmektedir. Hattâ öyle ki, bu durumun ne kadar önemli olduğunun farkında olan Kutsal Kitap yazarları, kendi hayâl dünyalarında, bir melek âlemi oluşturmak sûretiyle, yazmış oldukları metinlere bir ilâhilik kazandırma çabası içine girmişlerdir. Kur’ân-ı Kerim’de ise, bir dinin ilâhilik

vasfı taşıması için, meleklerin varlığının kabûl edilmesi gerektiği, çeşitli sebeplerle vurgulanmakta ve meleklerin varlığını inkâr edenlerin, dinin dışına çıkacağı hususu belirtilmektedir.

Melek kavramı, *"Meleklerin Özellikleri, Sayısı, Sınıflandırılması ve Görevleri"* alt başlıklarıyla, her üç dinin kendi krıterlerine göre düşünüldüğünde, bu dinlerin, bu konularda birbirlerine benzeyen ve birbirlerinden farklı olan yönleri bulunduğu görülmektedir. Yahûdilik'teki melek inancının, Babil Esâreti döneminde İran ve Bâbil inançlarının etkisi altında kaldığı ve bir değişime uğradığı müşâhede edilmektedir. Hattâ o dönemde, Yahûdilik'te, sadece melek inancı açısından değil, âhiret inancı ve diğer rûhi varlıklar inancı konusunda da çeşitli gelişmeler olmuştur. Hıristiyanlık'taki melek inancı ise, Yahûdiliğin etkisi altında kalmış ve *"Rabbin Meleği"*, *"Kerubiler"*, *"Serâfıler"* gibi melek isimleriyle, meleklerin tasnifı listesinde tam bir ortak tutum içerisine girmişlerdir. İslam'da ise, diğer dinlerle çok nâdir bazı benzerliklerin bulunduğu farkedilmiş olsa da âyet ve hadislerin net çizgileri, bu dinin melek inancı konusundaki önemli farkını gözler önüne sermektedir. Bu hususlar, *"Karşılaştırma"* bölümünde detaylı olarak belirtilmiştir.

Son olarak şunu ifade etmeliyiz ki, bütün toplumlarda *"Görünmeyen Varlıklar Düşüncesi"* mevcuttur. Ancak bunlar, *"Melek, Cin, Şeytan, Ruh"* gibi varlıklar olarak birbirine karıştırılmıştır. İlâhi dinlerde her ne kadar bunların özellikleri netleşiyorsa da, bu, İslâm'da daha da net bir çizgiye oturtulmuştur. Yani, melek melektir, cin cindir, şeytan da şeytandır. Bu varlıklar özellik itibariyle net çizgilerle birbirinden ayrılmaktadır. Bununla birlikte her üç dinde de, aynı ehemmiyette olmamakla birlikte, melek inancı, iman esasları arasında sayılmış, bu varlıkları inkâr eden kimseler, İslâm'da dinin dışında kabûl edilmiş, diğer iki din tarafından da *"boş inançlılar"* olarak vasfedilmişlerdir. Melek inancı, sadece mânevi düşüncede kalmayıp, insanın edebi ve sanat hayatına da yansıyarak, resim ve edebiyat sahalarında bile çeşitli tasvirleri yapılmıştır. Bu varlıklar her toplumun inanç ve yaşayış tarzına göre şekillenmiş ve genellikle saflık, güzellik temizlik, günahsızlık gibi kavramların sembolü olmuştur. Sonuçta, bu varlıkların, doğumundan ölümüne kadar her merhalede insanla beraber olduğu, Allah'a ibadet ve insana hizmet için yaratıldığı kanaatine varılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

(

KUR'AN-I KERİM

ABDULLAH SİRACÜDDİN, *el-İmân bi'l-Melâike*, Haleb 1972

ABDÜ'LBAKİ, M.F., *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kurâni'l-Kerim*, Kâhire 1950.

A. D'ALES, *Dictionnaire Apologetique de la Foi Catholique*, I-IV, Paris 1914.

ADOLPHE, Lods, İsarel, Paris 1969.

AHMED, Abdu l-Vehhâb, *el-Vahy ve'l-Melâike fi'l-Yehûd ve'l-Mesihiyye ve'l-İslam*, Kahire 1978.

AHMED b. HANBEL, Ebû Abdillâh, *el-Müsned*, I-VI, İstanbul 1982.

el-ÂLÛSÎ, Ebu's-Senâ Şihâbüddin Mahmûd b. Abdillâh, *Rûhu'l-Meânifi Tefsiri7-Kur'âni'l-Azim*, I-XV, Beyrut ts.

AMBROISE, Cuillois, *Explication du Catechisme*, I-IV, Paris 1968.

ANCİEN TESTAMENT (Traduction Decumenique de la Bible), Paris 1980.

ATEŞ, Süleyman, *İslâm'a İtirazlar ve Kur'ân-ı Kerim'den Cevaplar* Ankara 1966.

ATLASLI *Büyük Uygarlık Ansiklopedisi* (İletişim Yayınlan) I-V, İstanbul 1989.

BARKER, G. *Hıristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, İstanbul 1985.

BARTMANNE, Mgr Bernard, *Precis de Theologie Dogmatique*, Mulhouse 1938.

BARONSALO, Wittmayer, A Social and Religions History of the Jews, (3.baskı) I-XI, New York 1957.

BERGIER, L'Abbe, *Dictionnaire de Theologieque*, Paris 1788.

BETHLEEM, Rene, *Catechisme de I'education*, Paris 1919.

BEYHAKİ, Ahmed b.Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Haydarâbâd 1344.

BİLİM ve Teknik Dergisi, 118/1977; 131/1978; 149/1980.

BİLMEN, Ömer Nasûhi, *Büyük Tefsir Târihi*, l-Il, İstanbul 1973-74.

INISIATION *Theologique* l-lll, Paris 1952.

BOULENGER, Mgr.A. *Abrege de la Doctrine Chretienne*, Paris 1936.

La Doctrine Catholique, Paris 1920.

BRANDON, F., *A Dictionnaire of Comparative Religion*, London 1970.

BRICOT, J., *Dictionnaire Pratique des Connaisances Religieuses*, I- VI,Paris 1925-1928.

el-BUHARİ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Hasen İsmâil b. İbrâhim, *Sahihu'l-Buhârî*, I VIII, İstanbul 1981.

CEBECİ, Lutfullah, *Kur'ân-ı Kerime e Göre Melekler*, İstanbul 1989.

Kur'ân-ı Kerim e Göre Cin ve Şeytan, İstanbul 1989.

CHARLES, R.H., *The Book of Enoch*, London 1989.

CÜRCANİ, Ebu'l-Hasen es-Seyyid Şerif Ali, *Şerhu'l-Mevâkıf* (Taş basma).

ÇELEBİ, Ahmed, *Mukâyeseli Dinler Açısından Yahûdilik*, çev. A.Muhtar Büyükçınar-Ö.Faruk Harman, İstanbul 1978.

DANİELOU, Jean, *Les Anges et Leur Missions*, Paris 1951.

ed-DARİMİ, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân, *Sünenü'd-Dârimi*, İstanbul 1981.

DAVİTSON, Gustav, *A Dictyonary of Angels*, London 1967.

DHORME, Edourde, *Les Religions de Babylonie et D'Assyrie*, Paris 1945.

DICTIONNAIRE de Theologie Catholique, I-XXXII, Paris 1936.

DICTIONNAIRE Encyclopedique de la Thelologie Catholiqe, Paris 1869.

ed-DEHLEVİ, Şâh Veliyyullâh Ahmed b. Abdurrahim, *Huccetüllâhi'l- Bâliğa*, I-II,Kahire.

DİNLER Tarihi Ansiklopedisi (Gelişim Yayınları), I-III, İstanbul ts.

DOĞRUL, Ömer Rıza, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, İstanbul 1968.

DORESSE, Jean, *The Secret Book of the Egiptian Gnostic*, Vermont 1986.

DUFOUR, Xavier Leon, *Vocabulaire de Theologie Biblique*, Paris 1962.

DUHR, Jeseph, *Dictionnaire de Spritualite*, I-XCIX, Paris 1936-1991.

EBU DAVUD, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistâni, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-V, İstanbul 1981

EBUSSUUD, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kur'âni'lKerim*, I-IX, Beyrut ts

ELMALI LI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, İstanbul 1979.

EMİROĞLU, Tahsin, *Esbâb-ı Nüzul*, I-XV, İstanbul 1978.

ENCYCLOPEDIA Judaica, I-XVII, İsrail ts.

ENCYCLOPEDIA of Biblical Theologique,

The ENCYCLOPEDIA ofreligion, London ts.

ENCYCLOPEDIA of Religion and Ethics, I-XIII, New York, 1981.

ENCYCLOPEDIA of Religion and Religions, I-XVI, London 1951.

ENCYCLOPEDIA Britannica, I-XXIV, Şikago, London 1929-1961.

ENCYCLOPEDIE de la Theologie Catholique, Paris ts..

ERDEM, Sargon, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy. 8, İstanbul 1990.

el-EŞKAR, Ömer Süleyman, *Alemü'l-Melaiketi'l-Ebrâr*, Kuveyt 1985.

EXPOSITIONS de la Doctrine Chretienne, Paris 1893.

el-EZREĞİ, Ali b. Ebi'l-İzzi, *Akidetü't-Tahâviye*, Beyrut 1987.

el-FARABİ, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed, *Risaletü Füsûsi'l-Hikem* (Şeyh Salâhaddin Halil b. Ebi's-Safdi'nin *"Levatü'ş-Şâki ve Lem'atü'l-Bâkî"*si içinde) Mısır ts.

GAUME, Mgr., Traite du Saint-Esprit, Paris ts..

GOSHLER, *Dictionnaire de la Thelogie Catholique*, XXVI, Paris 1870.

La GRAND Encyclopedie, I-XXXI, Paris ts.

GRAND Larousse Encyclopedique, I-X,Paris 1962.

GÜMÜŞHANEVİ, Ahmed Ziyâuddin, *Râmûzu'l-Ehâdis*, (çev. Abdülaziz Bekkine), I-II,m İstanbul 1982.

el-HABENNEKE, Abdurrahmân, *el-Akidetü'l-İslâmiyye*, Dimeşk 1983.

el-HALİMİ, Ebû Abdullah el-Hüseyn b. el-Hasen, *el-Minhâc fi Şuabi'l- İmân*, I-III, Daru'l-Fikr 1979.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul 1982.

HAZİN-İ BAĞDADİ, Alâuddin Ali b. Muhammed, *Lübâb fi Meâni't-tenzil*, (Mecmau't-tefâsir içinde), I-VI, İstanbul 1984.

el-HİNDİ, Rahmetullah b. Halilürrahmân, *İzhâru'l-Hak*, çev.Ömer Fehmi Efendi, İstanbul 1972.

HISTOIRE de la Theologie Chretienne au Siecle Apostolique, Strasburg 1864.

HASTING, James, *Dictionary of the Bible*, (2.baskı), Edinburgh 1963.

HEYET, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, (MÜİF Yay), İstanbul 1982.

HISTORY of İsrailite Religion, London 1973.

HULUSİ, Ahmed, *Din-Bilim Işığında Rûh-İnsan-Cin*, İstanbul 1972.

Hz Muhammed Neyi Okudu, İstanbul 1992.

el-IRAKİ, Mûsâ Cârullâh, *el-Veşia fi Nakdi Akâidi'ş-Şia*, Kahire 1982.

İbn ABBAS, *Tefsiru İbn-i Abbâs* (Mecmau't-tefâsir içinde), I-VI, İstanbul 1984).

İbn HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva-i ve'n-Nihal*, I-II, Bağdad 1903.

İbn HİŞAM, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdulmelik, *es-Siretü'n-Nebevf*, I-II, Kâhire 1955.

İbn MACE, Hafız Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbni Mâce I-II*, İstanbul 1981.

İbn MEYMUN, Delâletü'l-Hâirin

İbn KESİR, Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b.Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* I-VII, Beyrut 1981.

Tefsiru Kur'âni'l-Azim (Kahire ts.) I-IV.

İbnü'l-ARABİ, Muhyiddin, *Tefsiru l-Kur'âni'l-Kerim* I-II, Beyrut 1968).

İbnü'l-ARABİ Ebû Bekr Muhammed. b. Abdillah, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım fi Tahkikim Mevâkifi's-Sahâbe*, I-II, Cezayir 1974.

İbnü'l-ESİR, *el-Kâmil fı't-Târih*, çev. Ahmet Ağırakca, I-II, İstanbul 1985.

İbnü'l-KAYYIM *el-Cevziyye*, Kitâbü'r-Rûh, Haydarâbâd 1357. Za'dü'l-Mead, Çev.Şükrü Özen, I-VI, İstanbul 1991.

İbnü'n-NEDİM, *el-Fihrist*, (neşr. Rızâ Teceddüd), Tahran 1391/1971.

İbnü TEYMİYE, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddin, *Mecuu'l-Fetâvâ*, I-XXXVII, Riyad 1961.

İbnu'l-VEZİR, Ebû Abdillâh Muhammed el-Murtazâ el-Yemâni, *İsaru'l- Hak a'le'l-Hak fi Reddi'l-Hilâfât ilâ Mezhepi'l-Hak*, Beyrut 1983.

el-İSFEHANİ, Râgıb, Müfredât İstanbul 1986.

İSLAM Ansiklopedisi (Diyanet Vakfı Yay), I-VI, İstanbul 1991.

İSLAM Ansiklopedisi (MEBYay.), I-XIV, İstanbul 1971.

İSLAM Ansiklopedisi (Şamil Yay.), İstanbul 1990.

The İNTERPRETER'S Dictyonary of the Bible, I-V, New York 1962.

The JEWIS Encylopedia, I-XII, New York 1902.

el-ANTAKİ, Muhammed Kanbur, *Melek ve Cin Risalesi* (El yazması), Süleym. Kütp.

KADİ BEYDAVİ, İmam Nâsıruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed. b. Ali, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-te'vil* (Mecmau't- tefâsir içinde, I-VI. İstanbul 1984) I-VI.

el-KAZVİNİ, Zekeriyyâ b. Muhammed, *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*, Beyrut 1978.

KEHHALE, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifı'l-Arabiyye*, Dımeşk 1376-81/1957-61.

KİTAB-I MUKADDES, İstanbul 1985.

KİTAB-I MUKADDES'in Denterokanonik (Apokrif) Kitapları, İstanbul 1987.

el-KURTUBİ, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b.Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi 'l-Kur'ân*, I-X, Kâhire 1967.

KUTUB, Seyyid, Fi Zilâli'l-Kur'ân, çev. Bekir Karlığa-Emin Saraç-İsmail Şengüler, I-XVI, (2.baskı)İstanbul ts.

LAROUSSE du XXe Siecle, Editör, Paul Auge, I-VI, Paris 1927-33.

el-MAKDİSİ, Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed' ve't-Târih*, I-II, Paris 1919).

MALİK b. Enes, *el-Muvattâ*, I-H, İstanbul 1981.

el-MERAĞİ, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merâği*, I-XXX, Mısır 1974.

MEYDAN LAROUSSE (Büyük Lügat ve Ansiklopedi), I-XII, İstanbul 1969.

MİGNE, L'Abbe, *Encylopedie Theologique*, I-L, Paris 1845-1849.

MOLLAMEHMETOĞLU, Osman Zeki, Sünen-i Tirmizi Tercemesi, I-V, İstanbul ts.

MONLOUBOU, Lois, *Esprit et Vie*, sy.16, 21 Nisan 1988, Langres.

Esprit et Vie, sy.17, 28 Nisan 1988 (Langres)

el-MÜNZİRİ, imâm Hâfız, *et-Tergib ve't-Terhib*, çev. A. Muhtar Büyükçınar ve arkadaşları, I-VII, İstanbul 1985.

MÜSLİM b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyn, *Sahih-i Müslim*, I-III, İstanbul 1981.

el-MÜTTEKİ'l-Hindi, Alâüddin Ali b. Mâlik, *Kenzü'l-Ummâl fi Stineni'l-Akvâl ve'l-Ahvâl*, I-XVI, Beyrut 1985.

en-NEBHANİ, Yûsuf b. İsmâil, *Huccetüllâh Ale'l-âleminfi Mu'cizâti Seyyidi'l-Mürselin*, Diyarbakır ts..

en-NEDVİ, Seyyid Süleyman, *Hz. Muhammed Hakkında Konferanslar*, İstanbul, 1955.

en-NESAİ, *Sünenü'n-Nesâi*, I-VII, İstanbul 1981.

en-NESEFİ, Ebu'l-Berekât, Hâfızu d-Din Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, (Mecmau't-Tefâsir içinde), I-VI, İstanbul 1984.

NEW CATHOLIC Encyclopedia, I-XV, Vashington 1967.

PIKE, E.Royston, *Dictionnaire des Religions*, Paris 1954. PIROT, Luis, Dictionnaire de la Bible Paris ts.

er-RAZİ, Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed, *İsmetü'l-Enbiyâ*, Kahire 1375 h.

et-Tefsiru'l-Kebir, I-VIII, İstanbul,1308 h.

RIZA, M.Reşid, *Tefsiru'l-Menâr*, I-XII, Kahire 1960.

RİYAZÜ's-Sâlihin Tercemesi, (Diyânet Yayınlan) I-III, Ankara.

es-SABUNİ, Muhammed Ali, *Muhtasar Tefsiru İbn-i Kesîr*, I-III, Beyrut 1981.

Saffetti't-Tefâsir (İstanbul, Derseadet ofset baskı, ts.) I-III.

es-SAVİ, Ahmed, *Hâşiyetti's-Sâvi alâ Tefsiri'l-Celâleyn* I-IV, Beyrut, ts.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi*, İstanul 1983.

es-SEFFARİNİ, Muhammed b. Ahmed b. Sâlim, *Levâmiu'l-Envâri'l-Behiyye ve Sevâliü'lEsrâri'l-Eseriyye*, I-II, el-Mektebetu 1-İslâmi, ts.

es-SUYUTİ, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman, *el-Camiu'l-Ehâdis* (Matbaatü Hattâb), I-IX.

el-Fethul-Kebir fi Zammi'z-Ziyâde ila'l-Câmii's-Sâğir, Kahire 1932).

el-Habâikfi ahbâri'l-Melâik, Beyrut 1985.

Tefsiru'l-Celâleyn (Sâvi Hâşiyesi kenarında), I-IV, Beyrut ts.

eş-ŞA'RANİ, el-Yevâkit ve'l-CevâhirfiBeyâni Akâidi'l-Kebâir Mısır 1307 h.

ŞİBLİ, İmam, *Cinlerin Esrarı*, çev. Muhammed Ferşat, İstanbul 1989.

ŞUŞAN, Abraham Even, *Milon Hadaş*, I-H Kudüs 1962.

et-TABERANİ, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, I- II, Riyad 1985.

et-TABERİ, Muhammed b. Cerir, C*âmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, I- XXX, Beyrut 1978.

TA'CÜDDİN, Ebû Nasr Abdü'l-Vehhâb b. Ali, *es-Seyfü'-Meşhur fi Şerh-i Akidet-i Ebi Mansûr*, (Th.Sâim Yeprem) İstanbul 1989.

TEFTAZANİ, Sadeddin Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu Akaidi'n-Nesef iyye*, Kahire 1987.

TALMUT (Tevrât tefsiri), I-LX, Almanya 1948.

et-TEHANEVİ, Muhammed A'la b. Ali, *Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn*, Kel- küta 1862, ofset baskı, Tahran 1937.

TÜMER, Günay, *Birûni'ye Göre Dinler ve İslâm Dini*, Ankara 1986.

TÜMER, Günay-Küçük Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988.

et-TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizi*, I-V, İstanbul 1981

WENSİNCK,A.J.,el-Mu'cemü,l-Müfehres li-elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevi (Concordance), (Leiden 1936-69) I-VIII.

VICTOR el-Giorno, *Le Coran Comparet*, Basılmamış Tez, İstanbul S.Pierre Kilisesi.

VIGOUROUX, F. *Dictionnaire de la Bible*, I-X, Paris 1912).

The VORLD Book Encyclopedia, I-XXII, Şikago 1978.

ZAMAN Gazetesi, 25 Mart 1990.

ez-ZEBİDİ, Muhammed Murtazâ, *Ta'cu'l-Arûs*, I-X, Beyrut.

ez-ZEBİDİ, Zeynuddin Ahmed, *Sahih-i Buhâri Muhtasar Tecrid-i Sarih*, çev. Kâmil Miras, I-XIII, Ankara 1984.

ez-ZEMAHŞERİ, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed, *el-Keşşâf an*

Hakâiki't-Tenzil, I-IV, Beyrut, ts.

[1]Şuşan Abraham Even**,** *Milon Hadaş (Yeni Lügat)* Kudüs, 1962, 1, 795.

[2]Xavier Leon Dufour, *Vocabulair de Theologie Biblique*, Paris, 1962, s.44.

[3]Davitson, Gustav, *A Dictonnary of Angels,* London, 1967, s.21.

[4]A.Vacant, “ange”, *Dictionnarire de la Bible*, Paris, 1912, 1, 576.

[5]İbnü’l-Manzûr, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mukrem, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut, X, 496; M. Murtazâ ez-Zebîdî, *Ta’cü’l-Arûs*, Beyrut, VII,182.

[6]Lisânü'l-Arab, X,496; *T.Arûs*, VII,182; Ragibü'l-İsfehânî, *Müfredât*, İstanbul, 1986, s.24.

[7]Et-Tehânevi, *Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn*, Kelküta 1962, II, 1337.

[8] İbn Cerîr et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, Beyrut 1978, 1, 155.

[9]Lisânü’l-Arab, X,496; *T. Arûs*, VII,182.

[10] *Lisanü'l-Arab*, X,496.

[11]T.Arûs, VII,182; *K.Istılâhât*, II,1337.

[12]Râğıbu’l-İsfehânî, *Müfradat*, İstanbul, 1986, s.719.

[13]Bakara (2), 102; A’raf, 20.

[14]Şuşan, *Milon Hadaş (Yeni Lügat)*, II,1501.

[15]S.V. McCsland, *“Sprit” IDB*, Newyork 1962, IV,432.

[16]Casland, a.g.e., IV ,432.

[17]Tekvin, 1: 20, 30.

[18]Râgibü’l-İsfehânî, *Müfredat*, s.299; es-Sâbûnî, *Muhtasar Tefsîru İbn-i Kesîr*, II, 1398.

[19]Eyüb, 27: 3; İşaya, 42: 5; Zekeriya 12:1.

[20]Tekvin, 2: 7.

[21]Eyüb, 10: 12.

[22]Sayılar, 11:17,29; I.Samuel, 10:6,10; 19:20-23.

[23]Tekvin, 1: 27.

[24]Eyüb, 32: 8.

[25]Tekvin R, 14: 9.(Bereşit Raba’da Tekvin,14:9’un yorumu).

[26] *Talmud, Sanhidrin,* 90:90b-91a.

[27]Levililer R. 34: 3. (Bereşit Raba’da Levililer, 34:3’ün yorumu).

[28] *Talmud, Nida*, 31a.

[29] *Talmud, Nida*, 31a.

[30]ED. “Body and Soul”, *EJ.*, IV, 1166.

[31]Enok (Henoc, Enoch) 19:11; 40:4-5.

[32]Enok, 82:13.

[33]Daniel, 10:19-21.

[34]Enok, 40:8.

[35]Tobit, 3.

[36]T.H.Gaster “angel”, *IDB*, Newyork,1962, 1, 132.

[37]R.J.Zwi Werblouwsky, “Soul”, *EBr*, London 1961, XX, 922

[38]İbrânîlere Mektup, 1:14 ve Mgr. B.Bartmann,. Precis de Theologie Dogmatique Mulhoiuse, 1938, I, 290.

[39]Luka, 24:39.

[40]H.L. Pass, “Demons And Sprits”, *ERE*, Newyork,1981, IV, s.580-584.

[41]H.L. Pass, “Demons And Sprits”, *ERE*, IV. 580-584; *Expositions de la Doctrine Chretieıtne*, Paris, 1893, 1, 68.

[42]A.Vacant, “Ange”, *DTC*, 1,1199.

[43]A.Vacant, a.md., *DTC*, 1,1195.

[44]Matta, 22:30.

[45]Danielou, Jean, *les Anges et Leur Missions*, Paris, 1951, s.113-128.

[46]İsrâ (17), 85.

[47] *Müslim,* Cennet, 75; Salât, 223.

[48]İsrâ (17),85.

[49]es - Sâbunî, *Muhtasar Tefsîru İbn-i Kesîr,* II, 398

[50]M.Aydın, *Müslüman Düşünürlere göre Rûh Kavramı*, Tebliğ Yay., İstanbul, s.l89.

[51]Elmalı'lı, Mehmet Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1961 V, 3202-3203.

[52]Taberî, a.g.e., XV,105.

[53]el-Alûsî, Şihabüddin Mahmûd, *Rûhu'l-Maânî*, Beyrut, XV,151.

[54]Bakara(2), 87,253; Mâide(5), 110; Nahl(16), 102.

[55]Şuarâ (26), 193-194.

[56]Taberî, a.g.e., XIX,68; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ânVl-Azim***,** Beyrut, 1966, V, 205.

[57]Alûsî, a.g.e., IX, 120.

[58]Taberî, a.g.e., XIV,117; İbn.Kesir, IV,226; Alûsı,a.g.e., XIV,241.

[59]Mücâdele (58), 22.

[60]Hâzin-i Bağdâdî, *Lübâb fi maâni't-tenzîl***,** (mecmau't-tefâsîr içinde) İstanbul, 1984, VI, 213.

[61]Meâric (70), 4.

[62]Nesefî, *Medârikü't-tenzil* (Mecmau't-tefâsir içinde) İstanbul, 1984, VI, 353. Hâzin, VI, 353; İbn Abbas, *Tefsîru İbni Abbas***,** (mec. Tefâsir içinde) İstanbul, 1984,VI, 353.

[63]Nebe (78), 38.

[64]Kadr (97), 4.

[65]Meryem (19), 17-20.

[66]İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 445.

[67]Suyûtî, *el-Habâik fi Ahbari'l-Melâik*, Beyrut, 1985, s.50-52; Bkz. *Müfredât*, s.299.

[68] John Boyer Noss, “Demon”, *EBr*, VII 227.

[69]John Boyer Noss, “Demon”, *EBr*, VII, 227

[70] *Grand Larousse Enyclopedique*, Paris, 1962,”genie” maddesi V, 428-430.

[71] *Lisanü'l-Arab*, XIII, 92.

[72]Şuşan, *Milon Hadaş*, 11,1575.

[73]Bartmann Mgr. B., *Precis dp Thenloaie Dogmatique*. s.299

[74]Tesniye,32:17.

[75] İşaya, 34:14.

[76] Mezmur, 91:5-6.

[77]Levililer, 17:7; Meseller, 11:15

[78] İşaya, 13:21; 34:14

[79]Tesniye, 32:17; Mezmur, 106:37.

[80]Mezmur, 96:5.

[81]İşaya, 34:14.

[82]Herbert Loewe, “Demons and Sprits”, *ERE*, IV,613.

[83]Bartmann, *Precis de Theologie Dogmatique*, s.297.

[84]Tobit,3:8.

[85]Tobit, 8:1-3.

[86]Tesniye,32:17.

[87]Gustav, Davitson, *A. Dictionary ofAngels*, London, 1967, s.21.

[88]H.L.Pass,a.md., *ERE*, IV, 578.

[89]Brandon, A, Dictionary of Comparative Religiorı, s .80

[90]Matta, 8:16.

[91]Matta, 9:32.

[92]Luka, 8:30.

[93]Luka, 13:11-16.

[94]Bkz., Matta, 8:28-30; Markos, 5:2-30; Luka, 8:28-30.

[95]Matta, 8:28-32.

[96]Markos, 5:2.

[97]D.H.V. “demon” *EJ*.,V,1524; H.Lesetre, “demon”, *DB*., Paris, 1912, II/II, 1366-67.

[98]Matta, 10:25.

[99]Bartmann Precis, s.298-299.

[100]Boulanger, *La Doctrine Catholigue*, s.59-60.

[101]John Boyer Noss, “Demon”, *EBr*, VIU27.

[102]“Cenne aleyhi’1-leylü” (gece üzerini örttü, bürüdü) ifadesindeki örtme; “cünne” şeklinde ifade edilen kalkan; rahimde gizli olan çocuk manasına gelen cenîn; batındaki kalp manasına gelen cenân; zemini örtmüş bağ ve bahçe manasına gelencennet; nefs ile akıl arasına nâil olmuş delilik manasına gelen cünûn gibi kelimelerde histen bir gizlilik olduğu için, bunların “cin” kelimesiyle alakası vardır.

[103]Râğıb, Müfredat, 141,142; Hak Dinî Kur’ân Dili VIII, 5381, 5383.

[104] *Grand Larousse Encyclopedique*, “geni e md.” V, 428.

[105]En’âm (6), 100.

[106]Saffât (37), 158.

[107]Cin (72), 14, 15.

[108] *Elmalı'lı, Hak Dinî Kur'ân Dili*, VIII,5381.

[109]Hicr (15), 27.

[110]Rahman (55), 15.

[111] *Elmalı'lı, Hak Dinî Kur'ân Dili*, VI, 4670.

[112]Ahmet Hulûsî, *Din-Bilim Işığında Rûh*, İnsan, Cin, İst. 1972.

[113] *Cinlerin Esrarı*, s. 98.Ayr.bkz.,Müslim,Eşribe,104-106; Ebû Dâvûd, Et'ime,15.

[114]İmam Hafız el-Münziri, *Hadislerle İslâm (Tergîb ve Terhîb)*, Terc. A. Muhtar Büyükçınar İstanbul, 1985,111310

[115] İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 327.

[116]Rahmân, 56.

[117]Alusî, a.g.e., XXVII, 119.

[118]Alusî,a.g.e., XXVII, 119.

[119]Fahreddin Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII 670.

[120]Alûsî, a.g.e., XV,166.

[121] A’raf (7), 179.

[122]Rahmân (55), 56, 72-74.

[123] İbn Kesir, *Tefsîr*, V1, 494.

[124]Alûsî, *Ruhu'l-Maânî*, XIV, 161.

[125]Rahmân (55)31.

[126]İbn Kesîr, Tefsir, VI,494.

[127]H. Lesetre “demon”, *DB., c.II/II, 1366; A.Boulanger, Abrege de la Doctrine Chretienne* s.43.

[128] J. N. Schofield, “Satan”, *EBr*, XIX, 1080.

[129]Şuşan, Milon *Hadaş (Yeni Lügat)*, II, 1600.

[130]H. Lesetre, “demem”, *DB*, II/II,1366.

[131]Şuşan, *Milon Hadaş*, II,1600.

[132]Eyub, 1:12; Zakarya,3:l; I.Krallar, 8:18; 11:25.

[133]Şuşan, *Milon Hadaş*, 11,1600.

[134]Talmut, “Baba batra”, s. 16a.

[135]Şuşan, *Milon Hadaş*, 11,1600.

[136]H.Lesetre, “demon”, *DB*, 11/11, 1366.

[137]H.Lesetre, “demon”, DB, 11/11, 1366-1367.

[138]Victor el-Giorno, Le Coran Comparait, s.l1.

[139]Tehvin,3:l-6.

[140]Eyüb, 1:12;2

[141].Boulanger, *Abrege*, s.43.

[142]Bilgelik, 2:24.

[143]Bartmann, *Precis*, s. 296; Xavier, *Vocabulaire*, s. 45.

[144]Eyüb, 1:6; 2:1.

[145] I. Tarihler, 21:1.

[146]Zakarya, 3:l-5.

[147]Xavier, *Vocabulaire*, s.45.

[148]Eyüb, 1:2; Zekeriya, 3:1-2.

[149]J.N.Schofield, “Satan”, *EBr*, XIX,1080.

[150]Fohrer, George, *History of israilite Religion*, london, 1975, s. 375.

[151]Matta, 10:25.

[152]Bkz. Y. Vahyi, 12:3-9; 12:2; 6:13; 20:2.

[153]Matta, 4:3.

[154]Y. Vahyi, 19:12.

[155]Petrusun 1, Mektubu, 5:8.

[156]Matta, 12:43.

[157]Efes Mek., 6:12.

[158]Luka, 22:53.

[159]Boulanger, *Abrege*, s.43.

[160]İşaya, 14:13-14 (Mgr. Gaunm’un “Traite du Saint Esprit, I, 51-52” isimli eserindeki yorumu).

[161]Y.Vahyi, 12:9; 20:10; Mgr Gaume, *Traite du Saint Esprit, Paris*, 1, 51-52; *This we beliere*, Baltimore, 1962. s. 35-36.

[162]A.Vacant, “ange”, *DTC*, Paris, 1909,1.1190.

[163].Boulenger, *Abrege*, s.41.

[164]Eyüb, 10:22.

[165]*Expesitions de la Doctrine Chretienne*, 1, 27 ve bkz. Efes Mek. 6:12.

[166]Luka, 11:24.

[167]Matta, 25:41.

[168]Bartmann, *Percis*, s.298.

[169]Boulanger, *Abrege*, s.43-44.

[170]Petrusun 1.Mektubu, 5:8.

[171]Y. Vahyi, 2:14.

[172]Matta, 17:20; 26:41; Karintoslulara Mek. 10:12.

[173] *Expositionsy* 1,73-74; Abrege, s.44; *Precis*, s.299; *La Doctrine Catholiqu*, 1, 59-60.

[174]Boulanger, *Abrege*, s.44.

[175] *Expositions*, 1,74.

[176]A’râf (7), 12; Sa’d, 76.

[177] *Müslim*, Zühd,60 Çağrı Yayınları, İstanbul,1981, IV, 2294.

[178]Bakara, (2)34.

[179] A’raf (7), 12.

[180] *Tefsiru'n - Nesefî ve Tefsir u Hâzîn (Mecmau't-Tefasîr* içinde) 1, 105.

[181]Tahrîm (66), 6.

[182] *Tefsiru'n - Nesefî (Mecmau't-Tefasîr* içinde) 1, 105-106.

[183]Kehf (18), 50.

[184] *Tefsîru'n-Nesefi*, 1,105-106 (Mec. Tef).

[185]Kâdî Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, (Mec. Tefâsîr* içinde) İstanbul 1984, 1,105.

[186]Kâdî Beydavî, a.g.e., 1,105.

[187]Kâdî Beydâvî,a.g.e., I, 314.

[188]Alûsi, a.g.e., I, 230; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, İstanbul, 1985, 1, 19.

[189]Taberî. a.g.e.I,158

[190]Taberî, a.g .e., 1,158.

[191]Taberî, a.g .e., 1.158.

[192]Bakara (2) 30

[193]Taberî, a.g.e. ,1,158.

[194]Hicr (15), 32.

[195]Sa’d (38), 75.

[196] A’râf (7), 12; Sa’d (38), 76.

[197]Hicr (15), 33.

[198]İsrâ (17), 61.

[199]Taberî, a.g.e., VIII, 97.

[200]Taberî, a.g.e., XXIII, 119.

[201]Hicr (15), 34-35; Sa’d (38), 77.

[202]A’raf (7), 13.

[203]A’raf (7), 17; Hicr (15), 36; Sa’d (38), 79.

[204]İsrâ (17), 62.

[205]A’râf (7),15;Hicr (15), 37; Sa’d (38), 80.

[206]Taberî, a.g.e., XXIII, 119.

[207]İsrâ (17), 64-65.

[208]Taberî, a.g.e., XV, 81.

[209]Alûsî, a.g.e., XV,111.

[210]Alûsî, a.g.e., XV,111-112.

[211]Taberî, a.g.e., XV ,81-82.

[212]Taberî, a.g.e., XV ,81-82.

[213]Alûsî, a.g.e., I, 235.

[214] İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 17.

[215]Kehf (18), 50.

[216]Taberî, a.g.e., XV,171.

[217]Taberî, a.g.e., XV,171; Alûsî, a.g.e., XV, 294-295.

[218]A’raf (7), 27.

[219]Buhârî, 1, 228; Müslim, IV, 1712.

[220]Nahl (16), 63.

[221]Ankebût (29), 38.

[222]Bakara (2), 268; İbrâhim (14), 22.

[223]İbn Kesîr, Tefsir, 1,571.

[224]Alûsî,a.g.e., 111,40.

[225]Maîde (5), 90-91.

[226]İsrâ (17), 65.

[227]Nahl (16), 99.

[228]Mü’minûn (23), 97; Felak (113), 1-2; Nâs (114), 1-6.

[229]A’raf (7), 200; Fussilet (41), 36.

[230]T. H. Gaster, “Angel” *IDB*, I,129.

[231]Tekvin, 19:1.

[232]Tekvin, 16:7.

[233]Tekvin, 18:1-2.

[234]I. Krallar, 19:1,4-5.

[235]Çıkış, 3:2.

[236]T.H.Gaster, a.md., *IDB*, I,129-130.

[237]T.H.Gaster, a.md., *IDB*, I,130.

[238]T.H.Gaster, a.md., *IDB*, I,131.

[239]Sargon Erdem, “Çift Başlı Kartal ve Anka Üzerine”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sy. 8, (Ağustos 1990) s.79.

[240] *Bilim Teknik*, sy. 118, 1977; 131,1978; 149,1980.

[241]Eduard Dhorme, *Les Religions de Babilonie et d'Assyrie*, Paris, 1945, s. 15.

[242]Eduard Dhorme, a.g.e., s.264-265.

[243]Eduard Dhorme, a.g.e., s.265-266.

[244]Eduard Dhorme, a.g.e., s.266-267.

[245]Eduard Dhorme, a.g.e., s. 14.

[246]T.H.Gaster, a.md., 1,132.

[247]Baron-Salo Wittmayer, *A Social and Religions History of the Jews*, New York, 10S7 11.82.

[248]Sargon Erdem, a.md., a.g.d., sy. 8, s.79.

[249]Ömer Rıza Doğrul, Yeryüzündeki Dinler Tarihi, İstanbul 1963, s. 36.

[250]T.H.Gaster, a.md., *IDB*., 1,134.

[251]G. Tümer, A. Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1988, s.78.

[252] *EBr*, “Angel”, I, 399

[253]Avesta, Yasht, 19:95; Yasna, 30:3; 44:15.

[254]Avesta, Yasht, 3:13; 17:19.

[255]Ölü Deniz İlâhisi, 11:14.

[256]Mazdek, Garomana Yasna, 22:15.

[257]T.H.Gaster, a.md., *IDB*., 1,134.

[258]Ö.R.Doğrul**,** *a.g.e.*, s. 141.

[259]Adolphe Lods, İsrael, Paris, 1930, s.89.

[260]Adolphe Lods, a.g.e., s. 160.

[261]Adolphe Lods, a.g.e., s.160.

[262]Adolp Lods, a.g.e., s.160.

[263]Baron-Salo Wittmayer, a.g.e., II.43

[264]T.H.Gaster, a.md., IDB., 1,131.

[265]Adolphe Lods, a.g.e., s.236.

[266]Adolphe Lods, a.g.e., s.237.

[267]Adolphe Lods, a.g.e., s.238.

[268]Victor el Giorno, *Le Coran Comparait*, s. 11.

[269]John Boyer Noss, “Demon” *EBr,* VIU27.

[270]Ö.R.Doğrul, a.g.e., s. 104-105.

[271]Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dîni*, Ankara,1986, s. l61.

[272]Ö.R. Doğrul, a.g.e., s.133.

[273] *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansk.*, (İletişim Yay. İstanbul 1989) VII, 8.

[274]John Boyer Noss, a.md., *EBr,* VII,227.

[275]A. Habenneke, *el-Akîde,* s.266-267.

[276]El-Makdisî, *el-Bed' ve't-Târih*, I,171-172. Ayrıca bkz., Cevat Ali, el-Mufassal fî'l-Târîh'l-Arab Kable'l-İslam, Beyrut 1970, VII, 705.

[277]Eyüb, 1:6;2:$ Daniel, 8:13; A. Boulenger, *La doctrine Catholique*, I, 57

[278]Ezra, 9:6; Mezmurlar, 150:6.

[279]Eyüb, 1:6.

[280]Tekvin, 33:1-2; 1. Krallar, 22:19; II. Krallar, 6:17.

[281]Tesniye, 33:2,3; Eyüb, 5:1;15:15.

[282]Yeşu, 6:17; I.

[283]S. Meselleri, 16:2.

[284]Eyüb, 7:20.

[285]Tekvin, 21:17; 22:11; Tobit, 12:20.

[286] *Encyclopedie Theologique*, “ange” V, 257.

[287]Çıkış, 17:10.

[288]Tesniye, 10:17.

[289]Ezra, 7:23; Nehemya, 1:4-5.

[290]İbn Meymûn, Delâletü’l-Hâirîn, s.289.

[291]Hâkimler, 11:27.

[292]İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-ehvâi ve'n-Nihâl*, 1,49.

[293]Daniel, 6:22.

[294]Sayılar, 20:16; Hâkimler, 2:1; Encylopedia of Biblical Theologique, s. 24.

[295]Eyüb, 41:1-34.

[296] *ET*, “ange”, XXXIII, 227.

[297] *ET*, a.md., V, 257.

[298]*Encyclopedia of Biblical Theologique*, s.20; Ayrıca bkz. Tekvin, 21:17;22:11;s. I. Krallar, 22:19.

[299]Tekvin, 16:7, 9:19:1, 15;21:22;23:11, 15;24:7, 40;28:12;31:11;32:1;48:16; Işaya, 6:2; Daniel, 7:10; Hezekiel, 1:4-28.

[300]*Dictionnaire Encyclopedique de laTheologie Catholique***,** 1315; Lois Monloubou, “Et sinous parlions des Anges” Esprit et Vie, 1988, sy.16, s.226; L.B., “Angelology” JE, I, 583.

[301]Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahûdî Mezhebleri,* Ankara, 1965, s. 170.

[302]Boulenger, *La Doctrine Cath*., 1,56; ET,a.md., I, 408; G.Tümer-A.Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 128.

[303] *DETC,* 1315; ET,a,md., 1,408; Ayrıca bkz. Oswald, *Angelologie,* s.6 (Friburg, 1889).

[304]E.Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Târihi*, İstanbul, 1983, s. 191.

[305]I. Krallar, 22:19

[306]Ezra, 9:6; Mezmur, 150:6.

[307]Daniel, 6:22.

[308]Tekvin, 18:12; 23:11; 24:12; 32:4; 42:30.

[309]A.Vacant, “ange” *DB*, 1,589.

[310]Çıkış,14:9.

[311]Tekvin,48:16.

[312]Tekvin, 19:1.

[313]T.H. Gaster “Angel” *IDB***,** 1,129-130.

[314]Tesniye, 33:2.

[315]A.Vacant, a.md.,, *DB*, 1,589.

[316]II. Makkabiler, 10:27-31.

[317]Precis, s306.

[318]L.B. “Anjeollaogy”, *JE*, I,590-591.

[319]L.B. a.md., *JE*, 1,588.

[320] *ET*, “ange”, 1,403-404.

[321]Xavier, *Vocabulaire de Theologie Biblique*, Paris, 1962, s.46.

[322]Tekvin, 1:1-2.

[323]Bkz. Mezmurlar, 148:2; Daniel, 3:57; Ezra, 9:6.

[324]I. asırda, Pavlus’a karşı, gnostik fikirleri savunan bir Yahudî fikir akımı.

[325]II. yüzyılda gnostik Carkpocrate’i izleyenlerin mezhebi.

[326]Klee, Histoire des Dogmes, I, 340. DTCden naklen.

[327]Bkz. Freppel, *Origene*, (Paris 1868). s. 16-17 *DTC'*den naklen.

[328]Bkz., Mezmurlar, 99:3; S. M., 8:22; Eccli, 24:5; Joa, 17:5, 24.

[329]A.Vacant, a.md., DB., 1,580; *DETC*., 1315.

[330]Tekvin, 1:26; *ET*, V, 404.

[331]L.B.”Angelology”,.*JE*, I,592’den, Enoc’un sılavca nüshası, Asenet’in duası, 14.

[332]Tekvin, 1:6-8.

[333]Çıkış, 20:11; A.Vacant, “Ange”, DB, 1,1189.

[334]İbn Hazm, el-Fasl, I, 78.

[335]İbn Meymûn, a.g.e., s.292.

[336]Enok (Slavca nüsha), Asenetin duası, 14.

[337]Tesniye, 10:17.

[338]en-Nedvi, Seyyid Süleyman, *Hz. Muhammed Hakkında Konferanslar*, s.166.

[339]Tekvin, 18:12; 23:11;24:12;32:4;42:30.

[340]Çıkış, 23:20-21; Malaki,3:1.

[341]Tekvin, 19:1-2.

[342] *ET*,”ange”, 1,409.

[343]Tekvin, 18.

[344]A.Vacant, “Ange” *DB*.,1,586; Bkz. Y.G.IED. “Angels And Angelology” *Judaica,* II,957.

[345]Tekvin, 32:22-32

[346]Hâkimler, 13:19.

[347]Hâkimler, 13:21-22.

[348]Tekvin, 6:2.

[349]Mezmurlar, 29:1-2.

[350]Mezmurlar, 89:6.

[351]A.Vacant, “Ange” *DTC*, I, 1190

[352]Mezmur, 89:5-7.

[353]T.H.Gaster, “Angel”, *IDB*, I,132.

[354]II. Baruh, 51:11.

[355]Zekarya, 14:21.

[356]Tekvin, 32:1.

[357]I. Krallar, 22:19 ve bkz., Mezmurlar, 148:2; Nehemya, 9:6.

[358]Xavier, *Vocabulaire*, s.45; bkz., Tekvin, 28:12.

[359]A.Vacant, “Ange”, *DTC*, I,1189; ve bkz., Haag, *Theologie Biblique***, s**.339.

[360]A.Vacant, “Ange”, *DB*, 1,579.

[361]Eyüb,1:6.

[362]A.Vacant, a.md., *DB*, 1,579.

[363]L.B., “Angelology”, *JE*, I, 586.

[364]Tekvin, 24:7,40.

[365]Mezmurlar, 8:3-6; Ayrıca bkz., Tekvin, 21:17; 22:11; L'Aabbe A.Boulenger, La Doctrine Catholique s.56-57.

[366]Eyüb, 15:14-16.

[367]Tekvin, 6:2.

[368]Mezmurlar, 78:25.

[369]L.B.,"Angelology",*JE*, I,583.

[370]Precis, s.290.

[371]Boulenger, Abrege de la Doctrine Chretienne, s.39.

[372]A.Vacant, “Ange”, *DB***,** 1,577-578.

[373]Bu bölümler için bkz. Tekvin, 16:7;21:17;22:11 -15;24:40;31:11; Sayılar, 20:17;22:22; I.Krallar, 24:16; II.Krallar, 19:5-7; Mezmurlar, 33:8; Işaya, 37:36.

[374]A.Vacant, “Ange”, *DTC*, 1,1189.

[375]Tekvin,18

[376] *EBT* “Angel” s.23.

[377]Yeşu, 5:13-14.

[378]Hâkimler, 13:2-21.

[379]L. Manloubou, a.g.d., a.md. 1988, sy.17, s.251.

[380]Bkz., Çıkış, 3:2.

[381]A.Vacant, “ange”, *DB*, I, 586; *DETC*, 1316; Malakie, 3:1.

[382]Sayılar, 22:23; Yeşu, 5:13; Hezekiel, 9:12; Zekarya, 1:8.

[383]I. Tarihler, 21:16,30.

[384]Daniel, 10:5-6; Bkz. (NCE), 1.507.

[385]II. Esd. 4:1.

[386]L.B., “Angelology”,.*JE*, I,592,’den Ber.51a.

[387]L.B. “Angelology”, *JE*, I,593.

[388] *La Doktrine Catholique*, I, 56-57

[389] *The Vorld Book Encyclopedia*, 1,436.

[390]Tekvin, 16:7;22:11;28:12;32:1; Mezmurlar 34:7 ve 91:11.

[391]Il. Samuel, 14:20.

[392]L.B. “Angelology”, 1,587-588.

[393]Tekvin, 19:12,22; Çıkış, 23:21.

[394]A.Boulanger, *La Doctrine Catholique*, I,56-57.

[395]Tobit, 4:13; *La Doctrine Catholique***,** I,57-58.

[396]Tobit, 4:13; A.Boulenger, *La Doctrine Catholique***,** I,57-58.

[397]A.Boulanger, *La Doctrine Catholique***,** I,57-58; A.Vacant, “Ange” DB., 1,576.

[398]Tekvin, 6:2-4.

[399]L.B., “Angelology”, *JE*, I,592.

[400]Eyüb, 4:18.

[401]Eyüb, 15:15.

[402]Enok, 6:6.

[403]Enok, 1:5; 10:9,15; 12:2.

[404]Daniel, 10:5-6.

[405] *EBT*, “Angel” s.23; Daniel, 9:21.

[406]Enok, 61:1.

[407]Enok, 18:5.

[408]Tekvin, 21:17;22:11; Tobit, 12:20.

[409]Eyüb, 1:6;2:2; Tobit, 13:15.

[410]Tobit, 12:19.

[411]T.H.Gaster, “Angel”, *İDB*, 1,128; L.B.,”Angelology”, *JE*, 1,592 ve Mezmurlar,78,24-25.

[412] *ET*, I,408.

[413]Çıkış, 3:5; Yeşu, 5:13-14.

[414]Daniel, 5:6; Tekvin, 18:12;32:36;43:16; Çıkış, 23:20.

[415]T.H.Gaster, “Angel” *IDB*., 1,133.

[416]Ezra, 9:6; Mezmur, 150:6.

[417]Boulenger, *Abrege*, s.41.

[418]Eyüb, 25:3.

[419]Tekvin, 32:1-2; L.B., “Angelogy”, JE, I, 583.

[420]Daniel, 7:10; ET, I, 406-407.

[421] *EBr*, “Angel” 1399; A.Mar/ED, “Angels And Angelology” *EJ*, II, 968.

[422]Tobit, 12:15.

[423] *ET*, “Ange” 1,406-407.

[424]Enok, 9:1.

[425]Enok, 10:4.

[426]Enok, 18:11.

[427] *EBr,* “Angel”, 1,400.

[428]A.Vacant, “Ange”, *DTC*, I,1189; Victor, El Giorno, a.g.e., s.l 1.

[429] *Talmud,* İşaya, 11:22'nin yorumu.

[430] *Talmud,* Tekvin, l:17’nin yorumu.

[431] *Talmud*, Mezmur, 78:23'ün yorumu.

[432] *Talmud,* İşaya, 63:15'in yorumu.

[433] *Talmud,* Tesniye, 26:15'in yorumu.

[434] *Talmud,* Tesniye, 28:12'nin yorumu.

[435] *Talmud,* Mezmur, 63:5'in yorumu.

[436]Bu üç meleğe İşaya, 33:7’de işaret edilmiştir.

[437]Hezekiel, 1:4.

[438]Daniel, 10:5 (Burada telmihte bulunulan meleğin adı İşhim’dir).

[439]Daniel, 10:6.

[440]Mezmur, 68:18.

[441]L.B. “Angelology” *JE*, 591.

[442] *ET*, “ange”, I, 411.

[443]İbn Meymûn, a.g.e., s.292.

[444]Yeşu, 5:13-14

[445] *EBr*, “Angel”, I,400.

[446]A.Boulenger, *La Doctrine Catholique*, s.41.

[447] *EBr*, “Angel”, 1,400.

[448]Enok, 61:10.

[449]L.B., “Angelology” *JE*, 1,590-591.

[450]Daniel, 10:13, 21; 12:1.

[451]Daniel, 8:16; 9:21.

[452]Tobit, 3:17;12:5,21.

[453]A.V Acant, “Ange” *DB*. 1,577; A.V Acant, “Ange” *DTC*, 1,1189; Victor El Giorno, a.g.e., s.l 1; *K. Mukaddesin Deuterokanonik kitapları*, s.24.

[454]Eyüb, 1:12.

[455]II. Krallar, 1:2.

[456] *Expositions*, I,70.

[457]Daniel, 10:13, 21; 12:1.

[458]Daniel, 10:13.

[459] *Dictionnaire de la Theologie Catholique*, “ange”, XV, 94 (Paris 1870).

[460]Daniel, 10:21.

[461]Daniel, 12:1.

[462] *Dic. de la Theo.* Cath., a. m d., Paris, 1870, XV, 94

[463]Expositions, 1,70.

[464]Daniel, 8:15; 9:21.

[465]*DETC*, “Ange” IX, 237; *Le Grande Encyclopedie*, “Ange” XVIII, 330.

[466]Daniel, 8:15-16.

[467]Daniel, 9:21.

[468] *Expositions*, 1,70.

[469] *Expositions*, 1,70.

[470]Tobit, 3:16-17.

[471]Tobit, 5:4;6:10 ve 14;8:2;9:l-6;4,7.

[472]A. Vacant, “Ange”, *DB*, I, 577.

[473]Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahûdî Mezhebleri*, s. 170.

[474]A.Vacant, “Ange”, *DB*, I,577.

[475]Çıkış, 26:33-34; 30:26; 40:5,21

[476]Bkz., *EBT*, “Angel”, s. 21.

[477]Tekvin, 16:7; 22:11, 17; 28:12; 31:1,11; Çıkış, 3:2; 14:19; Sayılar, 22:22-35; Hâkimler, 11:11; 5:23; 6:11, 20, 21, 22; 13:6,9, 17-21; I.Samuel, 19:9 Il. Samuel, 14:17, 20; l.Krallar, 19:7; II. Krallar, 1:3; 19:35; I.Tarihler, 15:18, 30; 21:15, 16, 18, 30; Zekeriya 1:11, 12:3:1,6: 12:8.

[478]Xavier, Vocabulaiere, s.45.

[479]L.Monloubou, a.g.d.,a.md., 1988, sy.17, s.248-249.

[480]L.Monloubou, a,g.d.,a.md., 1988, sy.17, s.248-249; Y.G./Ed. “Angel And An- gelology”, *EJ*, I, 958; Bkz. Malaki, 1:1.

[481]L.Monloubou, a.g.d.,a.md., 1988, sy.17, s.248.

[482]Çıkış 23:20, 21

[483]L.Monloubou, a.g.d.,a.md., 28,4,1988, s.248.

[484]Hâkimler, 5:23;6:11-24; 13:2-22; Il. Samuel, 24:15-17; I. Krallar, 19:5-7; II.Krallar, 1:3-15; Mezmurlar, 34:8;35:5-6; Malaki,3:l.

[485]Bkz., Tekvin, 6:2-4; Eyüb, 1:6;2:1; 38:7.

[486]Mezmurlar, 29:1 ve 89:7.

[487]Mezmurlar, 82:6.

[488]Daniel, 3:25.

[489]L.Monloubou, a.g.d.,a.md., 1988, Sy.17, s.249-250.

[490]L.Monloubou, a.g.d.,a.md., 1988, Sy.17, s.249-250 ve bkz., I.Krallar, 22:19; I. Samuel, 6:2-3; Eyüb, 1:6; 2:1; Mezmurlar, 89:7; 103:20;148:1.

[491]Mezmurlar, 16:3,8.

[492]Eyüb, 1:6; I.Krallar, 22:21.

[493]Eyüb, 5:14-15; I.Krallar, 22:19.

[494]Mezmurlar, 89:8.

[495]Tekvin, 28:12;32:2.

[496]Mezmurlar, 91:11.

[497]Mezmurlar, 103:20.

[498]Mezmurlar, 1408:2.

[499]Süleyman’ın Meselleri, 16:14.

[500]Mezmurlar, 89:48.

[501]Ozar Midrashim, 1:85

[502] *A Dictionnary of Angels*, s.26,65-66.

[503]L.B. “Angelology”, *JE*., IV, 480-481.

[504]L.B.,a.md., *JE*, 1,480-481.

[505]ET, “Ange” I,412

[506]L. B. “Angelology”, *J.E.*, I,587-588.

[507] *ET*, “Ange” I, 412.

[508] *ET*, a.md., I, 412.

[509] *ET*, a.md., I,413.

[510] *ET*, a.md., I,413.

[511]L. Monloubou, a.g.d.,a.md., 1988, sy.17, s.247.

[512]Çıkış, 12:13,23.

[513]L. Monloubou,a.g.d.,a.md., sy.17, s.247.

[514]L. Monloubou,a.g.d.,a.md., sy.17, s.247.

[515]S. Meselleri, 28:24.

[516]I. Samuel, 13:17; 14:15.

[517]İşaya, 54:16.

[518]Bkz., Il.Samuel, 24:16; I.Ch.,21:12,15.

[519]L.Monloubou,a.g.d.,a.md., 1988, sy.17, s.247.

[520] *Enc. of Biblical Theo.* s.22 ve Çıkış, 25:18,23.

[521] *A Dictionory of Angels*, s.86.

[522]Mezmurlar, 18:10-11.

[523]Tekvin, 3:24; I. Samuel, 4:4; II. Samuel, 6:2; II. Krallar, 19:15.

[524]Hezekiel, 10. bölüm.

[525]L.Monloulou,a.g.d.,a,md., 1988, sy.17, s.250.

[526]I.Krallar, 6:23-29; Ayrıca bkz., Çıkış, 25:18.

[527]Hezekiel, 10:14.

[528] *A Dictionory of Angels*, s.86; *IDB*,1,131.

[529] *A Dictionory of Angels*, s.86; Xavier, Vocabulaire, s.45.

[530] *EBT*, “Angel” s.22.

[531]L. Monloubou, a.g.d., a.md., 1988, sy. 17 s. 250.

[532]Xavier, *Vocubulaire*, s.45. Ayrıca bkz., *EJ* “Seraph”, XIV, 1179-1180.

[533]İşaya, 6:3.

[534]İşaya, 6:1-5.

[535] *EBT*, “Angel” s.22; T.H. Gaster, “Angel” *IDB*, 1,131.

[536]G.Tümer “Azazil”, *İA* (Şamil Yay.), İstanbul 1990, 1, 186.

[537]Levililer, 16:8-10.

[538]Enok, 10:4.

[539]G.Tümer “Azazil”, *İA* (Şamil Yay.), 1,156; *Dict. de la Theo. Cath*, II, 220

[540]Enok, 8:1; 12:2.

[541] *Dic. de la Theo. Cath.*, II,220.

[542]G.Tümer “Azazil”, *İA* (Şamil Yay.), 1,186; F.Brandon, *A Dictionnary ofComparative Religion***,** s. 123; Judaica, II,1000.

[543]G.Tümer “Azazil”**,** *İA* (Şamil Yay.), 1,186.

[544]Enok, 10:6.

[545]Enok, 6:7.

[546]Enok, 69:2-4.

[547]A.Câmi Baykurt, “Azâzil”, *İA* (MEB), 11,90; Ayrıca bkz. Sâlih Tuğ, “Azâzel”, *İA*, (Diyanet), 11311-312.

[548] *ET.*, 1,405-406.

[549]Tesniye, 32:8.

[550] *Ancien Testament* (Tob), Paris, 1980, s393.

[551]A.Vacant, “Ange”, *DB*, I,584; A.Boulenger, *La Doctrine Catholique*, 1,58; Daniel, 10:13,21.

[552]Tobit, 12:3.

[553]Tobit, 8:3.

[554]Tobit, 12:12.

[555]A.Boulenger, *La Doctrine Catholique***,** I, 58-59.

[556]A.Boulenger, *Abrege de la Doctrine Chretienne*, s.,43.

[557]T.H. Gaster, “Angel”, *IDB*, 1,129.

[558]Tekvin, 31:11.

[559]Çıkış, 3:2.

[560]Tekvin, 16:11.

[561]Hâkimler, 13:3-5.

[562]Tekvin, 48:16.

[563]Çıkış, 23:20-23 32:2.

[564]Çıkış, 14:19.

[565]Hâkimler, 5:23.

[566]II. Krallar, 19:35; İşaya, 37:36.

[567]T.H. Gaster, “Angel”, *IDB*, I. 129.

[568]Tobit, 12:15.

[569]T.H.Gaster, a.md., IDB, 1,129.

[570]L.B., “Angelology”,*JE*., I,584.

[571]Mezmurlar, 78,49.

[572]Şabat Talmudu, s.l 19b.

[573]Eyüb,2.

[574]Mezmurlar, 79:49; ve Xavier, *Vocabulaire*, s. 45

[575]Enok, 6:7; 8:3-4; 69:2.

[576]Enok, 40:7.

[577]Tekvin, 6:1-4.

[578]Enok, 69:4.

[579]Enok, 53:3.

[580]Enok, 82:13.

[581]Enok, 20:4.

[582]T.H.Gaster,"Angel", *JDB*, 1,133.

[583]Daniel, 6:22.

[584]İbn Meymûn, a.g.e., s.292.

[585]II. Samuel, 24:16; II. Tarihler, 32:21; Mezmur, 34:7; 9:11.

[586]Makabelerin I.Kitabı, 7:41.

[587]Xavier, *Vocabulaire*, s.44-45.

[588] *Ency. of Biblical Theologique*, s. 24

[589] *Expositions*, 1,68.

[590]Mezmurlar, 96:7.

[591]Mezmurlar, 148:2.

[592]Mezmurlar, 102:21.

[593]Victor El Giorno, a.g.e., s. 10.

[594]Tesniye, 32:2.

[595]Jean Danielou, a.g.e., s. 14.

[596]Jean Danielou,a.g.e., s. 14.

[597]Tekvin, 22:15-18.

[598]Jean Danielou, a.g.e., s. 13-14.

[599]Eyüb, 33:23.

[600]Bartmann, *Precis*, s. 295

[601]Tobit, 12:12.

[602]Tekvin, 24:7, 40; Çıkış, 23:20, 21; 33:2; I.Samuel, 4:4; Il. Samuel, 6:2; I. Krallar, 22:19; Nehemeya, 9:6; Eyüb, 1:6; 2:2; Tobit, 3:17; 12:12-15; mezmurlar, 29:1; 103:21; 148:1-2; İşaya, 6:1-3; Hezekiel, 10:5; Daniel, 8:15-16;9:21; 12:1; Zekarya, 1:5, vd.

[603]S.Hayri Bolay, “Âdem”,*DİA*, 1362.

[604]Mezmurlar, 91:11.

[605]Tekvin, 48:16 ve Bkz. Yudith, 13:20; Daniel, 3: 95; II. Mak. 15:23.

[606]Daniel, 10:13.

[607]Daniel, 10:18.

[608]Çıkış, 23:20; ve Bkz. Mezmurlar, 33:8; 90:11-13; Tobit, 5:27;13:20.

[609] *EBT*, s. 24.

[610]Tekvin, 19 ve Bkz. JE, I. 583.

[611]I. Krallar, 19:5; Tekvin, 21:17-19.

[612]Tekvin, 16:10; 21:17-18.

[613]II. Tarihler, 32:21-22; Mezmurlar, 34:7;91:11.

[614]Jean Danielou,a.g.e., s.26.

[615]Çıkış, 14:19.

[616]Tobit, 12:12.

[617]Eyüb, 33:23-24

[618]Tekvin, 22:11-20.

[619]L.Monloubou,a.g.d.,a.md.,.1988,sy.17 s.251.

[620]Daniel, 9:22-23 ve Bkz. Zekarya, 1:9-14;2:1,7,8.

[621]A.Vacant,”ange”,*DB*,I,584.

[622]Tekvin, 22:15.

[623] *Expositions*, 1,70.

[624]Daniel, 8:16-17;9:21.

[625] *Expositions*, 1,70.

[626]Daniel, 10:13 1; 12:1.

[627]Xavier, *Vocabulaire*, s.46.

[628]Tobit, 3:17;12:15.

[629]A.Vacant, “Ange”, DTC, 1,1193.

[630]A.Vacant, a.md., DTC, 1,1193.

[631]A.Boulanger, Abrege de la Doctrine Chretienne, s39; Epositions de la octrine Chretienne, 1,64-66; ET “ange”, V,.256 ve XXXIII,226.

[632]T.H.Gaster, “Angel” IDB, I,128-129.

[633] *ET,* “a.md., I,109.

[634]Rasûllerin İşleri, 7:30.

[635]A.Vacant “Ange” *DTC.*, I,1207.

[636]İbranâlere Mek. 1,7.

[637] *ET*, a.md.,V,258-259.

[638]Petrus’un II. Mektubu 2:4; Yahuda’nın Mektubu, 6.

[639]Luka, 20:36.

[640]Y. Vahyi, 13:7.

[641]Makkabilerin II. Kitabı, 11:6; 15:23.

[642]Matta, 22:30.

[643]Markos, 12:25; Y.Vahyi, 12:12.

[644]İbranilere Mek., 12:22.

[645]Matta, 18:10.

[646]Malaki,3:l.

[647]Korintoslulara 1. mek. 11:10; Y.Vahyi, 1:20.

[648]Matta, 11:10; Markos, 1:2; Luka, 7:27.

[649]Y.Vahyi, 21:12.

[650]-Eyüb,41:l-34.

[651]A.Boulanger, *Abrege de la Doctrine Chretienne*, s.40.

[652] *This We Believe*,(Baltimore 1962) s.30 .

[653]Xavier, *Vocabulaire*, s.48.

[654]L’Abbe A.Boulenger, *La Doctrine Catholique*, 1,56.

[655] *Precis*, s.291-292.

[656] *Precis*, s.292.

[657] *Precis*, s.289.

[658]Precis, s.289 (Tixeront, 11,133)den.

[659] *Precis,* s.289.

[660]Matta, 18:10; 22:30; 26:53; Markos, 12:25; 13:32; Luka, 16:22; Yuhanna, 1:51; Rasullerin İşleri, 10:3; 27:23.

[661]Yuhanna, 5:4; 12:29; 20:12.

[662] *Exposition*, 1,64, Paris 1893.

[663] *Exposition*, 1,64.

[664] *Precis,* I,288.

[665] *EBT*, "Angel" s.27; *Esprit et Vie*, sy.16, 1988, s.227; *Le Grande Encyclopedia*, 2,1088; *Esprit et Vie*, sy. 17, 1988, s.251.

[666]L.Monlou., a.g.d.,a.md.,1988 sy.16, s.227.

[667]L.Monlou., a.g.d.,a.md.,1988 sy.16, s.227.

[668]Rasullerin İşleri, 23:8-9.

[669]L.Monlou, a.g.d. a.md.,1988 Sy.16, s.227.

[670]A.Vacant “Ange”,*DB*, 1,578-579.

[671]L.Monlou, a.g.d. a.md.,1988, Sy.17, s.251.

[672]L.Monlou, ay.md., a.g.d., Sy.17,1988,s.251.

[673] *Le Grande Encyclopedie,"a.nge"*, 11,1089.

[674]G.Barker, *Hıristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, İstanbul, 1985, s.75.

[675] *Le Grande Encyclopedie,* a.m.d., II,1089.

[676] *Le Grande Encyclopedie,a m.d.*, II,1089.

[677] *Le Grande Encyclopedie,* a.m.d., II,1090.

[678]Didron, *Manuel d'iconografie*, s.77 den Le *Grande Encyclopedie*,a.md., II,1090.

[679]T.H.Fallon, “Angel” New *Catholique Encyclopedia*, I,516; *Epostions dela Doctrin Chretienne*, I,65.

[680]T.H.Fallon, “Angel” *NCE*., I,516.

[681]T.H.Fallon,a.md., *NCE.*, I,516.

[682] *Le Grande Encyclopedie,* “Ange” II,1090; Ayrıca bkz. Didron, *Annales Arche ologiques,* I,11-12; Van Drival, *İconografie des Anges,* 1867; Piper, Mythologie *Und Sybolik der Christlichen,* Kunst, 1851.

[683]Mezmur, 148-150.

[684]“Klee, Diringer, piper, *Mythologieet Symboligue de Tart Chretien”* den *Dictionnaire Encyclopedia de la Theologie Catholixue*, 1320, Paris 1869.

[685] *Precis*, I, 291.

[686]A.Vacant, “Ange” *DTC*, I,1193; A.Vacant, “Ange”, *DB*, I,581; *ERE*,”angel” IV,580.

[687]A.Vacant, “Ange” *DTC*, I,1193; Eyüb, 38:7.

[688]A.Vacant,a.md., *DTC*, I,1194.

[689]A.Vacant, a.md., *DTC*, I,1193; A.Vacant, “Angel”,*DB*, I,581.

[690]A.Vacant, a.md., *DTC*,I,1193; A.Vacant, a.md., I,581.

[691]Precis, I, 291.

[692]A. Vacant, “Ange” *DTC*, I,1195.

[693]Xavier, *Vocabulaire*, s.44.

[694] İbrânîlere Mektup, 1:14.

[695] *Expositions* I,66.

[696]T.L. Fallon, “Angel” *NCE*, 1310.

[697]A. Vacant, a.md., *DB*, Paris 1912,1,579.

[698]Bkz. İbrânîlere Mektup, I,14; Y.Vah., 1,4; Matta, 8,6; Luka, 10:20. A. Vacant, a.md., *DB*, I,578-579.

[699]A. Vacant, a.md, *DTC*, I,1198.

[700]A. Vacant, a.md, *DTC*, I,1198.

[701]A. Vacant, a.md, *DTC*, I,1198.

[702]A. Vacant, a.md, *DTC*, I,1198.

[703]A. Vacant, a.md, *DTC*, I,1198.

[704]A.Vacant, a.md., I,1198.

[705] A.Vacant, a.md., I,1199-1200.

[706]Matta, 22:30; Markos, 12:25; Luka, 20:35-36.

[707] *Histoire de la Theologie Chretienne an Siecle apostolique,* Starasburg, 1864.I,464.

[708]A.Vacant, “Ange” *DTC*, I,1196.

[709]Jean Doresse, *The Secret Books of the Egyptian*, Vermont 1986. s 37,

[710] *Precis,* 1,291.

[711] *Precis,* 1,290.

[712]Luka, 20:36.

[713]Matta, 25:41; Petrus’un II. Mektubu, 2:4; Yahuda, 6.

[714] *Abrege de la Doctrine Chretienne*, s.42.

[715] *Expositions de la Doctrine Chretienne*, I,66-67.

[716]Abreger, s.42.

[717]A’raf (7).11; Hicr(15),28-30.

[718]Mgr. Gamme, *Saint Esprit,* Paris 1864,I,51,

[719] *ET*, “Ange” XXXIII,229.

[720]Bkz., Tekvin, 6:2.

[721]T. L. Fail on, “Angel”, *NCE*, I,510.

[722]Tekvin, 3:1-5 ve 13:4.

[723]T. L. Fallon, “Angel”, *NCE*, I.510.

[724]Y. Vahyi, 2:1-29; 3:1-22.

[725]A. Vacant, “Ange” *DTC*, I,1202.

[726]A. Vacant, a.md., *DTC*, I,1202.

[727]A.Vacant, a.md., 1,1204 ve bkz. *ERE*, IV,578-579.

[728]A.Vacant, “Ange”, DTC, I,1204; *Expositions*, I, 65.

[729]The Guardian’dan (Roma) naklen Zaman Gazetesi, 25 Mart 1990.

[730] *Expositions*, 1.66.

[731]Mgr. Gaume, *Saint Esprit,* Paris 1864,1,49-50,

[732]A. Vacant,a.md., DTC, I,1200.

[733]Bkz., Efeslilere Mektup, 3:3-4.

[734]A.Vacant, a.md., I,1201.

[735]A.Vacant, a.md., DTC, I,1201.

[736]Mgr Gaume, *Saint Esprity*, 1,48.

[737]Mgr. Gaume,a.g.e., 1,48.

[738]Bkz., Markos, 13:32; Petrusun 1. Mek., 1:12

[739]Matta, 24:36; Markos, 13:31-32.

[740]Işaya, 43:10.

[741] *DETC*, “ange”, I, 316-317.

[742]A.Vacant, “Ange” *DTC*, I,1203.

[743] *Precis,* s.290.

[744] *Expositions de la Doctrine Chretienne*, 1,65; Larousse du xxe Siecle, “ange” maddesi.

[745]Bartmann, *Precis*, s.294.

[746]Bartmann, a.g.e., s.294.

[747]Bartmann, a.g.e., s.290.

[748] *DETC*, “ange” I, 316-317.

[749] *Precis*, s.290.

[750] *Expositions*, I, 65; Larousse du xx. Siecle,”ange”maddesi.

[751]Koloselilere Mektup, 2:18.

[752]A.Vacant, “Ange” *DTC*, I,1192.

[753]Y.Vahyi, 22:9.

[754]A.Vacant, “Ange” a.g.e., I,586.

[755]Bartmann, *Precis*, s.295-296.

[756]Le Grande Encyclopedie, “Ange” II,1089.

[757]Y. Vahyi, 4:8-11.

[758]A.Vacant, “Ange” *DTC*, I,1194.

[759]Bartmann, *Precis*, s.296.

[760] *This Vebeliere*, s.31.

[761] *EBT*, “Angel” s.26.

[762] İbrânilere Mektup, 1:4-7.

[763]Efeslilere Mektup, 1:21-22.

[764]Y.Vahyi, 5:11; 7:11 ve 14:14-20.

[765]Bkz., Xavier, *Vocabulaire,* s.47 ve Timoteosa 1. Mek. 3:16; Petrus'un 1. Mek. 1,12.

[766]Bkz. Efeslilere Mek. l:17.

[767]Petrus’un, 1.Met. 3:22.

[768]Korintos, 1. Mek. 6:3.

[769]Matta, 4:10-11.

[770]A.Boulenger, *Abrege de la Doctrine Chretienne*, s. 39-40.

[771]*Exposition de la Doctrin Chretienne**, I,65.***

[772]İbrânîlere Mek. 2:7; Ayrıca bkz. Matta, 22:30; Markos, 12:25; Luk., 20:36; Y.Vahyi, 5:11-13; 7:11-12; 8:2; Luka, 15:10.

[773]Petrus’un 2. Mek. 2:10-11.

[774]*DETC*, “Ange” 1315; Xavier, Vocabulaire, s.44.

[775]A.Vacant, “Ange” *DB*, I,587.

[776]bkz. Matta, 1:20; 2:19; B.Vanderbroeck, De Theophaniis Sub Veteri Testamenta, s.59'dan, A.Vacant, "Ange", DB, 1,587.

[777] *This we Beliere*, s 33.

[778] *EBT* “Angel” s.26.

[779]T. L. Fallon, “Angel” *NCE*, I,513.

[780]Y. Vahyi, 15:6.

[781]Yuhanna, 20:11-12.

[782]Luka, 2:11

[783]Luka, 1:11.

[784]Y.Vahyi, 19:17-18.

[785]A.Baulanger, *Abrege de la Doctrine Chretienne,* s.39.

[786] *Expositions de la Doctrine Chretienne*, I,65.

[787]Y.Vahyi, 14:6-8.

[788]İbr. Mek. 1:7.

[789]Funk, *Tubingue,* 1883, I,206. DTC’den naklen.

[790]A.Vacant “Ange” *DTC*, 1,1212.

[791]A.Vacant, *a.md.*, *DTC,* I,1212.

[792]A.Vacant, *a.md.*, *DTC,* I,1212.

[793]Y.Vahyi, 5:11; Luka, 2:13; İbranilere Mektup, 12:22.

[794]A.Vacant a.md., D7C, I,1206.

[795]Bkz., A.Vacant, “Ange” *DTC*, I,1206.

[796] *Expositions de la Doctrine Chretienne*, I,68.

[797]Y.Vahyi, 5:11.

[798]Y.Vahyi, 8:2,5.

[799]Matta, 26:53.

[800]Matta, 18:12-13; Luka, 15:3-4.

[801]ET, “ange” 1,407; DB, 1,580 ve *This we Bellere*, s.31.

[802] *EBr,* “Angel” 1399.

[803]*Epositions de la Doctrine Chretienne*, 1,69; Precis, s.291; Xavier, *Vocabulair,* s.46; *This we Beliere,* s31; *DTC*, 1,1189; *Encyclopedie of Biblical Theologique,* s.25; *Encyclopedie Theologique,* 1,406; V,256 ve XXXIII,229.

[804] *Le Grande Encyclopedie*, “Ange” II,1089.

[805] *The WorldBook Encyclopedie*, “Angel” I.436.

[806]A.Vacant “Ange” *DTC,* I,1211.ve bkz. Kol. Mek.l:16.

[807] *DETC,"*Ange" I, 318.

[808]A.Vacant “Ange” *DTC*, I,1208.

[809]A.Vacant a.md., *DTC* I,1029.

[810]Kol. Mek. l:16.

[811]Efes Mek. 1:20-21.

[812]A.Vacant a.md., *DTC* I,1209.

[813]A.Vacant a.md., *DTC* I,1209

[814] *Expositions de la Doctrine Chretienne*, 1,69 ve *DTC*, I,1210.

[815]A.Vacant a.md., *DTC* I,1211.

[816] *Expositions*, I,70.

[817]Yahuda’nın Mektubu, 9.

[818]Yuhanna’nın Vahyi, 12:7-10.

[819] *Dictionnaire de la Theologie Catholique*,“ange”, Paris. 1870, XV,94-96

[820] *Dic.de la The.Cat., a.md.,* XV,94-96.

[821]*Eneyclopedie of Religion And Religions*, (London 1951); s.254 *Dic.de la The.Cat.a.md.*, XV,94-96.

[822]Mgr. Gaume, *Sairıt Esprit*, 1.51.

[823] *Le Grande Encyclopedie,* “Ange” c.18, s.330 .

[824] *DETC*, “Ange” IX,237; *Expositions de la Doctrine Chret.*, 1,70.

[825]Luka, 1:19.

[826]Bkz. Hefel, *Histoire des Conciles*, Paris 1870, *446.DTCden* naklen.

[827]Xavier, *VOOcabulaire de The Biblique*, s.45.

[828]Matta,1:20.

[829]Matta,1:21;2:13,19.

[830]Rasl. İşleri, 5:19.

[831]Rasl. İşleri, 10:3; 12:7,23.

[832]Matta, 1:20.

[833]Luka, 1:11. Ayrıca bkz.,Mattâ, 28:23; Markos, 16:5; Luka, 12:8; 15:10; 24:4; Yuh. 1:52; 20:12; Rasl. İyi. 5:19; 8:26; 10:3; 12:7,23; 27:23; Gal. Mek.,4:14; İbr. Mek., 1:6.

[834]T.L.Fallon, “angel” NCE, I,511.

[835]Korintos. 2.Mektup, 12:7.

[836]Y.Vahyi, 11:6.

[837] *ET*, “Ange” 1,411-412.

[838]Luka, 16:22.

[839]Jean Danielou, a.g.e. s. 129.

[840]Piseiculi, s.70’den Jean Danielou, a.g.e., s.129.

[841]Yahuda’nın Mek. 9.

[842]Jean Danielou,a.g.e., s.130.

[843]Jean Danielou, a.g.e., s. 133-134.

[844]Jean Danielou, a.g.e. s. 129-142.

[845]A.Boulanger Abrege, s.43; Precis, s.295.

[846] *Precis,* s .295.

[847]Matta, 18:10.

[848]Precis, s.295.

[849]Y. Vahyi, 12:7.

[850]Y. Vahyi, 1:4.

[851]A. Vacant, “Ange”, *DB*, I,585.

[852]A. Vacant, “ange” *DTC*, I,1217-1218.

[853]A. Vacant, a.md., *DTC*, I,1203.

[854] *ET;* “ange” M,405-406.

[855]A. Vacant, “ange”1,585.

[856]Y. Vahyi, 8:3.

[857] *Exposıtions de la Doctrine Chret*,I,71; Abrege, s.43; *This we Beliere*, s.34.

[858] *DTC*, I,1217-1218.

[859] *Expositıons de la Doctrine Chret,* I,71-72; *La Doctrine Catholique,* I,59.

[860]Y. Vahyi, 1:20.

[861]Y. Vahyi, 2:1.

[862]Y. Vahyi, 2:8.

[863]Y. Vahyi, 2:12.

[864]Y. Vahyi, 2:18.

[865]Y. Vahyi,3:1.

[866]Y. Vahyi, 3:7.

[867]Y. Vahyi, 3:14.

[868]T.H.Gaster, “Angel” *IDB*, I,134-135.

[869]Y. Vahyi, 15:1.

[870]Y. Vahyi, 16:1.

[871]Y. Vahyi, 16:2.

[872]Y. Vahyi, 16:3.

[873]Y. Vahyi, 16:4-6.

[874]Y. Vahyi, 16:8-9.

[875]Y. Vahyi, 16:10-11.

[876]Y. Vahyi, 16:12.

[877]Y. Vahyi, 16:17-21.

[878]Y. Vahyi, 5:1.

[879]Y. Vahyi, 6:1.

[880]Y. Vahyi, 8:1-2.

[881]İbrânilere Mek. l:14.

[882] *Expositions*, 1,68.

[883]Luka, 2:13.

[884] *Larousse de XXe Siecle*, En Six Volumes, I,?

[885]Bkz. Petrusun 2.Mek., 2:4;Yahuda’nın Mek., 6; Precis, s.295.

[886] *Exposition*, 1,72.

[887]Y. Vahyi, 12:4.

[888]Matta, 25:41.

[889]Rasl. İşi. 7:51 -53 ve Bkz. Gal Mek., 3:19.

[890]Bkz Matta, 14:61; 26:53; 28:2; Luka, 4:2, Efes. Mek., 1:20-21; Kolosi Mek., 2:10; İbr. Mek., 1:10-14 ve DTC, 1,1191

[891]Jean Donielou, a.g.e., s.17-18.

[892]Y.Vahyi, 1:1 ve 22:16.

[893]Mat. 1:20; 2:13; 28:2,5; Luka, 1:11,26; 2:9; 20:43; Yuhanna, 20:12; Rasl. İşi. 5:19; 8:26; 10:3; 12:7; 27:23.

[894]A. Boulanger, *Abrege de la Doctrine Chretienne,* s.40.

[895]L. Monloubou, a.g.d.,a.md.l988,sy.l7, s.251-252.

[896] İbr. Mek., 1:14.

[897]Y.Vahyi, 5:11 ve 7:11.

[898]Y.Vahyi, 4:8; 5:11-12.

[899]Y.Vahyi,7:ll.

[900]Y. Vahyi, 8:3.

[901]Luka, 12:8,10.

[902]Matta, 16:27.

[903]Matta, 24:31 ve bkz. Markos, 8:38.

[904]A.Vacant, “Ange”, *DTC*, I,1218.

[905]Luka, 2:8-10.

[906]Y.Vahyi, 5:1-2.

[907]L.Monloubou, a.g.d., a.md., 1988, sy., 17, s.251-252.

[908]Jean Donielou, a.g.e., s.l 1-12-13.

[909]Schmid, *Questiones Selectee ex theologia dogmatica,* (Paderborne) XI. 128-145.

[910]A.Vacant, “Ange”, *DB*, 1,585.

[911]Bkz., İbrânilere Mek. 2:14.

[912]Bkz. O.Cullmann, *Christus und die Zeit*, s.l69-186'dan Jean Danielou, a.g.e., s.25-36.

[913]Jean Danielou, a.g.e., s.25-36.

[914]Jean Danielou, a.g.e., s.25-36.

[915]Jean Danielou, a.g.e., s.25-36.

[916]Y.Vahyi, 2:4.

[917] *ET*, “Ange” I,405.

[918]Jean Danielou, a.g.e., s.37.

[919]Bkz. Rasl. İşi. 1:10; Matta, 26:53; Markos, 1:13; 13:27.

[920]Jean Danielou, a.g.e.,s.51-59 ; Precis, s.295.

[921]Bkz. Matta, 4:10-11.

[922]Luka, 22:43-44.

[923]Luka, 1:28-38.

[924] *Le Grande Encyclopedie*, “Ange” II.1089 ve bkz. Matta, 18:10, Luka, 15:10.

[925] *Expositinions*, I,70.

[926] *Bartmann, Precis,* s.293.

[927]Bartmann, a.g.e., s.293.

[928]A. Vacant, “Ange” *DB*, I,585.

[929]A. Vacant, “Ange” *DTC*, I,1213.

[930]A. Vacant, a.md., *DTC*, I,1215.

[931]Jean Danielou, a.g.e., s.76-92.

[932]Jean Danielou, a.g.e., s.76-92.

[933]Jean Danielou, a.g.e., s.76-92.

[934]Xavier, *Vocabulaire*, s.46.

[935]Matta, 13:39.

[936]Matta, 13:49.

[937]Matta, 13:37-42.

[938]Matta, 24:29-31.

[939]Luka, 15:7.

[940]Y. Vahyi, 12:7.

[941]Rasl. İşi., 5:17-20.

[942]Y. Vahyi, 12:7.

[943]Luka, 16:22.

[944]Matta, 13:49; 16:27; 24:31; Markos, 8:38.

[945] *Şerhu'l-Makâsıd*, II,199.

[946]el-Ezreği Ali b. Ebi'l-İzz, *Şerhu Akideti't-Tahâviye*, Beyrut, 1987, II, 407-408.

[947]el-Antakî, Muhammed Kanbûr *Melek ve Cin Risalesi* 3b.

[948]el-Antakî,a.g.e., 3b

[949]Farâbî, *Risaletü Fususi'l-Hikem,* s.62-63.

[950]el-Makdisî, *el-Bed’ ve’t-Târîh*, I.70.

[951]Elmalı'lı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1305.

[952]Hac (22), 75.

[953]En’am (6), 61.

[954]Şûrâ (42), 51.

[955]Murselât (77), 1.

[956]Bakara (2), 258.

[957]Alûsî,a.g.e., III,67.

[958]el-Ezreğî, *Şer hu akideti't-Tahâviye*, II,401.

[959]Nisâ (4), 136 ve bkz. İ.Kesir,*Tefsir,* II,414.

[960]Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1.

[961]A.Habenneke, *el-Akide*, Dimeşk, 1983, s.264; el-Ezreğî, a.g.e., II,423.

[962]Makdisî, *el-Bed ve't-Tarih*, I,169.

[963]Nisa (4), 150.

[964]M. Reşit Rıza, *Tefsıru'l-Menâr*, Kahire 1960,II,113.

[965]Seyyid Kutub, *Fizlâli'l-Kur'ân*, (İstanbul Il.baskı), III,496.

[966]Nahl (16), 2.

[967]A.Habenneke, *el-Akideti'l-İslâmiyye*, s.265-266.

[968]Bkz. İsra (17), 95.

[969]Suyûtî, *el-Habâik fi ahbâri'l-melâik*, s.8.

[970]İbn Hişam, *Sîretü'n-Nebî*, 1,570 ve S.Ateş, *İslam'a İtirazlar*, 311.

[971]Bkz.Bakara (2), 97-98.

[972]El-Eşkar, s.69-70.

[973] İbn Teymiye, *Mec. Fet*., V,211.

[974]Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsiru'l-Merağı*, Mısır, 1974, I, 86.

[975]Beyzavî, 1,52.

[976]Ömer Süleyman, El-Eşkar, *Âlemü'l-melâiketi'l-ebrâr*, Kuveyt 1985, s.9-10.

[977]Veliyüllaâhi’d-Dehlevî, *Huccetü’l-Baliga*, Kahire, s.33.

[978] *Kenzü'l-Ummal*, Beyrut 1985, VI,15175.

[979]el-Mahdisî, a.g.e., 1,169 ve ayrıca bkz. İbn Teymiye, *Mec. Fet.*, IV, 381-382.

[980]M.R.Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, VII316; Krş., Lutfullah Cebeci, Kur'an-ı Kerim'e Göre Melekler, Konya 1989, s. 16..

[981]Bkz.Bakara (2), 30.

[982]Bkz., el-Eşkar, *Alemu'l-melâiketi'l-ebrâr*, s.10 ve bkz. Hicr, 29.

[983]Tahrîm (66), 6.

[984]Tekvîr (81), 19-21.

[985]A.b. Hanbel, Müsned, 1395398; Buhârî, halk, 7; Müslim, İman, 280-282.

[986]Tirmizî, *Sünen*, Tefsîr sûre, 6; Müslim, İman, 287.

[987]Ebû Dâvûd, *Sünen*, Sünnet, 18.

[988]Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 1218

[989]Zâriyât (51), 24-28.

[990]Hûd (11), 77-78.

[991]Sâd(38) 21-22.

[992]Tekvîr (81) 23.

[993]Necm (53), 6-9.

[994]Necm (53), 13-17.

[995]Taberî, XXX,51-52; Krş., Lutfullah Cebeci, a.g.e., s. 62.

[996]Taberî, XXVII,26-30; İbn Kesîr,***Tefsir,*** VI,443-451.

[997]Taberî, XXVII,26.

[998]İbn Kesir, Tefsir, VI.443-445

[999] İbn *Kesîr,Tefsir,* I,443-445

[1000]Buhârî, Bedü’l-halk, 7

[1001]Müslim, I,158; Tirmizi, V, 396.

[1002]Müslim, İman, 280-282; Buhârî, Bedü’l-Vahy, 2.

[1003]Buhârî, Bed’ü’l-halk, VII; Müslim, İman, 28-286.

[1004]Elmalı'lı H*ak Dini Kur'ân Dili*, VI1,4573-4574. ve bkz. Beyzavî, Hâzin, Nesefı (Mec.Tefâsîr) VI,99.

[1005]Elmalı'lı *Hak Dini Kur'ân Dili,* VII,4579.

[1006]Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1; Suyûti, *El-Habâik fi Ahbar'il-Melâik*, Beyrut 1985, s. 225.

[1007]Meryem (19) 17-19.

[1008]Heyet, *K.Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, (MÜİF yay.), İstanbul 1982, s30

[1009] A. b. Hanbel, *Müsned*, IV,235.

[1010]A. b. Hanbel, *Müsned,* s.1353.

[1011]A.b.Hanbel, Müsned,I,117.

[1012]Tirmizi, Kıyâme, 1635

[1013]Buhârî, Bedü’l-halk, 6.

[1014] *Kenzü'l-Ummâl*, X30068.

[1015]İbnü’l-Arabî Ebu Bekr b. Muhammed, *el-Avasım mine’l-Kavasım*, Cezayir 1974.II,45-46.

[1016]El-Eşkar,a.g.e., s.74.

[1017]el-Makdisi,a.g.e., 1,169-170.

[1018]En’âm (6), 8.

[1019]En’âm (6), 9.

[1020]Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Muhtasar İbnü Kesîr*, Beyrut 1981,I,569.

[1021]En’âm (6), 8.

[1022]Ebussuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm*, Beyrut, II ,83.

[1023]Kurtubî, *Câmiu'ahkâmi 1-Kurân,*V1,293

[1024] *Elmalı'lı, Hak Dîni Kur'an Dili*, III,1881.

[1025] *Suyûtî, el-Hâbâik fi ahbâri'l-melâik, s.228..*

[1026] *en-Nebhânî, Huccetullah ‘ale’l-âlemîn, s. 374-395.*

[1027] *Buhârî, Fedâilü eshâbi'n-Nebî, 19.*

[1028]Buhârî, Nikâh, 35.

[1029]eş-Şa’râm,el-Yevâkît, II, 50.

[1030]Sebe’ (34), 13.

[1031]Elmalı, Hak *Dini Kur'ân Dili*, VI, 3952.

[1032]En’âm (6), 9.

[1033]Meryem (19), 17.

[1034]Hûd (11), 69.

[1035]Hûd (11), 77.

[1036]Hak Dini Kuran *Dili*,III, 1881-1882; El-Kazvînî, *Acâbü'l-Mahlûkât,* 55-63.

[1037]Fâtır (35), 1.

[1038]Hâkka (69), 13-17.

[1039]Heyet, *K.Kerim ve Açıklamalı Meali* (MÜİF yay.) s. 465.

[1040]Meâric (70), 3-4.

[1041] İbn Kesîr, Tefsir, VII, 111-112.

[1042]Ebû Dâvûd, Sünnet, 18.

[1043]Taberî, XV, 105.

[1044]Osman Zeki Mollamehmetoğlu, *Tirmizi* Tercemesi, IV, 238.

[1045]A. b. Hanbel, *Müsned*, I,117.

[1046]Buhârî, Bedü’l-halk, 6.

[1047]Mevcut hadis kaynaklarında bulamadığımız için bkz. el-Makdisî, *el-Bed*, I, 175

[1048]El-Eşkar,a.g.e., s.22.

[1049]Taberî, a.g.e., XXIX, 44.

[1050]Taberî, a.g.e. XXIX, 44; İbn Kesîr, 7,111.

[1051]Taberî, a.g.e., XXIX, 45; İbn Kesîr, 7,112.

[1052]Enbiyâ (21), 20.

[1053]Bakara (2), 30.

[1054]Enbiyâ (21), 27.

[1055]Gâfir (40), 7; Sûrâ (42), 5.

[1056]Enbiyâ (21), 20.

[1057]Saffât (37), 165-166.

[1058]Müslim, Salât, 220.

[1059]Taberî, a.g.e., 1,67 ve Bkz. Nah, 61.

[1060]Neseî, İmâme, 45; Ahmed b. Hanbel, V,140; Ebu Dâvud, Salat, 47.

[1061]Tirmizi, Zühd, 9.

[1062] *Şa’rani El-Yevâkit,* 11,52.

[1063]Tûr (52), 4.

[1064]Buhârî, Bedü’l-hallk, 7.

[1065]el-Eşkar, a.g.e.,s.31.

[1066]es-Sâbûnî, *Muhtasar İbn Kesir*, III, 388.

[1067]Nesî, Salât, 1; Ahmed b. Hanbel, 3.

[1068]Enbiya (21), 28.

[1069]Buhârî, Tevhid, 32.

[1070] *Kenzi'l-Ummâl,* VI,15163

[1071]Nahl (16), 50.

[1072] İbn Kesîr, *Tefsir IV,199.*

[1073]Ra’d (13), 13.

[1074]Bkz. Bakara (2), 29.

[1075]D.B. Macdonald, “Melâike” M(MEB) İstanbul VII,661.

[1076]İbn Kesîr, *Tefsir,* VI3; Abdullah Siracüddin, *el-İman bi'l-Melâike*, Haleb, 1972, s.53.

[1077] *el-İman bi'l-Melâike*, s.55.

[1078]Şa’rânî, el- *Yevâkit*, II,53.

[1079]Şa’rânî,a.g.e., II,52.

[1080]A’raf (7), 11; Hicr (15), 28-30; İsrâ (17), 61; Kehf (18), 50; Tâhâ (20), 116; Sâd (38), 71-74.

[1081]Şa’rânî,a.g.e., II,52.

[1082]Şa’rânî,a.g.e., II,52.

[1083]Taberî,a.g.e., XIV,22; Ruhu’l-Maânî, XIV,45.

[1084]Taberî,a.g.e.,VIII,95.

[1085]Elmalı’lı, Hak *Dini Kur’ân Dili* III, 2129-2130..

[1086] İbn Teymiye, *Mecmûu'l-fetavâ*, Riyad, 1381 h. 1361.

[1087]Al-i İmrân (3), 80.

[1088]Taberî,a.g.e., 111,235. 1

[1089]Alûsî, 111,208.

[1090]Necm (53), 26.

[1091]Sebe (34), 40-41

[1092]Necm (53),26.

[1093]Tahrim (66), 6.

[1094]es-Seffarînî Muhammed b. Ahmed b. Sâlim, *Levâmiu'l-Envâr,* II,409.

[1095]Nahl (16), 50.

[1096]Enbiya (21), 28.

[1097]El-Eşkar, s.29.

[1098]Tirmizî, Edeb, 44; el-Hâlimî, *Minhâc*, Daru'l-Fikr, 1979, I, 456-457.

[1099]S. Cami, 3,70.

[1100] Şa’rani, II.51-52

[1101]Enbiya (21), 20.

[1102]el-Maldisî, *el-Bed'*, I,177.

[1103]Nahl (16), 50.

[1104]Enbiyâ (21), 26-27.

[1105]Enbiyâ (21), 20.

[1106]Fâtır (35), 1.

[1107]En’âm (6), 124.

[1108]Fahreddin Râzî, *İsmetü'l-Enbiya*, Kahire, 1375 M.47-48, ve Bkz. Hazin Tef-siri, (Mec.Tef.) 1,170.

[1109]Tahrim (66),6.

[1110]Saff (37)t, 164-166.

[1111]Enbiyâ (21), 19.

[1112]Abese (80), 11-16.

[1113]Suyûtî, *el-Habâik*, s.207.

[1114]Bakara (2), 30-32.

[1115]Taberî, a.g.e., 1,158; krş., Lutfullah Cebeci a.g.e., s.30.

[1116] İbnü Kesir, *Tefsir*, 1,120; krş., Cebeci, a.g.e., s.34-35.

[1117]Alüsi a.g.e., I,222.

[1118]M. R. Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 1,251-252; Ayrıca bkz. Taftazânî, *Şerhu'l-Mekâsıd*, 11,199-200; Cürcâni, Şerhu'l-Mevâkıf, 8,281-282; Hak Dîni Kur'ân Dili,32135.

[1119] İbnü Kesîr, *Tefsir*, 1,128.

[1120]Bakara (2), 102.

[1121]el-Eşkar, a.g.e., 17-18.

[1122] *Kenzü'l-Ummâl*, VI,18652.

[1123]Bakara (2), 30.

[1124]A. B. Hanbel, ıı.134

[1125]Suyuti'el Habaik, 58-59; ve A b. Hanbel, *Müsned,* II,134.

[1126]İbnü Kesîr, *Tefsir,* 1,241-245.

[1127]Ebussuûd, *Tefsîr,* I,138.

[1128]Beydâvî, 1,169-169 (Mec.Tef.).

[1129]Kurtubî, a.g.e., 1,441-442.

[1130]El-Antakî, *Melek ve Cin Risalesi*, 660–670.

[1131] Âlûsî, a.g.e.,I341.

[1132] A’râf (7), 206.

[1133]Enbiyâ (21), 26.

[1134]Habenneke, *el-Akidetü'l-İslamiyye*, s .267-273.

[1135]Sâffât (37), 1-4.

[1136]Mûrselât (77), 1-7.

[1137]Nâziât (79),l-5.

[1138]Zâriyât (51),4-5.

[1139]Abese (80), 15-16.

[1140]Al-i İmrân (3), 18.

[1141]Nisâ (4), 166.

[1142]Bkz. A’raf (7), 12; İsrâ(17),62.

[1143]Bakara (2), 31.

[1144] Âl-i İmrân (3), 33-34.

[1145]Sadeddin Taftâzânî, *Şerhü akâidi'n-Nesefiyye*, s.112-115.

[1146]Beyyine (98), 7.

[1147] A’râf (7), 20.

[1148] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1,58.

[1149] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1,58.

[1150]Elbânî, *Şerhu't-Tahaviye*, s342.

[1151]Esseffârînî, *Levâmiu'l-Envar*, II, 398

[1152]Bkz. Bakara (2), 34.

[1153]İsrâ (17), 62.

[1154]Bakara (2), 30.

[1155]Zümer (39), 9.

[1156]el-Eşkar, a.g.e., s.85-89.

[1157]A.b.Hanbel, Müsned, 11, 182, 187; İbn Mâce, Mesacid, 19.

[1158]Müslim, Hac, 436; İbn Mâce, Mesâcid, 19.

[1159] İbn Teymiye, Mec. Fet. IV344.

[1160]el-Ezreği, a.g.e., II,410-422.

[1161]Fahreddin Râzî, *İsmetü7-Enbiya*, s. 47.

[1162]En’âm (6), 50.

[1163]Makdisi, *el-Bed*, I,179.

[1164]İsrâ (17), 70.

[1165]el-Mahdisî, *el-Bed*, I,179.

[1166]Bkz. Suyutî, *el-Habâik*, 156-204; *Şerhu'l-Mevâkıf*; 11,200; VIII,283; Ruhu'l- Mani, 63839; 7,155-156; 12,231; İbnü Kesîr,II,462; İslâm Ansk.VII,663-664 (M.E.B.).

[1167]*Süyuti, el-Habâik,* s.229.

[1168]eş-Şa’rânî, *el- Yevâkit*, II.51

[1169]Sâffât (37), 149-156.

[1170]Zuhruf (43), 19.

[1171]D. B. Macdonald “melâike” (MEB) VII, 663.

[1172] *Akâîdü'n-Nesefi*, s.133

[1173]eş-Şa’rânî, *el-Yevâkit,* II,55.

[1174]Habenneke, *el-Akîdetü'l-İslâmiyye*, s.667-273.

[1175]Bakara (2), 31-32.

[1176]Bakara (2), 32.

[1177]Al-i İmrân (3), 7.

[1178] İbnü’l-Vezir Ebû Abdillah Muh. el-Murtazâ el-Yemânî, *Îsâru’l-Hakale’l-Halk*, Beyrut, s.11-12.

[1179]Bakara (2), 30.

[1180]Bakara (2), 31.

[1181]Bakara (2), 32.

[1182]Elmalı'lı Hak *Dini Kur'ân Dili*, 1313-315.

[1183]Bakara (2), 30.

[1184]Seyyid Kutub Fi *Zilâl'l-Kur'an*, 1,115.

[1185] İnfitâr (82), 9-12.

[1186]el-Eşkar a.g.e., 48.

[1187]Müslim, İmân, 203-204; Buhârî, Rifah, 31.

[1188]Kaf (50), 16,178.

[1189] İbn Teymiye, *Mec. Fet.* IV, 253.

[1190]Al-i İmran (3), 18.

[1191] Şa’rânî, *el-Yevâkit*, II,55-56.

[1192]Zümer (39), 68.

[1193]Hey’et, *K.Kerîm ve Açıklamalı Meali* (M.Ü. İlahiyat Fak. Yay), s.465.

[1194]Gâfir (40), 16.

[1195]Gâfir (40), 16.

[1196]M. Ali es-Sâbûnî, *Muhtasar İbn Kesîr Tefsiri* III,229.

[1197]Kasas (28), 88.

[1198]el-Eşkar, a.g.e., s.19

[1199]Tirmizi, Kıyâme, 8.

[1200]Rûm (30), 27.

[1201] İbn Teymiyye, *Mec.Fet.*, IV, 260.

[1202]Nemi (27), 84.

[1203]Zümer (39), 68.

[1204] İbn Teymiye, *Mec. Fet.* 4,259-260.

[1205]Suyûtî, *el-Habâik*, s.8.

[1206]Zümer (39), 68.

[1207]Suyutî, *el-Habâik*, s.226.

[1208]Suyutî, *el-Habâik*, *221*.

[1209] Şa’rânî, *el-Yevâkit*, II, 54.

[1210]Taberî, 20, 29.

[1211]Al-i İmrân (3), 185.

[1212] İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Kitabü'r-Ruh*, Haydarabât, 1357 h. s.41.

[1213]Saffât,(37) 164-166.

[1214]Ebu’l-İzz, *Şerhu Akâidi’t-Tahaviye*, II,408.

[1215]Tirmizi, Zühd, 9.

[1216]Sâffâ (37), 164.

[1217]M Ali es-Sâbûnî, *Muhtasar Tefsiru İbn-i Kesîr,* III,193.

[1218]Bkz. Şûra (42), 5.

[1219]Fussilet (41), 38.

[1220]Meryem (19), 64.

[1221]Kadir (97), 3-4.

[1222] İbnü Kesîr, *Tefsir;* VII.333; krş., Cebeci, a.g.e., s.74.

[1223] *Alûsî, Ruhu'l-Maânî*, XXX,195.

[1224]Alûsî,a.g.e.,XXX,195.

[1225]Meâric (70), 4.

[1226]Hicr (15), 7.

[1227]Hicr (15), 8.

[1228] Şa’rânî *el- Yevâkit*, II, 56.

[1229] *Hak Dini Ku'an* Dili, V.3041-3042.

[1230]Fâtır (35), 1.

[1231]Ebussuûd Tefsiri, VII,141; Keşşaf, III, 298.

[1232]Ebussuûd Tefsiri, VII,141-142; Beydâvî, (Mec. Tef.),V,173

[1233]Nesefı Tefsîri, İbn Abbas Tefsîri ve Hazîn Tefsîri,(Mec. Tef.),V,173; Keşşâf, I- II,298

[1234]el-*Merâğî*, *Tefsîru'l-Merâği*, XXII, 104

[1235] Şa’rânî, *el- Yevâkit*, II,56.

[1236] *Elmalı'lı Hak Dini Kur'an Dili;* VI.3973; Habenneke, *el-Akidetü'l-İslâmiyye*, s.273.

[1237]Zâriyât (51), 24-27.

[1238]Hûd (11), 69-70.

[1239]Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebîr,* VII, 670

[1240]Mevcut hadis kaynaklarında bulamadığımız için bkz.*el-Habâik*, s.l 17.

[1241]Enbiyâ (21), 20.

[1242]Suyûtî, *el-Habâik*, s.220.

[1243]Necm (53), 5-6.

[1244]Yûsuf (12), 31.

[1245]El-Eşkar, a.g.e., s.12.

[1246] *el-Habâik*, s.229.

[1247] Şa’rânî e*1- Yevâkit*, II, 57.

[1248]Necm (53), 26.

[1249]Elmalı'lı Hak *Dini Kur'an Dili*, VII, 4602.

[1250]Buhârî, Edeb, 41; Bedu’l-Halk, 6; Muvattâ, Şiir, 15.

[1251]Bkz. Bakara (2), 161; Âl-i İmrân (3), 86-87.

[1252]Bkz., Buharî, Nikah, 85.

[1253]Bkz.,Müslim, Birr, 125; A.B.Hanbel, Müsned, 11,256,505; Taberânî, el-Mu’cemü’l-Evsat, 1,515.

[1254]Bkz., Müslim, Fedailü’s-Sahabe, 221, 222.

[1255]Bkz., el-Eşkar,a.g.e., s.72-73.

[1256]Buhârî, Ezân, 160.

[1257]Müddessir, 31.

[1258]Tirmizi, Zûhd, 9; İbn Mâce, Züht, 19.

[1259]Elmalı'lı *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1306-307; Ebussuûd Tefsiri IX,59.

[1260]el-Habaik, 9-13.

[1261]Tirmizî, Zûhd, 9.

[1262]Suyutî, *Camiu'l-Ehâdîs,* V, 671.

[1263]el-Habaik, s.10.

[1264]Dârimî, Fezâilü’l-kur’ân, 22.

[1265] *Ramuzü'l-Ehâdis*, I,127.

[1266]Tirmizi, Cehennem, 1.

[1267] Buharı, Bedü’l-halk, 6.

[1268]İbn Teymiye, *Mec. Fet.W ,120.*

[1269]Müddessir (74), 31.

[1270]Zemahşerî, *Keşşaf*, Beyrut, IV,185-186.

[1271] İbnü Kesîr, *Muhtasar İbnü Kesir Tefsîri*, III,572.

[1272]Tahrîm (66), 6.

[1273]Sâd (38), 75.

[1274]Şa’rânî, *el-Yevâkit*, II,41 ve II,56; Ebi’l-İzz el-Ezreğî, *Şerhu akâidVt-Tahâviye*, II,405-407.

[1275]Bakara (2), 98.

[1276]Süyuti, *el-Fethu'l-Kebîr,* Kahire, 1932, 1, 243.

[1277]Nesâî, 3,72.

[1278]Ebu’l-İzz el-Ezreğî, *Şerhu akâidi’t-Tahâviye*, II,408.

[1279] *el-Antakî, Melek ve Cin Risâlesi*, s.40.

[1280] *Kenzü'l-Ummâl*, XII, 35553.

[1281] *Kenzü'l-Ummâl*, VI,15172

[1282]Suyûtî, *el-Habâik $* .229.

[1283] *Şa'rânî, el-Yevâkit,* II,51.

[1284]Bakara (2), 98.

[1285] *Alûsî Ruhu'l-Maânî*, 1333-334.

[1286]Alûsî,a.g.e., 1334.

[1287]Elmalı'lı Hak *Dini Kur'an Dili,* 1,431-432; R.Maânî, 1332.

[1288]Taberî,a.g.e., 1346-347; İbnü Kesîr, *Tefsir*, I,232.

[1289]Bakara (2), 97,98; Tahrim (66), 4.

[1290]Bakara (2), 87,253.

[1291]Habenneke,a.g.e., s.274-279.

[1292]A.b. Hanbel, *Müsned W*, 298 301.

[1293] A.b.Hanbel, *Müsned*, I,117.

[1294]Elmalı'lı *Hak Dini Kur'an Dili,* I,412.

[1295]Habenneke, a.g.e., s.274-279.

[1296]Şuarâ(26), 193.

[1297]İsrâ (17) 85.

[1298] Ahmed Sâvî, *Hâşiyetu's-Sâvîala Tefsîrü'l-Celâleyn*, Beyrut II 362.

[1299]Sâvî,a.g.e., II. 362.

[1300] İbnü Kesîr, Tefsir XV.346.

[1301]Nahl (16), 2.

[1302]Sâvî, a,g,e. II.304.

[1303]Meryem (19), 17.

[1304]İbnü Kesîr Tefsir, IV-445.

[1305]Kadr (97), 4.

[1306] İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Kitabü'r-Rûh*, *s.41*.

[1307]Nesefî,; İbn. Abbas, (Mec. Tef.) VI, 548.

[1308]Alüsî, a.g.e., XXX, 194-195; Hak Dini, 9,5979.

[1309]A.b. Hanbel, IV,198.

[1310]Tekvîr (81), 19-21.

[1311]Necm (53), 5-6.

[1312]Habenneke, a.g.e., s.274-279.

[1313]Suyûtî, *el-Habâik*, s. 15-23.

[1314]es Sâbûni *Muhtasar Tefsiru İbn Kesîr,* 1,92; İbn Hişâm, *Siretü'n-Nebî,* Mısır, I,570.

[1315]Taberî, a.g.e., 1342-343; *Ruhu'l-Maânî*, 1331*; Hak Dini*, 1,429-431.

[1316]Beydâvî; Nesefı, (Mec. Tef.) 1,164.

[1317]Taberî,a.g.e., 1346-347; İbn Kesîr, 1,232; *Rûhu'l-. Maânî,* 1334.

[1318]Bakara, 98.

[1319]M. Ali es-Sâbûnî, *Muhtasar Tefsiru İbn-i Kesîr*, I,93-94.

[1320]İbnü Kesîr ***el*** *Bidâye ve'n-Nihâye*, I,50; Habenneke,a.g.e., 274-279.

[1321]A.b. Hanbd, *Müsned*, III,224.

[1322]Tirmizi Menâkıb, 16.

[1323]Mevcut sahih hadis kaynaklarında bulunmadığı için bkz.Suyutî, *el-Habaik*, s.24.

[1324]Yasin (36), 51.

[1325]Kaf (50), 41.

[1326]En’âm (6), 73; Kehf (18), 99; Tahâ (20), 102; Mü’minûn (23), 101 v.s.

[1327]Zûmer (39), 68

[1328]Habenneke, a.g.e., s.274-279.

[1329]Taberî,a.g.e.,I, 347.

[1330]Mevcut sahih hadis kaynaklarında bulamadığımız için bkz. *el-Habâik*, s.25.

[1331] *Râmûzu'l-ehâdîs*, II, 320.

[1332]Mevcut sahih hadis kaynaklarında bulunmadığı için bkz.Suyutî, *el-Habaik*, 25-30.

[1333]Secde (32), 11.

[1334] *es-Sabûm Muhtasar İbnü Kesîr,* III,73.

[1335]En’âm (6), 61-62.

[1336]Zümer (39), 42.

[1337]Ahmed Es-Sâvî, *Haşiyetü ala tefsirVl-Celâleyn*. III.263

[1338]Ahmedes-Sâvî, a.g.e., III, 263.

[1339]Nahl (16), 28.

[1340]es-Sâbûnî *Şaffetü*'l-*Tefâsir*, 1304.

[1341] İbn Mâce, Cihad, 10.

[1342] İbnu Kesîr, *Tefsir,* V,407.

[1343]Alûsî,a.g.e., XXI, 126.

[1344]Nâziât (79), 1-2.

[1345]Nahl (16), 31-32.

[1346]Ebussuûd, Tefsir, V, 111.

[1347]Ebussuûd, *Tefsir,* V, 111.

[1348]Müslim, Fiten, 110.

[1349] İbni Kesîr, *Tefsir,* V, 407 ve Suyutî, *el-Habaik,* 32.

[1350]En’am (6), 50.

[1351]Muhammed (47), 27.

[1352] A’raf (7), 37.

[1353]En’am (6), 93; Ayrıca bkz. Nisa (4), 97; Nahl (16), 28. Not: Meleklerin kafirlerin canlarını alış şekilleri konusunda daha geniş bilgi için *bkz.Hak. Dîni Kur’an Dili* V, 2417.

[1354]Nâziât(79), 1-2.

[1355]Habenneke, a.g.e., s. 279; Ayr. bkz. el-Habaik. 30-48; Beydâvî (Mec. Tef.),V,70.

[1356]A. J.Wensinck “Azrail”, *İA.* (MEB), II,156-157.

[1357]Ahmet HuIûsi. Ruh- *İnsan- Cin,* İstanbul, 1991 (8.Baskı),s. 22

[1358] İnfitâr (82), 11-12.

[1359]Kaf (50)f, 16-18.

[1360]Kaf (50), 18.

[1361]Kehf (18), 49.

[1362]Kaf (50), 17.

[1363]es-Sâbûni, *Muhtasar İbnü Kesîr*, III.373-374.

[1364]İsrâ (17), 13-14.

[1365]Kaf (50), 18.

[1366]es-Sâbûni, *Muhtasar İbnü Kesîr*, III.374.

[1367] İnfitâr (82), 12.

[1368]Müslim, İman, 203,204; Buhârî, Rikak,31.

[1369]Buhârî, Ezân, 126.

[1370] *Sahîhu'l-Câmi'*, II, 212.

[1371]Es-Sâbûni, *Muhtasar İbnü Kesir,* III.374.

[1372]Habenneke,a.g.e., s.276-277; eş-Şa'rânî, *el-Yevâkit,* 11,53; *Fî Zilâli'l-Kur'ân,* 16,74.

[1373]El-Hâlimî, *Minhâc*, I,459.

[1374] *Suyûtî, e l-Habâik,* 224.

[1375]Buhari, Büyü,40; *Ramûzu'l-Ehâdis*, II.331.

[1376] *Suyûtî, el-Habâik,* 223.

[1377]İsrâ (17), 13.

[1378] El-Hâlimî, *Minhâc*, 1,459.

[1379]Ra’d (13), 11-12.

[1380] İbnü Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, I,54.

[1381]el-Eşkar,a.g.e., s.39-40.

[1382]En’âm (6), 61.

[1383]Zemahşari, Keşfül, II.25

[1384]Zemahşari. A.g.e. II.25 Ebussud, Tefsir, III.144

[1385]Ta ârık (86). 4

[1386]Taberi a.g.e. XXX56: Alüsi a.g.e. XXX.96

[1387] İbnü Kesir, Tefsir VII.265

[1388]Alüsi, XXX,96

[1389] *Encyclopedie Theologıque “ange”*, I,406.

[1390]Taberî, a.g.e„ XXVI,101.

[1391]El-Eşkar,a.g.e., s. 17-18.

[1392]El-Eşkar,a.g.e., s.52.

[1393] Şa’rânî, e*1-Yevâkit*, II,141.

[1394]İbrâhim (14), 23; Mü’min (40), 2,49; Nuh (71), 25.

[1395]D.M. Macdonald “Melâike”, M.(MEB), VII,662.

[1396] *El-Habâik*, 225; Bu konuda ayrıca bak. *Şerhu AkaidVt-Tahâviye*, 11,581-582; *Şerhu Akaidi'n-Nesefi*, s.109; El-İcî, *Mevâkıf*, s.590; İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, *Kitabu'r-Rûh*, s.62-144.

[1397]El-Hâlimî, *Minhâc*, I, 459.

[1398]Tirmizî, Cenâiz, 70.

[1399]Ebû Dâvûd, Sünnet, 24.

[1400]Nisâ (4), 172.

[1401]Enbiya (21), 20.

[1402]Kâdî Beydâvî (Mec. Tef.), 1, 98.

[1403]Kâdî Beydâvî (Mec. Tef.), II, 216.

[1404]Hâzin ve Nesefî (Mec. Tef.), II,215.

[1405]Alûsî, 638.

[1406]Mü’min (40), 7.

[1407]Hâkka (69), 16-17.

[1408] *Kenzü'l-Ummâl*, III,5714.

[1409]Zemahşerî,a.g.e., III,415.

[1410]Mü’min (40), 7.

[1411] *es-Sâbûm Muhtasar İbn Kesîr,* III,236.

[1412]Zûmer (39), 75.

[1413]Zemahşerî, a.g.e., III,415.

[1414]Taberî, a.g.e., XXIX37-38

[1415] *İbn Kesîr, el-Bidâye,* 1,53.

[1416]Enbiya (21), 101-103.

[1417]Ra’d (13), 23-24.

[1418]Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, VI323-324.

[1419]Alûsu, a.g.e., XIII, 144.

[1420]Zûmer (39), 71.

[1421]Mülk (67), 8.

[1422]Zuhruf (43),77.

[1423]Habenneke, a.g.e., 274,279.

[1424]Hey’et, *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (MÜİF yay) 494.

[1425]Alak (96), 18.

[1426] *Lisanü'l-Arab*, XVII,55.

[1427]Elmalı’lı, a.g.e., VIII,5962.

[1428]Ahmet Hulûsî, *Hazreti Muhammed Neyi Okudu. İ*stanbul,1992. 135

[1429]Müddessir, 26-30.

[1430]D.M.Macdonald “Melâike” M.(MEB), VII,661.

[1431]Müddessir (74), 31.

[1432]Elmalılı, *Hak Dini Kurban* Dili, VIII, 5458-5459.

[1433]Müddessir (74), 30.

[1434]Elmalılı, a.g.e., VIII, 5460.

[1435]Elmalılı, a.g.e., VIII, 5460.

[1436]Kurtubî, a.g.e., XIX,79.

[1437]Tirmizi, Cehennem, 1.

[1438]Bkz, Alûsî, a.g.e., XXIX, 126-127.

[1439]Suyûtî, el-Habâik, s.53.

[1440]Ebû Dâvûd, Sünnet, 23.

[1441]Sâd (38), 75.

[1442]Hicr (15), 30.

[1443] *Şa'rani, el-Yevâkit,* II,57.

[1444]Sâd (38), 75.

[1445]Muhyiddin Arabi, *Tefsirü'l-Kur'ân'ı-Kerîm*, Beyrut, 1968, II366.

[1446]Elmalı'lı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI,4111.

[1447]Kenzü'l-Ummâl, 1,1747; *Ramûzü'l-Ehâdis*, I,129.

[1448] Şa’rânî, *el- Yevâkit*, II, 54-55.

[1449] Sâffât (37),8.

[1450] Sâffatü’t-Tefâsîr, III,29.

[1451]Zemahşerî, a.g.e., III.336.

[1452]Zemahşerî, Keşşaf, III.336.

[1453] Şa’rânî, a.g.e., III.51.

[1454]Elmalılı, Hak *Dini Kur'an Dili*, VI, 4048.

[1455]Buhâri, Bedü’l-Vahy, 7.

[1456]Muvatta’, Sıfatü’n-Nebi, 31.

[1457] *Et-Terğîb ve't-Terhîb*, I, 433.

[1458] İbnTeymiye,a.g.e., IV, 202

[1459]Nâziât (79), 5.

[1460]Zâriyât (51), 4.

[1461]Sâffât(37), 1-4.

[1462]Mürselât (77), 1-4.

[1463]Nâziât (79), 1-8.

[1464]el-Eşkar, a.g.e., s.81.

[1465]Buhârî, Kader, 82; Müslim, Kader, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; İbnü Mâce, Mukaddime, 10.

[1466]A.b.Hanbel, III, 445, 476.

[1467]İbn Mâce, İkâme, 25.

[1468]Ebû Davuûd, Fedâilü’l-Kur’ân, 35.

[1469]A.b.Hanbel, V, 55.

[1470]Et-Terğîb ve’t-Terhîb, IV,16.

[1471] *Kenzü'l- Ummâl,* IV, 9321

[1472] *Et-Terğîb ve't-Terhîb, 1350.*

[1473] *Et-Terğîb ve't-Terhîb*, 1334.

[1474]Buhârî, Cenâiz, 47, 56.

[1475]Buhârî, Cenâiz, 47-56; A.b. Hanbel, 3, 126.

[1476] *Kenzü'l-Ummâl*, II3213; *Râmûzü'l-Ehâdîs*, I,130.

[1477]Bkz. Suyutî, *el-Habâik*, 97-106 ve bkz. Merâğî, 1,86.

[1478]Râmûzü’l-Ehâdîs, I,127.

[1479]Suyûtî, *el-Habâik*, s.40-110.

[1480]Hicr (15), 28-30.

[1481] İbnü Teymiye, IV. 345.

[1482]Beydâvî, (Mec. Tef.), III,561.

[1483]Nesefî, 111, 561 (Mec. Tef.); Hazin, 3,561 (Mec. Tef.).

[1484]Bakara (2), 97.

[1485]Şuarâ (26), 193-195.

[1486]Ta’cüddîn Ebû Nasr Abdü’l-Vehhâb b.Ali, *es-Seyfu’l-Meşhur fı Şerhi Akîdet-i EbîMansûr*, (Th. Sâim Yeprem) İstanbul 1989, 47.

[1487]Müslim, Müsâfirîn, 254.

[1488]Kenzü’l-Ummâl, XII-34288.

[1489]El-eşkar, a.g.e., 41-42.

[1490]Mûsâ Cârullah el-Irakî, *el-Veşîa fi nakdi akâidi'ş-Şia.*

[1491]Zâriyât (51), 24-28.

[1492]Al-i İmrân (3), 39.

[1493]Al-i İmrân (3), 124-125.

[1494]R.Rıza, *Tefsiru'l-Menâr,* IV,110-115.

[1495]Al-i İmrân (3), 126.

[1496]Taberî,a.g.e., IV ,50.

[1497]Enfâl (8), 9-12; Bkz. *Hak Dini Kur'an Dili*, IV,2374.

[1498]Ahzâb (33), 9.

[1499]el-Eşkar,a.g.e., 62-63.

[1500]En-Nebhânî, *Huccetullah ale'l-âlemîn fi Mu'cizâti Seyyidü'l-Mürselin*, s.377.

[1501]En-Nebhânî,a.g.e., s. 377.

[1502] *Kenzü'l-Ummâl*, X30068.

[1503] *Kenzüri-ummâl,* XI33274.

[1504]Tirmizî Kıyâme, 20; *Kenzü'l-Ummâl*, X,29880.

[1505]En-Nebhânî, a.g.e., s.383.

[1506]Taberî, a.g.e., 9,132.

[1507]En-Nebhânî, a.g.e., s.374-395.

[1508]Mücâdele (58), 22.

[1509] İbn Teymiye, a.g.e. IV 31.

[1510]Buhâri, *Tecrîd-i Sarih*, 711.

[1511]A.b.Hanbel,V395.

[1512] İbn Mâce, Fiten, 19.

[1513]A.b.Hanbel, II,109.

[1514]İbn Teymiyye, Mec.Fet., IV31.

[1515]Mevcut sahih hadis kaynaklarında bulamadığımız için bkz.İbn. Teymiye, *Mec. Fet.*, IV, 31.

[1516]Bakara (2), 268.

[1517]Ebû Dâvûd, Tatavvu, 25.

[1518] Buhârî, Fedâilü’l-Kur’ân, 15; Müslim, Mûsafırîn, 242.

[1519]Tirmizî, Sıfatü’l-Kıyâme, 20.

[1520]Ebû Dâvuûd, Fedâilü’l-Kur’ân, 1.

[1521] İbn Mâce, Mukaddime, 18.

[1522]Müslim, Tevbe, 12; İbn Mâce, Zühd, 28.

[1523]Ahzâb (33), 43.

[1524]Ahzâb (33), 56.

[1525] *Kenzü'l-Ummâl*, X,28736.

[1526] *Et-Terğîb ve't-Terhîb*, I,463.

[1527] *Et-Terğîb ve't-Terhîb,* I,463,465.

[1528] *Et-Terğîb ve't-Terhîb*, I,423.

[1529] *Et-Terğîb ve't-Terhîb,* I,465.

[1530] *Kenzü'l-Ummâl*, VIII, 23959.

[1531]A.b.Hanbel, II,172,187.

[1532] *Sahîhu'l-Câmi,* V,159.

[1533] *Riyâzü's-Sâlihîn* J 395.

[1534]Şûrâ (42), 5.

[1535]Mü’min (40), 7-9.

[1536]A. b. Hanbel, *Müsned,* 11343.483.491

[1537]Müslim, Zikir, 87.

[1538]Müslim, Zikir, 88.

[1539]Hud (11), 76-81.

[1540]Es-Sâbûnî, *Muhtasar İbnu Kesir Tef*. II, 228.

[1541]Es-Sâbûnî, *Muhtasar İbnu Kesir Tef* II, 228

[1542]Bakara (2), 248.

[1543]Sayılar, 10:33; 14:44; Tesniye, 10:8; 31:26.

[1544]Çıkış, 26:33-34; 30:26; 40:5,21.

[1545]I.Samuel, 4:ll.

[1546]Abdurrahman Küçük, “Ahit Sandığı”, *DM*, I,535.

[1547]Bakara (2), 248.

[1548]Hâzîn, (Mec. Tef.), 1382; *Muhtasar İbnü Kesîr*, 1,224.

[1549] Taberî, a.g.e., 11385-387; İbnü Kesîr,*Tefsir,* I,535-536; Merâğî, II,221.

[1550] İbnü Kesîr Tefsir, I,536.

[1551]Abdurrahman Küçük, “Ahit Sandığı”, *DİA*, 1,535; Ayr. bkz. Ahmet Çelebi, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, Çev. A.M.Büyükçınar, Ö.F.Harman, İstanbul, 1978, s.l98.

[1552]Tirmizî, Kıyâme, 20

[1553]Müslim, Münâfikîn, 38.

[1554]Müslim, Fiten, 105.

[1555]Buhârî, el-Medîne, 9.

[1556]Buhârî, Bedûl-Halk, 7.

[1557]Suyûtî, el Habâik, s. 213

[1558]Terğib ve Terhîb, III, 9.

[1559]Suyûtî, el-Habîk, s. 213.

[1560]Furkân (25), 25.

[1561]En’am (6), 158.

[1562] İbnü Kesîr, *Tefsir,* III,130.

[1563]Nebe’ (78), 38.

[1564]Fecr (89), 22.

[1565]Hâkkâ (69), 16-17.

[1566]es-Sâbûnî, *Muhtasar İbnü Kesîr,* III , 638.

[1567]Alûsî,, XXX, 128.

[1568] Taberî, a.g.e., XXIX36; *el-Habâik*, 222.